

Міністерство освіти і науки України

Ніжинський
державний університет
імені Миколи Гоголя

Наукові записки

Філологічні науки

Книга 1

Ніжин – 2015

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя
Серія "Філологічні науки"

*Відповідальний редактор – д. філол. н., проф. **Самойленко Г. В.***

Члени редколегії:

***Астаф'єв О. Г.** – д. філол. н., проф. Київського національного університету імені Тараса Шевченка;*

***Бойко Н. І.** – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя;*

***Ковальчук О. Г.** – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя;*

***Левицький А. Е.** – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя;*

***Михед П. В.** – д. філол. н., провідн. спец. Інституту літератури ім. Т. Шевченка АН України та проф. Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя;*

***Плющ М. Я.** – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя та Київського педагогічного університету ім. М. Драгоманова;*

***Потапенко С. І.** – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя;*

***Хархун В. П.** – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя*

Постановою ВАК України журнал включено до переліку наукових видань, публікації яких зараховуються до результатів дисертаційних робіт з філології (Бюлетень ВАК України, 2011. – № 2. – С. 6).

Рекомендовано до друку Вченою радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
Протокол № 7 від 04.03.2015 р.

Наукові записки. Серія "Філологічні науки" (Ніжинський державний Н34 університет імені Миколи Гоголя) / відп. ред. проф. Г. В. Самойленко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2015. – Кн. 1. – 277 с.

Адреса видавництва університету: вул. Воздвиженська, 3/4,
м. Ніжин, 16600,
Чернігівська обл., Україна.

Тел.: (04631) 7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@mail.ru
www.ndu.edu.ua

Верстка і макетування – Н. О. Приходько

Статті друкуються в авторській редакції.

Підписано до друку
Гарнітура Computer Modern
Наклад 100 пр.

Формат 60x90/8
Офсетний друк
Замовлення №

Папір офсетний
Ум. друк. арк. 32,37
Обл.-вид. арк. 24,27

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3/4
(04631)7-19-72
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.

© Ніжинський державний університет ім. М. Гоголя, 2015
© Г. В. Самойленко, відповідальний редактор, 2015

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
 Ніжинського державного університету
 імені Миколи Гоголя

Науковий журнал ○ Рік відновлення видання – 1996

Філологічні науки
 Книга 1
 2015 рік

ЗМІСТ

МОВОЗНАВСТВО

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛЕКСИКОЛОГІЇ ТА ЛЕКСИКОГРАФІЇ

<i>Анютина А. А.</i> Особенности структуры объектных словосочетаний в научно-технических текстах.....	8
<i>Ахмад И. М.</i> Актуализация темпоральных семантических признаков в рефлексмах названий частей суток	12
<i>Балабан О. О.</i> Історія метафоричних досліджень: від давнини до сучасності	18
<i>Восхевич А. І.</i> Мовні особливості кубинського варіанту іспанської мови	22
<i>Галай Т. М.</i> Метафорична модель “геологічні об’єкти та процеси – це царство тварин” в англійській фаховій мові геології.....	25
<i>Каліберда О. О.</i> Функції енциклопедичних та лінгвістичних тлумачних словників.....	29
<i>Кізіль М. А.</i> Гносеологічні аспекти виокремлення та дослідження метатермінів і метатерміносистем у сучасній лінгвістиці та термінознавстві	33
<i>Кудрявцева Н. С.</i> Специфічні мовнокультурні метафори часу в метафізичних концепціях філософії	38
<i>Kudriavtseva N. S.</i> Cross-Linguistic Diversity in Representations of Space as an Ontological Category of Philosophy	43
<i>Леміш Н. Є.</i> Реконструкція архетипних уявлень про каузальні домінанти з латинською основою у віддалено- та близькоспоріднених мовах	47
<i>Моїсєєва Н. О.</i> Структурно-морфологічні особливості та способи утворення німецьких контамінованих лексем	52
<i>Мукхайленко V. V.</i> On the Contrastive Semantics of the ‘Lawyer’ Lexeme	56
<i>Орел І. І.</i> Структура семантики ФО з компонентом “Schwein” (на матеріалі німецької мови)	61
<i>Подвойська О. В.</i> Німецькі запозичення у складі львівської гвари	65
<i>Поліщук С. С.</i> Лінгвістичні аспекти вивчення українських говорів на матеріалі сільськогосподарської лексики	72
<i>Світлицька В. Р.</i> Особливості діалектного словотвору українських говорів Одещини.....	78
<i>Сергєєва Г. А.</i> Адаптація англійських юридичних термінів у системі українського консонантизму	83
<i>Сімонок В. П.</i> Лексичні запозичення в українській мові: історико-соціолінгвістичний аспект	89
<i>Скриль О. І.</i> Гумористичний ефект оказіоналізмів Огдена Неша	95
<i>Фартушняк К. О.</i> Прізвища, мотивовані назвами кольорів (на матеріалі антропонімії Тростянецького району Вінницької області).....	99

Хомік О. Є. Структурно-семантичні та функціональні особливості українських апотропеїчних побажань.....	103
---	-----

ПРОБЛЕМИ ГРАМАТИКИ ТА СИНТАКСИСУ

Башук Н. П. Особливості функціонування прийменників у німецькій мові та їхній переклад українською мовою.....	108
Ікалюк Л. М. Вплив міжкультурної комунікації на становлення інтер'єктивних одиниць в англійській мові.....	114
Ковбаско Ю. Г. Парадигма категорій слів у сучасній англійській мові.....	118
Короткова С. В. Семантические типы русских наречий в специальных текстах разного профиля.....	123
Найдьонова А. Ю. Синтаксичні особливості німецьких коротких оповідань.....	129
Острецова И. В. К вопросу о роли устойчивых глагольно-именных сочетаний в коммуникативной организации высказываний.....	134
Туришева О. О. Таксономія частин мови: Арістарх Самофракійський VS.Dudengrammatik.....	140

ПРОБЛЕМИ НОМІНАЦІЇ

Бутко С. Г. Репрезентація рослинного світу в ономастиконі українських замовлянь.....	144
Куликовская Н. И. Биологическая химия: от основ к практике (на материале гендерно маркированных фразеологических единиц немецкого языка).....	150
Олійник Л. В. Специфіка номінації в німецькому молодіжному слензі.....	158
Радецька С. В. Мережна лінгвістика як нова галузь мовознавства.....	162
Цимбалюк О. А. Номінативні аспекти усмішки в українських художніх текстах.....	166

ПРОБЛЕМИ ТЕКСТУ І ДИСКУРСУ

Берестова А. А. Типи прецедентних релігійних інтертекстем у романі Василя Базива "Хрест".....	170
Буць Ж. В. Ідентифікація текстового концепту ЖІНОЧНІСТЬ у сильних позиціях французької реалістичної прози ХХ століття.....	175
Vasylenko O. M., Berezovskaia Y. O. The Use of Phraseological Units in British Newspapers.....	181
Вільховченко Н. П. Спеціальна лексика у складі стилістичних фігур в англомовному науково-фантастичному тексті.....	187
Волошук В. І. Мовні засоби створення лапідарності в тексті стислого німецького оповідання.....	192
Головащенко Ю. С. Семантичний простір і семантична структура художнього тексту.....	197
Гуменюк Н. Г. Політичний дискурс Б. Обама: маніпулятивні технології (на матеріалі звернення до генеральної асамблеї ООН від 24.09.14 р.).....	203
Дунаєвська О. В. Інтердискурсивне втілення лексеми "godmother" як елемента номінативного простору "хрещення дитини".....	208
Зозуля Н. В. Потешки как средство развития языковой личности ребенка.....	214
Каратєєва Г. М. Структурні особливості рекламного тексту.....	218
Ковбасюк Л. А. Лінгвістика та літературознавство: здобутки та перспективи у сучасній німецькій германістиці.....	222
Козакова Л. О. Фразеологічний аспект художнього наративу в малій прозі Олесья Гончара.....	227

Коловоротна Н. Д. Кооперативні та конфронтаційні стратегії міжособистісного мовчання у новелістиці Григора Тютюнника	232
Осовська І. М. Когнітивна карта як репрезентант концептосистеми дискурсу	237
Піндосова Т. С. Алюзивні епітети в романах Д.Брауна	243
Романченко А. П. Вставні компоненти як дискурсиви в науковому мовленні	247
Рудик М. К. Дискурсивна стратегія як модель прагматичної мовленнєвої поведінки комунікантів (на матеріалі новел О.Генрі)	254
Савчук Р. І. Виписування власного “я” як основна текстотвірна стратегія французької прози кінця ХХ століття	260
Сіденко Н. Г. Прагматичний зміст мовленнєвої маніпуляції у масовій комунікації (на матеріалі англомовної “жовтої” преси)	265
Шуляк І. М. Роль фонових знань у реалізації та інтерпретації непрямих мовленнєвих актів.....	270
Наші автори	276

CONTENTS

LINGUISTICS

THE TOPICAL PROBLEMS OF LEXICOLOGY
AND LEXICOGRAPHY

Aniutina G. A. The Peculiarities of Object Phrases Structure in Scientific Texts	8
Akhmad I. M. Actualization of Temporal Semantic Features in Reflexemes of Day Parts' Names.....	12
Balaban O. O. The History of Metaphoric Research: from Ancient to Modern Times	18
Voehevich A. I. Linguistic Features of the Cuban Variant of Spanish.....	22
Galaj T. M. Metaphoric Model "Geologic Objects and Processes – it's the World of Animals" in the LSP of Geology	25
Kaliberda O. O. Functions of Encyclopedic and Linguistic General Dictionaries	29
Kizil M. A. Gnoseological Aspects of Metaterms and Metaterm Systems Distinguishing and Investigation in Modern Linguistics and Terminology	33
Kudriavtseva N. S. Language-Culture Specific Metaphors of Time in Metaphysical Constructs of Philosophy	38
Kudriavtseva N. S. Cross-Linguistic Diversity in Representations of <i>Space</i> as an Ontological Category of Philosophy	43
Lemish N. Ye. Reconstruction of Archetype Images of Causal Dominants with Latin Basis in Far- and Close-Related Languages	47
Moisieieva N. O. Structural, Morphological and Word-Building Features of the German Contaminated Lexical Units	52
Mykhaylenko V. V. On the Contrastive Semantics of the 'Lawyer' Lexeme	56
Orel I. I. Structure of Phraseological Units Semantics with the Component "Schwein" (Based on German Language)	61
Podvoiska O. V. German Borrowings in the Lviv's Gvara.....	65
Polishuk S. S. The Linguistic Aspects of the Research of Ukrainian Dialects on the Material of Agricultural Vocabulary.....	72
Svitlytska V. R. Derivative Peculiarities of Odessa region's Dialect Lexis	78
Serhieieva H. A. The English Language Law-Terms Adaptation to the Ukrainian Language Consonant System	83
Simonok V. P. Lexical Borrowings in Ukrainian Language: Historical and Sociolinguistic Aspect	89
Skryl O. I. Humorous Effect of the Nonce Words by O. Nash	95
Fartushniak K. The Last Names of Colour Name Derivation (on the Anthroponomical Material of Trostianets District of the Vinnytsya Region)	99
Khomik O. Ye. Structural-Semantic and Functional Features of Ukrainian Incantations.....	103

THE PROBLEMS OF GRAMMAR AND SYNTAX

Bashuk N. P. Peculiarities of Prepositions Functioning in German and Their Translation into Ukrainian	108
Ikalyuk L. M. Influence of Intercultural Communication of the Development of Interjections in the English Language	114
Kovbasko Yu. H. Word Classes Paradigm in Present Day English.....	118
Korotkova S. V. Semantic Types of Russian Adverbs in Special Texts of Various Specializations	123
Naidionova A. Yu. Syntactic Features of German Short Stories	129

Ostretsova I. V. To the Role of Stable Verbal-Nominal Combinations in Communicative Utterances Organization	134
Turysheva O. O. The Taxonomy of the Parts of Speech: Aristarchus of the Samothrace VS the Grammar of Duden.....	140

THE PROBLEMS OF NAMING

Butko S. H. Representation of Flora in Onomasticon of Ukrainian Charms	144
Kulykovska N. I. Biological Chemistry: from Essentials to Practice (Based on the Gender Marked Phraseological Units of German).....	150
Olijnyk L. V. Characteristic Aspects of Nominations in the German Slang of Young People.....	158
Radetska S. V. Netlinguistics as a New Field in the Language Studying	162
Tsybalysta O. A. Nominative Aspects of Smile in the Ukrainian Fiction.....	166

THE PROBLEMS OF THE TEXT AND THE DISCOURSE

Berestova A. A. Types of Precedent Religious Intertextemes in the Novel by Vasyl Baziv “Cross”	170
Buts Zh. V. Identification of the Textual Concept <i>femininity</i> in a Strong Position of French Realistic Prose of the XX Century	175
Vasylenko O. M., Berezovskaia Y. O. The Use of Phraseological Units in British Newspapers.....	181
Vilkhovchenko N. P. Special Vocabulary Used in Stylistic Devices in the English Science Fiction Text	187
Voloshuk V. I. Language Features of Laconism in the Text of German Short-Short Story	192
Golovashchenko Yu. S. Semantic Space and Semantic Structure of Fiction	197
Humenyuk N. H. Political Discourse of B. Obama: Manipulative Techniques (on the Material of His Address to the United Nations General Assembly, 09.24.14)	203
Dunayevska O. V. Interdiscursive Representation of Lexical Unit “Godmother” as the Element of “Infant Baptism” Space of Nomination.....	208
Zozulia N. V. The Role of Nursery Rhymes in the Formation of Children’s Linguistic Personality	214
Karatyeyeva G. M. Structure Features of Advertising Text.....	218
Kovbasyuk L. A. Linguistic and Literary Theory: Achievements and Perspectives in Modern German Studies.....	222
Kozakova L. O. Phraseological Aspect of Fictional Narrative in the Short Prose by Oles Honchar.....	227
Kolovorotna N. D. Cooperative and Confrontational Strategy Interpersonal Silence in Gr. Tyutyunnyk’s Novels	232
Osovska I. M. Cognitive Map as a Representant of the Concepts system of Discourse.....	237
Pindosova T. S. Allusion Epithets in the Novels of D. Brown.....	243
Romanchenko A. P. Inserting Components as Discursive Words in Scientific Language.....	247
Rudyk M. K. Discursive Strategy as Speakers’ Pragmatic Speech Behavior Model (on O. Henry’s Short Stories).....	254
Savchuk R. I. Text Self-Construction as Main Narrative Text Forming Strategy in French Literature of the End of XX Century.....	260
Sidenko N. G. Pragmatical Contents of Speech Manipulation in Mass Communication (on the Material of the English “Yellow” Press).....	265
Shuliak I. M. The Role of Common Ground in Indirect Speech Act Realization and Interpretation.....	270
Our authors	276

МОВОЗНАВСТВО

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛЕКСИКОЛОГІЇ ТА ЛЕКСИКОГРАФІЇ

УДК 81'33

ОСОБЕННОСТИ СТРУКТУРЫ ОБЪЕКТНЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЙ В НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ

Анютина А. А.

В статті розглядаються особливості структури вільних об'єктних словосполучень в науково-технічних текстах, а саме значення валентності дієслова для структури об'єктного словосполучення. Наводяться критерії, які характеризують об'єктні словосполучення. Аналізується важливість семантичних відношень між дієсловом та його актантами. Розглядаються найбільш поширені моделі словосполучень з об'єктним значенням.

Ключові слова: об'єктні словосполучення, валентність дієслова, семантичні відношення, моделі словосполучень.

В статье рассматриваются особенности структуры свободных объектных словосочетаний в научно-технических текстах, а именно значение валентности глагола для структуры объектного словосочетания. Приводятся критерии, которые характеризуют объектные словосочетания. Анализируется важность семантических отношений между глаголом и его актантами. Рассматриваются наиболее распространенные модели словосочетаний с объектным значением.

Ключевые слова: объектные словосочетания, валентность глагола, семантические отношения, модели словосочетаний.

The peculiarities of free object phrases in scientific texts, namely the importance of the verb valence for the object phrase structure are considered in the article. The criteria characterizing object phrases are presented. The importance of semantic relations between the verb and its objects is analyzed. The most widely used models of object phrases are considered.

Key words: object phrases, verb valence, semantic relations, phrases models.

Семантические отношения между глаголом и его актантами, прежде всего прямым объектом, очень важны для понимания смысловой стороны предложения. Именно "объект определяет характер действия, направленного на его создание, изменение, уничтожение" [1, с. 75]. Объектные отношения являются одним из наиболее частых отношений, представленных в языке. Тесная связь значения глагола с объектом побудила В. Г. Гака высказать мысль о том, что в индоевропейских языках переходной глагол грамматически согласуется с субъектом, вместе с тем находится в семантическом соответствии с объектом [3, с. 96]. В связи с этим исследования семантики объектных отношений представляют особый интерес.

Исследуя природу категории объектности в языке, следует отметить, что объектность, как правило, находит свое грамматическое выражение на уровне словосочетания. При этом объектные отношения, охватывающие основные сферы деятельности и жизни человека, окружающей его действительности по типу языковой оформленности подпадают под разные части речи. С другой стороны, нужно отметить, что далеко не всегда объект действия совпадает с синтаксической категорией дополнения. В рамках традиционной грамматики объект (дополнение) обычно выделяется на основе разнородных формальных и семантических критериев. При этом дополнением (объектом) обычно считается

член предложения, подчиненный глаголу, и стоящий в зависимом от глагола падеже. Если этот член предложения стоит в винительном падеже без предлога, то это прямое дополнение, представляющее собой объект, на который направлено действие. Если этот член предложения стоит в любом косвенном падеже (кроме винительного), то это косвенное дополнение, обозначающее предмет, в той или иной степени подверженный действию.

Недостатком такого подхода является, прежде всего, преувеличение роли формальных признаков. На этот недостаток неоднократно указывалось в лингвистической литературе. Так, Л. В. Щерба, предостерегая от “гипноза морфологических форм”, выступал против отождествления членов предложения с частями речи. Он указывал, что синтаксические категории могут выражаться и другими средствами вопреки морфологическим формам [6, с. 33]. В. В. Бурлакова также отмечает, что “то, что в языковом материале представлено как “действие + объект”, в реальной действительности не имеет этого соотношения” [2, с. 51].

В связи с этим объектные отношения в данной работе рассматриваются в более широком смысле. Объект с нашей точки зрения – это имя, испытывающее некоторое воздействие, выраженное предикатным компонентом словосочетания, то есть объект в данном случае является не грамматической, а логико-синтаксической категорией. При этом логический объект может и не совпадать с грамматическим объектом, то есть дополнением. То есть под объектным словосочетанием понимается такое сочетание некоторого глагола (предиката) с некоторым объектом, на который направлено действие, выраженное предикатом. При этом и предикатный, и объектный компоненты могут быть выражены различными способами. Об этом говорил И. И. Мещанинов, указывая, что “объект действия, наличный в высказывании, получает в различных языковых системах, а иногда и в одном и том же языке далеко неоднообразное выявление в строе предложения” [4, с. 95].

Исследование проблемы взаимосвязи и взаимодействия семантики и структуры словосочетания в нашем случае включало поэтапное исследование грамматической структуры словосочетания, семантики его компонентов, семантики словосочетания в целом с целью построения моделей словосочетаний.

Вначале была сделана попытка выделить основные грамматические конструкции со значением объектности. При этом анализировались объектные словосочетания, выбранные из научно-технических текстов. Однако оказалось, что использование одной из выделенных конструкций не означает, что в словосочетании, имеющем такую форму, обязательно присутствует объектная связь. При этом были выделены:

1. Несоответствие между синтаксическим характером наблюдаемого явления и морфологическим способом его именования; указания на форму в смысле падежной флексии недостаточно для формальной классификации объектных отношений;

2. Несоответствие объемов понятий, т.к. в каждом случае не предполагается совокупность всех значений падежа, при любом лексическом наполнении.

Большое влияние на общее содержание словосочетания оказывает его предикативный компонент. В. Н. Ярцева указывает, что содержание отношения в группе “глагол-дополнение”, взятое в семантическом аспекте, представляет собой как бы нечто производное от суммы лексических значений сочетающихся слов. Семантическая детализация идет как бы “внутри одного грамматического отношения, одной грамматической рамки в зависимости от ее лексического наполнения” [7, с. 10].

Обычно каждый падеж существительного имеет одно основное значение и сложную семантическую периферию. В системе русского языка основное значение винительного падежа – это падеж объекта как такового в его противопоставлении субъекту. Тем не менее, наличие существительного в винительном падеже не достаточно для установления объектных отношений. Например, в словосочетаниях типа: “*испытывать интерес*”, “*выразить удивление*”, “*делать приготовления*” и т.п. нельзя говорить о наличии объектной связи. Эти

словосочетания эквивалентны глаголам “интересоваться”, “удивляться”, “приготовиться” и являются их лексическими синонимами.

В таком же аспекте рассматривал подобные словосочетания и И. И. Мещанинов, указывая, что “ряд глаголов в русском языке требует по собственному своему содержанию постановки связанного с ним имени в одном из косвенных падежей... Именно эти глаголы вместе с прямым или косвенным дополнением обычно передают одно цельное понятие. Они сохраняют свое смысловое единство и вне строя предложения, как обусловленное не смыслом предложения, а семантикой самого глагола... В обязательном прямом дополнении едва ли следует усматривать самостоятельно стоящее прямое дополнение” [4, с. 101].

Внутри разряда словосочетаний, выражающих объектные отношения, выделяются несколько основных групп словосочетаний, в которых объектные отношения могут быть уточнены и конкретизированы. Ведущее место принадлежит формам родительного падежа без предлога в значении объекта действия: *анализ программы, проведение вычислений, создание программы, вычисление коэффициентов, построение алгоритма, установление тождества*.

В этих словосочетаниях в роли ведущего слова выступают главным образом отглагольные существительные с суффиксами *-ние- (-ание-, -ение-), -тие-, -ка-*, а также некоторые имена существительные бессуффиксного образования – *вывод формулы, ввод данных*. В роли зависимого слова могут выступать слова со значением лица или предмета, конкретные и абстрактные. Практически язык научно-технической литературы, отказываясь от выражения лица. Отдает предпочтение абстрактным именам, обозначению предмета (опредмеченного действия), проявляя, таким образом, тенденцию к избирательности, обособлению. Эти именные словосочетания соотносительны глагольным словосочетаниям с винительным падежом прямого объекта, хотя полного тождества не достигается из-за различий в категориальных свойствах ведущего слова – глагола и имени.

Управление существительных отличается от глагольного. Отглагольные существительные не могут иметь при себе форм винительного падежа без предлога со значением прямого объекта, однако они последовательно управляют в этой позиции родительным падежом с тем же объектным значением, что разрешает их регулярные трансформации: *установление тождества – установить тождество, вычисление значения – вычислить значение, разработка алгоритма – разработать алгоритм, уменьшение коэффициента – уменьшить коэффициент*.

Структура словосочетания меняется, но присущие глаголу объектные отношения сохраняются, передаваясь в рамках словосочетания.

Соотносительные этим именным глагольные словосочетания с винительным падежом прямого объекта являются следующими по распространенности и употребительности: *определить значение, увеличить значение, измерить погрешность, создать матрицу, удалить файл*.

Достаточно распространенными являются словосочетания с формами:

– дательного падежа с предлогом *к*: *принадлежать к категории, относиться к алгоритмам, стремиться к пределу, применять к измерению, перейти к изучению, вернуться к истолкованию* и т. д.;

– родительного падежа с предлогом *из*: *состоять из операторов, построить из блоков, складываться из единиц*;

– творительного падежа с предлогом *с*: *взаимодействовать с программой, совпадать с направлением, сталкиваться с толкованием*; и без предлога – *воспользоваться библиотекой, управлять выводом*.

При этом следует отметить, что, главенствуя в именных построениях, родительный падеж в приглагольном употреблении встречается значительно реже и менее богат структурно-семантическими вариантами.

Если расположить падежные формы по частоте их использования для выражения объектных отношений, то частота употребления будет убывать в такой последовательности: существительные в родительном падеже без предлога, существительные в винительном падеже без предлога, существительные в творительном падеже без предлога, существительные в родительном

падеже с предлогом, существительные в дательном падеже с предлогом, существительные в творительном падеже с предлогом, существительные в предложном падеже.

При таком перечислении употребительности типов словосочетаний объектного значения можем сделать следующие выводы: 1) предпочтительным является беспредложных словосочетаний по сравнению с предложными; 2) основная масса словоупотреблений покрывается ограниченным числом структурных единиц – беспредложными сочетаниями с формами родительного, винительного, творительного и дательного падежей; 3) частотность употребления падежных форм в словосочетаниях имеет свою специфику и не совпадает с распределением в других стилевых разновидностях

Литература

1. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1976. – 382 с.
2. Бурлакова В. В. Основы структуры словосочетания в современном английском языке / В. В. Бурлакова. – Л. : Наука, 1975. – 128 с.
3. Гак В.Г. К проблеме гносеологических аспектов семантики слова / В. Г. Гак // Вопросы описания семантической системы языка. Часть 1. – М. : Наука, 1971. – С. 95–99.
4. Мещанинов И. И. Члены предложения и части речи / И. И. Мещанинов. – Л. : Наука, 1978. – 366 с.
5. Почепцов Г. Г. Конструктивный анализ структуры предложения / Г. Г. Почепцов. – Киев : Вища школа, 1971. – 193 с.
6. Щерба Л.В. О второстепенных членах предложения / Л. В. Щерба // Избранные работы по языкознанию и фонетике. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1958. – Т. 1 – 182 с.
7. Ярцева В. Н. О синтаксической роли прямого дополнения в языках различных типов / В. Н. Ярцева // Члены предложения и части речи в языках различных типов. – Л. : 1972. – С. 4–12.

УДК 81'373

АКТУАЛИЗАЦИЯ ТЕМПОРАЛЬНЫХ СЕМАНТИЧЕСКИХ ПРИЗНАКОВ В РЕФЛЕКСАХ НАЗВАНИЙ ЧАСТЕЙ СУТОК

Ахмад И. М.

У статті досліджуються особливості актуалізації часових значень у лексемах, асоціативно-семантично пов'язаних із назвами частин доби. У ній обґрунтовуються принципи включення лексем до складу асоціативно-семантичних груп, визначається роль контексту у виявленні асоціативно-семантичних зв'язків каузема з рефлексемами. Також розглянуті фактори, що впливають на актуалізацію в контексті тих чи інших елементів значення слова. Об'єктом аналізу є слова з темпоральною і квалітативно-темпоральною семантикою.

Ключові слова: асоціативно-семантична група, каузема, рефлексема.

В статье исследуются особенности актуализации временных значений в лексемах, ассоциативно-семантически связанных с названиями частей суток. В ней обосновываются принципы включения лексем в состав ассоциативно-семантических групп, определяется роль контекста в выявлении ассоциативно-семантических связей каузема с рефлексемами. Также рассмотрены факторы, влияющие на актуализацию в контексте тех или иных элементов значения слова. Объектом анализа выступают слова с темпоральной и квалитативно-темпоральной семантикой.

Ключевые слова: ассоциативно-семантическая группа, каузема, рефлексема.

The article investigates the features of actualization time values in lexemes, associative and semantically associated with the names of the day. It summarizes the principles of inclusion of lexemes in the associative-semantic groups, defines the role of context in identifying associative-semantic relationships of kauzema with reflexemas. Also the factors affecting the actualization in the context of certain elements of the word are analyzed. The object of the analysis is the words with temporal and qualitative-temporal semantics.

Key words: associative-semantic group, kauzema, reflexema.

Общеизвестно, что упорядоченность знаний и представлений человека об окружающем мире находит свое отражение в лексической системе языка, которая представляет собой иерархически организованную структуру. Исследованию лексических объединений слов посвящены многочисленные работы Ю. Д. Апресяна, Л. В. Бублейник, Р. А. Будагова, Л. М. Васильева, В. А. Звягинцева, С. Д. Кацнельсона, М. П. Кочергана, В. В. Морковкина, Л. А. Новикова, Л. М. Полюги, З. Д. Поповой, Б. А. Серебренникова, А. И. Смирницкого, Ж. П. Соколовской, Ю. С. Сорокина, И. А. Стернина, А. А. Уфимцевой, Ф. П. Филина, Д. Н. Шмелева и др. В них обоснована системность лексики, описаны принципы структурно-семантической организации парадигм.

Как правило, описание лексики как системы основывается на теории семной структуры значения слова. В большинстве случаев в одну парадигму объединяются слова, содержащие в своей структуре общие архи- или гиперсеммы. Например, интегральная архисема 'движение' объединяет глаголы *идти, бежать, лететь, плыть, нестись, плестись, стоять* в соответствующие синонимические и антонимические парадигмы; гиперсема 'одежда' является интегральной для тематической группы *пальто, платье, брюки, свитер, блуза*; паронимы семантически соотнесены друг с другом через ядерную сему, эксплицированную в корневых морфемах ('вода' в словах *водный, водяной, водянистый*) и т.п.

Однако не всегда состав лексических парадигм определяется только взаимоотношением сем, также могут учитываться ситуативные связи между

предметами внеязыковой действительности (родо-видовые отношения при выделении тематических и гиперо-гипонимических групп), причинно-следственные и ассоциативные связи слов (при построении ассоциативных рядов и полей) и т.п. Объединение собственно языкового и экстралингвистического подходов к классификации лексики позволило Т. В. Сливе выделять особую парадигму – ассоциативно-семантическую группу (АСГ), которая “представляет собой совокупность лексем, обозначающих понятия, объединенные причинно-следственными связями и наряду с этим имеющие в семантической структуре одинаковые семы, которые находятся в особого рода отношениях” [5, с. 38]. Исследователь обращает внимание на тот факт, что для членов традиционных лексико-семантических парадигм интегральным чаще всего выступает ядерный семантический признак, периферийные же значения являются дифференциальными. В ассоциативно-семантическую группу лексемы объединяются по принципу “ядро – периферия”: ядерные семы исходного слова (кауземы) коррелируют с периферийными семами членов парадигмы (рефлексемами). В свою очередь семы, представленные как ядерные в семантической структуре рефлексем, находятся на периферии семантической структуры кауземы [5].

В качестве примера Т. В. Слива рассматривает ассоциативно-семантические связи членов закрытой лексико-семантической группы “времени года”. Мы же исследуем названия частей суток, которые, как и названия сезонов, образуют закрытую лексико-семантическую группу, но, в отличие от последних, еще не были объектом подобного исследования.

В нашем сознании сутки условно делятся на четыре части, соответственно обозначаемые лексемами *утро*, *день*, *вечер* и *ночь*. В результате компонентного анализа в названиях частей суток выделяется архисема ‘время’, гиперсема ‘часть суток’, а также ряд дифференциальных сем: ‘после ночи’, ‘перед наступлением дня’, ‘восход’, ‘солнце’, ‘рассвет’ (лексема *утро* – “1. Часть суток от окончания ночи до наступления дня; время восхода солнца, рассвета” [1, с. 1407]), ‘от восхода солнца’ ‘до захода солнца’, ‘после утра’, ‘перед вечером’ (лексема *день* – “1. Часть суток от восхода до захода солнца, от утра до вечера [1, с. 251]), ‘после дня’, ‘перед ночью’ (лексема *вечер* – “1. Часть суток от окончания дня до наступления ночи” [1, с. 123]), ‘от захода солнца’, ‘до восхода солнца’, ‘после вечера’, ‘перед утром’ (лексема *ночь* – “1. Часть суток от захода до восхода солнца, от вечера до утра” [1, с. 658]).

Перечисленные лексемы образуют контрарные оппозиции (*утро* – *вечер*, *день* – *ночь*), при этом каждая из них может выступать в роли кауземы по отношению к остальным. Например, с *утром* ассоциативно-семантически связаны лексемы *вечер* (промежуточная часть суток наряду с утром), *ночь* (предшествует утру), *день* (следует за утром), с *ночью* – лексемы *день* (основная часть суток, наряду с ночью), *вечер* (предшествует ночи), *утро* (следует за ночью) и т.д. Ассоциативная связь упомянутых лексем подтверждается данными “Русского ассоциативного словаря” под редакцией Ю. Н. Караулова [4]. Иными словами, все части суток образуют между собой ассоциативно-семантические пары, в которых каждое из слов может выступать как кауземой, так и рефлексемой по отношению к другому, а в совокупности рефлексемы, ассоциативно-семантически связанные с одной кауземой, образуют ассоциативно-семантическую группу. Подтверждение ассоциативно-семантических связей слов находим в различных контекстах, поскольку “...текст является благодатным материалом... для формирования и развития ассоциативной структуры значения слова” [3, с. 96].

Как видно из представленных выше дефиниций, части суток характеризуются, прежде всего, на основе темпоральных признаков: ‘отрезок времени’ (сема ‘часть суток’), ‘следование во времени’ (‘после вечера’, ‘перед утром’ и т.п.), хотя нельзя не принимать во внимание качественнo-темпоральные и качественнo-предметные значения, характеризующие период времени, обозначенный соответствующей лексемой, например, ‘степень освещенности’, ‘температура воздуха’, ‘состояние природы’, ‘жизнедеятельность человека’ и т.п. [6]. Различные семантические признаки в структуре кауземы и рефлексемы становятся релевантными в зависимости от контекста. В данной статье рассмотрены

условия актуализации собственно темпоральных семантических признаков членов АСГ, кауземами которых являются названия частей суток.

Как правило, гиперсема 'часть суток' актуализируется, если в предложении наличествует антонимическое противопоставление: *Я сегодня не помню, что было вчера, По утрам забываю свои вечера, В белый день забываю огни, По ночам забываю дни* /Блок/, *Над Ленинградом – смертная угроза... Бессонны ночи, тяжек день любой* /Берггольц/, *Толпе тревожный день приветен, но страшна ей ночь безмолвная* /Баратынский/, *Утро вечера мудренее* /Нар. тв./, *Куда потратит он утро, с кем будет обедать, как уйдет вечер?* /Гончаров/.

Наряду с этим, использование в контексте антонимичных лексем может способствовать актуализации семантических признаков 'протяженность, следование во времени'. Так сочетание с *утра до вечера* используется в значении 'в течение дня', 'целый день', а выражение с *вечера до утра* – в значении 'ночью', 'целую ночь' (*С утра и до вечера Роберт был с Анной, с вечера до утра – с Инной* /Акунин/, *Он вспомнил, как Яков Лукич заботливо и смекалисто устраивал теплые базы, как берег сено, как однажды, когда заболели три колхозные лошади, он с вечера до утра пробыл на конюшне...* /Шолохов/). Кроме того, сочетание с *утра до вечера* может выражать значение 'постоянно', 'непрерывно': *С утра до вечера то и дело, что сидит в шинке!..* /Гоголь/, *В тот год лето было сухое. Горячий ветер дул в полях с утра до вечера* /Платонов/, *И подгонять парня не нужно было, так с утра до вечера и полировал стеклышко за стеклышком* /Акунин/. Это же значение актуализируется и в сочетании *день и ночь*: *День и ночь роняет сердце ласку, День и ночь кружится голова* /Герман/, *Здесь фонтан неутомимый День и ночь поет в углу* /Тютчев/, *И дни, и ночи Мы строим вместе – и наш дом готов!* /Мандельштам/.

Использование в одном контексте с кауземой рефлексом, обозначающих смежные части суток, также способствует актуализации семантического признака 'следование во времени', который в соответствующих лексемах представлен семами 'после ночи' (*Ночь пройдет – наступит утро* ясное /Энтин/, *Бессмысленно глядит, как утро встанет, Без нужды ночь сменя* /Баратынский/), 'после утра' (*И день сменит утро, неся благодать* /Вашина/), 'после дня' (*После светлого летнего дня наступил ясный и тихий вечер* /Тургенев/), 'после вечера' (*День перешел в вечер, вечер сменился ночью* /Данилов/), 'перед ночью' (*Вечер перешел в ночь...* /Акунин/), 'перед утром' (*Ряды усадебных строений Всю ночь горели до утра* /Хлебников/), 'перед вечером' (*Как камыш, кирпич колыша, Дни несутся в вечера* /Пастернак/), 'перед днем' (*Утро уже перешло в день, а на улицах еще почти никого не было – острожане любили постать подольше* /Чадович, Брайдер/). Актуализации этих значений способствует использование глаголов с семантикой начала (*наступить, сменить*) либо прекращения бытия (*пройти, смениться, перейти*).

Как отмечалось выше, в бытовом сознании сутки традиционно делятся на четыре части. Однако возможно и комплементарное членение на темное (ночь) и светлое (день) время суток, что находит отражение в ряде контекстов: *День да ночь – сутки прочь* /Нар. тв./, *Кто ты не скажешь: минул день, Не говоришь: настала ночь* /Фет/, *Но меркнет день – настала ночь* /Тютчев/, *И ночь прозрачная сменяет Погасший неприметно день* /Баратынский/, *В роскошной бедности, в могучей нищете Живи спокоен и утешен. Благословенны дни и ночи те, И сладкогласный труд безгрешен* /Мандельштам/. Данные примеры также иллюстрируют ассоциативно-семантическую связь лексем *день* и *ночь*, в которых актуализируется темпоральное значение 'часть суток'.

Очевидна ассоциативно-семантическая связь слов *утро* и *рассвет* ("1. Время суток, когда начинает светать; начало утра" [1, с. 1096]). Следует отметить, что лексема *рассвет* часто функционирует в качественном значении 'окраска, освещение неба над горизонтом во время восхода солнца': *Встаёт бледный далёкий рассвет* /Булгаков/, *Он не пришёл. Зазеленел рассвет. Истлели звёзды* /Тушнова/, *Сто раз закат краснел, рассвет синел, сто раз я клял тебя, песок моздокский, пока ты жёг насквозь мою шинель и блиндажа жевал сухие доски* /Окуджава/, *Тогда... колыхались ветки, – тесно прижавшись*

друг к другу, стояли кусты, *освещенные...* солнцем и луной, **рассветом** и сумерками, а теперь все бедно, безрадостно, голо /Георгиевская/, *Сверкал* за Камою **рассвет** /Пастернак/ и др. Актуализации данного значения способствует использования синтагматических партнеров, содержащих в семантической структуре значения 'цвет' или 'свет'. В представленных примерах это соответственно лексемы *бледный, зазеленеть, синеть* и *освещенный, сверкать*.

Темпоральные значения в лексеме *рассвет* становятся релевантными при совместном употреблении с кауземой-холонимом: *И миражами они своими восхищены – до тех пор, пока не настанет утро, рассвет и все опять водворится на свои прежние места* /Адамович/, *Пока дети так говорили и утро подвигалось все больше к рассвету, борина Звонкая наполнялась птичьими песнями, воем, стонами криком зверьков* /Пришвин/. Здесь в слове *рассвет* актуализируется значение 'часть (начало) утра'. В первом случае этому способствует использование слова в качестве уточняющего однородного члена предложения (настанет утро, а именно рассвет), во втором – глагол *подвигаться* (приближается время рассвета). Однако следует отметить, что при совместном использовании кауземы с рефлексемой также возможна актуализация квалитативно-темпоральных значений, при этом в слове *утро* на первый план выступает значение 'время восхода солнца': *Но утром, под ласкою теплой рассвета, Она [Богиня] трепетала, любовью согрета* /Бальмонт/, *Колыбель золотого рассвета, Удивления миру, что утром дано* /Цветаева/.

Аналогичным образом прослеживается ассоциативно-семантическая связь лексем *вечер* и *закат* ("1. Заход за линию горизонта (о солнце, реже о других светилах. || Время захода солнца" [1, с. 325]). Как видим, в словарной дефиниции 'период времени' представлен как оттенок значения, однако целый ряд примеров свидетельствует о значимости темпорального значения слова *закат*. Об этом также говорят авторы "Нового объяснительного словаря синонимов" под редакцией Ю.Д. Апресяна: "Закат – это не только и даже не столько граница дня и ночи, сколько особое время суток; ср. *в час заката; Мы встречались с тобой на закате* (А. Блок "*Мы встречались с тобой на закате*"); *Они приносят на своих крыльях широкие разливы, радость обновления, любовь к жизни и светлые розовые закаты растущих весенних дней* (В. Лидин. *Сентябрь – месяц осени*)" [2, с. 116].

Как и в описанном выше случае, при совместном употреблении с кауземой *вечер* в слове *закат* часто актуализируется квалитативно-темпоральное значение 'состояние неба во время захода солнца' (*Гаснет вечер, скрылось солнце, Лишь закат краснеет* /Бунин/), однако возможна актуализация и собственно темпорального значения: *Закат окончил летний теплый вечер* /Шатунов/. При совместном же использовании лексем *рассвет* и *закат* в устойчивых сочетаниях *от рассвета до заката / от заката до рассвета* релевантным становится собственно темпоральный признак 'период времени': *День за днем, от рассвета до заката, Федя проводил в кузнице Роджерса, одетый в кожаный фартук, с головой, обмотанной мокрой тряпкой* /Никулин/, *На свете снимка лучше нету, чем тот, что вечером и днем и от заката до рассвета стоит на столике моем* /Смеляков/.

В определенных контекстах собственно темпоральное значение может актуализироваться и в таких квалитативно-темпоральных рефлексемах, как *заря* ("1. Яркое освещение горизонта перед восходом и после захода солнца" [1, с. 343] и *сумерки* ("1. Полумрак перед заходом солнца и наступлением ночи, а также перед восходом солнца" [1, с. 1289]), которые являются полиассоциативными, поскольку входят в состав АСГ с кауземами *утро* и *вечер*, обозначая явления, характерные как для утреннего, так и для вечернего периода. Чаще всего собственно темпоральное значение реализуется в предложно-падежных формах *на заре / до зари / от зари* и в *сумерки*: *Был ветер в сумерках жесток. А на заре, сырой и алой, По днищу заскрипел песок, И судно, вздрогнув, затрещало* /Багрицкий/, *По лазури неба тучки золотые На заре держали к морю дальний путь* /Надсон/, *Петухи в Цинандали кричат до зари: то ли празднуют, то ли грустят* /Окуджава/. Актуализации данного значения может также способствовать использование их в одном контексте с кауземами (*На*

заре ты ее не буди, На заре она сладко так спит; Утро дышит у ней на груди /Фет/, ...дика Необоримая рука, Пролитшая соленый нектар В пространство слепнущих снастей, На протяженье дней и дней, В сырые сумерки крушений, На милость черных вечеров... /Пастернак/ либо с названиями “смежных” частей суток (**До зари** потом всю ночь проплачу? /Фет/, Но всю ночь напролет, **до зари**, Я читаю стихи проституткам И с бандитами жарю спирт /Есенин/). Вспомним также выражение *от зари до зари*, которое репрезентирует семантический признак ‘протяженность во времени’ и обозначает период времени с утра до вечера или с вечера до утра (то есть весь день или всю ночь [1, с. 343]): *День весь сверкал кристаллом от зари до зари /Пришвин/, От зари до зари, От темна до темна О любви говори, Пой, гитарная струна! /Рождественский/.*

В результате извлечения семантического корня лексемы *утро* (‘начало дня’), *рассвет* и *заря* (‘начало утра, дня’) стали употребляются в значении ‘начало любого периода времени’, например, *утро / рассвет жизни, утро эпохи, рассвет славы, на заре юности* и т.п. Соответственно, в лексемах *вечер* и *закат* развилось метафорическое значение ‘конец’ (*вечер жизни*), ‘исход’, ‘упадок’ (*закат цивилизации*). Данные ЛСВ также находятся в пределах семантического поля времени. В контексте они репрезентируют семантический признак ‘период времени’: *Я думаю об **утре** Вашей славы, Об **утре** Ваших дней, Когда очнулись демоном от сна Вы И богом для людей /Цветаева/, Ты в **утро** дней едва вступала /Баратынский/, Он мне единой посвятил **Рассвет** печальный жизни бурной!.. /Пушкин/, **На заре** туманной юности Всею душой любил я милую /Кольцов/, **Зарёю** жизни я светом грезил, Всемирным счастьем и вечным днём! /Северянин/, Вот и **вечер** жизни /Кедрин/, И вот сентябрь! И **вечер** года к нам подходит /Баратынский/, Но, прощаясь с римской славой, С Капитолийской высоты Во всем величье видел ты **Закат** звезды её кровавый! /Тютчев/.*

В результате исследования мы пришли к выводу, что в состав ассоциативно-семантических групп с кауземами-названиями частей суток входит ряд лексем с темпоральным и квалитативно-темпоральным и значением. При этом в зависимости от контекста в их семантической структуре могут актуализироваться такие признаки, как ‘период (отрезок) времени’, ‘часть суток’, ‘протяженность во времени’.

Актуализации этих признаков способствует использование в роли синтагматических партнеров слов с временной семантикой (например, лексем, обозначающих смежные или противоположные части суток), холонимов (*утро* по отношению к *рассвету* и *зарю*; *вечер* по отношению к *сумеркам* и *зарю*), глаголов начала / прекращения бытия и т.п. Темпоральные значения также характерны для ряда устойчивых сочетаний слов: *с утра до вечера, с вечера до утра, от заката до рассвета, от рассвета до заката, от зари до зари* и т.п.

В перспективе планируется исследование особенностей актуализации квалитативных семантических признаков в структуре рефлексем названий частей суток.

Литература

1. Большой толковый словарь русского языка / [гл. ред. С.А. Кузнецов] – СПб.: Норинт, 2003. – 1536 с.
2. Новый объяснительный словарь синонимов русского языка / [Апресян В. Ю., Апресян Ю. Д., Бабаева Е. Э. и др.] ; под ред. Ю. Д. Апресяна. – М.: Школа “Языки славянской культуры”, 2003. – 1306 с.
3. Рогожникова Т. М. Ассоциативная структура значения слова и процесс понимания текста / Т. М. Рогожникова // Психолингвистические проблемы семантики : сб. науч. трудов. / отв. ред. А. А. Залевская. – Калининский гос. ун-т, Тверь, 1990. – С. 96-100.
4. Русский ассоциативный словарь / [Ю. Н. Караулов, Г. А. Черкасова, Н. В. Уфимцева, Ю. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов]. – М.: ООО “Издательство Астрель”: ООО “Издательство АСТ”, 2002. – Т.1. От стимула к реакции: Ок. 7000 стимулов. – 2002. – 784 с.

5. Слива Т. В. Ассоциативно-семантическая группа как форма парадигматической организации лексики (на материале названий сезонов в русском языке) / Т. В. Слива. – К., 2011. – 272 с.

6. Яременко Т. Г. Русский глагол с эксплицитным компонентом времени: деривационная история и перспектива : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / Т. Г. Яременко; Нац. пед. ун-т им. М. П. Драгоманова. – К., 2008. – 264 с.

УДК 81'37

ІСТОРІЯ МЕТАФОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: ВІД ДАВНИНИ ДО СУЧАСНОСТІ

Балабан О. О.

Статтю присвячено аналізу попередніх метафоричних досліджень та тим напрямам, що існують на сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки відносно метафори. Встановлено, що метафоричні розвідки наприкінці ХХ - початку ХХІ століть основними напрямками у вивченні метафори мали: культурологічний, термінотворчий, когнітивний та аксіологічний підходи. Ключові слова: метафора, метафоричні дослідження, культурологічний, термінотворчий, когнітивний, аксіологічний

Статья посвящена анализу предыдущих метафорических исследований и тем направлениям, что существуют на современном этапе развития лингвистической науки относительно метафоры. Установлено, что метафорические исследования в конце ХХ - начале ХХІ столетий основными направлениями в изучении метафоры имели: культурологический, терминообразующий, когнитивный и аксиологический подходы. Ключевые слова: метафора, метафорические исследования, культурологический, терминообразующий, когнитивный и аксиологический.

The article presents the analysis of the previous metaphoric researches and those tendencies that exists on the modern period of linguistic science concerning metaphor. It is stated that metaphoric researches at the end of the ХХ – beginning of the ХХІ centuries lie in the sphere of cultural, term-forming, cognitive and axiological approaches. Key words: metaphor, metaphoric researches, cultural, term-forming, cognitive and axiological.

Починаючи з античності й до теперішнього часу, метафора вважається риторичним орнаментом та самим поширеним стилістичним прийомом. Попередні філософські розвідки стосовно метафори, що були ще в античності (Аристотель, Платон та ін.) та дослідження метафори у ХХ столітті (О. Потебня, В. Гак, В. Телія, Н. Арутюнова, В. Вовк, С. Гусев та ін.) пояснює активні пошуки наприкінці ХХ - початку ХХІ ст.

Протягом ХХ сторіччя вона не зникла з фокусу уваги багатьох вчених-лінгвістів, які розглядали метафору як необхідний елемент художнього мислення (О. Потебня), як універсальний спосіб формування нових найменувань (В. Гак), як засіб оціночної модальності (В. Телія), як транспозицію ідентифікуючої лексики (Н. Арутюнова), як семантичний процес, при якому форма мовної одиниці переноситься з одного референта на інший (О. Тараненко), як реальну семантико-синтаксичну одиницю (Н. Бессарабова), як мовну образну властивість (А. Федоров), як один із засобів повторної лексичної номінації (В. Вовк), як засіб поетичного узагальнення (Н. Храпченко), як засіб організації пізнавальної діяльності (С. Гусев), як переносне вживання слова, що веде до закріплення за даним словом нового значення (Н. Родзевич), як системне поняття (Н. Бахмутова), як семантичне явище (І. Крилова, М. Никитин, А. Гудавичус, Г. Скляревская), когнітивною теорією метафори займався О. Баранов й зі структурно-семантичної точки зору О. Которова.

Метою даної статті є проаналізувати основні етапи дослідження метафори в лінгвістиці починаючи з давніх часів до сучасності. Відповідно можна окреслити наступні завдання: 1) визначити етапи, що пройшли метафоричні дослідження в лінгвістиці; 2) з'ясувати в якому аспекті відбуваються сучасні дослідження метафори в лінгвістиці.

Перший етап у дослідженні метафори можна охарактеризувати як **філософський**, оскільки займалися її дослідженням переважно філософи надаючи

різні визначення. Першим, хто проаналізував та систематизував ці полярні філософські думки, був Макс Блек [5] і він визначив три підходи до визначення метафори з філософської точки зору:

1) субституціональний; згідно якого, будь-яке речення, що містить метафору, розглядається як заміщення деякого набору речень з прямим значенням;

2) порівняльний; метафора розглядається як еліптичне або стисле порівняння;

3) інтеракціоністський; згідно з чим, метафоричні “думки” взаємодіють та проникають одна в одну, щоб породити нове значення, яке виникає внаслідок системи загальноприйнятих асоціацій.

Підтвердженням того, що метафора дійсно підлягала різнобічним дослідженням з **лінгвістичного** боку є монографія Г. М. Склярєвської (1988) “Языковая метафора в толковом словаре. Проблемы семантики”. Вона визначила 11 напрямів, у яких коли-небудь досліджувалась метафора: 1) *семасіологічний напрям* вивчає семну структуру мовної метафори, семантичні процеси, формує метафоричне значення, механізми утворення метафори, специфіку денотату мовної метафори, характер конотативних елементів тощо; 2) *ономасіологічний напрям* розглядає метафору з точки зору її предметної віднесеності, з точки зору співвіднесеності мовних одиниць з внемовними об'єктами; 3) *гносеологічний напрям*. Пізнавальні функції метафори приваблюють все більше уваги не тільки лінгвістів, але й філософів. Низка філософських досліджень функціонування метафори в мові безпосередньо пов'язана з науковим пізнанням. Існувала думка, що вивчення метафори може виявитися ключем до розуміння багатьох проблем сучасної думки, наприклад, проблеми репрезентації нового знання. Мовну метафору відносять до способів організації пізнавальної діяльності, при цьому визнають, що мова різних наукових теорій (від математики до філософії) базується на основі метафор, і ніяке знання не може бути отримане та організоване без участі метафори. Основи вивчення метафори як мовного засобу, який відображає принципи та механізми взаємозв'язку мови зі світом, були висловлені ще О. О. Потебнею (1862) та розвинуті Л. С. Вигодським. У сучасній лінгвістиці цей аспект є об'єктом дуже пильної уваги; 4) *логічний напрям* вивчає мовну метафору в аспекті теорії референції; 5) *лінгвістичний напрям*, який класифікує мовні якості метафори (морфологічні, словотворчі, синтаксичні). Увагу на лінгвістичні властивості метафори звернув ще О. О. Потебня (1905). За останні десятиріччя метафора підпадала під дуже різноаспектний лінгвістичний аналіз. Особливо ретельно був досліджений синтаксис мовної метафори (це розуміло, тому, що метафора функціонує тільки у словесному оточенні). Визначаються конструктивні типи текстів, синтаксичні позиції мовної метафори, функції контексту в реалізації семантичних властивостей мовної метафори. В останні роки є тенденція до вивчення вторинної метафори; 6) *лінгвостилістичний напрям* аналізує метафору у стилістичному аспекті [Гвоздев, Гальперін (1958), Склярєвська (1978) та інші]; 7) *психолінгвістичний напрям* вивчає мовну метафору в аспекті теорії мовотворення та сприйняття мови. Слід враховувати вплив, який справили на цій напрямком психологічні та лінгвістичні погляди Л. С. Вигодського. В цьому напрямку найбільш плідними для розвитку лінгвістичної теорії метафори є а) розгляд мовної метафори в якості моделі мовної діяльності в ряду інших моделей; та б) виявлення експериментальним шляхом психологічно реального значення мовної метафори у його зіставленні з лексичним значенням; 8) *експресіологічний напрям*. Умовно, це напрямком вивчення мовної метафори, який пов'язаний з описом її експресивних властивостей; 9) *лінгвістико-літературознавчий напрям*, який описує лінгвістичні властивості художньої метафори; 10) *лексикологічний напрям*, який досліджує мовну метафору в межах тієї чи іншої лексичної групи. Найбільш повно та детально описана група зооморфізмів; 11) *лексикографічний напрям* вивчає мовну метафору в аспекті лексикографії. Тенденції дослідження метафори у лексикографічному напрямку сформулювались нещодавно. Дослідження лексикологів та лексикографів містять аналіз словників, порушують питання пов'язані з описом та оформленням мовної метафори.

Вітчизняних же лінгвістів впродовж останнього десятиліття метафора цікавить як тип кодування [26], засіб термінотворення [4], регулятор текстового породження метафори у художній мові [8], конструкт метафори у мовній картині світу [14], антропометрична метафора [17], когнітивна метафора [11], структура та стилістика метафори [7; 16], метафора барокко [2], порівняльна характеристика метафор-композитів [10], метафора у культурі постмодерн [27], функціонально-ономасіологічне вивчення дієслівної метафори [9] та багато інших аспектів.

Таким чином, підсумовуючи метафоричні розвідки можна констатувати, що наприкінці ХХ-початку ХХІ століть основними напрямками у вивченні метафори стали:

1) культурологічний: поетична метафора барокко [2], метафора в культурі й літературі постмодерну [27];

2) термінотворчий: метафорична терміносистема архітектури [4], метафора в професійній мові економістів [18], метафоричні терміни підмови фінансів [15];

3) когнітивний: типологія когнітивної метафори [11; 20], концептуальна метафора [21; 22; 24; 25], метафоричні концепти [1; 13], трансформація когнітивної метафори в метаболу [3], антропоморфна метафора [23];

4) аксіологічний: відбиття ціннісних характеристик через світ метафори [6; 12; 19].

Література

1. Алексеева В. О. Метафорические коцепты в системе поэтического языка В. Набокова / В. О. Алексеева // Материалы 2-ой Международной школы-семинара по когнитивной лингвистике "Когнитивная семантика". – Тамбов: Изд-во ТГУ, 2000. – С. 36-38.
2. Андрієнко Л. О. Генеза та особливості структури поетичної метафори барокко : дис....канд. філол. наук : 10.02.01 / Лілія Олегівна Андрієнко. – К., 1997. – 160 с.
3. Белехова Л. І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. філол. наук: 10.02.04 "Германські мови" / Л. І. Белехова. – К., 2002. – 34 с.
4. Білан Н. Метафоричне термінотворення в українській терміносистемі архітектури // Тези Всеукраїнської наукової конференції "Провідні лінгвістичні концепції ХХ ст.". – Львів: ЛДУ. - 1996. – С. 33 - 35.
5. Блэк М. Метафора // Теория метафоры. - М.: Прогресс, 1990. – С. 153-173.
6. Бородулина Н. Ю. Аксиологичность метафоры (на примере французских экономических текстов) / Н. Ю. Бородулина, Е. М. Коломийцева // Материалы 2-ой Международной школы-семинара по когнитивной лингвистике "Когнитивная семантика". – Тамбов: Изд-во ТГУ, 2000. – С. 46-48.
7. Варич Н.І. Структура метафори в поезії Б. І. Антонича : дис....канд. філол. наук : 10.02.01./ Н. І. Варич – Харків, 1998. – 168 с.
8. Волошин І. Метафора як регулятор процесів текстового породження у художній мові Л. Андрєєва // Тези Всеукраїнської наукової конференції "Провідні лінгвістичні концепції кінця ХХ ст.". – Львів: ЛДУ. - 1996. – С. 51-53.
9. Гажева І. Функціонально-ономасіологічне вивчення дієслівної метафори // Тези Всеукраїнської наукової конференції "Провідні лінгвістичні концепції кінця ХХ ст." – Львів: ЛДУ. - 1996. – С. 55-56.
10. Гонта І. А. Структурні й семантичні особливості композит-метафор в американському сленгу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / І. А. Гонта. – К., 2000. – 20 с.
11. Григораш А. Когнітивна метафора серед типів мовних метафор // Тези Всеукраїнської наукової конференції "Провідні лінгвістичні концепції кінця ХХ ст.". – Львів: ЛДУ. - 1996. – С. 69-70.
12. Гудавичус А. Аксиологический аспект метафоры / А. Гудавичус // Материалы докладов международной научной конференции "Форма, значение и функции единиц языка и речи". – Минск: Изд-во МГЛУ. – 2002. – С. 23 - 25.
13. Івашенко О. А. Когнитивная метафора в формировании абстрактных концептов / О. А. Івашенко // Материалы 2-ой Международной школы-семинара по когнитивной лингвистике "Когнитивная семантика". – Тамбов: Изд-во ТГУ, 2000. – С. 74-75.

14. Коженовська-Берчинська І. Метафора як конструктор мовної картини світу // Тези Всеукраїнської наукової конференції “Провідні лінгвістичні концепції кінця ХХ ст.”. – Львів: ЛДУ. – 1996. – С. 130-132.
15. Кришталь С. М. Структурно-семантичний аналіз метафоричних термінів підмови фінансів в англійській та українській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 “Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / С. М. Кришталь. – Донецьк, 2003. – 20 с.
16. Лисюченко О.В. Структура й стилістика метафори у романі М. Булгакова “Мастер и Маргарита” : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 “Російська мова” / О. В. Лисюченко. – К., 1998. – 22 с.
17. Лобур Н. В. Антропометрична метафора у мовній картині світу: типологічна модель (на матеріалі української і чеської мов) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н. В. Лобур. – Львів, 1997. – 167 с.
18. Махницкая Е.Ю. Метафора в профессиональном языке экономистов / Е. Ю. Махницкая // Актуальные проблемы филологии и методики преподавания: Межвуз. сб. науч.ст. – Ростов-на-Дону: Ростовский государственный университет, 2001. – С. 67-71.
19. Петренко Т. Ф. Метафора в юридическом аспекте / Т. Ф. Петренко, М. Б. Слепакова // Материалы докладов Международной научной конференции “Форма, значение и функции единиц языка и речи”. – Минск: Изд-во МГЛУ. – 2002. – С. 183-185.
20. Попова А. О. Когнітивна метафора та її типи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Загальне мовознавство” / А. О. Попова. – Донецьк, 2003. – 20 с.
21. Рахилина Е. В. Основные идеи когнитивной семантики / Е. В. Рахилина // Современная американская лингвистика: фундаментальные направления. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – С. 370-388.
22. Рахилина Е. В. Пространственные концепты в теории когнитивной семантики / Е. В. Рахилина // Материалы 2-ой Международной школы-семинара по когнитивной лингвистике “Когнитивная семантика”. – Тамбов: Изд-во ТГУ, 2000. – С. 8 - 10.
23. Талько С. В. Антропометрично марковані метафоричні значення фітонімів та їхній символізм (на матеріалі української та англійської мов) // Проблеми зіставної семантики: Зб. наук. ст. – Вип. 7. – К.: КНЛУ, 2005. – С. 218 – 223.
24. Ченки А. Конструкции, метафоры и слияние концептов / А. Ченки // Материалы 2-ой Международной школы-семинара по когнитивной лингвистике “Когнитивная семантика”. – Тамбов: Изд-во ТГУ, 2000. – С. 6-8.
25. Ченки А. Семантика в когнитивной лингвистике / А. Ченки // Современная американская лингвистика: Фундаментальные направления. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – С. 341-369.
26. Череди́нченко О. Метафоризація як тип кодування когнітивних процесів // Тези Всеукраїнської наукової конференції “Провідні лінгвістичні концепції кінця ХХ ст.”. – Львів: ЛДУ, 1996. – С. 256-258.
27. Якимчук Л. Д. Метафора в культурі постмодерн // Материалы 6-й Международной конференции “Язык и культура”. – Т. 1. – К.: Ин-т международных отношений. – 1998. – С. 173-183.

УДК 811.134.2'34'373

МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ КУБІНСЬКОГО ВАРІАНТУ ІСПАНСЬКОЇ МОВИ

Воєхевич А. І.

У статті розглядаються питання, пов'язані з особливостями індивідуального варіанта іспанської мови на Кубі, сформованого протягом тривалого часу під впливом історичних умов. Тут йдеться про яскраву фонову картину, а також про лексичні, морфологічні та граматичні явища, які відрізняють "кубінський" іспанський від кастильського варіанту, прийнятого Королівською Іспанською Академією.

Ключові слова: мова, лексичні, морфологічні, граматичні, фонетичні явища.

В статье рассматриваются вопросы, связанные с особенностями индивидуального варианта испанского языка на Кубе, сформированные на протяжении длительного временного периода под воздействием исторических условий. Здесь показана яркая фоновая картина, идет речь о лексических, морфологических и грамматических явлениях, которые отличают "кубинский" испанский от кастильского варианта, принятого Королевской Испанской Академией.

Ключевые слова: язык, лексические, морфологические, грамматические, фонетические явления.

Questions, related to the features of individual variant of Spanish on Cuba, formed during the protracted temporal period under act of historical terms, are examined in the article. A bright base-line picture is here presented, it is said about the lexical, morphological and grammatical phenomena, which distinguish "Cuban" Spanish from a kastilia's variant, accepted in Royal Spanish Academy.

Key words: language, lexical, morphological, grammatical, phonetical phenomena.

Проблеми іспанської мови у країнах Латинської Америки, а також на Кубі завжди викликали зацікавленість видатних кубінських, іспанських, російських та українських лінгвістів, таких, як Умберто Лопес Моралес, Серхио Вальдес Берналь, Марлен Домингес, Амадо Алонсо, Енрикес Уренья, Рока Понс, Андрес Бельо, А.М.Матуте, Васил'єва-Шведе, Степанов Г.В. та інші, які у своїх дослідженнях відзначають, що іспанська мова в країнах Латинської Америки має свої особливі риси. Кожна країна цього безмежного континенту вживає свій індивідуальний варіант іспанської мови, який дивує різноманітністю варіацій, як фонові картини, так і лексичного та граматичного наповнення [7, с. 6].

Предметом цього дослідження є мовні особливості кубінського варіанту іспанської мови та його відмінність від класичного кастильського варіанту. Такі розбіжності були спричинені історичними умовами, в яких народжувалися мови різних іспаномовних країн цього безкрайнього континенту, які уходять своїм корінням у давнину, пов'язану з історичним фактом відкриття Америки Христофором Колумбом наприкінці XV століття, що ознаменував нову еру в історії та розповсюдженні іспанської мови у світі. Карибська іспанська, так звана "прибережна" мова виділяється перш за все фоновими особливостями, а вимова на Кубі має свої дуже характерні риси, які відрізняють її від стандартних норм вимови, прийнятих Королівською Іспанською Академією.

Метою цього дослідження є аналіз розбіжностей фонові картини, лексичних, граматичних і морфологічних явищ, присутніх у сучасній іспанській мові на Кубі, що є доцільним у процесі підготовки майбутніх перекладачів.

Серед усіх регіональних варіантів, кубінський більше всього нагадує варіант мови Канарських островів, що було обумовлено міграціями з Канарських островів, починаючи з XV і до XIX століття, а також з деяких провінцій Галісії, Каталонії, Країни Басків, Астурії, але в невеликій кількості, тому й вплив їх не був значним. Деякий вплив зазнав кубінський варіант іспанської мови з боку мови індіанців, які населяли острів з доколумбових часів. Індіанське походження

мають деякі слова, що означають ті реалії, які існують та вживаються у повсякденному побуті у сучасному житті (“*caney*”, “*guagua*”). Це назви екзотичних рослин (“*cherimoya*”), тварин (“*jicotea*”), деяких професій (“*guajiro*”), начиння, посуду, прикрас тощо [2, с. 45, 56].

Більшість першовідкривачів нового континенту були родом з Андалусії, тому й фонетичні особливості у вимові носіїв іспанської мови в цих країнах обумовлені тими факторами, що впливали на формування фонетичного строю півдня Іспанії.

Фонетичні особливості вимови на Кубі можна представити за декількома позиціями:

- вимова [s] замість кастильського [θ], хоча цей феномен “*seseo*” є характерним не тільки на Кубі, а в більшості країн Латиноамериканського континенту;
- вимова “у” замість “ll”, явище, яке має назву “*yeísmo*”;
- асиміляція [r] на [l], що спричинено місцем формування цих сонантів та артикуляційними особливостями носіїв мови: “*el sor*” замість “*el sol*”, “*mi amor*” замість “*mi amor*”;
- аспірація, а ще частіше, невимова або втрата кінцевого “s” або на початку слова після голосного: “*las cosas*” вимовляється, як “*la’ cosa*” “*tantas veces*” – “*tanta’ vese*”, “*ya está*” – “*ya e’tá*”, “*hasta las trancas*” – “*ha’ta la tranca*”, “*esta muchacha*” – “*e’ta muchacha*”;
- опущення, і, найчастіше, повне зникнення міжзубного [d] в інтервокальній та в кінцевій позиції “*cantado*” вимовляється, як “*cantao*”, “*terminao*” замість “*terminado*”;
- вимова губно-зубного [v] замість губно-губного [b].

Лексичні розбіжності також мають величезне значення. Як вже було вказано раніше, на Кубі існує значна кількість слів, успадкованих від мови індіанців. У мові виділяється група слів, характерних лише для цієї країни (“*guagua*” – “*autobús*”, “*lentes*” – “*gafas*”, “*pitusa*” – “*pantalón*”, “*manejar*” – “*conducir*”, “*carro*” – “*coche*”), а інколи, мешканці Гавани, що розташована на заході, мають своє бачення якогось виразу, ніж мешканці Сантьяго, який знаходиться ближче на південний схід острова [8, с. 259].

Одне і теж слово на Кубі і, припустимо, в Перу мають зовсім різні значення, інколи не літературне й непристойне: “...у *piso*” – “...з **заком**” [8, с. 455].

Деякі слова, що вживаються на Кубі в розмовній мові і не є сленговими, в Іспанії, втратили звичайність і відійшли до складу архаїзмів (“*fajarse*” – “*pelearse*”, “*negro*” – “*prieto*”) [2, с. 26].

Особливу групу серед кубинської лексики становлять англіцизми, що пояснюються не тільки географічною близькістю, а й історичними умовами, міграціями (на Кубі було декілька хвиль еміграції у Флориду), що спричинило появу значної кількості запозичень з американського варіанту англійської мови, що було зумовлено культурним тиском з боку США (“*chores*, *blumer*”), є запозичення з французької (“*chofer*”, “*bulevar*”) та російської мови (“*vodka*”) [3, с. 56].

Унікальна політична ситуація на Кубі сприяла тому, що з’явилась нова форма звертання: замість “*Señor*”, “*Señora*” (“**пан**”, “**пані**”) вживається “*compañero*, *compañera*” (“**товариш**”) [1, с. 35].

Щодо морфологічних особливостей необхідно вказати на невживання займенника другої особи множини *vosotros*, ані вербальних форм другої особи множини.

Грамматична будова іспанської мови на Кубі також відрізняється характерними рисами:

- вживання минулого простого часу доконаного виду (Pretérito perfecto Simple) замість минулого складного (Pretérito Perfecto Compuesto): “*te lo dije ahora*” замість “*te lo he dicho ahora*”. Це явище є характерним не тільки для Куби, а для майже усіх країн Латинської Америки: “*no vino hoy*” замість “*no ha venido hoy*”, “*¿Qué pasó?*” замість “*¿Qué ha pasado?*”. Цікаво, що у деяких іспанських провінціях таких, як Галісія, Астуріас, касилія-де-Леон навпаки спостерігаємо вживання Pretérito perfecto Simple замість Pretérito Perfecto Compuesto саме у тих випадках, де є вказівка на вживання Pretérito Perfecto Compuesto у вигляді слів “*hoy*”, “*ahora mismo*” та інших;

- вживання теперішнього часу у функції Pretérito Indefinido (Минулий час доконаного виду) і Pretérito Imperfecto (Минулий час недоконаного виду): “*Ayer voy por la calle y veo a María*”, “*veo*” у теперішньому часі замість “*vi*” у минулому часі доконаного виду, “*voy*” в теперішньому часі замість “*iba*” в минулому часі недоконаного виду, Pretérito Perfecto (Минулий складний час) [4, с. 269]. Це явище відповідає нормам граматики іспанської мови, прийнятої Іспанською Королівською Академією, де вказано, що теперішній час має другу функцію, яка відповідає минулому часу доконаного виду з метою опису подій, які відбувалися раніше. В такому випадку теперішній час отримує назву теперішній історичний час (Presente histórico). Цікаво, що у сучасній мові на Кубі спостерігаємо зворотнє явище вживання минулого часу доконаного виду (Pretérito Perfecto Simple), така назва цього часу відповідає нормам Іспанської Королівської Академії, або, як прийнято його називати у нас Pretérito Indefinido, замість теперішнього (Presente de Indicativo): замість “*nos vamos*” вживається “*nos fuimos*”, а інколи й форма, яка нагадує форму наказового способу “*fuímonos*” [4, с. 283];

- вживання теперішнього часу у функції майбутнього Futuro Simple (Майбутній час), незважаючи на присутність у реченні ознаки часу “*mañana*”. Наприклад: “*Mañana me levanto temprano, tomo mi mochila y voy a la estación*”. Вжито “*me levanto*” замість “*me levantaré*”, “*tomo*” замість “*tomaré*” [5, с. 569]. У реченні “*Dentro de dos días le dan su primer sueldo*” також дієслово “*dan*” вживається у значенні майбутнього часу.

- тенденція до синтетизації дієслівних форм майбутнього часу Futuro Simple та їх заміна на перифрази *ir+a+infinitivo* та *haber+de+infinitivo*: “*voy a decirlo*” або “*he de decirlo*” замість “*lo diré*” [4, с. 280];

- заміна суфікса *-ito(a)* на *-ico(a)*: “*momentico*”, “*gatico*”, “*chiquitico*”;

- вживання зворотної частки *se* у значенні “**для себе**” з дієсловами, які її не вимагають: “*se compró un pastel*”, “*escribanse*” [6, с. 27];

- тенденція до заміни дієслів у другій особі множини на третю особу: “*levántense*” замість “*levantaos*”; “*que lo sepan*” замість “*que lo sepáis*”.

Крім того, в розмовній іспанській мові на Кубі часто вживаються слова-паразити: “*claro*”, “*claro está*”, “*dale*”, “*perfectamente bien*”, “*está bien*”, “*Bueno*”, які виражають погодження, замість популярного в Іспанії “*vale*” [1, с. 35; 5, с. 570].

Як бачимо, іспанська мова на Кубі відрізняється від кастильського варіанта. Найяскравіше це проявляється у фоновій картині, у вживанні великої кількості лексичних одиниць, сталих виразів, характерних лише для цієї країни. Характерні граматичні та морфологічні явища також проявляються у розмовній кубинській мові. Але, незважаючи на вищеозначені розбіжності, іспанська мова на Кубі залишається єдиною іспанською мовою, якою у наш час користується іспаномовне населення двадцяти одної країни світу, кількість якого складала у 2001 році 400 млн [7, с. 7].

Література

1. Alpízar Castellano R. Para expresarnos mejor. – La Habana: Editorial Científico-Técnica, 1983. – Pp. 34-35.
2. Herrero, V. Diccionario de expresiones y frases latinas – Madrid: Ed. Gredos, 3^a ed., 2003. – 605 p.
3. Lope Blanch J.M. Estudios sobre el español hablado en las principales ciudades de América. – Madrid: 1977. – Pp. 56-58.
4. Menéndez Pidal R. Manual de gramática histórica española. – Habana: Editorial Pueblo y Educación, 1977. – Pp. 279-283.
5. Montoro del Arco, E.T. La fraseología en la Historiografía gramatical: balance y perspectivas. – Madrid: AJILE, 2005. – Pp. 569-572.
6. Степанов Г. В. Социально-функциональная дифференциация литературного языка Испании и Латинской Америки / Г. В. Степанов – М.: 1977. – С. 27-30.
7. Степанов Г. В. К проблеме языкового варьирования. / Г. В. Степанов. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – С.6-7.
8. Fírsova N. Diccionario español de América Latina-ruso. – Moscú: Editorial Nauka, 1998. – 605 p.

УДК 811.111

МЕТАФОРИЧНА МОДЕЛЬ “ГЕОЛОГІЧНІ ОБ’ЄКТИ ТА ПРОЦЕСИ – ЦЕ ЦАРСТВО ТВАРИН” В АНГЛІЙСЬКІЙ ФАХОВІЙ МОВІ ГЕОЛОГІЇ**Галай Т. М.**

У статті розглядається когнітивна семантика зоометафоричних термінів англійської фахової мови геології в руслі лінгво-когнітивного підходу. Концептуальна структура понятійної зоосфери-джерела відтворена у фрейм-слотовій організації відповідних зоометафоричних термінів англійської фахової мови геології.

Ключові слова: термін, фрейм, слот, модель, зоометафора.

В статье рассматривается когнитивная семантика зоометафорических терминов английского профессионального языка геологии в русле лингво-когнитивного подхода. Концептуальная структура понятийной зоосферы-источника воспроизведена во фрейм-слотовой организации соответствующих зоометафорических терминов английского профессионального языка геологии.

Ключевые слова: термин, фрейм, слот, модель, зоометафора.

The article examines the cognitive semantics of animal metaphors in the English LSP of geology in the cognitive aspect. The conceptual structure of the zoomorphic conceptual source domain is shown in the form of frames and slots structure.

Key words: term, frame, slot, model, animal metaphor.

Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується зростанням інтересу науковців до динамічних аспектів мови, що супроводжується розширенням та урізноманітненням її словникового складу. Аналізуючи сучасну англійську фахову мову геології, можна з впевненістю стверджувати, що серед продуктивних засобів поповнення та розширення геологічної термінології значне місце посідає метафора.

Лінгвістична наука 20 ст. оцінила величезний прагматичний потенціал метафори, показала механізми її функціонування та національно-когнітивні особливості формування (Н. Д. Артюнова, А. Н. Баранов, А. В. Голованова, В. Г. Гак, Дж. Лакофф, М. Джонсон, Г. Н. Склярєвська, В. Н. Телія та інші). Дослідженням метафори у терміносистемах різних наук займалися Н. В. Скибицька (комп'ютерна термінологія), А. Г. Рябов (воєнна термінологія), Н. Г. Костюк (радіоелектроніка), Г. Д. Строганова (термінологія економіки), С. Г. Дудецька, С. Л. Мішланова, В. І. Синиця (медична термінологія), А. П. Чудінов, Ю. І. Бойко (політична термінологія) та інші.

Термінологічні одиниці, що містять зооніми (номінації тварин), являють собою великий шар лексики і володіють високою вживаністю, що вимагає їх глибшого вивчення з позицій лінгво-когнітивного підходу та визначає **актуальність** цієї розвідки, **мета** якої полягає у дослідженні метафоричної моделі “ГЕОЛОГІЧНІ ОБ’ЄКТИ ТА ПРОЦЕСИ – ЦЕ ЦАРСТВО ТВАРИН” в англійській фаховій мові геології. Відповідно до зазначеної мети, **завданням** дослідження є виділення, опис та класифікація метафоричних термінологічних одиниць, утворених за даною моделлю, та її фрейм-слотова структуризація.

Об’єктом дослідження є термінологічні метафоричні одиниці з зоокомпонентом, відібрані з англійських тлумачних словників та фахових статей. **Предмет дослідження** – фрейм-слотова організація термінологічних зоометафор англійської фахової мови геології.

В аспекті лінгво-когнітивного підходу метафора розглядається не тільки як художній засіб чи семантичний механізм вторинної номінації, але, в першу чергу, як одна із форм концептуалізації, когнітивний процес, який виражає і формує нові поняття і без якого неможливе отримання нового знання [2, с. 55]. Для опису цих знань когнітивна наука пропонує принцип дослідження фрейм-слотової

структури метафоричних термінів, ґрунтуючись на уявленні про фрейм як “структуру репрезентації знань, у якій відображено набуту досвідним шляхом інформацію про деяку стереотипну ситуацію та про текст, що її описує, а також інструкцію щодо її використання” [4, с. 771].

Ну думку Р. Д. Керімова, фрейм є певною схемою, ключовим пунктом понятійної сфери, а слот – складовим елементом фрейму, певним випадком стереотипної ситуації, який показує деякі аспекти інтерпретації того чи іншого фрагмента мовної картини світу [1. с. 158]. Сукупність фреймів утворює метафоричну модель (А. П. Чудінов), яка згідно з когнітивно-дискурсивною теорією традиційно розглядається як схема зв'язку між поняттєвими сферами джерела й цілі метафоричної проєкції, що існує й / або формується у свідомості носіїв мови [4].

Природа, природні явища, фауна та флора є значним джерелом метафоризації. В результаті дослідження фактичного матеріалу було виявлено, що зооморфні метафори є досить поширеним явищем у фаховій мові геології. Це зумовлене тим, що вони є зручними у вживанні, їх розуміння і запам'ятовування не викликає труднощів у носіїв мови завдяки простоті лексичного складу, “прозорості” семантики та звичним образним асоціаціям [3. с. 142].

У біоморфній метафорі зустрічаються зоометафори, в яких стимулом для метафоричного переосмислення частин та елементів мінералів, кристалів, порід, структурних форм земної поверхні є образи, пов'язані з зовнішнім виглядом (кольором, формою, розміром) і частинами тіла тварин (очі, хвіст, лапи, пір'я). Термінологічні одиниці такого типу відносяться до метафоричної моделі “ГЕОЛОГІЧНІ ОБ'ЄКТИ ТА ПРОЦЕСИ – ЦЕ ЦАРСТВО ТВАРИН”, в якій можна виділити три фрейми: склад світу тварин, частини тіла тварин, поведінка тварин.

Фрейм “Склад світу тварин” із метафоричною субмоделлю “ГЕОЛОГІЧНІ ОБ'ЄКТИ ТА ПРОЦЕСИ – ЦЕ ВИД ТВАРИН” охоплює родові та видові назви тварин (дикі та домашні тварини), птахів, риб, інших нижчих тварин, що входять до наступних слотів:

1. Слот “Wild animals / Дикі тварини” включає такі геологічні метафоричні терміни, як *hedgehog stone*, *elephant rock*, *camel back* тощо.

2. Слот “Domestic animals / Домашні тварини” об'єднує терміни з метафоричним компонентом на позначення таких домашніх тварин, як кіт чи пес (*dog hole*, *cat clay*, *cat hole*), шкідників (*glacier mouse*) та інших ссавців (*sheep rock*, *bull quartz*, *coral horse*, *swine stone*), які зазвичай супроводжують людський побут.

3. Слот “Birds / Птахи” містить, зокрема, такі метафоричні геологічні терміни, як *bird*, *eagle stone*.

4. Терміни слоту “Crawlers / Плазуни” (*rattlesnake ore*, *beetle stone*, *toad stone*, *snake hole*, *turtle stone*) теж відносно часто стають основою для метафоричного переосмислення.

5. У межах слоту “Fish / Риби” переважає родове поняття “риба”, а також фіксуються конкретні види риб, наприклад *mica fish*.

У метафоричній субмоделі “ГЕОЛОГІЧНІ ОБ'ЄКТИ ТА ПРОЦЕСИ – ЦЕ ВИД ТВАРИН” назви та зовнішній вигляд різних представників фауни стають стимулом (сферою джерелом) для метафоричного переосмислення феномену зі сфери-цілі:

- форми та структури рельєфу: *hog wallow (a faintly rolling land surface characterized by many low coalescent or rounded mounds that are slightly higher than the basin-shaped depressions between them)* – поглиблення, яке утворюється в землі під дією зливових дощів (за формою нагадує, поглиблення, що залишається після лежання свині).

- мінералів та мінеральних утворень: руда типу “гримучої змії” – *rattlesnake ore* своїм плямистим забарвленням нагадує шкіру цієї змії – “*a gray, black and yellow mottled ore of carnotite and vanoxite*”. У терміні *hedgehog stone* із безпосереднім значенням “*quartz containing needle-like inclusions of goethite*” прослідковуємо номінацію за асоціативною схожістю із зовнішнім виглядом їжака на позначення мінералу, тобто “*кварц із голкоподібними включеннями залізної руди*”.

- гірських порід: термін *horse* має значення “*a large animal that is used for riding, carrying and pulling things*”. У геологічній термінології вказана лексема вживається із значенням “*велике включення порожньої породи в руді*”, ототожнення відбулось на основі подібності розміру (великий).

- геологічних утворень: *cowdung bomb* – “*a volcanic bomb, whose name is derived from its characteristic shape (rounded, aerodynamic shape)*” позначає тип вулканічної бомби, яка за формою нагадує коров'ячий послід.

- геологічних приладів, інструментів та гірничої виробки, прикладом чого може слугувати термін *to fish*, що означає “*to catch or try to catch fish, typically by using a net or hook and line*”, у геологічному словнику зафіксований із значенням “*to recover an item lost or dropped into a well bore*”. Базою для виникнення цього терміна стала асоціація за функцією “*бути виловленим*”.

- природних водойм. Метафоричний термін геології *dog hole* у загально-літературній мові означає “*a place fit only for dogs; a vile, mean habitation or apartment*”, внаслідок же перенесення значення на основі схожості за розміром утворився геологічний термін із значенням “*a small inlet on the coast, where ships tie up in order to load lumber*”. Даний термін використовується на заході США для позначення невеликої затоки на березі океану, де відбувається завантаження пилотеріалів на судна.

- географічних координат. Цікавим за своєю семантикою є зоометафоричний термін *horse latitude* із значенням “*subtropical latitudes coinciding with a major anticyclonic belt; they are characterized by generally settled weather and light or moderate winds*”, який отримав свою назву в честь історичної події. Райони Світового океану між 30-35 градусами північної та південної широти характеризуються субтропічними океанічними антициклонами зі слабкими вітрами і частими штилями. В XVI-XIX століттях за часів парусного мореплавання штилі викликали тривалі затримки суден у дорозі і через нестачу прісної води доводилося викидати за борт коней, яких везли з Європи до Нового Світу.

Фрейм “Частини тіла тварин” з метафоричною субмоделлю “ГЕОЛОГІЧНІ ОБ’ЄКТИ ТА ПРОЦЕСИ – ЦЕ ЧАСТИНА ТІЛА ТВАРИН” є найбільш структурований та включає наступні слоти:

1. Слот “*Head and its parts / Голова та її частини*” представлений зоометафоричними термінами, як от *falcon’s eye, bird’s eye ore, mule’s ear cave, sand horn, dogtooth spar, elephant head*.

2. Слот “*Quarters and its parts / Кінцівки та їх частини*”. Метафоричні терміни даного слоту утворені на основі подібності зовнішньої форми (вигляду): *horseshoe bend, dogleg, cat claw, bird-foot delta*.

3. Слот “*Body and its parts / Тулуб та його частини*”. Ознакою, на основі якої відбувається перетворення початкових значень термінів даного слоту, є схожість форми (*whaleback dune, goose neck, camel back*), структури (*horse tail*).

4. Слот “*Internal / Внутрішні органи*” представлений термінологічними одиницями, де переносне значення відбувається за схожістю кольору: *horseflesh, pigeon’s blood ruby*.

5. Слот “*Integument / Зовнішній покрив*” включає такі зоометафоричні терміни: *feather quartz, dinosaur leather, sharkskin pahoehoe*.

Як бачимо, в англійській фаховій мові геологічний об’єкт або його частина може інтерпретуватися крізь призму частин тіла тварини. В сфері-цілі даного фрейму об’єктом метафоричної інтерпретації стають:

- форма та структура рельєфу: термін *horseshoe reef* метафоризований на основі подібності форми та означає риф у формі підкови, що розвивається із гострокінцевого або плоского рифа паралельно дії переважаючих хвиль / “*A horseshoe shaped reef that develops from a reef pinnacle or tale reef parallel to the dominant wave action on a platform reef*”.

- мінерали та мінеральні утворення. Метафорична номінація термінів на позначення мінералів відбувається, як правило, за дією асоціативної схожості із формою чи кольором ока тварини чи птаха, наприклад, геологічний термін *hawk’s eye* (“*a transparent to lucent colorless variety of quartz, which contains minute parallel closely packed fibrous crystals of partly replaced crocidolite*”) застосовується для позначення прозорого та напівпрозорого, безбарвного різновиду кварцу, що у вигляді кабошона нагадує соколине око.

- гірські породи. Геологічний термін *toad’s back marl / “жаб’ячий” мергель*, використовується для позначення мергелю з грудкуватою текстурою, що нагадує шкіру жаби – “*a loose or crumbling earthy deposit (as of sand, silt, or clay) that*

contains a substantial amount of calcium carbonate resembling by structure a broader body and rougher, drier skin of the frog".

- геологічні утворення охоплюють метафоричні терміни на позначення вулканів та наслідків їх дії: термін *shark-tooth projection* ("sharp pointed projection several centimeters in length, formed by the pulling apart of plastic lava") виник через зовнішню схожість із зубами акули та позначає лавові структури у вигляді гострих виступів, що утворилися при розтягуванні або розриві потоку пластичної лави на тонкі, гострі шматки довжиною кілька сантиметрів.

- геологічні прилади, інструменти та гірнича виробка: лексема *leg* має значення "any of the paired limbs of an animal that supports and moves the body", однак внаслідок метафоризації на основі подібності форми ніг собаки зустрічається у фаховій мові геології у словосполученні *dog leg* на позначення різкого викривлення стовбура свердловини ("An abrupt change in direction in the wellbore, frequently resulting in the formation of a key seat").

- геологічні терміни на позначення природних водойм утворені внаслідок метафоричного перенесення назви на основі схожості форми частини тіла представників фауни: термін *пальцеподібна дельта / bird's foot delta* ("Delta with long, projecting distributary channels that branch outward like the toes or claws of a bird") характеризується своєрідною видовженою формою наносів, які надходять у море окремими рукавами, обрамленими порівняно вузькими акумулятивними валами. Зовні такий тип дельти схожий на пташину лапу.

Одним з цікавих тлумачень геологічних об'єктів (форма рельєфу, корисні копалини чи мінеральні утворення) є їх перехрещення з мисленневою сферою-джерела "мова тварини", які входять до фрейму "Поведінка тварин".

Геологічний термін *roaring sand* ("a sounding sand, found on a desert dune, that sets up a low roaring sound that sometimes can be heard for a distance of 400 meters") позначає форму рельєфу, а саме співаючі піски пустель, що видають звуки низького тону, чутні іноді на відстані до 400 м., що нагадують рев лева.

Деякі види корисних копалин, наприклад, *тріскуче вугілля*, отримало свою метафоричну назву *parrot coal* через потріскування при згоранні, що нагадує мову папуги: "a term for gas coal, often but not always restricted to such as is of inferior quality and gives the cracking noise made by this type of coal in burning".

Отже, зооморфні метафори в англійській фаховій мові геології слугують для осмислення геологічних об'єктів та процесів крізь призму царства тварин. В сфері-цілі об'єктом зоологічної метафоричної номінації стають гірські породи, форма та структура рельєфу, геологічні прилади, інструменти та гірничі виробки, корисні копалини, мінерали та мінеральні утворення. Сферою-джерелом для метафоричного термінотворення в англійській фаховій мові геології найчастіше виступають конкретні види представників фауни (птахи, домашні та дикі тварини, плазуни, риби), частини їх тіл та поведінка. Метафоричні утворення у геологічній практиці відбуваються на основі актуалізації ознак зовнішнього вигляду (форми, розміру, кольору) та функціонального призначення. Перспективним напрямком вважаємо докладне вивчення особливостей функціонування інших метафоричних моделей, зокрема антропоморфної, в англійській фаховій мові геології.

Література

1. Керимов Р. Д. Лингвокогнитивные аспекты изучения немецкой политической метафоры // Р. Д. Керимов / Гуманитарный вектор. Серия: Филология, востоковедение. – 2013. – № 4 (36) – С. 155–164.
2. Краткий словарь когнитивных терминов / [ред. Е. С. Кубрякова]. – М., 1997. – 245 с.
3. Миرونюк Л.Ф. Стилистическая типология славянских зооморфических глаголов / Л. Ф. Миرونюк. – Днепропетровск, 1987. – 80 с.
4. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 844 с.
5. Чудинов А.П. Россия в метафорическом зеркале: когнитивное исследование политической метафоры (1991-2000). [Електронний ресурс]. / А. П. Чудинов // Монографія. – Екатеринбург, 2001. – 238с. – Режим доступу до джерела: <http://www.philology.ru/linguistics2/chudinov-01.htm#130>

УДК 81'374.3(031)

ФУНКЦІЇ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ ТА ЛІНГВІСТИЧНИХ ТЛУМАЧНИХ СЛОВНИКІВ**Каліберда О. О.**

У статті проаналізовано функціональні особливості енциклопедичних і лінгвістичних тлумачних словників. Установлено, що обом типам лексикографічних довідників притаманні спільні функції, незважаючи на дещо різні підходи до кодифікації лексичного матеріалу. З'ясовано, що сучасна англійська лексикографія орієнтується, насамперед, на потреби потенційного користувача, а не на чітке розмежування енциклопедичної та лінгвістичної інформації про слово. В результаті цього спостерігаються процеси інтеграції енциклопедичних та лінгвістичних тлумачних словників.

Ключові слова: енциклопедичний словник, лінгвістичний словник, функції словника.

В статье проанализированы функциональные особенности энциклопедических и лингвистических толковых словарей. Установлено, что обоим типам лексикографических справочников присущи общие функции, несмотря на несколько разные подходы к кодификации лексического материала. Выяснено, что современная англоязычная лексикография ориентируется, прежде всего, на нужды потенциального пользователя, а не на четкое размежевание энциклопедической и лингвистической информации о слове. В результате этого наблюдаются процессы интеграции энциклопедических и лингвистических толковых словарей.

Ключевые слова: энциклопедический словарь, лингвистический словарь, функции словаря.

The article analyses the functional properties of encyclopedic and linguistic general dictionaries. It has been established that both types of lexicographic reference books are characterised by common features, despite the somewhat different approaches to the codification of lexical material. It has been found out that the modern English lexicography focuses primarily on the needs of potential users, rather than on a clear distinction between encyclopedic and linguistic information. As a result, the integration processes of linguistic and encyclopedic dictionaries are observed.

Key words: encyclopedic dictionary, linguistic dictionary, dictionary functions.

Англійська лексикографія характеризується укладанням різножанрових словників, що націлені на певний сегмент потенційних користувачів і виконують різні функції, забезпечуючи кодифікацію лінгвістичного та енциклопедичного знання. Проблема розмежування лексикографії на лінгвістичну та енциклопедичну чітко описується в теорії, але на практиці обидва напрямки перехрещуються, утворюючи гібридні форми словників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій [4; 7; 19; 20] свідчить, що енциклопедичні та лінгвістичні тлумачні словники характеризуються рядом спільних ознак. Отже, мета статті полягає в виявленні та уточненні функціональних особливостей енциклопедичних та лінгвістичних тлумачних словників. Об'єктом дослідження є англійська лексикографічна парадигма. Предметом дослідження виступають структурні параметри енциклопедичних та лінгвістичних словників англійської мови.

Не зважаючи на різні підходи до інформаційної наповненості структурних елементів, енциклопедичним та лінгвістичним тлумачним словникам притаманні спільні функції. Насамперед обидва типи лексикографічних довідників виконують наукову функцію. Науковий характер енциклопедій полягає в тому, що вони відображають історію розвитку певної науки та її сучасний стан. Окремі питання всебічно розкриті у статтях, авторами яких є, як правило, авторитетні вчені, у них представлені нові положення з теми та висвітлюються актуальні погляди на

предмет опису. До енциклопедичних статей додається ретельно розроблений бібліографічний апарат.

Наукова функція тлумачного словника полягає у вивченні та описі лексики мови, історії мови, її сучасного стану та перспективи розвитку [3, с. 14; 5, с. 214; 6, с. 9; 9, с. 3; 10, с. 181; 11, с. 106; 14, с. 462; 15, с. 8; 16, с. 115]. Виконуючи роль енциклопедії мови, тлумачний словник акумулює багатий матеріал у галузі теоретичних досліджень з лінгвістики. Саме у словнику чимало теоретичних проблем отримують своє розв'язання, часто пропонуються практичні рішення та поради ще не досліджених до кінця питань. Отже, лексикографічні описи є лінгвістичним аналізом і в цьому їх велике наукове значення. Лексикографія перестає бути “мистецтвом створення словників” [8], а все більше усвідомлює себе науковою дисципліною зі своїм комплексом завдань, об'єктом вивчення та функціональним призначенням.

Прикметною ознакою будь-якого лексикографічного довідника – є систематизація та узагальнення інформації. Систематизувальна функція енциклопедій з давніх часів полягає в узагальненні відомостей, накопичених наукою та практикою з усіх або окремих галузей знання. У тлумачних словниках ця функція проявляється у систематизації лінгвальних знань про лексичну одиницю.

Одночасно з упорядкування накопиченої інформації, енциклопедична та лінгвістична лексикографія виконує навчальну функцію, яка проявляється вже у перших творах західноєвропейської практичної лексикографії. Аж до XII століття енциклопедії використовувалися як навчальні посібники у середньовічних університетах, а основне завдання словників англійської мови полягало у поясненні малозрозумілих лексичних одиниць мови культури (латини) до XV століття, а надалі, з появою двомовних та тлумачних словників, у вивченні рідної та іноземної мови.

Реалізуючи навчальну функцію, словники сприяють вивченню іноземної мови, глибокому пізнанню історії та культури народу, що спілкується нею. Словник виступає найважливішим знаряддям навчання, оскільки є не тільки довідковим посібником, але й теоретичним твором з певного розділу мови, який має такий же науковий статус, що й теоретична лінгвістика [13, с. 26]. Тлумачні та енциклопедичні словники, окрім економії часу та сил користувача в пошуку необхідної інформації, відкривають шлях до знань, накопичених попередніми генераціями і виконують одну з найважливіших вимог дидактики – навчати тому, в чому відчувається потреба, та прищепити навички, які можуть стати у нагоді.

В епоху швидкого накопичення інформації різко зростає кількість публікацій з усіх галузей знання. Все це підвищує значення довідкової літератури, що призначена для зручного отримання необхідних відомостей наукового, прикладного або пізнавального характеру. В тлумачних словниках та енциклопедіях сфокусовано великі людські знання. Вони покликані відобразити успіхи розвитку нації в галузі матеріальної та духовної культури.

Здійснюючи інформативно-довідкову функцію, авторитетні енциклопедичні словники не тільки дають відповіді на конкретні питання, але й дозволяють встановлювати зв'язки між різноплановими, на перший погляд, темами, явищами, подіями, проблемами, виявляти точки перетину природничо-наукового та гуманітарного знання, сприяють поширенню накопичених знань. У свою чергу, тлумачні словники надають вичерпну інформацію про конкретну лексичну одиницю, її орфографію, орфоепію, приналежність до певної частини мови, значення, функціонування, вживання, етимологічну та культурологічну характеристики, зазначаються полісемантичні, синонімічні та антонімічні зв'язки тощо.

Реалізуючи культурологічну функцію, енциклопедії та тлумачні словники сприяють збереженню та трансляції культури для прийдешніх поколінь. Вони є продуктом культури, яка їх створює. Тлумачний словник широко послуговується ілюстративним матеріалом з літературно-художніх творів, акумулюючи інформацію з національної літератури та культури.

Будучи специфічним видом тексту, енциклопедичні та лінгвістичні тлумачні словники виконують комунікативну функцію, тобто слугують засобом спілкування чи повідомлення певного типу інформації. Словники фіксують необхідні лексичні одиниці рідної та чужої мови, пояснюють запозичені, незрозумілі, маловживані та

застарілі лексичні одиниці, а також забезпечують міжмовне спілкування та перекладацьку практику. Ідеальний словник, з одного боку, з максимально можливою повнотою на рівні сучасної лексикології та семасіології відображає лексико-семантичну систему відповідної мови та забезпечує розуміння текстів, з іншого боку, такий словник повинен сприяти активному та успішному оволодінню мовою як її носіями, так і тими, хто вивчає її як іноземну [12, с. 253]. Таким чином, основна функція словника зводиться до забезпечення успішної комунікації.

Виконуючи нормативну функцію, лексикографічні довідники фіксують значення та вживання лексичних одиниць, сприяють удосконаленню та уніфікації мови як засобу спілкування, нормують її, встановлюючи правила усного та писемного мовлення. Словники виступають найбільш дієвим знаряддям підвищення мовної культури, одним з головних засобів проведення цілеспрямованої науково обґрунтованої мовної політики. Так, словник літературної мови не тільки відбиває мовну діяльність певного людського колективу в певний період, але й виступає найавторитетнішим законодавцем норм сучасного слововживання. Він є науковим описом лексики певної мови, фіксує та визначає всі лексичні одиниці з їх значеннями [2, с. 53].

Наприкінці ХХ століття окреслилася функція мовознавчого забезпечення інформаційних систем та функція термінологічного обслуговування [1, с. 212]. Передусім це проявляється у спроможності корегувати, поповнювати та оновлювати електронні словники за короткий термін, у забезпеченні високої швидкості доступу до інформації, у можливості підключення до декількох джерел одночасно, а також в укладанні електронних банків даних, що представлені в англійській лексикографії у вигляді Bank of English and British National Corpus [18].

У сучасній західноєвропейській лексикографії словник розглядається передусім як утилітарний продукт і його функції детермінуються профілем потенційного користувача та типологією комунікативних ситуацій. З огляду на це, всі словники за своїми функціями теоретично розподіляються на ті, що презентують знання певного типу (енциклопедичні), ті, що забезпечують процес успішної комунікації (лінгвістичні), а також ті, що поєднують обидві функції. Лексикографи вивчають людську діяльність для того, щоб визначити потенційні потреби, які можуть бути задоволені за допомогою словника. І ці потреби завжди пов'язані з певною групою людей та комунікативною ситуацією.

Лексикографи виявляють профіль потенційної групи користувачів та типологію ситуацій, де проблеми можуть бути вирішені шляхом забезпечення необхідних лексикографічних матеріалів у словнику. Таким чином, функція словника визначається орієнтованістю на певного користувача та окреслюється низкою специфічних комунікативних ситуацій.

H. Bergenholtz та S. Tarp виділяють дві групи комунікативних ситуацій. На їх думку, першу групу утворюють ситуації, в яких користувач з тієї чи іншої причини прагне отримати додаткову інформацію з певної теми, наприклад, культурологічну чи енциклопедичну, спеціальні відомості, що стосуються наукової дисципліни, або інформацію, пов'язану з вивченням мови. Інша група комунікативних ситуацій орієнтована на процес спілкування і насамперед співвідноситься з продукцією та рецепцією текстів, а також з їх перекладом [17, с. 173-175].

Якщо при укладанні словника передусім враховуються потреби потенційного користувача, а не питання взаємозв'язку лінгвальної та екстралінгвальної інформації у ньому, то всі лексикографічні довідники за своїми функціями розподіляються на три категорії: словники, орієнтовані на висвітлення певних знань, словники, спрямовані на забезпечення процесу комунікації та словники, орієнтовані на забезпечення процесу комунікації та одержання знання [17, с. 182].

Отже, енциклопедичній та лінгвістичній лексикографії притаманні спільні функції, але кожний з напрямків підходить до їх виконання виходячи з типологічної приналежності словника. Також у західноєвропейській лексикографії сформулювалося положення, згідно з яким функції словника та його структура визначаються конкретними потребами і специфічними комунікативними ситуаціями, так звана орієнтована на потенційного користувача лексикографія. Подальші наукові розвідки, на нашу думку, можуть бути зосереджені в площині когнітивної лексикографії з метою виявлення принципів моделювання знань.

Література

1. Андрущенко В. М. Автоматизация в лексикографии. Современное состояние и новые возможности / В. М. Андрущенко // Советская лексикография: Сб. статей / Редкол.: Ю. Н. Караулов и др.; АН СССР. Науч. совет по лексикологии и лексикографии. – М. : Рус. язык, 1988. – С. 201-224.
2. Берков В. П. Вопросы двуязычной лексикографии: Словник / В. П. Берков. – Л : ЛГУ им. А.А. Жданова, 1973. – 190 с.
3. Гак В. Г. О некоторых закономерностях развития лексикографии (Учебная и общая лексикография в историческом аспекте) / В. Г. Гак // Актуальные проблемы учебной лексикографии. – М. : Рус. яз., 1977. – С. 11-27.
4. Гак З. Г. Проблема создания универсального словаря (энциклопедический, культурно-исторический и этнолингвистический аспекты) / З. Г. Гак // Национальная специфика языка и ее отражение в нормативном словаре: Сб. ст. / АН СССР, Науч. совет по лексикологии и лексикографии, Ин-т рус. яз.; Отв. ред. Ю.Н. Караулов. – М. : Наука, 1988. – С. 119-125.
5. Денисов П. Н. Об универсальной структуре словарной статьи / П. Н. Денисов // Актуальные проблемы учебной лексикографии. – М. : Рус. яз., 1977. – С. 205-225.
6. Дробинский А. И. Энциклопедия в СССР: [Ч. 5 статьи “Энциклопедия”] / А. И. Дробинский // Энцикл. слов. Гранат. – 7-е изд. – М., 1948. – Т. 54. – С. 337-345.
7. Каліберда О. О. Енциклопедизм англійської лінгвістичної лексикографії : [Монографія] / О. О. Каліберда. – Бердянськ : ФО-П Ткачук О.В., 2014. – 240 с.
8. Касарес Х. Введение в современную лексикографию / Пер. с испан. Н. Д. Арутюновой. Ред., предисл. и примеч. Г. В. Степанова / Х. Касарес. – М. : Изд. иностр. лит., 1958. – 354 с.
9. Козырев В. А. Вселенная в алфавитном порядке. Очерки о словарях русского языка: Учеб. пособие для студ. вузов / В. А. Козырев, В. Д. Черняк. – Российский гос. педагогический ун-т им. А.И. Герцена, 2000. – 357 с.
10. Мартынюк А. Я. Русская лексикография: традиции и перспективы / А. Я. Мартынюк // Культура народов Причерноморья, 2004. – №49, Т.1. – С. 180-182.
11. Мартынюк А. Я. Лексикографическая традиция и типология словарей / А. Я. Мартынюк // Культура народов Причерноморья, 2005. – №69. – С. 105-107.
12. Розина Р. И. Новое в теории и практике англоязычной лексикографии / Р. И. Розина // Советская лексикография: Сб. статей / Редкол.: Ю. Н. Караулов и др.; АН СССР. Науч. совет по лексикологии и лексикографии. – М. : Рус. язык, 1988. – С. 252-271.
13. Рублева О. Л. Лексикология современного русского языка / О. Л. Рублева. – Владивосток: Издательство Дальневосточного университета, 2004. – 250 с.
14. Словарь // Большой энциклопедический словарь. Языкознание. Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М : Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.
15. Сороколетов Ф. П. Общая и учебная лексикография: Учеб. пособие / Ф. П. Сороколетов. – Л. : ЛГУ, 1985. – 57 с.
16. Тихонов А. Н. Проблемы составления толкового словаря русского языка для национальных республик / А. Н. Тихонов // Национальная специфика языка и ее отражение в нормативном словаре: Сб. ст. / АН СССР, Науч. совет по лексикологии и лексикографии, Ин-т рус. яз.; Отв. ред. Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1988. – С. 114-119.
17. Bergenholtz H. Two opposing theories: On H.E. Wiegand's recent discovery of lexicographic functions / H. Bergenholtz, S. Tarp // Hermes Journal of Linguistics. – №31. – 2003. – P. 171-196.
18. Bank of English and British National Corpus. Режим доступа – <http://www.natcorp.ox.ac.uk/>
19. Fallon P.D. Lexicography: What Dictionaries Reveal about Language and Dictionary Makers / P.D. Fallon // Language in the Real World: An Introduction to Linguistics / Edited by Susan J. Behrens and Judith A. Parker. – Routledge, 2010. – P. 67-88.
20. Zgusta L. Manual of lexicography / In coop. with V. Cerný e. a. / L. Zgusta. – Praha : Academia, 1971. – 360 p.

УДК 811.111:81

ГНОСЕОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИОКРЕМЛЕННЯ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ МЕТАТЕРМІНІВ І МЕТАТЕРМІНОСИСТЕМ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ ТА ТЕРМІНОЗНАВСТВІ

Кізіль М. А.

Стаття присвячена визначенню гносеологічних аспектів вивчення мета-термінів і метатерміносистем у лінгвістиці та термінознавстві. В статті з'ясовано також передумови, екстралінгвальні та інтралінгвальні фактори, концептуальні засади їх виокремлення та дослідження.

Ключові слова: гносеологічний, когнітивна лінгвістика, метатермін, метатерміносистема, термінознавство.

Статья посвящена определению гносеологических аспектов изучения метатерминов и метатерминосистем в лингвистике и терминоведении. В статье определяются также предпосылки, экстралингвальные и интралингвальные факторы, концептуальные основы их выделения и исследования.

Ключевые слова: гносеологический, когнитивная лингвистика, метатермин, метатерминосистема, терминоведение.

The article is devoted to defining of gnoseological aspects of metaterms and metaterm systems studying in linguistics and terminology. Preconditions, extralinguistic and intralinguistic factors, conceptual bases of their distinguishing and investigation are also clarified in the article.

Key words: gnoseological, cognitive linguistics, metaterm, metaterm system, terminology.

Кардинальні зміни, що відбулися в лінгвістиці кінця ХХ – початку ХХІ століть, зумовлені зміною методологічних настанов і парадигм наукового знання, що закономірно призвело до виокремлення когнітивного напрямку в “науці про мову”. Пріоритет принципів і методів когнітивного вивчення мови зумовлено висуненням на перший план проблем співвідношення мовних структур із структурами ментальними, питанням представлення в мові та свідомості людини її досвіду та різних типів знань, набутих нею в процесі соціалізації та розвитку [4, с. 38-39].

Когнітивна лінгвістика, яка отримала визнання та широке розповсюдження у світовій науковій спільноті, вивчає мову як засіб сприйняття та осмислення позамовної дійсності; категоризації та концептуалізації її фрагментів та внутрішнього рефлексивного досвіду людини [8, с. 33]; обробки, збереження, використання та передачі необхідних знань та інформації [4, с. 37]. Розквіт когнітивних лінгвістичних студій пояснюють невпинним інтересом мовознавців до процесів мовленнєво-мисленнєвої діяльності людини, потребою її розуміння та пояснення.

Терміни та терміносистеми є частиною будь-якої природної мови. На зміну методам системно-структурного опису термінів і терміносистем, їх понятійних і лінгвістичних характеристик, прийшли методи когнітивного моделювання термінологій та інших сукупностей спеціальних одиниць із метою диференціації типів знань, що транслюються ними, виявів різноманіття форматів професійного знання, що надає термінознавчому досвіду не описовий, а пояснювальний характер [2, с. 4]. Терміни та терміносистеми вже не вивчаються самі по собі, але з урахуванням їх ролі в професійній діяльності людини, за їх функціями в професійному мисленні в залежності від типу знання, закладеного в них. Це свідчить про появу нової парадигми дослідження термінів та терміносистем – когнітивного термінознавства.

Когнітивне термінознавство є закономірний етапом розвитку термінознавчої науки. На думку Л. О. Манерко, вже давно існує “нагальна потреба говорити про когнітивне термінознавство, за допомогою якого може бути пояснено та

розкрито сутність творення та структурування терміносистем та їх одиниць, може бути виявлено ті концептуальні структури професійного знання, що стоять за ними, безпосередньо визначають їх устрій та особливості системної мовної організації” [6, с. 642]. Цим і пояснюється **актуальність** даної наукової статті, присвяченої аналізу гносеологічних аспектів виявлення та дослідження нових “форматів наукового знання, конструйованих у мові та за її допомогою” [1, с. 64] – метатермінів і метатерміносистем. **Завданнями** даної статті є: надання характеристик і встановлення кореляції між поняттями “термін”, “терміносистема”, “мета термін”, “мета терміносистема” та іншими суміжними поняттями, якими послуговуються та які досліджуються нині у лінгвістиці та термінознавстві, аналіз дефініцій визначених понять; виявлення передумов, обґрунтування концептуальних засад, закономірностей, екстралінгвальних та інтралінгвальних факторів виокремлення та параметризації метатермінів і метатерміносистем.

Ключовими поняттями термінознавства з часів його появи на початку 30-х років ХХ століття були поняття “термін” і “терміносистема”, які власне й поставали об’єктом дослідження термінологічних студій та мовознавства в цілому. Маркери термінологічності мовних одиниць верифікуються ознаками системності, точності, однозначності, дефінітивності, десинонімічності та де емоційності [5, с. 32-33]. Саме ці характеристики вважаються науковцями ідеальними для диференціації, виокремлення та відмежування термінів від мовних одиниць загального вжитку.

Терміном вважається “слово чи словосполучення, що позначає чітко окреслене поняття певної галузі науки, техніки, мистецтва, суспільно-політичного життя тощо” [7, с. 26], одиниця позначення “поняття спеціальної сфери спілкування в науці, виробництві, техніці, мистецтві, у конкретній галузі знань чи людської діяльності” [5, с. 18]. Термінами називають також “слова в особливій функції” [7, с. 27], що виражають “спеціально-професійне, наукове чи технічне поняття” [2, с. 13]. Подібне визначення терміну робить акцент на його функціональному аспекті, дозволяючи одночасно віднести його до одиниць мови професійного спілкування та врахувати умови його реального використання в дискурсі.

Ключовим у запропонованих дефініціях терміна постає слово “поняття”, під яким розуміють “форму раціонального пізнання в якій відображено сутність об’єкта вивчення й подано його всебічне пояснення” [9, с. 202]. Отже, терміни в матеріальній, словесній формі закріплюють результати людського пізнання, роботи мозку та свідомості людини. Це дозволяє говорити про співвіднесеність терміну із структурами людської свідомості та когнітивну сутність термінів, як одиниць ментального лексику фахівців тієї чи іншої галузі наукового чи професійного знання, що визначає особливості їх мисленнєво-мовленнєвої діяльності.

Одночасно науковці наголошують на тому, що термін може існувати лише як елемент терміносистеми, під якою розуміють впорядковану сукупність термінів, які адекватно виражають систему понять теорії, що описують певну спеціальну сферу людських знань чи діяльності [5, с. 28]. Т. Панько визначає терміносистему як “систему знаків будь-якої спеціальної галузі знання і діяльності людини, що є відносно ізоморфною системі її понять і яка обслуговує її комунікативні потреби” [7, с. 30].

Джерелом формування будь-якої терміносистеми є термінологія. Якщо під терміносистемою розуміється свідомо впорядкована сукупність термінологічних одиниць певної спеціальної галузі знань чи професійної діяльності, то термінологія є сукупністю терміноодиниць, які формуються стихійно та невпорядковано в процесі їх зародження та розвитку [6, с. 644]. Отже, стихійно сформована сукупність термінів є термінологією, а свідомо – терміносистемою.

Типовими ознаками, що відрізняють термінологію від терміносистеми є також цілісність, відносна сталість, структурований характер останніх [5, с. 32-34]. Структура терміносистеми може бути лінійною (наприклад, назви днів тижня, місяців року), ієрархічною, тобто з підсистемами, що відбивають родовидові відношення чи відношення цілого та його частин, зв’язки причини та наслідку, відношення об’єктів та їхніх ознак тощо. Л. О. Манерко вважає, що

включення термінів до терміносистеми може відбуватися лише за наявності в них певної спільної категорії чи поняття, що номінуються ними [6, с. 642]. Це дозволяє говорити про таку ознаку терміносистеми як відповідність її елементів (термінів) цілому, тобто всій терміносистемі, до якої вони належать.

Необхідно зазначити, що існують різні наукові думки про закритість і відкритість термінологічних систем, спосіб їх організації та поповнення лексичного запасу. Науковці також вказують на те, що цілісність та відносна сталість терміносистем не виключає їх динамічності та відкритості, що власне й визначає особливості їх розвитку, функціонування та взаємодії з іншими термінологічними та нетермінологічними підсистемами мови [5, с. 126; 7, с. 32].

При утворенні, формуванні та функціонуванні терміносистем важливу роль відіграють як екстралінгвальні фактори, що зумовлюють необхідність термінування понять тієї чи іншої галузі знань чи сфери діяльності, потребу деталізувати чи навпаки узагальнити фрагменти наукового чи професійного знання шляхом присвоєння їм відповідного термінологічного значення, та лінгвальні, пов'язані з розвитком системних відносин між термінами у межах терміносистеми, вияву їх природи та сутності, внутрішньої форми та категоріальних ознак через відношення до інших терміноодиниць цієї ж терміносистеми [7, с. 23].

Усе вищезазначене висвітлює класичні, традиційні погляди на природу та ознаки термінів, терміносистем, термінологій, які були обґрунтовані при розробці методологічні засад їх дослідження в лінгвістиці та термінознавстві протягом ХХ століття. На нашу думку, саме ці погляди та ідеї, синтезувавшись із ідеями, принципами та методами дослідження когнітивної лінгвістики та дещо модифікувавшись під їх впливом, стали відправним пунктом для подальших когнітивних досліджень термінів і терміносистем.

Зазначимо, що розробка когнітивної теорії дослідження термінів і терміносистем аж ніяк не спрощує їх науковий розгляд, хоча й наближає лінгвістів та термінознавців до розуміння їх сутності та закономірностей функціонування. Найбільш важливим моментом в когнітивному вивченні термінів та терміносистем є визнання центральної ролі людини в процесах пізнання та комунікативної діяльності [2, с. 12].

Когнітивні дослідження терміносистем дозволяють зрозуміти та описати ті концептуальні структури, що визначають особливості організації терміносистем на основі одиниць, які їх складають; вказати на ті когнітивні та комунікативні фактори, що зумовлюють формування цих терміносистем та їх змістового простору, показати динаміку змін і розвитку цих терміносистем в залежності від загального фонду людських знань і досвіду на певному етапі їх розвитку. Водночас вони дозволяють представити концептуальну організацію терміносистеми на основі пропозиціонального аналізу виокремлених у її межах термінологічних одиниць та їх класів. Це все сприяє розширенню уявлення про співвідношення ментальних структур збереження наукових та професійних знань із засобами їх вербалізації, подальшому розвитку вдосконалення методів дослідження системної мовної організації спеціальних знань [1, с. 24].

Взаємопроникнення та взаємозбагачення різних систем знань, що визначають інтегративних характер розвитку певної наукової, технічної чи професійної сфери стають передумовою розмитості меж і динамічного характеру розвитку терміносистем, одиниць яких у процесі функціонування постійно взаємодіють із мовними одиницями загального вжитку та іншими терміноодиницями. Поява нових інтегративних сфер науки та техніки закономірно узагальнює накопичені знання, досвід, визначає науково-технічний прогрес людства.

Інтеграція різних сфер наукового знання закономірно визначає вибір і взаємодію засобів їх вербалізації, що, у свою чергу, спричиняє розширення кола міжгалузевої термінології. Завдяки розширенню меж людських знань зростає також потреба в нових позначеннях вже освоєних понять, які мають надавати цілісне уявлення про закономірності та сутність зв'язків однієї системи наукового чи професійного знання з іншими, акумульованими нею. Це призводить до нових форм категоризації дійсності та появи **метатермінів**, які позначають наукові та професійні поняття більш високого рівня абстракції. Якщо міжгалузева термінологія являє собою мовне відбиття міжнаукових системних зв'язків [7, с. 78], то

метатерміни створюються з метою узагальнення та пояснення тих чи інших фрагментів наукового чи професійного знання, що не тільки корелюють між собою, але й можуть вважатися одним цілим.

Отже, семантика метатермінів визначає загальне розуміння об'єктів, явищ, фрагментів певної сфери наукових чи професійних знань, їх загальних сутнісних ознак і якостей. Головною змістовою характеристикою метатерміну, як одиниці, що категоризує та уособлює в своєму значенні узагальнений, типізований дискретний фрагмент наукового чи професійного знання, є його низька інформативність, нерозчленованість семантики, що дозволяє використовувати метатерміни в якості “субститутів більшості найменувань, які входять до певної термінологічної парадигми” [3, с. 14]. Умовно кажучи, семантична структура будь-якого метатерміна являє собою “чистий інваріант його значення, який не можна поділяти на диференційні семи” [1, с. 27]. Кожний метатермін здатний фіксувати в своєму значенні сукупність значень термінів певної галузі знання, яку він визначає та до якої належить. У порівнянні з міжгалузевими термінами, що отримали у лінгвістиці та термінознавстві назву “транстерміни”, контекст використання метатермінів є більш широкими, що зумовлює їх подібність до загальнонаукових термінів.

Метатерміни вважаються одиницями метамови, що використовується науковцями для аналізу та опису різних аспектів, одиниць, елементів і систем мови природньої. В свою чергу, метамовою вважається будь-яка природня або штучно створена мова (“мова другого рівня”) [9, с. 174], застосована для опису іншої мови – “мови першого рівня”, що власне й виступає об'єктом дослідження. Тобто в самому загальному розумінні метамова є мовою опису іншої мови. Подібне зауваження дозволяє з'ясувати функцію метатермінів певної галузі наукового чи професійного знання, що полягає у визначенні загального змісту та представлені сукупності значень її термінів.

Поряд із метатермінами об'єктом дослідження когнітивного термінознавства стають також **метатерміносистеми**. Комплексний, полівимірний характер і структурна організація метатерміносистеми відображає сукупність і закономірність зв'язків формалізованих понять і термінологій певної сфери наукового, технічного чи професійного знання, відображених у ній, та визначає їх місце серед і понять і термінологій інших систем знань, що корелюють із нею, дозволяючи з'ясувати особливості їх взаємозв'язку та взаємодії. Метатерміносистеми відображають концептуальну сутність певної наукової, технічної чи професійної системи знань, її системні взаємозв'язки з іншими сферами людського знання. Гносеологічні аспекти пізнання понять та одиниць, що входять до складу певної мета терміносистеми, апріорно інкорпоровані до корпусу її структурних компонентів.

Поняття “метатерміна” та “мета терміносистеми” лише починають розроблятися в лінгвістиці та термінознавстві, розвиток яких цілком природньо визначається появою великої кількості когнітивно орієнтованих досліджень, що вивчають проблеми співвідношення людської мови та мислення, особливостей представлення в мові та свідомості людини її досвіду та різних типів знань. Подальші перспективи досліджень вбачаємо у розробці й аналізі метатерміносистеми однієї з найбільш всеохоплюючих і динамічних сфер розвитку людського знання та досвіду – сфери комп'ютерних технологій, дослідження якої буде здійснюватися нами на матеріалі мови її появи та розповсюдження.

Література

1. Володина М. Н. Когнитивно-информационная природа термина (на материале терминологии средств массовой информации) / М. Н. Володина. – М. : изд-во центр Моск. гос. ун-та им. М. В. Ломоносова, 2000. – 128 с.
2. Голованова Е. И. Введение в когнитивное терминоведение: учеб. пособ. / Е. И. Голованова. – М. : ФЛИНТА, НАУКА, 2011. – 136 с.
3. Гринев С. В. Когнитивное терминоведение / С. В. Гринев // Научно-техническая терминология. – 2002. – Вып. 1. – С. 11-15.
4. Демьянков В. З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода / В. З. Демьянков // Вопросы языкознания. – 2001. – № 1. – С. 35-47.

5. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. – [3-е изд.]. – М. : Издательство ЛКИ, 2007. – 256 с.
6. Манерко Л. А. Терминоведческая наука XX столетия / Л. А. Манерко // Горизонты современной лингвистики. – 2009. – № 7. – С. 641-650.
7. Панько Т. І. Українське термінознавство / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів: Обрій, 1994. – 216 с.
8. Селіванова О. А. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник / О. А. Селіванова // МОН України. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
9. Философский словарь / [Абрамов А. И., Авдеева Л. Р., Аверинцев С. С. и др.] ; Под ред. И. Т. Фролова. – [7-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Республика, 2001. – 719 с.

УДК 81-119

СПЕЦИФІЧНІ МОВНОКУЛЬТУРНІ МЕТАФОРИ ЧАСУ В МЕТАФІЗИЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ ФІЛОСОФІЇ

Кудрявцева Н. С.

Когнітивний підхід до вивчення метафори, розвинутий на противагу її традиційному витлумаченню як літературного прийому, визнає більшість абстрактних понять, зокрема і час, метафоричними. З огляду на вкорінення таких концептуальних метафор не тільки в спільному досвіді, а й у особливому мовнокультурному середовищі, зазначена перспектива дозволяє говорити про їх лінгвістичну відносність на рівні як буденного, так і філософського дискурсу.

Ключові слова: час, концептуальна метафора, лінгвістична відносність, метафізика часу.

Когнитивный подход к изучению метафоры, противостоящий ее традиционному пониманию как литературного приема, признает большинство абстрактных понятий, в т.ч. и время, метафорическими. Ввиду укоренения таких концептуальных метафор не только в универсальном опыте, но и в особой лингвокультурной среде, данная перспектива позволяет говорить об их лингвистической относительности на уровне как обыденного, так и философского дискурса.

Ключевые слова: время, концептуальная метафора, лингвистическая относительность, метафизика времени.

The cognitive view of metaphor, opposed to its traditional understanding as a literary device, suggests that abstract concepts, time including, are largely metaphorical. In view of their being a product of not only universal embodiment, but also a certain language/culture specific environment, the cognitive perspective raises the question of their linguistic relativity at the levels of ordinary as well as philosophical discourse.

Key words: time, conceptual metaphor, linguistic relativity, metaphysics of time.

Домен часу має особливе значення в сучасних когнітивних дослідженнях, адже час тут постає як мовнокультурний концепт, який репрезентує результат взаємодії універсальної перцепції, специфічної культурної традиції і конкретної природної мови.

Припущення про існування двох універсальних метафор часу, що фіксують розуміння часу в термінах простору (TIME PASSING IS MOTION [9] and THE FUTURE IS IN FRONT/THE PAST IS BEHIND [8]), висунуте Дж. Лакоффом на етапі становлення сучасної когнітивної парадигми, було піддане обґрунтованому перегляду в зв'язку з результатами новітніх порівняльних досліджень різноманітних екзотичних мов, які чітко вказали на наявність декількох альтернативних концептуалізацій [див. 5; 10; 11; 12].

У новому варіанті темпоральної типології В. Еванс [7] розвиває тезу про те, що системи концептуалізації часу, притаманні різним природним мовам, характеризуються трьома різними типами "скороминущості", що не дозволяє зводити їх виключно до просторового досвіду. Відповідно, визначені ним темпоральні системи існують у трьох відмінних варіантах: 1) дейктична система відтворює класичні метафори часу, який рухається (MOVING TIME metaphor), (напр., *наближається Новий Рік*) і его, яке рухається (MOVING EGO metaphor) (напр., *ми наближаємося до Нового Року*); 2) лінійна система характеризується приписуванням руху подіям, які вишикуються у лінійній послідовності, за цілковитої виключеності его з системи темпоральної референції (напр., *за неділею йде понеділок*); 3) зовнішня система передбачає розуміння часу як однієї "безкінечної" події, всередині якої відбувається все інше, а темпоральна референція

наразі фіксується шляхом вказівки на певні зовнішні періоди (напр., *час наближається до 11.00*).

У контексті когнітивно-релятивістського підходу, характерного для вище зазначених робіт, видається можливим експлікувати мовнокультурну варіативність у концептуалізації часу шляхом прототипного аналізу термінологічних позначень філософської категорії часу в індоєвропейських мовах. У нашому дослідженні конкретному розгляду підлягають такі філософські терміни, як дінд. *kālah, vélā*; гр. *χρόνος*; лат. *tempus*; укр., блр. *časъ*; рос. *время*; англ. *time*; нім. *Zeit*.

Час є базовою онтологічною категорією філософії, і його метафізичне осмислення невідривно поєднане з тим “буденним” сприйняттям часу, яке фіксується конкретними природними мовами. Розгляд того, як саме ті чи інші особливості природної мови впливають на оформлення основних філософських понять і формують філософський дискурс у цілому, розташовується на найвищому рівні лінгвістичної відносності – дискурсивному.

Спираючись на дані етимологічного дослідження [3] термінологічних позначень філософської категорії часу в обраних індоєвропейських мовах, ми представили кожний з указаних термінів як полісемантичну одиницю і піддали системи їх значень прототипному аналізу з позицій сучасної когнітивної лінгвістики [6, с. 328-357]. Розглядаючи кожний термін як полісемантичну одиницю, ми маємо змогу представити номінативне поле терміну (всі понятті, іменовані даною лексеєю) як прототипну категорію, де центральними, тобто прототипними, значеннями виявляються ті, що найчастіше актуалізуються в різноманітних словотворчих процесах.

Таким чином, виявлені прототипні значення дають вказівку на різні чуттєво сприймані предмети і процеси, що склали підґрунтя для розвитку відмінних абстракцій часу. Визначені прототипи конкретно-мовних темпоральних номінацій далі зіставляються один з одним шляхом побудови фрейму філософської категорії часу. Фрейм у когнітивній семантиці є представленням схематизації досвіду (структурою знання), що існує на концептуальному рівні і зберігається в довгостроковій пам’яті індивіда. Фрейм поєднує елементи і сутності, асоційовані з певною ситуацією, і як ціле зумовлює значення кожного окремого слова, яке позначає той чи інший його елемент. У фреймі вирізняються атрибути, які описують аспекти деяких, але необов’язково усіх членів категорії, і смисли (*values*) – підтипи атрибутів [6, с. 222-225]. З огляду на те, що характерним для сучасних релятивістських концепцій є обов’язкове сполучення елементів релятивізму та універсалізму, саме фреймове представлення філософської категорії часу являє собою, на наш погляд, найбільш ефективний спосіб систематизації даних прототипного аналізу.

Наведена схема фрейму філософської категорії часу демонструє, що на спільному тлі обраних індоєвропейських мов метафізичному уявленню про час притаманні такі атрибути, як “циклічність”, “змінювання”, “швидкоплинність” і “дискретність”. Атрибуту дискретності властиві два підтипи: “наповненість подіями” і “незаповненість подіями” (Рис. 1).

При цьому метафізичні концептуалізації часу в окремих мовах не збігаються і, як засвідчує прототипний аналіз, навіть у спільних атрибутах фрейму конкретні термінологічні позначення номінують поняття часу, абстраговані від різних чуттєво сприйманих речей і дій. Так, метафізика часу, притаманна давньоіндійським діалектам, складається з уявлень про час як про циклічний, пов’язаний із змінюванням та швидкоплинний. У російській мові проявляється схожа концептуалізація, за виключенням атрибуту швидкоплинності. Античне філософське розуміння часу, навпаки, поєднує атрибути дискретності у смислі часових відрізків, обов’язково асоційованих з певними подіями, та швидкоплинності, так само як і поняття про час, фіксоване українським і білоруським термінами. Латиномовна метафізична концептуалізація часу, передбачаючи дискретність, тяжіє до аналогії з порожнім простором, тобто містить поняття про час як про нічим незаповнені інтервали. Протилежним латиномовній концептуалізації є розуміння часу, позначене англійським і німецьким термінами, що зводиться до дискретності у смислі періодів і моментів часу, обов’язково “наповнених подіями”.

ФРЕЙМ ФІЛОСОФСЬКОЇ КАТЕГОРІЇ ЧАС

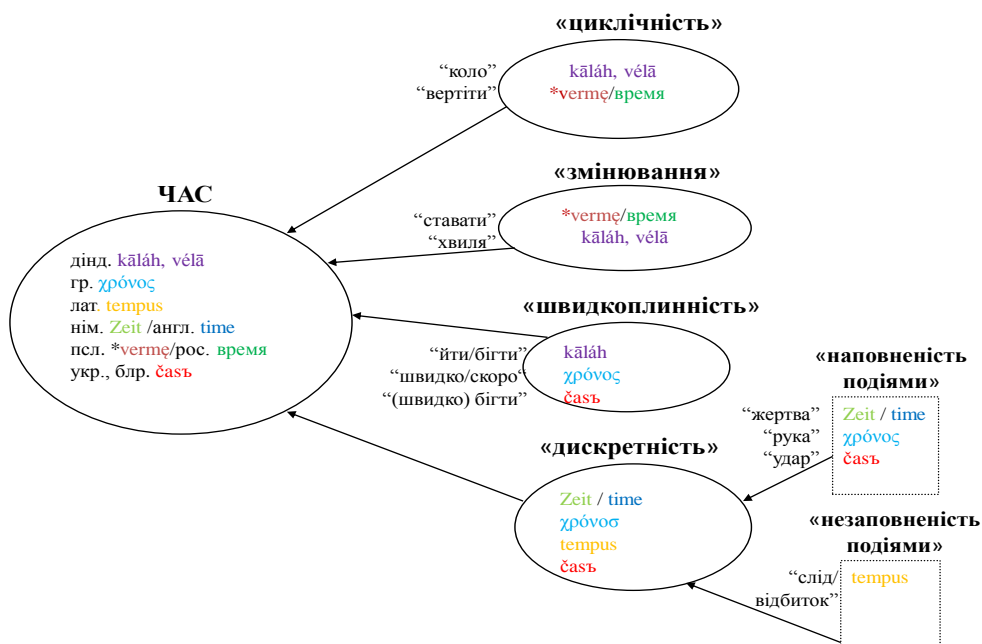

Рис. 1. Фрейм філософської категорії час

Як засвідчують результати проведеного аналізу, час у метафізичному розумінні концептуалізується двома альтернативними метафорами: ЧАС – ЦЕ КОЛО і ЧАС – ЦЕ ЛІНІЯ, які є мовнокультурними специфічними метафорами так званого “родового” рівня. “Родова” метафора ЧАС – ЦЕ КОЛО варіюється за двома видами і постає як ЧАС – ЦЕ КОЛО/КОЛЕСО, ЯКЕ ШВИДКО ОБЕРТАЄТЬСЯ в давньоіндійських діалектах, а також як ЧАС – ЦЕ КОЛЕСО, ЯКЕ ОБЕРТАЄТЬСЯ на тлі тих слов’янських мов, де відповідні терміни походять від псл. **vermę*. У той час як варіації метафори кола майже тотожні, загальна концептуалізація часу як лінії характеризується протилежними різновидами: ЧАС – ЦЕ ПОДІЯ в грецькій, англійській, німецькій, українській та білоруській мовах, а також ЧАС – ЦЕ ПОРОЖНЕЧА (ПОРОЖНЄ МІСЦЕ) в латині.

На відміну від давньоіндійського філософсько-міфологічного світогляду, який фіксує уявлення про час як про величезне колесо (прототипи “коло”, “колесо”), що перебуває в постійному коловому русі, античне метафізичне розуміння часу пов’язане в першу чергу зі смислом дискретності, що формує філософське уявлення про час як про часові відрізки вишикувані в лінійній послідовності. Намагаючись довести ілюзорність руху, учень Парменіда Зенон стверджує, що стріла, яка летить, тим не менш перебуває в спокої. Його аргументація зводиться саме до дискретизації часу: в кожному часовий момент стріла знаходиться в конкретному місці, займаючи відрізок простору, що дорівнює її довжині. Водночас, моменти часу є не абстрактними інтервалами, проте обов’язково співвідносяться з подіями (речами). Прототип “жертва” в термінологічних позначень германських мов указує на первинну асоціацію з подією жертвоприношення, а прототип “рука” в гр. *χρόνος* разом із значенням відповідного першокореня іє. **ǵher-* “схопити” – на дещо, тобто річ, яку можна взяти рукою. Описане розуміння часу втілює те, що прийнято називати “реляційною” концепцією часу Аристотеля: він не розмірковує про час окремо від подій і, вказуючи на необхідність часу бути порохованим, має на увазі саме зчисленність речей і подій [1].

Тит Лукрецій Кар, який добре знав давньогрецьку філософську традицію, проте вже послуговувався латинською термінологією, робить перший крок до відступу від наведеного вище розуміння часу як “злитого” з подією. Із розрізнення речей і порожнечі Лукрецій виводить розуміння про час як про феномен, притаманний одночасно і речам, і порожнечі, а отже, події не ототожнюються ні з

власне часом, ані з порожнечою, в якій вони відбуваються [2, с. 418-482]. У зазначеному уривку Лукрецій також говорить про невідчутність порожнечі і про таку ж саму невідчутність часу. Слід підкреслити, що порожнечу, позначену в давньогрецькій філософській традиції терміном гр. *χώρα* (*χάος*), Аристотель ототожнив з “простором” або “місцем”, позначеним гр. *τόπος*, що має загальне значення “порожнє місце”. Продемонстроване Т. Харитоновою зближення гр. *τόπος* з лат. *tempus* [3, с. 65] експлікує в останньому терміні саме семантику “незаповненості” і, відповідно, розуміння часу як нічим незаповнених інтервалів.

Описаний вище смисл “незаповненості подійми” корелює з розвиненою пізніше “субстанційною” концепцією часу, відомою як “абсолютний час” І. Ньютона, який протікає рівномірно сам по собі в будь-якому куточку Всесвіту (прототип “слід”, що передбачає асоціацію з незаповненою формою), і не співвідноситься з жодними подіями. Відповідним зазначеному погляду на час є і відсутність в лат. *tempus* смислу “швидкоплинності”, асоційованого саме зі швидко минаючими подіями, як у гр. *χρόνος* та укр., блр. *časъ*.

Питання про лінгвістичну відносність мовнокультурних концептуальних метафор постає особливо гостро у таких контекстах, де проблема їх істинності чи неістинності набуває першорядного значення – зокрема в контексті наукового дискурсу. Слід відзначити, що, незважаючи на відмову від ідеї абсолютного часу, ініційованої латиномовною філософською метафорою ЧАС – ЦЕ ПОРОЖНЕЧА, яка була панівною у фізиці до початку ХХ ст., сучасна наука все ще продовжує послуговуватися вихідною для згаданої метафорою, що містить концептуалізацію часу як лінійної послідовності. Відкриття незмінності швидкості світла виявило те, що кожний спостерігач має свою міру часу, фіксовану його годинником, і зовсім необов'язково, що покази годинників різних спостерігачів співпадуть. Таким чином, час виявився суб'єктивним поняття, відносним до спостерігача, який його вимірює. Тим не менш, як відзначають С. Хокінг і Л. Млодінов у своїй відомій книзі “Найкоротша історія часу”, час у фізиці продовжують трактувати так, ніби це пряма залізнична лінія, якою можна рухатися тільки вперед або назад [4, с. 119].

Підсумовуючи, маємо підкреслити, що виявлені нами відмінності в концептуалізації філософської категорії часу в розглянутих природних мовах вкладаються у вище наведену типологію темпоральних систем В. Еванса, де першій дейктичній системі відповідає осмислення часу, фіксоване латинським терміном *tempus*, лінійній – філософське поняття про час, мотивоване гр. *χρόνος*, а зовнішній – типове для Сходу метафізичне розуміння часу, позначене дінд. *kālāh, véla*. Як засвідчує наш концептуальний аналіз, лінгвістична відносність може проявлятися на рівні окремих дискурсивних практик, зокрема філософського розділу метафізики, де особливості природних мов у тій чи іншій мірі зумовлюють розуміння базової онтологічної категорії часу. Специфічна мовнокультурна метафора, яка визначає особливе розуміння часу у філософії, згодом екстраполюється до наукового дискурсу, де вона може виступати складовою конкретної природничо-наукової концепції або ж наукової картини світу в цілому. Перспективи подальших досліджень мовнокультурної метафори часу передбачають як вихід за межі мов індоєвропейської сім'ї, так і з'ясування того, як саме мовноспецифічна метафорична категорія часу співвідноситься з іншими базовими онтологічними категоріями простору, руху і причини, які разом складають фундамент не тільки філософської, а й наукової картини світу.

Література

1. Аристотель. Сочинения. В 4-х т. Т. 3 : Перевод /статья и примеч. П. Д. Рожанский. – М. : Мысль, 1981. – 613 с. – (Филос. наследие. Т.83).
2. Лукрецій Тит Кар. Про природу речей / Пер. А. Содомори. – К. : Дніпро, 1988. – 191 с.
3. Харитонova Т. А. Джерела філософської термінології / Т. А. Харитонova – К. : Наукова думка, 1992. – 111 с.
4. Хокинг С. Кратчайшая история времени / Стивен Хокинг, Леонард Млодинов ; [пер. с англ. Б. Оралбекова под ред. А. Г. Сергеева]. – СПб. : ЗАО “Торг.-издат. Дом “Амфора”, 2014. – 180 с.

5. Boroditsky L. Remembrances of times east: Absolute spatial representations of time in an Australian Aboriginal Community / L. Boroditsky, A. Gaby // *Psychological Science*, 2010, Vol. 21. – pp. 1635-1639.
6. Evans V. *Cognitive Linguistics: an Introduction.*/ V. Evans, M. Green. – Edinburgh : Edinburgh University Press, 2006. – 830 p.
7. Evans V. Temporal frames of reference [Електронний ресурс] – Режим доступу до джерела:
<http://www.vyvevans.net/TFoRs.pdf> .
8. Lakoff G. *Women, fire, and dangerous things.*/ G. Lakoff – Chicago : University of Chicago Press, 1987. – 631 p.
9. Lakoff G. *The contemporary theory of metaphor* / A. Ortony (ed.) // *Metaphor and thought*. – Cambridge : Cambridge University Press, 1993. – pp. 202-251.
10. Núñez R. With the future behind them: Convergent evidence from Aymara language and gesture in the crosslinguistic comparison of spatial construals of time / R. Núñez, E. Sweetser // *Cognitive science*, 2006, Vol. 30. – pp. 1-49.
11. Núñez R. Contours of time: Topographic construals of past, present and future in the Yupno Valley of Papua New Guinea / R. Núñez, K. Cooperrider, D. Doam, J. Wassmann // *Cognition*, 2012, Vol. 124 (1). – pp. 25-35.
12. Sinha C. When time is not space: The social and linguistic construction of time intervals and temporal event relations in an Amazonian culture / C. Sinha, V. Sinha, J. Zinken, W. Sampaio // *Language and Cognition*, 2011, Vol. 3. – pp. 137-169.

УДК 81-119

CROSS-LINGUISTIC DIVERSITY IN REPRESENTATIONS OF SPACE AS AN ONTOLOGICAL CATEGORY OF PHILOSOPHY

Kudriavtseva N. S.

Сучасні міжмовні дослідження домену простору, виконані в парадигмі посткогнітивізму, демонструють значну варіативність у концептуалізації просторових відношень носіями різних мов. Концептуальний аналіз простору як онтологічної категорії філософії також викриває міжмовні відмінності, що в свою чергу зумовлює специфіку метафізичних концепцій простору в межах різних філософських традицій.

Ключові слова: просторові відношення, онтологічна категорія простору, міжмовна варіативність, метафізика простору.

Современные межъязыковые исследования домена пространства, выполненные в парадигме посткогнитивизма, демонстрируют значительную вариативность в концептуализации пространственных отношений носителями разных языков. Концептуальный анализ пространства как онтологической категории философии также выявляет межъязыковые отличия, что в свою очередь обуславливает специфику метафизических концепций пространства в рамках разных философских традиций.

Ключевые слова: пространственные отношения, онтологическая категория пространства, межъязыковая вариативность, метафизика пространства.

Modern cross-linguistic studies of the domain of space demonstrate significant variation in the conceptualization of spatial reference by speakers of different languages. The conceptual analysis of space as an ontological category of philosophy also reveals cross-linguistic diversity, which is seen as conditioning specific metaphysical conceptions of space in different philosophical traditions.

Key words: spatial reference, ontological category of space, cross-linguistic diversity, metaphysics of space.

Within the modern cognitive approach to language the point of attention has always been the exploration of relations between linguistic and conceptual structures. The central concern of present-day research is analyzing the similarities and differences among various natural languages in how they express and organize conceptual material – such as space and time, motion and location, force interactions, etc. – with special emphasis on the role of metaphor and metonymy in structuring these domains.

Initially regarded as invariant within philosophical, psychological, and linguistic circles, space has exhibited a clear cross-linguistic variation in the recent experimental studies, which resulted in a specific typology of spatial frames of reference [9; 10]. In Levinson's classification the intrinsic frame of spatial orientation, typical for such languages as English or Russian, implies that the reference point within this frame can be any kind of object whose shape and structure determine the coordinate axes (e.g. *the man is in front of the house*). In the relative frame, capable of producing secondary subsystems found in such languages as Tongan (Tonga) or Tamil (South India and Sri Lanka), the reference point corresponds to the observer, relating the whole system of orientation to their location in space (e.g. *the man is to the left of the house*). As contrasted to these, the absolute frame, favored in Guugu Yimithirr (Australia) or Tzeltal (Mayan), is characterized by a fixed coordinate system anchored as cardinal direction terms or topographic features (e.g. *the man is to the east/uphill of the house*).

The intrinsic frame of spatial orientation, varying significantly in the languages of the world, turned out to be bearing on such prototypes as names of body parts or parts of some geometrical objects. For example, it is quite naturally to refer to the 'ear'

of the table in Tzeltal [8; 6] or Mixtec (Mexico) [7], while it sounds quite strange in English or Russian where the respective prototypical object is a cube projected on the most of other objects being represented as having top, bottom, front, back and side parts (e.g. *in front of the house*). The relative frame prototypically comes out as deictic and egocentric, its secondary subsystems being created on the principles of reflection, transposition and rotation, which means that the phrase *the man is in front of the house* can be interpreted in English as the man being positioned between the speaker and the house, and in Tongan as the man being positioned behind the house. Finally, in a dialect of Tamil, fixing the rotation subsystem, the phrase *the man is to the left of the house* literally means the man is standing to the right of the speaker [9, p. 85-88]. The third, absolute frame of spatial reference is defined as 'geocentric' and appears to be resting on the prototypes of celestial bodies, landscape features or certain climatic conditions. In some Austronesian languages, for example, it is necessary to refer to the direction of monsoons denoting one axis and to the location of the 'main mounting' or 'principal hill' standing for the other in order to define one's position or direction of motion [11].

Space is also a basic ontological category of philosophy where the problem of identifying its real nature and properties was raised as early as in the old Indian mythological tradition. Proceeding from the level of ordinary discourse where the conceptualization of space implies a specific system of spatial orientation, the level of philosophical discourse suggests a representation of space as a metaphysical notion that needs to be defined and explained theoretically.

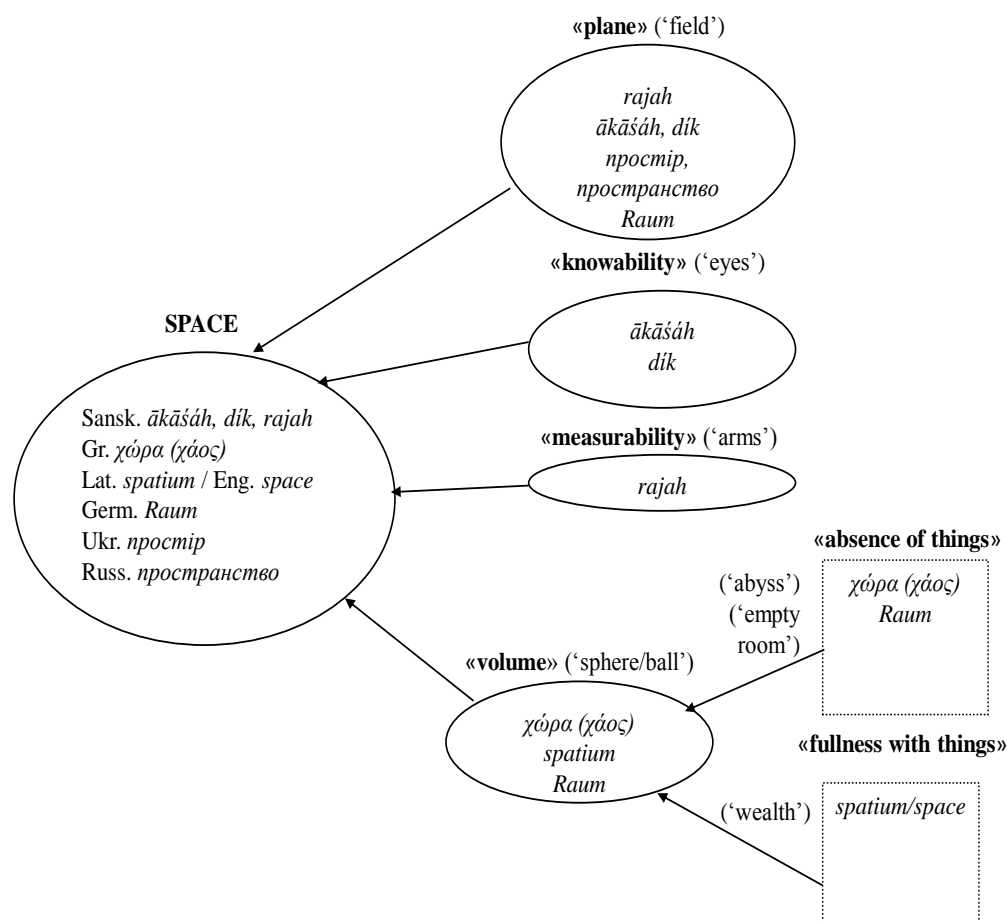
In view of their highly abstract character, different definitions of space given within various metaphysical conceptions have repeatedly posed the question of the interaction between philosophy and natural language in philosophical as well as in linguistic investigations. Ludwig Wittgenstein expressed the idea that philosophical problems arose from a misunderstanding of the logic of language and their solutions were to be obtained by the examination of our ordinary usage [13]. Considering such traditional branches of philosophy as logic, epistemology, ethics and metaphysics, Leo Weisgerber recognized language to be the means of philosophical thought and underlined the idea that metaphysical reasoning was related to natural, informal language to a much greater extent than other disciplines [2]. He refers to the less unified and stable philosophical terminology as an evidence for the primary importance of natural language in philosophical abstractions.

In my research I examine the cross-linguistic variation in representations of space in the languages of the Indo-European family (Sanskrit, Greek, Latin, English, German, Russian, Ukrainian), and elucidate the diverse structures underlying this category on the conceptual level. The data of etymological analysis of the terms denoting the philosophical category of space in the languages indicated (Sanskrit *ākāśāh*, *dīk*, *rajah*, Greek *χώρα* (*χώρας*), Latin *spatium*, English *space*, German *Raum*, Russian *пространство*, Ukrainian *простір*) are interpreted by means of the prototypical analysis inspired by J. Austin [4]. The identified prototypes of each of the terms suggest a specific frame of representation [5] for the category of space within a particular language. The frame of representation is constructed in such a way as to represent universal and language-specific concepts structuring the metaphysics of space in the respective linguo-philosophical traditions. To provide illustrations for the proposed conceptualizations I analyze philosophical texts discussing the category of space in the indicated languages and demonstrate the parallels between the etymological connections of the terms and their categorial definitions.

The prototypical meanings of the word families the analyzed philosophical terms relate to, suggest an underlying conceptual structure represented as a frame of the philosophical category of space. Frames are the basic mode of knowledge representation [5]. They are used in reasoning in order to generate new inferences. Frames are made up by attributes (concepts representing one aspect of a larger whole) and values representing subtypes of attributes. Attributes in a frame are not independent slots but are often related correlationally and conceptually, appearing together across contexts.

It turns out so far, that against the background of the Indo-European language family the philosophical ontological category of space comprises the attributes of

'plane', 'knowability', 'measurability' and 'volume', the latter also having such two values as 'absence of things/emptiness' and 'fullness with things' (the respective prototypical meanings are given in single quotes in the Pic. 1). However, this representation is not universal in the case of particular languages. For instance, the Sanskrit conceptualization of space combines the attributes of 'plane', 'knowability' and 'measurability', while the Greek one contains that of 'volume' in the meaning of emptiness and nothing else. Latin conceptualization also presupposes the 'volume' attribute but in the opposite sense of 'being filled with things'. The German term suggests the conceptualization comprising both the 'plane' and 'volume' attributes with the 'emptiness' subtype for the latter. The Slavic understanding implies the only attribute of 'plane' (see Pic. 1).

Picture 1. **The frame of the philosophical category of space**

The analysis of respective philosophical texts provides illustrations for the conceptual definitions of the category of space comprising exactly the features revealed as attributes and values in the given frame representation. For instance, the mythological correlate of the old Indian notion of space, known as the mythical mounting *Lokāloka* and transposed into the developing metaphysical conceptions of Hindu philosophy, makes explicit the attribute of 'knowability' through its definition as a "watershed" between visible world (i.e. 'known and measured space') and darkness ('unknown world'). Together with the attribute of 'plane' they produce a representation of space as a two-dimensional extent partly known by man.

In the metaphysical system of Greek philosopher Democritus space is characterized as a 'great emptiness', which is the very sense Aristotle [3, IV, 1] attributes to the Greek term *χώρας* earlier suggested by Hesiod as a denotation for space as an ontological category. Lucretius used the Latin term *spatium* and described space as emptiness filled with things that are inseparable but not identical with each other [12, p. 426-432]. The idea of space as a fusion of emptiness and

things is implied in the Greek term *σφαίρα* that relates to *spatium* and denotes a single, eternal and immobile sphere comprising Empedocles' notion of the world in general [1, p. 63].

To conclude, we can suggest that the ontological category of space in philosophy gains a metaphorical definition. The two alternative conceptual metaphors prompted by the frame-based analysis imply an analogy with a field (Sanskrit, Slavic, German) in one case and a reference to a ball in the other (Greek, German, Latin, English). Such conceptualizations are in line with the notions of two-dimensional and three-dimensional space, the latter having been gradually developed from the former. Prospective in this respect seems a further investigation of the metaphorical nature of space as an abstract category in metaphysical as well as in scientific (physics) systems.

References

1. Асмус В. Ф. Античная философия. Эмпедокл. Изд. 2, доп. / В. Ф. Асмус. – М. : Высшая школа, 1976. – С. 58 – 73.
2. Вайсгербер Й. Л. Язык и философия / Й. Л. Вайсгербер // Вопросы языкознания. – 1993. – № 2. – С. 114 – 124.
3. Aquinas Th. Commentary on Aristotle's Physics (Greek text incl.) / trans. by Pierre H. Conway, O. P. College of St. Mary of the Springs, Columbus, Ohio, 1958-1962. Retrieved from:
<http://dhsprory.org/thomas/Physics.htm>
4. Austin J. L. Philosophical papers / J. L. Austin. – Oxford : Oxford University Press, 1961.
5. Barsalou L. Frames, concepts and conceptual fields / Edited by A. Lehrer and E. Kittay // Frames, Fields and Contrasts. – Hillsdale, NJ : Lawrence Erlbaum, 1992. – pp. 21–74.
6. Brown P. A sketch of the grammar of space in Tzeltal / Edited by S. C. Levinson, D. Wilkins // Grammars of space. Explorations in cognitive diversity, 2006. – pp. 230-272.
7. Brugman C. The use of body-part terms as locatives in Chalcatongo Mixtec / C. Brugman // Survey of California and other Indian Languages. – 1981. – Vol. 4. – pp. 235-290.
8. Levinson S.C. Immanuel Kant among the Tenejapans: Anthropology as empirical philosophy / S. C. Levinson, P. Brown // Ethos. – 1994. – Vol. 22(1). – pp. 3-41.
9. Levinson S. C. Space in language and cognition / S. C. Levinson. – Cambridge : Cambridge University Press, 2003.
10. Majid A. Can language restructure cognition? The case for space / A. Majid, M. Bowerman, S. Kita, D. Haun, S. C. Levinson // Trends in Cognitive Sciences. – 2004. – Vol. 8(3). – pp. 108-114.
11. Palmer B. Absolute spatial reference and grammaticalisation of perceptually salient phenomena / Edited by G. Bennardo // Representing space in Oceania: Culture in Language and Mind, 2002 – pp. 107-157.
12. Titi Lvcreti Cari. De Rerum Natvra. Liber Primvs. Retrieved from <http://www.thelatinlibrary.com/lucretius/lucretius1.shtml>
13. Wittgenstein L. Philosophical Investigations / trans. by G.E.M. Anscombe, 2nd ed. – London: Basil Blackwell, 1958.

УДК 81'373.611'362

РЕКОНСТРУКЦІЯ АРХЕТИПНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО КАУЗАЛЬНІ ДОМІНАНТИ З ЛАТИНСЬКОЮ ОСНОВОЮ У ВІДДАЛЕНО- ТА БЛИЗЬКОСПОРІДНЕНИХ МОВАХ

Леміш Н. Є.

Стаття присвячена вивченню домінант каузального комплексу у віддалено- та близькоспоріднених мовах в етимологічному аспекті. У центрі уваги знаходяться номінації на позначення каузальних домінант, які мають латинську основу. Вірогідна реконструкція архетипних уявлень про каузальні домінанти, відображених у свідомості носіїв англійської, нідерландської, іспанської, української та російської мов, здійснюється з використанням етимонів праіталійської та праіндоєвропейської мов.

Ключові слова: каузальні домінанти, реконструкція, архетипні уявлення.

Статья посвящена изучению доминант каузального комплекса в далеко- и близкородственных языках в этимологическом аспекте. В центре внимания находятся номинации, обозначающие каузальные доминанты, которые имеют латинскую основу. Вероятностная реконструкция архетипных представлений про каузальные доминанты, отображённые в сознании носителей английского, нидерландского, испанского, украинского и русского языков, осуществляется с использованием этимонов праиталийского и праиндоевропейского языков.

Ключевые слова: каузальные доминанты, реконструкция, архетипные представления.

The article deals with the causal complex dominants studying in the far- and close-related languages in the etymological aspect. It is focused on the nominations designating the causal dominants with the Latin stems. The possible reconstruction of the archetype images of the causal dominants, reflected in the English, Dutch, Spanish, Ukrainian, and Russian languages speakers' consciousness, is realized with the help of Proto-Italic and Proto-Indo-European languages.

Key words: causal dominants, reconstruction, archetype images.

Сучасні етимологічні дослідження спрямовуються як на пошуки етимонів, так і на реконструкцію їхніх архетипних форм / уявлень, а відтак, мають безпосереднє практичне значення у навчанні й вивченні іноземних мов, полегшуючи сприйняття та запам'ятовування спільного та відмінного у різних етнокультурах, і відповідно сприяючи успішності міжкультурної комунікації. Важливість таких розвідок підкреслюється у працях різних учених, наприклад, В. І. Кодухова [1, с. 256–262], В. В. Левицького [2, с. 13], Ю. В. Откупщикова [4, с. 201, 208], які наголошують на необхідності підкріплення синхронного аналізу мови діахронним для отримання більш об'єктивних результатів. До того ж, такі **актуальні** проблеми сучасного мовознавства, як мова й мислення, мова й пізнання не можуть вирішуватися без урахування відношення між мовою й історією. Позаяк у центрі нашого зіставно-типологічного дослідження каузального комплексу знаходяться каузальні домінанти як його безпосередні складові, то необхідність вивчення їх етимології та реконструкції архетипних уявлень є очевидною.

Мета статті – реконструювати архетипні уявлення про каузальні домінанти з латинською основою в англійській, нідерландській, іспанській, українській та російській мовах.

Завдання:

– виявити у мовах вивчення каузальні домінанти, що мають латинську основу;

– проаналізувати номінації на позначення виявлених каузальних домінант у далеко- та близькоспоріднених мовах;

– реконструювати архетипні уявлення про описувані каузальні доміанти в різних етнокультурах.

Загалом до каузальних доміант каузального комплексу в **англійській** мові нами віднесено такі лексеми: *cause, reason, condition, concession, purpose, effect, conclusion, result, consequence, means*; у **нідерландській** мові: *oorzaak, reden, conditie, concessie, doel, effect, conclusie, resultaat, gevolg, middel*; в **іспанській** мові: *causa, razón, condición, concesión, fin / final, efecto, conclusión, result / resultado, consecuencia, medio*; в **українській** мові: *причина, підстава, умова, допуст / поступка, мета / ціль, ефект, висновок, результат, наслідок, засіб*; у **російській** мові: *причина, основание, условие, уступка, цель, эффект, вывод, результат, следствие, средство*. З попереднього етимологічного аналізу зазначених доміант до одиниць, які мають латинську основу, залучено наступні: 1) усі каузальні доміанти англійської мови; 2) *reden, conditie, concessie, effect, conclusie, resultaat, middel* – нідерландської; 3) усі каузальні доміанти іспанської мови; 4) *ефект, результат* – української; 5) *ефект, результат* – російської мови. Уточнення поняття *архетипу* і реконструкцію архетипних уявлень про *причину* як базову доміанту каузального комплексу в усіх мовах вивчення було здійснено у нашій попередній праці (детально див. [3]). Семантичний розвиток каузальних доміант було репрезентовано у статтях англійською мовою [8; 9]. Пропонована розвідка є логічним продовженням попереднього доробку і слідом за попередніми акцентує увагу на вірогідній семантиці слів.

Каузальна доміанта **cause** в англійській мові та каузальна доміанта **causa** в іспанській є похідними від латинської лексеми *causa* (“судова справа, судовий процес; причина, мета”; у надписах до 1 ст. до н.е. вживалося як *caussa*) < праїталійської (далі – Plt.) з можливою формою **kaud-ta*. А. Вальде та Й. Хофманн [15] за початкове значення *causa* визнають “удар в якості причини” і пов’язують *causa* з *cūdb* (“ударяти, вражати”) < праїндоевропейської (далі – PIE) **keh₂ud^h-t-* [7, с. 100–101]. Етимологія *cūdb, -ere* (“бити, прибивати”) простежується до Plt. **kūd-e/o* < PIE **kuh₂-d-e/o* (“вдарити”). П. Схрейвер [14, с. 285] має іншу думку, пояснюючи походження *cūdb* від **koudb* < **kouad^h-o* < **keuad^h-o* < **keh₂-d^h-o* [7, с. 149]. У будь-якому разі архетипні уявлення про *причину* в давніх **англійців** та **іспанців**, на нашу думку, можна репрезентувати як *фізична дія, що дає миттєвий результат*.

Каузальна доміанта **reason** в англійській мові, каузальна доміанта **reden** у нідерландській мові та каузальна доміанта **razōn** в іспанській походять від латинської лексеми *rēn-, reor* (“думати, вірити”) < Plt. **re-(je/o)* (“думати”), **rato-* (“продуманий, врахований”) < PIE **Hreh₁-, *Hrh₁-to-*, будучи спорідненою зі старовірхньонімецькою *radja, redea* (“врахованість, підзвітність”). Праїндоевропейський корінь **Hreh₁-* може бути основою PIE **(H)reh₁-d^h-* (“приводити в порядок, впорядковувати”), який П. Схрейвер [14, с. 140, 307] відносить до PIE **h₂r-* (“фіксувати”), або до **h₁reh₁-* (“просити, стежити, розслідувати”). Також етимологія може бути спорідненою з хеттським *ar(iie/a)-zi* (“радитися з оракулом”) < **h₁rh₁-ie/o* [7, с. 519–520]. Відтак пропонуємо представити архетипні уявлення про *підставу* **англійців**, **нідерландців** та **іспанців** як *якусь думку, що можна простежити, або спитати у когось, за допомогою якої можливо впорядкувати щось у своєму житті*.

Етимологію номінацій на позначення каузальної доміанти *умова* в англійській **condition**, нідерландській – **conditie**, іспанській – **condición** мовах експлікуємо походженням від лат. *condicere* (“бути задіяним в чомусь, бути зафіксованим у контракті”), що складається з лат. префіксу **con-** (*com-, co-, cum-*) (“готовий, повністю; з”) < Plt. **kom* < PIE **kom* (“з”) [7, с. 128] + латинське дієслово **dicere** (*dīcō* “розмовляти, говорити; проголошувати”) < Plt. **deik-e/o* (“казати”), **dik-to-* (“висловлений”), **dik-s* (“висловлювання”) < PIE **deik-e/o* (“демонструвати”) [7, с. 169–170]. Х. Розен [13] зазначає, що в давніх текстах префікс *co-* ще не мав значення “разом”, а слугував для маркування завершеності дії дієслова, як, наприклад, *concedere* vs. *cedere*, проте на пізнішій стадії розвитку значення (зокрема при взаємодії людей) *co(n)-* все частіше набуває інтерпретації “з” = “разом” [7, с. 128]. Таким чином, архетипне уявлення **англійців**, **нідерландців** та

іспанців про умову можна репрезентувати як *те, що повністю / разом з чимось демонструє певну домовленість*.

На нашу думку, досить вірогідним є походження номінацій на позначення каузальної домінанти *допусту / поступки* (англ.) **concession** / (нід.) **concessie** / (ісп.) **concesión** від складання лат. префіксу *con-* і кореня від лат. дієслова *cēdere* (“іхати, продовжити”) (< *cēdō* [v. III; *cessī, cessum*], за Плавтом), позаяк з-поміж дериватів *cēdō* зазначається *concēdere* (“піти, віддавати”), а також *concessāre* (“відмовитися, припинити, припиняти”). Етимологія простежується до Plt. **kesd-elo* (“піти, уникати”) і далі до PIE **kiesd^h-* (“відігнати, піти”). О. Любоцький [10] також пов’язує *cēdō* з авестійською мовою *siāzd-* і санскритом *sedh-* (**siazd^h-*) (“проганяти, відмовлятися”). Проте останні все одно є похідними від PIE **kiesd^h-* (“відігнати, піти”) (можливо як **kies-d^hh₁-*) [7, с. 103–104]. Щодо лат. префіксу *con-*, то його етимологію представлено вище при розгляді походження каузальної домінанти *умова*. Отже, архетипне уявлення про *допуст* у давніх **англійців, нідерландців та іспанців** формулюємо так: *те, відмовившись від чого, можна вільно піти, тобто продовжувати своє життя*.

Щодо номінацій на позначення каузальної домінанти *мета / ціль*, то з-поміж мов нашого дослідження (англійської, нідерландської, іспанської, української та російської) латинське походження було виявлено лише для англійської лексеми **purpose** та іспанських **fin / final**. Англійське слово **purpose** є похідним від середньоанглійського *purpos* < старофранцузького *purposer* (“пропонувати, припускати”), етимологію якого можна простежити до складання в латинській мові префіксу *pro-* (від лексеми *prō* (“уперед, надалі”) і дієслова *pausāre* (*pausō* “зупинити, припинити, вагатися”) [12]. Etymological Dictionary of Latin and the Other Italic Languages (2008) подає інформацію про латинські префікси *pro-* [7, с. 489–490], *per-* [7, с. 459–460], *por-* [7, с. 481], кожний з яких може інтерпретуватися як складова деривату *purpose*. Реконструкцію *pro-* можна представити таким чином: префікс *pro-* < слова *prō* (“перед, до; задля”) < Plt. **pro, *pro(-)* (“до”) < PIE **pro* (“перед, до”) [7, с. 489–490]. Префікс *per-* < слова *per* (“через, крізь”) < Plt. **peri* (“через, крізь”), **perō-* (“з іншого боку”) < PIE **pəri* (“крізь”) (**per-d^hh₁-om*) [7, с. 459–460]. Префікс *por-* (“уперед, надалі”) < Plt. **por-* < PIE **pr-* (“уперед”) [7, с. 481]. Етимологія латинського дієслова *pausāre* простежується до до лат. *pausa* (“припинення, кінець”) < грец. *pausis* (“припинення, зупинка”) < грец. *pauein* (“зупинитися; стримувати, покидати, утримуватися, доходити кінця”) < грец. *pausēin* [5]. Вірогідною реконструкцією (через старофранц. на поч. 15 ст.) є PIE **paus-* (“покидати, залишати, припиняти, зупинятися”) [11]. Отже, вважаємо можливим формулювання архетипного уявлення **англійців** про каузальну домінанту *мета як щось, задля чого йти вперед, залишаючи все зайве* (припиняючи робити все інше).

Номінації **fin / final** в іспанській мові на позначення каузальної домінанти *мета / ціль* є похідними від лат. *finis* (“кордон, межа; територія (мн.)”), що, у свою чергу, походить від Plt. **fini-? *fi/eig^wsni-?* (? – етимологію визнано спірною). За А. Валде і Й. Хофманном, **fig-s-ni* (“в’їхавший, посаджений, імплантований”) можна віднести до якогось предмету, що позначає межу, типу каменя або стовпчика, або ж реконструювати *finis* як **b^hiH-ni *b^hiH-* (“вдарити”) [15]. А. Баммезбергер [6] пов’язує прагерманське **baina-* (“кість, нога”) зі староісландським *beinn* (“прямо”), а тоді **baina-* може мати референцію з прямим маркером межі, тобто стовпчиком, і бути похідним від **bhoiH-n-o-*, тобто етимомом *finis* буде знов-таки **b^hiH-n-i* [7, с. 222]. Архетипне уявлення давніх **іспанців** про *мету*, таким чином, репрезентуємо як *щось кінцеве, що не можна переходити*.

Універсальним для всіх п’ятьох мов нашого вивчення є походження номінацій на позначення каузальної домінанти *ефект*: (англ.) **effect** / (нід.) **effect** / (ісп.) **efecto** / (укр.) **ефект** / (рос.) **эффект**. Всі вони є похідними від лат. дієслова *efficere* (“робити, спричинювати”). Первісне значення можна отримати, розкладаючи дієслово на його складові: префікс та корінь. Отже, префікс *ex, ē, es-* (“з, віддалений, далеко”) < Plt. **ez, *eks* (“з”) < PIE **h₁egh, *h₁eghs* (“з”) [7, с. 195–196]. Дієслово *facere* (faciō “робити”) походить від Plt. **fak-i, *fek / *fak* (“зробити, зробив”) < PIE **d^heh₁-* (“зробив”); **d^hh₁-k-* (“робити”), **d^hh₁-k-i* [7, с. 198–

199]. Таким чином, загальне архетипне уявлення про ефект можна представити як *віддалену дію того, що було зроблено*.

Номінації на позначення каузальної домінанти *висновок* в англійській мові **conclusion**, нідерландській – **conclusie**, іспанській – **conclusiōn** є похідними від лат. дієслова *conclūdere* (“сховати, запирати”) < лат. префіксу *con-* (див. його етимологію в описі походження каузальної домінанти *умова* вище) + лат. дієслово *claudere* < *claudō* (“зачиняти”) < Plt. **klaud-e/o* < PIE **kleh₂u-d-* (“зачиняти”), або *claudere* < **klaud-* < **kleh₂u-d-*, близьке до старовірхньонімецького *slōzan* (“зачиняти”) < **skleud-* [7, с. 118]. Також спільну етимологію можна простежити в генезисі *clāvis* (“дверний ключ, засув”) < Plt. **klāwi-* (“засув, запір”) < **kleh₂u-* (“зачиняти”) [7, с. 119]. Відтак за вірогідне архетипне уявлення про *висновок* для **англійців, нідерландців та іспанців** вважаємо *те, що повністю (надійно) зачинено (сховано) від інших, але є доступним для посвідчених* (буквально: *можна відкрити, маючи певного ключа*).

Аналогічно до етимології каузальної домінанти *ефект*, номінації на позначення каузальної домінанти *результат* для всіх п'ятьох мов нашого дослідження ((англ.) **result** / (нід.) **resultaat** / (ісп.) **resulta** / **resultado** / (укр.) **результат** / (рос.) **результат**) походять від лат. дієслова *resultāre* (“відскакувати; відлунюватися”), або *resilīre* (“відскакувати, відскочити”), що, у свою чергу, складаються з лат. префіксу *re-, red-* (“назад, зворотній”) < Plt. **wre* (“знов”) < PIE **ure* (“назад”) [7, с. 516] + лат. дієслово *salīō, -īre* (“плигати, стрибати”) < Plt. **sal-je-* (“плигати”), **salto-* (“вистрибаний”) < PIE **sh₂l-e/o* (“плигати”), **sh₂l-to-* [7, с. 535–536]. Отже, для всіх мов, що вивчаються, архетипне уявлення про *результат* реконструюємо як *те, що генетично пов'язано з чимось іншим, тобто має зворотній зв'язок*.

Номінації на позначення каузальної домінанти *наслідок* в англійській мові **consequence**, нідерландській – **consequentie**, іспанській – **consecuencia** є похідними від лат. дієслова *consequī* (“слідувати, наздоганяти, досягати”), складовими якого виступають лат. префікс *con-* (див. його етимологію в описі походження каузальної домінанти *умова* вище) + лат. дієслово *sequor, sequi* (“слідувати”) < Plt. **sek^w-e/o* (“слідувати”), **sek^w-to-* (“наслідуваний”), *sek^wondo-* (“наступний”) < PIE **sek^w-e/o* (“слідувати, супроводжувати”) [7, с. 555–556]. Відтак архетипне уявлення про *наслідок* у давніх **англійців, нідерландців та іспанців** було спільним і може бути репрезентовано як *те (той), що (хто) обов'язково слідувало (слідував) за чимось (кимось)*.

Для номінацій на позначення каузальної домінанти *засіб* в англійській мові **means**, нідерландській – **middel**, іспанській – **medio** вважаємо вірогідним походження від лат. *medius* (“центральний, серединний”) < Plt. **mepio-* < PIE **med^hi-o* (“середина”), на користь чого також свідчать грец. *μέτα* (“з”), гот. *miþ* < **me-t* [7, с. 369]. Отже, архетипне уявлення **англійців, нідерландців та іспанців** про *засіб* – це *щось (хтось), що знаходиться між чимось (кимось)* (а відтак їх потрібно обійти, щоб просунутися далі).

Підсумовуючи, зазначимо, що за результатами нашого вивчення більшу генетичну тотожність каузальних домінант було виявлено в англійській, нідерландській та іспанській мовах. При цьому 2 каузальні домінанти (*ефект* і *результат*) у всіх п'ятьох мовах дослідження продемонстрували наявність спільної етимології. Щодо архетипних уявлень про каузальні домінанти носіїв аналізованих мов, то *причина* в давніх **англійців та іспанців**, на нашу думку, асоціювалась з *фізичною дією, що дає миттєвий результат; підстава у англійців, нідерландців та іспанців* – з *якоюсь думкою, що можна було простежити, або спитати у когось, за допомогою якої було можливим впорядкувати щось у своєму житті; умова у англійців, нідерландців та іспанців* – з *тим, що повністю / разом з чимось демонструє певну домовленість; допуст у англійців, нідерландців та іспанців* – з *тим, відмовившись від чого, можна було вільно піти, тобто продовжувати своє життя; мета у англійців* – *щось, задля чого йти уперед, залишаючи все зайве* (припиняючи робити все інше), а у **іспанців** – *щось кінцеве, що не можна переходити; ефект у англійців, нідерландців, іспанців, українців і росіян* – *віддалена дію того, що було*

зроблено; висновок для **англійців, нідерландців та іспанців** – те, що повністю (надійно) зачинено (сховано) від інших, але є доступним для посвідчених (буквально: можна відкрити, маючи певного ключа); результат для всіх носіїв мов, що вивчаються, – те, що генетично пов'язано з чимось іншим, тобто має зворотній зв'язок; наслідок у **англійців, нідерландців та іспанців** – те (той), що (хто) обов'язково слідувало (слідував) за чимось (кимось); засіб у **англійців, нідерландців та іспанців** – щось (хтось), що знаходиться між чимось (кимось) (а відтак їх потрібно обійти, щоб просунути далі). У **перспективі** вбачаємо розглянути у мовах дослідження етимологію каузальних домінант, які не мають латинської основи, реконструювати архетипні уявлення про відповідні позначення, а також здійснити їх зіставний аналіз з реконструйованими архетипними уявленнями про каузальні домінанти з латинською основою, що дасть змогу визначити спільне й відмінне в мовних картинах давніх германців, романців і слов'ян.

Література

1. Кодухов В.И. Общее языкознание : [учебник] / Виталий Иванович Кодухов ; [предисл. И. А. Цыгановой]. – [6-е изд.]. – М. : Книжный дом “Либроком”, 2013. – 304 с.
2. Левицький В.В. Основи германістики / Віктор Васильович Левицький. – Вінниця : Нова Книга, 2008. – 528 с.
3. Леміш Н.Є. Реконструкція архетипних уявлень про причину, відображених у свідомості носіїв англійської, нідерландської, іспанської, української та російської мов / Н. Є. Леміш // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія / [гол. ред. А. В. Корольова]. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2015. – у друці.
4. Откупщиков Ю.В. Из истории индоевропейского словообразования / Юрий Владимирович Откупщиков. – [2-е изд., испр. и доп.]. – СПб. : Филологический факультет СПбГУ ; М. : Академия, 2005. – 320 с.
5. A universal etymology dictionary [Electronic Resource]. – Mode of Access <http://www.myetymology.com/latin>.
6. Bammesberger A. Lateinisch *finis* und urgermanisch **baina-* / Alfred Bammesberger // Historische Sprachforschung. – Bd. 103. – 1990. – P. 264–268.
7. Etymological Dictionary of Latin and the Other Italic Languages / Michiel de Vaan. – Leiden, 2008. – XIII + 825 p.
8. Lemish N. Causal Complex Dominant Semantics in English and Dutch : a Comparative Study / N. Lemish // Australian Journal of Scientific Research. – 2014. – No. 2(6). – P. 656–663.
9. Lemish N.Y. Genesis and Development of Causal Dominant Semantic Meanings in Dutch / N.Y. Lemish // Science and Education a New Dimension. Philology, II(5). – Budapest, 2014. – Issue 28. – P. 7–20.
10. Lubotsky A. Avestan *siiazd-*, Sanskrit *sedh-*, Latin *cēdere* / Alexander Lubotsky // Hyllesteid et al., 2004. – P. 323–332.
11. Online Etymology Dictionary [Electronic Resource]. – Mode of Access : www.etymonline.com/index.php?term=pause.
12. Purpose [Electronic Resource]. – Mode of Access : <http://en.wiktionary.org/wiki/purpose>.
13. Rosén H. B. Die Komposita mit *co(n)-* in funktioneller und vergleichender Sicht / Haiim B. Rosén // Latein und Indogermanisch : Akten des Kolloquiums der Indogermanischen Gesellschaft [eds. Oswald Panagl, Thomas Krisch], 1992. – S. 357–367.
14. Schrijver P. The reflexes of the PIE laryngeals in Latin / Peter Schrijver // Leiden Studies in Indo-European. – 1991. – 616 p.
15. Lateinisches etymologisches Wörterbuch : 3 b. [Alois Walde, Johann Baptist Hofmann]. – Heidelberg : Universitätsverlag Winter, 2008. – B. 1 : A–L. – 872 S.; 2007. – B. 2 : M – Z. – 851 S.; 2000. – B. 3 : Register.

УДК 811.112.2:81'36

СТРУКТУРНО-МОРФОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА СПОСОБИ УТВОРЕННЯ НІМЕЦЬКИХ КОНТАМІНОВАНИХ ЛЕКСЕМ

Моїсєєва Н. О.

Статтю присвячено розгляду німецьких контамінованих лексем, їх структурних особливостей та способів утворення. Явище контамінації визнається особливим типом німецького словотвору, що базується одночасно на адитивних та субтрактивних операціях. Авторка аналізує різні погляди лінгвістів на явище контамінації та визначення контамінантів, а також їх класифікацію.

Ключові слова: контамінант, контамінована лексема, словотвір.

Статья посвящена рассмотрению немецких контаминированных лексем, их структурных особенностей и способов образования. Явление контаминации признается особым типом немецкого словообразования, основанным одновременно на аддитивных и субтрактивных операциях. Автор анализирует различные точки зрения лингвистов на явление контаминации и определение контаминантов, а также их классификацию.

Ключевые слова: контаминант, контаминированная лексема, словообразование.

The article considers the German contaminated words, their structural features and derivation methods. The phenomenon of contamination is described as a special type of German derivation based on both additive and subtractive operations. The author analyzes the different points of view on the linguistic phenomenon of contamination and its definition, as well as their classification.

Key words: contaminant, contaminated word, derivation.

Мова є системою, що обслуговує усі сфери життя і діяльності людей. В словниковому запасі знаходять віддзеркалення зміни, що супроводжують соціальні, економічні, політичні відносини, розвиток науки і техніки тощо.

Поповнення словникового запасу здійснюється за допомогою різноманітних засобів, але в залежності від низки факторів деякі з цих засобів в певний час розвитку мови можуть бути виражені яскравіше. Серед таких новоутворень особливе місце займає контамінація як "такий спосіб словотворення, при якому відбувається свідоме і цілеспрямоване злиття двох усічених основ вихідних слів, або повної основи з усіченою з метою створення нової лексеми, здатної поєднати і висловити сумарне значення структурних компонентів" [1, с. 14]. Цей вид словотвору вирізняється високою продуктивністю та популярністю в суспільстві, слугує для вираження емоційності та оцінності в публіцистичних текстах.

Дослідженням явища контамінації займались А. Ф. Журавльов, О. А. Земська, Р. Ю. Намітокова, М. М. Шанський, а також німецькі вчені Г. Пауль, Г. Веллман, В. Тойберт, І. Барц, В. Фляйшер, Г. Шмід, М. Шульц, М. Баумгарт, Е. Доналіс та ін. Однак наукові надбання з цієї теми стосовно німецької мови не лише малочисельні, але й недостатньо диференційовані. Термінологія щодо явища контамінації розроблена ще не до кінця, не вирішено остаточно, до якого типу словотвору слід відносити контамінанти.

Актуальність статті продиктована необхідністю дослідження словотвірних моделей німецьких контамінантів та визначення їх структурних особливостей.

В ході дослідження передбачається вирішення наступних **завдань**: 1) визначити обсяг поняття "контамінація"; 2) дослідити структурні особливості контамінованих лексем; 3) класифікувати контамінанти за способами їх утворення.

У лінгвістичній літературі існує чимало термінів-синонімів контамінації, таких як *словозлиття*, *телескопія*, *словостяжіння*, *гібридизація*, *словозмішення* і т.д. На позначення цього явища у німецькомовній літературі існують такі

терміни як *Portmanteau*, *Kofferwort*, *Amalgam*, *Wortkreuzung*, *Wortverschmelzung*, *Zusammenziehung*, *Kontraktion*, *Wortmischung*, *Wortvermischung*, *Mischwort*, *Kombi-Wort*, *Klappwort*, *Teleskopwort*, *Tandemwort* тощо.

Однак ми надаємо перевагу терміну “контамінація” як найбільш традиційному і точному.

Як правило, контамінація є мовленнєвою помилкою або обмовкою. Але її можливо використовувати й навмисно, наприклад, у якості яскравого стилістичного засобу у різних політичних або суспільних промовах [4].

Термін “контамінація” походить від латинського слова “contaminare”, що означає “контактувати”, та був введений в науковий обіг Германом Паулем [2, с. 191]. Г. Пауль визначає контамінацію як “явище, що полягає в тому, що дві синонімічні або в чомусь споріднені форми вираження думки виникають у свідомості поряд одна з одною, так що жодна з них не реалізується в чистому вигляді, а натомість виникає нова форма, в якій елементи однієї форми змішуються з іншою” [2, с. 191]. Продукт контамінації є для нього не мовотворчим, а помилковим утворенням, яке спочатку є індивідуальним і тимчасовим, але через постійне повторення може стати узуальним.

Ельзен стверджує, що при контамінації у більшості випадків частини двох слів об’єднуються в нову лексему, яка має в собі аспекти значення обох слів [5, с. 36]. Фольмерт же зазначає, що два самостійних слова “змішуються” в нове, та наголошує на тому, що часто наявні гаплогії: “З’єднання вихідних слів у цих утвореннях, як правило, відбувається там, де співпадають їх звуки або звукові послідовності” [10, с. 113].

Отже, контамінація як процес є об’єднанням двох або більше слів в одну структурну одиницю із впровадженням певних змін у форму базових елементів із збереженням їх семантичних властивостей.

На даний момент контамінація є однією з актуальних тенденцій німецької мови і розглядається як досить продуктивний тип словотвору.

Контаміновані лексеми зустрічаються не лише у засобах масової інформації (*Tweenager* = *between* + *teenager* (діти у віці 10-12 років), *oblügen* = *obliegen* + *lügen*) та рекламі (*Renauvember* = *Renault* + *November*), але також часто з’являються у власних назвах та назвах торгових марок (*Nesquik* = *Nestlé* + *quick*, *Alitalia* = *ala* (*ali*) + *Italia*; *ala* – *Flügel* – крила). Окрім того вони розповсюджені в професійній мові (*Morphonologie* = *Morphologie* + *Phonologie*, *Biopharming* = *biology* + *pharmacy* + *farming*).

Відносно зрозуміла структура контамінованих лексем з точки зору їх вираження та змісту є не лише причиною виникнення великої кількості різних їх дефініцій, а і обумовлює наявність широкого спектру класифікацій контамінацій як типу словотвору.

Шмід зазначає, що зустрічається принаймні “повторюваний зразок утворення” контамінацій, які є не “систематичними зразками утворення, як їх зазвичай розглядають в аспекті морфології”, а “оказіоналізмами” [9, с. 277].

Фольмерт відокремлює контамінацію від основних для нього типів словотвору таких, як композиція, деривація та конверсія. Контамінацію разом із скороченням він відносить до інших типів словотвору [10, с. 105].

Фляйшер визначає контамінацію не як найважливіший тип словотвору в німецькій мові, а як “особливий вид” редуплікаційних утворень при словотворі іменників. При цьому контамінація в його дефініції відокремлена від процесу скорочення [7, с. 53].

Мозер вважає, що контамінації є скороченнями [8, с. 299].

Віндіш вирізняє два основних структурних види контамінацій і пропонує наступну класифікацію:

- 1) **словозлиття** (*Wortkreuzung*) – *gruscheln* = *grüßen* + *kuscheln*;
- 2) **схрещення слів** (*Wortüberschneidung*) – *Formularifari* = *Formular* + *Larifari*.

Обидва види можуть також комбінуватися: *Jochelbeere/Jostabeere* = *Johannisbeere* + *Stachelbeere*.

У першому випадку сегменти початку і кінця обох лексем об'єднуються повному. У другому випадку базові елементи мають спільний сегмент, що використовується один раз у новій лексемі.

Значення базових елементів нашаровуються одне на одне в обох випадках і створюють нове спільне значення. Але це не означає, що обидва базові елементи повинні мати схожі семантичні відношення [11, с. 37].

У більшості випадків контамінації є оказіональними, лише окремі з них увійшли до повсякденного вжитку: *jein* (*ja* + *nein*), *denglisch* (*deutsch* + *englisch*). Найчастіше вони маркуються як жартівливі або зневажливі.

Ціла низка таких утворень виникла в англійській мові, а потім була запозичена в німецьку: *Smog* (*smoke* "дим" + *fog* "туман"), *Liger* (*lion* "лев" + *tiger* "тигр").

Оскільки в процесі контамінації одночасно відбуваються адитивні та субтрактивні операції, то йдеться про комбінований тип словотвору. Але слід наголосити, що, хоча контамінація є процесом як композиції, так і скорочення, її необхідно розглядати як окремий тип словотвору.

Комбінація базових елементів, що є результатом скорочення та композиції, повинна відповідати фонологічним правилам мови, до якої належать базові елементи. На це слід зважати, якщо автор контамінації має на меті її використання не лише на письмі.

Базові елементи можуть перехрещуватися на місці з'єднання як у звучанні, так і на письмі, а саме тоді, коли наявні частини, які є в обох базових елементах.

Базові елементи можуть бути приналежними до будь-яких частин мови та бути продуктами всіх типів словотвору. В якості результату процесу контамінації також можуть бути утворені всі частини мови.

Деві наголошує на субтрактивній та адитивній сутності явища і порівнює сполучення з утворенням скорочень [3, с. 70]. У порівнянні зі скороченням, якому підлягають сталі вирази, де лексеми традиційно використовуються в сполученні, контамінаційна єдність є комбінацією елементів, які до певного часу існували незалежно один від одного.

Ми будемо розглядати контамінацію як особливий вид словотвору, що базується на поєднанні двох або більше лексем із обов'язковим усиченням основи хоча б одного з компонентів.

Контаміновані лексеми можливо поділити з огляду на їх морфологічні особливості. У даній класифікації існує два рівня [7, с. 241]:

- слова-контамінації та фразеологічні контамінації;
- фонетичні і графічні контамінації.

I рівень морфологічної класифікації: слова-контамінації та фразеологічні контамінації.

Поряд із контамінаціями, які є єдиним словом (*Sprinternet* = *Sprinter* + *Internet*, *SOSehr* = *SOS* (*Save Our Souls*) + *so sehr*, *Geh'pflert!* = *Geh'!* + *gepflegt* (*pflegen*), *Insotel* = *Insel* + *Hotel*), існують також утворення, що складають з декількох частин (*Take it Gysi!* = *Take it easy!* + (*Gregor*) *Gysi*). Перші визначаються як слова-контамінації, другі – фразеологічні контамінації.

Термін "фразеологічні" використовується в даному випадку для всіх виразів, котрі є групою слів та вирізняються відносною стабільністю у структурному змісті.

Таким чином слід розрізняти дві великі групи:

1. **Слова-контамінації** (єдине слово: *Netikette* = *net* (*Internet*) + *Etikette*, *Motel* = *motorway* + *hotel*);

2. **Фразеологічні контамінації** (складена лексема: *Guten Talk!* = *Guten Tag!* + *talk*).

II рівень: фонетичні і графічні контамінації та їх підвиди.

1. Фонетичні контамінації

Фонетичні контамінації досить просто розпізнати в усному мовленні, а ознаки поєднання декількох компонентів на відміну від графічних контамінацій помітні не лише на письмі.

Слід розрізняти три базових види фонетичних контамінацій:

- **фузійні об'єднання** (*fusionierte Zusammenziehung*), якщо на місці

з'єднання базові елементи в контамінації перехрещуються гаплогічно як у написанні, так і в звучанні. Наприклад: *Magalog* = *Magazin* + *Katalog*, *Spitzenspott* = *Spitzensport* + *Spott*;

У якості окремого випадку фузійного об'єднання може розглядатися комбіноване об'єднання (*Kombizusammenziehung*). У цьому випадку базові елементи реалізовані повністю: *Arbeitslosgewinn* = *arbeitslos* + *Losgewinn*;

- якщо схрещення відсутнє, має місце **послідовне об'єднання** (*sequentielle Zusammenziehung*). Наприклад: *Familotel* = *Familie* + *Hotel*, *Senkomat* = *senken* + *Automat*, *Biotronik* = *Biologie* + *Elektronik*, *Eurasien* = *Europa* + *Asien*, *Mensateria* = *Mensa* + *Cafeteria*;

- у так званих **сандвіч-утвореннях** (*Sandwichbildung*) другий базовий елемент впроваджується в перший і перериває традиційний звуковий склад. Наприклад: *Keine Bahnik* = *Keine Panik!* + *Bahn*, *Alumüllium* = *Aluminium* + *Müll*, *Psychartrie* = *Psychiatrie* + *art*, *Massenteurismus* = *Massentourismus* + *teuer*.

2. Графічні контамінації

Графічні контамінації можливо вирізати лише на письмі. Серед них найбільш поширеними є орфографічні змішування (*Orthographische Mischungen*) (часто чітко окреслена наявність двох базових елементів, що обумовлює відхилення від норм орфографії). Наприклад: *erfreulich* + *Frau* (*Fräulein*), *Pommpös* = *Pommes Frites* + *potpös*.

Контаміновані лексеми використовуються в усіх сферах комунікації. Популярними вони є і в політичних новинах, які слугували матеріалом проведеного аналізу, оскільки слугують для забезпечення мовної економії без втрати плану змісту і дозволяють влучно і лаконічно позначити певні явища, події тощо. Варто зазначити також, що у досліджених текстах німецьких політичних новин переважають слова-контамінації, створені за фонетичним принципом, їх співвідношення при цьому є наступним: 1) фузійні об'єднання (53%); 2) послідовні об'єднання (36%); 3) сандвіч-утворення (11%).

Література

1. Жукова А. Н. Семантические и прагматические характеристики лексической контаминации в современном английском языке: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.04 / Жукова Анна Николаевна. – Самара, 2010. – 155 с.
2. Пауль Г. Принципы истории языка [Текст]: Пер. с нем. / Герман Пауль; под ред. А. А. Холодовича; Вступ. статья С. Д. Кацнельсона. – Москва: Иностранная литература, 1960. – 499 с.
3. Davy D. Shortening Phenomena in Modern English Word Formation: An Analysis of Clipping and Blending. / Dennis Davy // *Franco-British Studies*. – 2000. – №29. – S. 59-76.
4. Duden. [Електронний ресурс] // Режим доступу до ресурсу: <http://www.duden.de/sprachwissen/sprachratgeber/kontamination>
5. Elsen H. Neologismen. Formen und Funktionen neuer Wörter in verschiedenen Varietäten des Deutschen. / Hilke Elsen. – Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2004. – 202 S.
6. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. / Wolfgang Fleischer, Irmhild Barz, Marianne Schröder. – 5. Aufl. – Tübingen: M. Niemeyer Verlag, 1982. – 375 S.
7. Friedrich C. Kontamination – Zur Form und Funktion eines Wortbildungstyps im Deutschen. Inaugural-Dissertation in der Philosophischen Fakultät und Fachbereich Theologie der Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg / Friedrich Cornelia. – Nürnberg, 2008. – 538 S.
8. Moser H. Die Wirkung des Prinzips der Ökonomie bei Normwandlungen der deutschen Gegenwartssprache. Eine psycholinguistische Betrachtung. / Hugo Moser // *Revue Roumaine de Linguistique*. – 1973. – №18. – S.295-325.
9. Schmid H. Zölibazis Lustballon. Wortverschmelzungen in der deutschen Gegenwartssprache. / Hans Ulrich Schmid // *Muttersprache*. – 2003. – №113. – S. 265-278.
10. Volmert J. Grundkurs Sprachwissenschaft. Eine Einführung in die Sprachwissenschaft für Lehramtsstudiengänge. / Johannes Volmert – 5. Aufl. – Stuttgart: UTB, 2005. – 270 S.
11. Windisch R. Die Wortverschmelzung – ein "abscheuliches Monstrum" der französischen und deutschen Wortbildung? / R. Windisch // *Romanistisches Jahrbuch*. 1991. №42. – S. 34-51.

УДК 811.11+811.16-44

ON THE CONTRASTIVE SEMANTICS OF THE 'LAWYER' LEXEME

Mykhaylenko V. V.

Дана стаття досліджує семантичний характер певних груп, які основуються на спільних рисах у споріднених мовах. Когнітивісти вбачають у них відповідні категорії. Запропонований аналіз уможлиблює виокремлення семантичних класифікацій для вербалізації концептів.

Ключові слова: концепт, поле, семантичний, лексичний, юриспруденція, адвокат, класифікація, міжкультурне мовознавство, контрастивна семантика.

Задача данной статьи исследовать семантический характер определённых групп, которые основываются на общих чертах в родственных языках. Когнитивисты считают такие семантические поля определёнными категориями. Предлагаемый анализ делает возможным выделения семантических классификаций в качестве вербализаторов концептов.

Ключевые слова: концепт, поле, семантический, лексический, юриспруденция, адвокат, классификация, межкультурное языкознание, контрастивная семантика.

The paper reveals the common character of various semantic groupings, based on the same features in related languages. Semantic domains are treated as categories by cognitivists. The analysis suggested gives an opportunity to map other semantic domains to represent certain concepts.

Key words: concept, domain, semantic, lexical, jurisdiction, lawyer, mapping, cross-cultural linguistics, contrastive lexical semantics.

INTRODUCTION. Contrastive linguistics is a form of comparative linguistics, related to 'comparative diachronic linguistics' and 'synchronic linguistic typology'. Traditional CL compares the learner's mother tongue with the foreign language to be learnt, current applied CL compares the learner's version of the FL (his interlanguage) with the standard target language (TL) version. Among the central concepts in CA treated are semantic primes, pragmatic functions, and basic word order [14]. At present contrastive lexical semantics is addressed from different perspectives, from the pragmatic perspective of a corpus-oriented approach as well as from the model-oriented perspective of sign theoretic linguistics, whereas the rule-governed model-oriented approach is necessarily restricted to subsets of vocabulary, the pragmatic approach aims to analyse and describe the whole vocabulary-in-use [11; 13; 14]. Comparing the use of the lexeme 'lawyer' in the English, Russian, and Ukrainian texts of "Gospel of Luke" I came across the correspondences of 'lawyer: законник : книжник,' for instance:

1.1. But the Pharisees and the lawyers rejected God's purpose for themselves, not having been baptized by John. Luke 7: 30.

1.2. а фарисеи и законники отвергли волю Божию о себе, не крестившись от него.

1.3. А фарисеї та книжники спротивились волі Божій про них, що не хрестились у нього.

2.1. And a lawyer stood up and put Him to the test, saying, "Teacher, what shall I do to inherit eternal life?" Luke 10:25.

2.2. И вот, один законник встал и, искушая Его, сказал: Учитель! что мне делать, чтобы наследовать жизнь вечную?

3.3. І ось законник якийсь встав і, спокушуючи Його, сказав: Учителю! що мені чинити, щоб життя вічну досягнути?

3.1. One of the lawyers said to Him in reply, "Teacher, when You say this, You insult us too." Luke 11:45.

3.2. На это некто из законников сказал Ему: Учитель! говоря это, Ты и нас обижаешь.

3.3. *Озвавшись же, один з законників говорить Йому: Учителю! се кажучи, Ти й нас ображаєш.*

4.1. But He said, "Woe to you lawyers as well! For you weigh men down with burdens hard to bear, while you yourselves will not even touch the burdens with one of your fingers. Luke 11:46.

4.2. *Но Он сказал: и вам, законникам, горе, что налагаете на людей бремена неудобноносимые, а сами и одним перстом своим не дотрагиваетесь до них.*

4.3. *А Він казав: і вам, законникам, горе, що людей обтяжаєте вагою, яку не під силу носити, а сами і єдиним пальцем своїм не доторкаєтесь до тої ваги.*

"The Exhaustive Concordance" refers the word 'lawyer' to the common article with 'law' and its derivatives. So in the case of "lawyer (English): законник (Russian): законник(Ukrainian)" this correspondence becomes transparent and clear, where there is widening of meaning of 'the first degree'. As for "lawyer (English): книжник (Ukrainian)" there is widening of meaning of 'the second degree,' i.e. закон → законник (he who interprets law) → книжник (he who interprets law by the book).

These correspondences took me further to the English novel "The Associate" by John Grisham [7] which here is considered as a sample of 'professional' discourse and its Russian translation. The present paper is focused on the concept "lawyer" and its conceptual system in English, Ukrainian, and Russian represented by lexemes registered in the lexicographic and encyclopedic dictionaries and then verified in the original English text and its Russian translation by Ю. Г. Кирьяк [4], unfortunately, the Ukrainian translation was not available. Therefore the comparison of the English and Russian semantic domain 'lawyer' with that of Ukrainian has to be limited by the language system only.

DISCUSSION. The thesis that the meaning of lexical word must be defined as a unit of language system, while the meaning of the syntactical word must be considered as a unit of discourse [cf.; 3] is the essential for the present investigation. In use one component of the fixed complicated semantic structure of the lexical word is actualized wherein its realization is preconditioned by the author's intention, word combinability, and discourse register.

The most basic problem in any cross-linguistic analysis of meaning is the limited linguistic range of the analyst. The semantic analysis has been particularly dependent on the linguist's intuitions, and thus it is often limited to the languages in which the analyst is (nearly) native. The ethnolinguistic field studies have provided some methods for semantic investigation in unfamiliar languages, such work has mostly explored limited semantic fields (e.g., kinship systems, colour, disease).

The word meaning has been analyzed by linguists from several different perspectives. First, the meaning of a lexical word (as opposed to function word) can be specified according to the kinds of elements it combines with in various syntactic constructions: such an approach is called syntagmatic. Second, a word can be defined according to its relationships with other words that occur in analogous grammatical contexts: this approach is called paradigmatic. Third, the meaning of a single word can be characterized as a structured system of interrelated senses and one or more of these senses is often extended to create new meaning(s) for the same word: this last approach to lexical semantics is known as structured polysemy. In our study of lexical semantics, we will take up the second and third approaches to analyzing word meaning. As we focus on the paradigmatic approach [13], we will first consider some ways in which words can be related to each other, such as synonymy, hyponymy, and incompatibility.. As we consider lexical semantics in terms of structured polysemy, we will analyze the meaning of a given word as a network of interrelated senses. Some of these senses are more central, or basic, and others are less central, or peripheral.

The present paper is focused on the concept "lawyer" and its conceptual system in English, Russian, and Ukrainian The most numerous system is available in English due to correlation of all national variants of Global English. Notably, England, the mother of the common law jurisdictions, emerged from the Dark Ages with similar complexity in its legal professions, but then evolved by the 19th century to a single

dichotomy between 'barristers' and 'solicitors'. An equivalent dichotomy developed between 'advocates' and 'procurators' in some civil law countries, though these two types did not always monopolize the practice of law as much as 'barristers' and 'solicitor, in that they always coexisted with 'civil law notaries' [cf.: , 113]. No matter what differences they may have in the denotation their connotation must include the following components:

1. Effectivity: in order for an individual to be an effective lawyer, he/she must have certain traits and attributes in order to excel in this occupation. One important trait which lawyers should have is that of articulation. A lawyer who can articulate effectively is one who will be more likely to succeed, not only against opposition parties in the court but also to impress and put their client at ease as well. An articulate lawyer is one who will see result.

2. Intelligence: a positive attribute will ensure that the person representing the client is one who is smart enough to know what to do, when to do it and how to go about getting the results which are necessary to win the case.

3. Good comprehension: It is another favorable trait which all lawyers should have. Although one who likes to read may be a candidate for the legal profession, this in and of itself means nothing if the person reading does not comprehend that which they just read. Statutes and procedural rules are difficult to understand at times and those who have good comprehension skills may prosper at being a lawyer as they will have to read the pertinent documentation much less than those without good comprehension skills.

4. Willingness to work well with others is an additional positive trait which all lawyers should possess. Some people may think that lawyers have to be tough as nails in order to excel in the legal profession, but this is not entirely true. The saying that one catch more flies with honey than vinegar is relevant with regard to being a lawyer. Negotiations go much better when the lawyers put their best foot forward and are willing to come to an amicable solution.

5. Persuasiveness: it is an additional trait which all lawyers should possess. Since, the legal profession is based around lawyers persuading individuals to see the point of view, a lawyer must be persuasive in his/her speech and tactics.

Consequently, the given features will enable the construction of separate conceptual systems in their national world views, which will be naturally interconnected due to their common component in the system of the higher level.

In the conceptual system of "Jurisprudence" all subsystems are interconnected that enables them to change their positions or even to join the neighbouring subsystems, for instance, lawyer and jurist, law and jurisprudence, etc.

According to Cognitive linguistics there can be no boundary between 'linguistic meaning' and general conceptual structure, and therefore no boundary between 'dictionary' meaning and 'encyclopedic information'. The typical meaning of a word or a sentence is simply the part of general conceptual structure that is activated in the mind of the speaker and hearer. Words can be analyzed and described in terms of their semantic components, which usually come in pairs called semantic oppositions: The analysis of a set of related linguistic items, especially word meanings, into combinations of features in terms of which each item may be compared with every other. This view of meaning is one of the tenets of cognitive linguistics (including Word Grammar) in contrast with the more 'classical' or 'objectivist' approaches to semantics that have dominated linguistic semantics. Eleanor Rosh admits that the issues in categorization with which we are primarily concerned have to do with explaining the categories found in a culture and coded by the language of that culture at a particular point in time. When we speak of the formation of categories, we mean their formation in the culture [9, 2].

Cognitive linguistics cannot match the massive apparatus of formal logic that these approaches bring to bear on the analysis of meaning, but once again the Cognitive Assumption may be able to guide us towards somewhat more formal analyses than have been possible so far. Semantic structure is also a network, and allows detailed analyses of both compositional and lexical meaning [6].

INVESTIGATION. In the Conceptual System of Jurisprudence (Law science) we will focus on the "Legal profession concept" in our case this is "lawyer": attorney,

solicitor, barrister, juris consult, barrister at law, legal adviser, King's or Queen's counsel (K.C.), advocate (noun. person who recommends, teaches, or otherwise helps), authority, buttski, clubhouse lawyer, judge, advocate (person supporting an idea or cause publicly) pleader, consul (representative), jurist (jurisprudent), defender, justice, legal adviser, legal expert, legal scholar, representative (a person who acts in the stead of another), councilperson, 'Dutch uncle, adviser, authority, pettifogger, confidant, consultant, counselor, expert, judge, shyster, counsel, solicitor'. All these units constitute the conceptual system of "Lawyer" which in semantics is represented by the Lexical-Semantic Domain of "Lawyer" sharing a common component in their lexical meaning: "a person whose profession is to represent clients in a court of law or to advise or act for clients in other legal matters." It is defined as a person learned in the law; as an attorney, counsel, or solicitor; any person who, for fee or reward, prosecutes or defends causes in courts of record or other judicial tribunals of the United States, or of any of the states, or whose business it is to give legal advice in relation to any cause or matter whatever [4; 8; 10].

In Ukrainian *адвокат* "юрист, що захищає обвинуваченого або веде якусь справу в суді, а також дає поради з правових питань; захисник, оборонець" Пор, : 1. адвокат – "юрист, що захищає обвинуваченого або веде якусь справу в суді, а також дає поради з правових питань; захисник, оборонець?. Захисник – "той, хто відстоює на суді інтереси обвинуваченого; оборонець." Синдик 1.– захисник у суді, адвокат. 2. У деяких сучасних країнах – представник якої-небудь установи, ... Оборонець – "той, хто відстоює інтереси обвинуваченого під час судового процесу; адвокат"; юрист– "фахівець з правознавства, юридичних наук; практичний діяч у галузі права" [1].

The Ukrainian lexical semantic domain "адвокат" includes the following lexemes: "юрист, правник, іст. присяжний повірений, повірник; (у суді) оборонець, захисник; заступник, правознавець, оборонник рідко, речник заст., синдик (у ст. Греції)" [1].

In Russian *адвокат* – (лат. advocatus, from advoco 'приглашаю') юрист, оказывающий профессиональную правовую помощь физическим и юридическим лицам (посредством консультаций, представительства их интересов в суде), защиту обвиняемого [2].

The definition of English 'lawyer' and Russian 'адвокат' and their common origin fully stress their international and terminological character.

Now let's compare the lexical semantic domain "адвокат" in Russian (лат. advocatus, от advoco 'приглашаю'): *стряпчий, защитник, (присяжный, частный) поверенный, ходатай; юрист, законовед, правовед, атторней, барристер, защитник, солиситор, юрист, поверенный, устар. устар. стряпчий, присяжный поверенный, правовед, берущий на себя ведение тяжб и защиту подсудимого; частный ходатай по тяжбам.* Russian "доверенное лицо, занимающееся ведением судебных дел, поверенный" and English litigator have the common nucleus component. The lexeme 'атторней', refers to the American legal system, while 'барристер', 'солиситор' underline their English origin [2] and adds 'American' flavor to enjoy. We must specify that the functional feature of the given word is limited by the legal domain. Scholars of all schools of language studies must 'agree in the assumption that it language use is the genuine matter for linguists [11, p. 29].

CONCLUSION AND PERSPECTIVE. There is a prevalent assumption that lexical items must be studied, first in language system, second, in use. A lexical semantic domain corresponds to what cognitive linguistics describes as a cognitive category. Categories are not universal but depend on the system of experiences, beliefs, and practices of a particular social or ethnic group [9, p. 1-25]. Different people may perceive the world around them in different ways which will automatically be reflected in different categories. Each category has a prototype, i.e. a mental representation, a cognitive reference point for that category [cf.: 12], for instance, whenever you come across the word 'lawyer' you will conjure up an image in your mind of a typical lawyer or Russian 'защитник', c.f.: Ukrainian 'захисник.' Contrastive Lexical Semantics raises several issues that deserve further exploration, and it demonstrates the value of corpus investigation for lexical semantics across languages. The present paper will prove particularly valuable to those interested

contrastive semantics of the professional (legal) discourse and professional (legal) translation because of its comparative and descriptive bent. Next, we will look at basic configurations such as hierarchy and taxonomy which will enable us to express a number of relationships among words belonging to the same semantic class.

References

1. Академічний тлумачний словник української мови. В 11-и томах. Під ред. Івана Білодіда – Київ: Наукова думка, 1970-1980.
2. Большой академический словарь русского языка. – М.: Российская Академия наук, 2012.
3. Гришэм Джон. Юрист [роман] /Джон Гришэм; пер.с англ. Ю.Г.Кирьяка. – М.: Москва, Владимир: ВКТ, 2010. – 382 с.
4. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
5. The American Heritage. New Dictionary of Cultural Literacy / E. D. Hirsh, J. F. Kett, J. Trefil (eds). – Boston, New York: Third Edition Houghton Mifflin Company, 2005. – 650 p.
6. Fellbaum Christiane. Co-occurrence and Antonymy / Christiane Fellbaum. – International Journal of Lexicography. – 1995. – Pp.281-303.
7. Goddard Cliff. Semantic Analysis /Cliff Goddard. - Oxford: Oxford University Press, 1998. – 512 p.
8. Grisham John. The Associate. John Grisham.– New York: Doubleday,2009. – 448 p.
9. Law J. (Eds). Dictionary of Law / J. Law, E. A. Martin. – Oxford: OUP, 2014. – 458 p.
10. Rosh Eleanor. Principles of Categorization. / E. Rosh // Cognition and Categorization. E. Rosh and B.Lloyd (eds) – Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1978. – Pp.1-25.
11. Weekley Ernest. An Etymological Dictionary of Modern English / Ernest Weekley. – London: John Murray, 1954. – 400 p.
12. Weigand Edda. Contrastive Lexical Semantics / Edda Weigand// Edda Weigand (edr). Contrastive Lexical Semantics. –Amsterdam: John Benjamins Publishing, 1998. – Pp. 25-44.
13. Wierzbicka Anna. Semantics: Primes and Universals / Anna Wierzbicka. - Oxford: OUP, 1996. – 512 p.
14. Wierzbicka A. Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction / Anna Wierzbicka. – New York: Mouton De Gruyter, 2003. – 516 p.
15. Willems D. (Eds.). Contrastive Analysis in Language. Identifying Linguistic Units of Comparison / D. Willems, B. Defrancq, T. Coleman, D. Noël. – Basingstoke, Hampshire & New York, N.Y.: Palgrave Macmillan. 2004. – 220 p.

УДК 81'373.7:811.112.2

СТРУКТУРА СЕМАНТИКИ ФО З КОМПОНЕНТОМ “SCHWEIN” (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

Орел І. І.

У розвідці аналізується семантична структура німецьких фразеологічних одиниць із компонентом “Schwein”. Основна увага приділяється властивостям сигніфікативного компонента цілісного фразеологічного значення. Описуються шляхи передачі національно-культурної інформації засобами елементів сигніфікату. Вказуються лакунарні властивості образу “Schwein” у німецькій лінгвокультурі. Виокремлюються фрагменти національної картини світу, репрезентовані досліджуваними фразеологізмами.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, сигніфікат, національно-культурна інформація.

В статье анализируется семантическая структура немецких фразеологических единиц из компонентом “Schwein”. Основное внимание уделяется характеристике сигнификативного компонента фразеологического значения. Описаны пути передачи национально-культурной информации посредством элементов сигнификата. Указаны лакунарные особенности образа “Schwein” в немецкой лингвокультуре. Выделены фрагменты национальной картины мира, которые репрезентируют исследуемые фразеологизмы.

Ключевые слова: фразеологическая единица, сигнификат, национально-культурная информация.

Semantic structure of German phraseological units with component “Schwein” is analysed in the research. The focus is on properties of significative component of integral phraseological meaning. The ways of transferring national and cultural information by means of significant elements are described. The lacunar properties of “Schwein” image in German lingual culture are denoted. The fragments of national picture of the world which are represented by studied phraseological units are distinguished.

Key words: phraseological unit, significant unit, national and cultural information.

На сучасному етапі мовознавчих студій велика увага приділяється вивченню взаємозв'язку семантики мовних знаків і культури народу. Відома думка про те, що семантика одиниць мови відображає етнокультуру, менталітет народу, який розуміють як національно специфічний спосіб мислення. Свої дослідження цьому питанню присвятило багато вчених (М. Ф. Алефіренко, В. П. Жуков, О. В. Кунін, В. М. Телія, І. І. Чернишова та інші дослідники). Важко не погодитись з тим, що вивчення лише мовних знаків без вивчення культури народу не забезпечить адекватного володіння мовою, не гарантує досягнення комунікативної мети з носіями інших національних мов. Проблема транслявання національно-культурної інформації фразеологічними засобами лишається на сьогодні недостатньо вивченою, а тому актуальною. У наукових розвідках розглядалися компоненти значення ФО, що у певний спосіб сприяють передаванню національно-культурної інформації (Гаврись В. І., Гамзюк М. В., Пророченко О. П.); виокремлювались денотативний, конотативний компоненти як такі, що у першу чергу транслюють когнітивну інформацію у структурі значення. Проте практично поза увагою лишився сигніфікативний компонент. З огляду на це завданнями нашої розвідки є: виокремлення сигніфікату як компонента фразеологічного значення; встановлення його ролі у процесі передачі національно-культурної інформації; опис впливу сигніфікативної інформації на властивості конотативного компонента значення; виявлення фрагментів національної картини світу (далі – НКС), репрезентованих ФО з компонентом “Schwein”.

Значення є “психоментальним фрагментом колективної етносвідомості, що традиційно закріплений за певною мовною формою й завдяки чому існує

в індивідуальній свідомості в різних способах застосування” [7, с. 169]. Значення визначають як “функцію семіотичної діяльності, мовної поведінки людини, що діє в межах тієї історичної спільноти, до якої її залучено завдяки семантичній солідарності” [7, с. 170]. Фразеологічне значення (далі – ФЗ) розглядаємо слідом за А. М. Мелерович як мовне значення особливого типу, закріплене за усталеним словосполученням, певною мірою абстраговане від семантики мовних елементів, які утворюють його вираження і розподіляються між словами, що входять до складу сполучення [5, с. 184].

Формування ФЗ співвідноситься з позначуванням об’єктом (денотатом) і утворюється в результаті переосмислення вільного словосполучення в три етапи: поняття – образне уявлення – денотат [4, с. 83]. Причини переосмислень вільних словосполучень поділяються на мовні (зміна значення) та позамовні (зміна / зникнення денотатів) чинники. У складі ФЗ виокремлюють три основних компоненти [2, с. 25]: сигніфікат, денотат, конотат.

Сигніфікат – зміст поняття, наявний як невід’ємний складник у структурі ФЗ, протиставляється денотату, й водночас взаємопов’язаний з ним. Сигніфікат – обсяг інформації, що несе ФО стосовно позначуваного нею елемента позамовної дійсності, узагальнене поняття, яке виражає ФО [3, с. 13]. Сигніфікат варто розглядати як смисловий зміст ФО, який містить характеризуючу інформацію про позначений предмет. На думку А. М. Мелерович, сигніфікат – це поняття про предмет думки (про денотат) [6, с. 12]. В. М. Ярцева визначає сигніфікат як понятійний зміст мовного знака [8, с. 444]. ФО, як мовний знак, володіє предметним змістом (денотатом), мисленнєвим змістом (сигніфікатом). Правильне розуміння ФО пов’язано з усвідомленням поняття про денотат – сигніфікату. Сигніфікативний аспект значення визначається відношенням мовного знака до його мисленнєвого змісту (образу, уявлення, поняття). Ми пов’язуємо сигніфікат з образом, покладеним в основу внутрішньої форми, і розглядаємо сукупну інформацію про денотат ФО як специфічні ознаки образу, що виступають основою внутрішньої форми ФО. Якщо відомий сигніфікат (специфічні ознаки образу), то зрозуміло з якими денотатами (через образ) він пов’язаний. Один і той самий сигніфікат може бути репрезентовано різними мовними знаками. Наприклад, поняття “цось марно робити”: *Käse in die Schweiz rollen; Holz in den Wald tragen; Wasser ins Meer tragen; Eulen nach Ahten tragen*. Репрезентація сигніфікату різними денотатами пов’язана, на нашу думку, з національно специфічними образами, за допомогою яких відбувається членування світу, що відбито в мові.

Сигніфікат і денотат протиставляються один одному як ідеальне матеріальному. Тому сигніфікати мають переважно транскультурне значення, а денотати – національно-культурне, тому що відображають фрагменти НКС. Сигніфікат може бути національно специфічним у поняттєвому аспекті, якщо це “лакунарний фрагмент НКС” [1, с. 16].

З позиції гносеології сигніфікат відображає в людській свідомості властивості денотата. ФО не просто позначають його, а описують, оцінюють завдяки наявності конотативного компонента значення. Конотація не може існувати без денотативно-сигніфікативного компонента. Вона виражає оцінку об’єктивної дійсності / фрагментів НКС, тобто денотатів. Разом із денотатом і сигніфікатом конотативний компонент утворює “діалектичну єдність” [3, с. 16, с. 20]. Тому денотат, конотат обов’язково присутні для виявлення сигніфікату ФО і нерозривно з ним пов’язані.

На сьогодні відсутні дослідження, які розглядають національну специфіку саме сигніфікату цілісного ФЗ. Матеріалом нашого дослідження стали німецькі ФО з компонентом “*Schwein*” саме через лакунарні властивості сигніфікату.

Загальновідомий сигніфікат (специфічні ознаки образу) поняття “*Schwein*” – це “тварина”, “брудна”, “неохайна”, “товста”, “неприваблива”, часто “нерозумна” тощо. Наявність указаних ознак образу передбачає відповідний денотат, наприклад: *besoffen / voll sein wie ein Schwein* – (розм.) бути дуже п’яним; *ein fettes Schwein / eine fette Sau sein* – товстун / товстушка; *Ein gutes Schwein frisst alles* – хтось неперебірливий (у їжі); *ein Schweinepriester sein* – аморальна особа.

Проте у німецькій мові існує низка ФО, які не пов'язані із зазначеними елементами сигніфікату (тобто, ознаками образу свині). Деякі ФО надають сигніфікативному компоненту образу "*Schwein*" абсолютно інших рис. Наприклад: **Schwein haben** – (розм.) *мати щастя*; **seine Schweine am Gang erkennen** – *пізнати пана по халявах*; **могти передбачити (поведінку друзів, родичів, знайомих)**; **das Sparschwein schlachten** – *збільшити свої заощадження*. Такі ФО транслюють національно-специфічні риси сигніфікату "*Schwein*" – "гроші", "багатство", "достаток", "матеріальне благополуччя" тощо. Як свідчать лексикографічні джерела, у Німеччині у давнину свиня вважалась символом достатку. Господар, який мав багато свиней, був заможним. Народні свята супроводжувались різними змаганнями, призом у яких була свиня, чи поросся. Отримати такий виграш означало велику удачу. Саме цей лакунарний фрагмент НКС зафіксовано у сигніфікативному значенні ФО. Ми розглядаємо указані сигніфікативні риси образу "*Schwein*" як національно-культурну інформацію, зафіксовану і збережену у цілісному ФЗ саме завдяки сигніфікату. На нашу думку, втрата певних сигніфікативних одиниць інформації відбулася унаслідок зникнення денотата (втрата цінності свині як символу багатства; зникнення низки народних свят із традиціями їх проведення тощо).

Така зміна сигніфікативної інформації позначилась і на конотативному компоненті ФЗ. Сигніфікат у цьому випадку прямо впливає на оцінку, яку містить конотат. Наприклад, негативна оцінка: **Schwein sein** – (розм., груб.) *свиня, брудна / неохайна людина*; **Schweinehund sein** – *підла людина (лайка)*; **eine Charaktersau sein** – (розм., груб.) *бути безхарактерним*; **eine Sauerei / Schweinerei machen** – *вчинити скандал*; позитивна оцінка: **ein Schweineglück haben** – *мати удачу*; **ein Schweinegeld verdienen** – *заробити багато грошей*; **das nenne ich Schwein!** – (розм., фам.) *От повезло! Оце удача! Оце пощастило!*. Приклади свідчать, що один і той самий компонент ФО "*Schwein*" продукує у етносвідомості різні образи, які й викликають різну оцінку. Ми пов'яжемо цей факт саме із сигніфікативною складовою цілісного ФЗ. Сигніфікат ФО з позитивною конотацією володіє ширшою, частково втраченою, інформацією у порівнянні з ФО, які демонструють негативну оцінку.

У результаті нашої розвідки встановлено, що ФО з компонентом "*Schwein*" широко вживані і репрезентують різні фрагменти НКС. Наприклад:

1) характер людини: **Schweinehund sein** – *підла людина (лайка)*; **den inneren Schweinehund überwinden** – *перебороти власні негативні риси характеру*;

2) поведінка: **sich wie ein Schwein benehmen** – *жахливо поводитися*; **zum Schweine füttern** – *мати щось у великій кількості*; **fressen wie ein Schwein** – (розм., груб.) *жертви як свиня*; **im Schweinsgalopp laufen** – (розм.) *дуже поспішати*;

3) грамотність / освіченість: **wie ein Schwein ins Uhrwerk schauen / blicken / gucken / glotzen**; **dasitzen / dastehen wie ein Schwein vor dem Uhrwerk** – (розм.) *не мати жодного уявлення у технічних питаннях, бути безпорадним*; **Das kann kein Schwein lesen.** – (розм.) *нерозбірливий почерк. (Geht auf eine Gelehrtenfamilie aus dem 17. Jahrhundert mit dem plattdeutschen Namen Swyn zurück. Diese Familie fasste für des Lesens und Schreibens unkundige Bauern Briefe ab.)*; **das frißt kein Schwein, daraus wird kein Schwein klug/ gescheit, das kann kein Schwein verstehen** – (розм., фам.) *це щось незрозуміле; тут сам біс не розбере (що до чого)*;

4) характеристика приміщення: **wie in einem Schweinestall** – (розм.) *брудно, неохайно*;

5) ведення господарства: **das Messer im Schwein stecken lassen** – *не виконати роботу повністю, зробити щось лише на половину*; **etw. zur Sau machen** – (груб.) *зіпсувати / знищити щось*;

6) погодні умови: **Es ist schweinekalt** – *собачий холод*; **Das Sauwetter** – *погана погода, негода (напр.: дощ)*;

7) матеріальний стан: **ein Schweinegeld kosten** – (розм., фам.) *бути дуже дорогим, коштувати дуже дорого*; **Unter aller Sau** – (розм., грубо) *дуже погано*; **ein Schweinegeld verdienen** – (розм.) *заробити багато грошей*;

8) суспільні норми: **Grün und Blau schmückt die Sau** – (розм., фам.) *Нарядили свиню в зелене та синє. (Grün und Blau passen nicht zusammen; Grün-Blau ist keine harmonische Farbkombination.); Diese Saubande!* – (розм., зневаж.) *лайка стосовно багатьох людей без особливого значення; вираження незадоволення; Wir haben zusammen noch keine Schweine gehütet!; Haben wir zusammen Schweine gehütet?* – (розм.) *ми разом свиней не пасли! (так кажуть у відповідь на фамільярну поведінку когось).*

Отже, у результаті нашої розвідки встановлено, що сигніфікат як компонент цілісного ФЗ відповідає за передавання національно-культурної інформації. Переосмислення денотату у процесі фразеологічного семіозису відбувається на основі певних компонентів сигніфікативної інформації, які впливають на формування конопату. Нами виокремлено 8 фрагментів НКС, репрезентованих ФО з компонентом “Schwein”. Виявлено, що наявність одного і того самого компонента у складі ФО репрезентує як позитивну, так і негативну оцінку. З’ясовано, що ФО з позитивною оцінкою володіють значно ширшою сигніфікативною інформацією, яка транслюється у цілісному ФЗ. Позитивна оцінка передається завдяки одиницям сигніфікативної інформації, яка вже втрачена на денотативному рівні.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні функцій ФО з сигніфікативно трансльованою національно-культурною інформацією.

Література

1. Ажнюк Б. М. Англійська фразеологія у етнічно-культурному висвітленні / Богдан Миколайович Ажнюк (АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні. Відп. ред. Ю.О.Жлуктенко). – К.: Наукова думка, 1989. – 136 с.
2. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології / Микола Федорович Алефіренко. – Харків: Видавництво при Харківському державному університеті видавничого об’єднання “Вища школа”, 1987. – 136 с.
3. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К.: Наукова думка, 1989. – 156 с.
4. Кириллова Н. Н. О денотате фразеологической семантики / Н. Н. Кириллова // Вопросы языкознания, 1986. – № 1. – С. 82-89.
5. Мелерович А. М. О принципах семантического анализа фразеологических единиц / А. М. Мелерович // Теоретические проблемы семантики и ее отражение в одноязычных словарях. – Кишинева: Штиница, 1982. – С. 180-184.
6. Мелерович А. М. Проблема семантического анализа фразеологических единиц современного русского языка / Анна Михайловна Мелерович. – Ярославль, 1979. – 80 с.
7. Селіванова О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
8. Ярцева В. Н. Лингвистический энциклопедический словарь: [ред. В. Н. Ярцева]. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.

УДК 811.161.2+112.2

НІМЕЦЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ У СКЛАДІ ЛЬВІВСЬКОЇ ГВАРИ**Подвойська О. В.**

У статті аналізуються запозичення з німецької мови у складі міської говірки української мови – львівської гвари. Проводиться тематична класифікація німецьких запозичень, зокрема було виявлено, що вони найменують поняття, предмети, процеси та властивості майже усіх сфер людського побуту. Крім того вивчаються особливості зовнішньої та внутрішньої адаптації аналізованих запозичень до норм та узусу української мови. Було виокремлено неадаптовані запозичення, слова німецького походження з фонетичними змінами, запозичення, пристосовані до морфологічних та граматичних норм, запозичення з внутрішньою адаптацією, тобто з семантичними змінами.

Ключові слова: львівська гвара, запозичення, тематична класифікація, зовнішня та внутрішня адаптація запозичень.

В статье анализируются заимствования из немецкого языка в составе городской говорки украинского языка – львовской гвары. Проводится тематическая классификация немецких заимствований, а именно было выявлено, что они наименуют понятия, предметы, процессы и свойства почти всех сфер человеческого быта. Кроме этого изучаются особенности внешней и внутренней адаптации анализируемых заимствований к нормам и узусу украинского языка. Было выделено неадаптированные заимствования, слова немецкого происхождения с фонетическими изменениями, заимствования, приспособленные к морфологическим и грамматическим нормам, заимствования с внутренней адаптацией, т.е. с семантическими изменениями.

Ключевые слова: львовская гвара, заимствование, тематическая классификация, внешняя и внутренняя адаптация заимствований.

German borrowings in a city parlance of the Ukrainian language - Lviv's Gvara – are studied in the article. Thematic classification of the German borrowings is hold. We stated that they nominate a lot of concepts, things, processes and properties in almost all spheres of people's life. Moreover, we analyzed the peculiarities of external and internal adaptation of analyzed borrowings to norms and usage of the Ukrainian language. The unadapted borrowings, words of German etymology with phonetic changes, borrowings adapted to the morphological and grammatical norms, borrowings with internal adaption, that is semantic change, have been also distinguished in this article.

Key words: Lviv's Gvara, borrowing, thematic classification, external and internal adaptation of borrowings

З часів отримання Україною статусу незалежної держави, вона одержала можливість розвитку і вдосконалення національної мови. Адже з часів Радянського Союзу українська мова якщо і розвивалась, то її розвиток детермінувався розвитком російської мови, що, у свою чергу, виражалося у русифікації української мови. Велика кількість слів у ті часи запозичалась з російської мови в українську. Однак з часів незалежності постала проблема впорядкування та розвитку української мови і насамперед у галузі термінології. Це спричинило появу україномовних словників, як термінологічних, так і загальномовних, де русизми замінювалися лексемами, які вживалися у минулому столітті, або суто українськими словами та коренями. Прикладів тому безліч, так, запозичення з російської мови *вертоліт* має сьогодні аналог *гвинтокрил*, або запозичений з англійської мови – *гелікоптер*, журнал сьогодні широко замінюється *часописом*, *автобіографія* – *життєписом* тощо.

З огляду на вище зазначене, той факт, що в сучасну українську мову сьогодні потрапляє велика кількість мовних елементів з її діалектів і зокрема

львівської гвари, не видається дивним. Проте, чи потрібно вважати такі елементи вже загальнономовними, залишається на сьогодні спірним питанням. Деякі науковці стверджують, що діалект не можна розглядати як мовну норму, і лише деякі діалектні елементи дуже зрідка стають нормою. Проте інші науковці дотримуються екстраполярої думки, і вважають, що саме у Західній частині України ще збереглася істинна, справжня українська мова, яка існувала раніше, ще до часів її русифікації. Існує також думка, що все треба залишити так, як воно є, тому що мова є динамічним явищем, яке постійно розвивається залежно від розвитку самого суспільства. На нашу думку, до речі, а не *на нашу точку зору*, треба обрати золоту середину та дотримуватися не лише етнографічного, чи консервативного, чи інтернаціонального підходу до впорядкування та розвитку української мови, а скоріше поміркованого, який передбачає упорядкування української мови з урахуванням історичних, національних, інтернаціональних та політичних чинників і вироблення її оптимального варіанту. Такий підхід не заперечує запозичення мовних елементів з власних діалектів, якщо це зумовлено мовними потребами суспільства, наприклад, необхідністю наявності вмотивованості у мовного знака, що підсилює процес його розуміння.

Львівська гвара (також львівський говір; пол. *gwara lwowska*) – міська говірка, урбаністичний лінгвофеномен, що сформувалася у Львові в результаті змішання південно-західних говорів української мови та польської мови, зі значними домішками німецької та єврейської лексики за часів австрійського та польського панування [3]. Як видно з визначення, у складі львівської гвари присутні запозичення з багатьох мов, що спричинено перш за все різноманітними контактами різних народів внаслідок політичних, економічних, культурних передумов. Проаналізувавши склад львівської гвари, яку сьогодні більшість українців розглядає як джерело суто українських слів, нами було виявлено велику кількість запозичень з німецької мови, що, в принципі, є зрозумілим з огляду на історичні чинники, оскільки цей діалект виник за часів Австро-Угорщини. Проте найбільшої популярності гвара зазнає в першій половині 20 століття, за часів приналежності Львова до Польської республіки. Після Другої світової війни, коли більшість населення міста була винищена, депортована чи переселена, гвара поступово виходила з вжитку у Львові, де вона сьогодні зустрічається лише фрагментарно, витісняючись літературною українською мовою [5]. У 2000-х роках стали помітними заходи зі збереження та відродження гвари у Львові. Так, у 2002 році вийшла збірка “Тільки ві Львові” Віктора Морозова та “Батяр-бенду “Галичина”, до якого ввійшли переспівані пісні львівських батярів, виконані говіркою.

У № 34 за 2004 рік часопис “і” опублікував словник львівської говірки. Це був перший словник львівської гвари з перекладом на українську мову [1].

У 2009 році колективом авторок була видана книжка “Лексикон львівський: поважно і на жарт”, в якій опубліковані дослідження не тільки львівської гвари, а й повсякденної мови львів'ян 20 століття. Також подано словник. Книжка стала володарем гран-прі “Найкраща книга 16 Форуму видавців” [3].

Отже, такий мовний феномен як львівська гвара заслуговує уваги мовознавців як одне з джерел поповнення загальноновживаної української мови і в тому числі як посередника для запозичень з німецької мови.

Запозичення як процес використання нових мовних ресурсів належить до фундаментальних механізмів розвитку мови, до мовних універсалій і є одним з давніх шляхів збагачення кожної мови. Основною передумовою процесу запозичення та одним з найважливіших зовнішніх чинників мовної еволюції є мовні контакти між народами, основою яких, у свою чергу, є процеси суспільного розвитку. Таким чином, мовні контакти, як правило, передбачають наявність інших видів контактів – культурних, економічних, політичних, етнічних тощо [4, с. 285]. Процес запозичення, як зазначає Т. Й. Лещук, суттєво впливає на особливості мовного інтелекту кожної мови, на інтелект мовця зокрема, коли запозичення використовуються для фахових науково-технічних позначень [2, с. 9].

Запозичення ставало предметом дослідження багатьох лінгвістів, серед яких можна назвати Л. Блумфільда, Д. Будагова, М. М. Маковського, О. А. Корнілова, Л. П. Крисіна та інших. Але існування та інтенсивне поширення німецьких запозичень у складі української мови через посередництво її діалекту –

львівської гвари не ставали ще об'єктом дослідження. Таким чином, об'єктом нашого дослідження стає львівська гвара, а предметом постають німецькі запозичення у її складі. Головною метою пропонованої розвідки виступає виявлення особливостей адаптації німецьких запозичень у складі львівської гвари до норм української мови, а також їхня тематична класифікація.

Семантичний аналіз лексикографічних джерел з львівської гвари уможливорює виокремлення наступних тематичних полів серед німецьких запозичень у складі львівської гвари:

1. Позначення дій та процесів, що:

а) широко використовуються у побуті, наприклад: *шпіляти* – *грати* від нім. *spielen*, *шпрыхати* – *говорити* від нім. *sprechen*, *шрайбувати* – *писати* від нім. *schreiben*, *кікати* – *дивитися* від нім. *kieken*, *люфтувати* – *прівітрювати* від нім. *lüften*;

б) не широко представлені в побуті: *кібіцувати* – *вболівати* від нім. *kiebitzen* – *спостерігати за грою (у карти, шахи тощо)*, *втручатися у гру*, *підказувати*, *штайфувати* – *крохмалити* від нім. *steifen* з одним зі значень – *крохмалити*, *шпарувати* – *економити*, *збирати кошти* від нім. *sparen*.

2. Позначення спеціальних понять різних галузей:

а) техніки, наприклад: *пура* в одному зі значень – *труба* від нім. *Rohr* – *труба*, *варстат* – *майстерня* від нім. *Werkstatt* – *майстерня*, *цех*, *гайцер* – *помічник машиніста* від нім. *Heizer* – в одному зі значень *паровичник*; *кочегар*, також звідси походить і лексема *гайцовня* – *паротяг*, *майстерштик* – *зразок* від нім. *Meisterstück* – *еталонна деталь*; *шаблон*; *копір*; *васервага* – *рівень /техн./*, *ватерпас* від нім. *Wasserwaage* – *ватерпас*, *рівень*, проте слід зазначити, що в останньому прикладі німецька мова виступила посередником запозичення з англійської і є частковою калькою, і, як бачимо, у загальноновживаній українській мові використовується саме транскодований еквівалент з англійської. На нашу думку, найприйнятнішим варіантом для загальноновживаної мови, і тим паче для відповідної термінології, слід вважати саме запозичення з англійської мови, яке є уніфікованим варіантом.

б) економічні відносини, наприклад: *рата* – *частина належної платні* від нім. *Rate* з одним зі значень – *частина*, *внесок* (при платежі на виплату), *ганделес* – *торговець* від нім. *Handel* – *торгівля*, *оферта* – *пропозиція* від нім. *Offerte* – *оферта*, *пропозиція*, тут, до речі, німецька мова також виступила посередником запозичення з латини, від дієслова *offero* – *представляти*, *пропонувати*.

в) медицина, наприклад: *ординація* – *кабінет лікаря* від нім. *Ordination* в австрійському варіанті з одним із значень – *амбулаторія*; *кабінет лікаря*.

г) військова справа, наприклад: *рікцуг* – *відступ*, *відхід* від нім. *Rückzug* з тим самим значенням, *ваха* – *варта* від нім. *Wache* з тим самим значенням, *айнбрux* – *вламання* від нім. *Einbruch* з одним з аналогічних значень у загальній семантиці слова, *альярм* – *тривога* від нім. *Alarm* з таким самим значенням.

д) спорт та ігри, наприклад: *шпурт* – *швидкий біг* від нім. *Spurt* – *спурт*, *ривок*, *штайгувати* – *швидко йти*, що походить від німецького дієслова *steigen* зі звуженням загального значення – *підніматися*; *набирати висоту* до семи “інтенсивно рухатися”.

3. Позначення побутових приладів, пристроїв, посуду тощо, наприклад: *братрура* – *духовка* від нім. *Bratrohr* з тим самим значенням, *блят* – *кухонна плита* від нім. *Blatt* зі звуженням значенням від загальної семи “лист, пластина”; *зайдель* – *склянка* від нім. *Seidel* – *(пивна) кружка* (сосуд та міра).

4. Найменування кулінарних виробів та продуктів харчування, наприклад: *кваргель* – *сільський твердий солений сир*, що походить від нім. *Quark* – *сир*, *байгель* – *булка (чотиридільна)* від нім. *Beugel* – *рогалик* (з начинкою) (булочка), де прослідковується також загальна сема від дієслова *beugen* – *гнути* (у сторони), *прецель* – *бублик* від нім. *Brezel* – *крендель*, *васериця* – *вода* від нім. *Wasser* з тим самим значенням.

5. Позначення одягу, взуття, аксесуарів, засобів з догляду за ними, наприклад: *анцуг* – *одяг* від нім. *Anzug* з тим самим значенням, *гальсбіндель* – *краватка* від нім. *Halsbinde* з тим самим значенням, *мантель* – *плащ*, *пальто*

від нім. *Mantel* з тотожним значенням, *конфекція* – *готовий одяг* від нім. *Konfektion* лише з одним із значень – *готовий одяг, на бланк* – без плащу від віденського варіанту німецької мови *blank* – *роздягнутий* (без пальто і капелюха) зі звуженням значення; *швімки* – *плавки* від нім. *schwimmen* *плавати, плисти* зі звуженням значення на позначення лише одягу для купання; *куфер* – *скриня* від нім. *Koffer* з одним із значень з загальної семантики слова – *чемодан; скриня; кофр; цвікер* – *окуляри* від південно-нім. та середньо-нім. *Zwicker* з одним із значень *пенсне; шлейфи* – *ковзани* від нім. *schleifen* з одним із значень – *ковзати*.

6. Найменування людини, її якісних та зовнішніх характеристик, частин тіла, почуттів, емоцій тощо, наприклад: *камрат* – *товариш* від нім. *Kamerad* – *товариш, колега, фіси* – *ноги* від нім. *Füße* з тотожним значенням, *фрізура* – *зачіска* від нім. *Frisur* з таким самим значенням та спільнокореневе *фрізієр* – *перукар* від нім. *Friseur* з тотожним значенням, *льокатори* – мешканці, що є похідним від нім. *Lokal* зі значенням – *приміщення, штімунг* – *добрий настрій* від нім. *Stimmung* з тотожним значенням, *фрайда* – *радість* від нім. *Freude* з тим самим значенням.

7. Позначення, що пов'язані з навчанням, наприклад: *ферії* – *канікули* від нім. *Ferien* з тотожним значенням, *радирка* – *гумка для стирання* від німецького дієслова *radieren* зі значенням – *вмитирати (написане) гумкою; підчищати*, пор. нім. *Radiergummi* – *гумка (для витирання), ластик; цваєр* – *двійка* від нім. *Zweiер* з тотожним значенням; *фелєр* – *помилка* від нім. *Fehler* з тим самим значенням, *академус, академік* – *студент академії, університету* від нім. *Akademiker* із застарілим значенням – *студент вищого навчального закладу; шкраб* – *учень молодшого класу* від нім. *Skribent* – *писака*, де актуалізується одна із головних сем у значенні – одна з основних дій школярів початкової школи – *писати*, пор. нім. *schreiben* та лат. *scribo* – *писати*.

8. Найменування різноманітних розважань, закладів розважання тощо, наприклад: *фестин* – *святкова забава* від нім. *Fest* – *свято; святкування, торжество; бенкет, файрант* – *кінець робочого дня* від нім. *Feierabend* з тотожним значенням, *урльоп* – *відпустка* від нім. *Urlaub* з таким самим значенням, *трингельд* – *чайові* від нім. *Trinkgeld* з тим самим значенням, *вандер* – *мандрівка* від нім. *Wandern* з тим самим значенням; слово, що увійшло вже в загальноновживану українську мову, *кнайпа* – *ресторанчик, забігайлівка* від нім. *Kneipe* – *пивна, кабак; віц* – *жарт* від нім. *Witz* з тотожним значенням.

Запропонована класифікація свідчить про те, що корпус німецьких запозичень у складі львівської гвари охоплює майже усі сфери людського життя, що свідчить про тісні контакти між носіями досліджуваних мов.

Особливу увагу привертає процес адаптації німецьких запозичень до норм та узусу української мови, що може сприяти систематизації процесу пристосування і інших запозичень. За рівнем адаптації до української мови було виявлено наступні групи досліджуваних запозичень:

1. Неадаптовані німецькі запозичення, що відтворюються способом транскодування – транслітерацією або транскрибуванням (останнє найчастіше, що зумовлено скоріш за все тим, що найчастіше такі запозичення потрапляли не через письмову комунікацію, а при усному спілкуванні), наприклад: *бальон* – *гумовий м'яч, повітряна кулька (дитяча)* від нім. *Ballon* з одним тотожним значенням із загальної семантики слова, *глянц* – *блиск* від нім. *Glanz* з тим самим значенням, *дурх* – *наскрізь* від нім. *durch* з аналогічним значенням, *зіхєр* – *точно, обов'язково* від нім. *sicher* з тим самим значенням, *рєхт* – *мати рацію* від нім. *recht* у значенні *вірний, правий, правильний*, пор. у німецькій мові зворот *Recht haben* – *мати рацію*.

2. Адаптовані німецькі запозичення:

2.1. Які були пристосовані до фонетичних особливостей української мови, серед яких можна виокремити такі види пристосування:

а) фонетичні зміни, що виражаються заміною голосних:

• німецької *o* на українську *y*, наприклад, *фурт* – *надалі* від нім. *fort*; *пура* – 1. труба, 2. духовка від нім. від нім. *Rohr*;

- німецької *ü* українськими *i* або *u*, наприклад, *рікцуг* – *відступ*, *відхід* від нім. *Rückzug*, *майстерштук* – *зразок* від нім. *Meisterstück*;

- заміною німецького дифтонгу *au* українським буквосполученням *ьо*, наприклад, *урльоп* – *відпустка* від нім. *Urlaub* (зміна кінцевого голосного пояснюється правилами вимови та способом перекладу слова – адаптованим транскодуванням);

б) вилученням літер задля милозвучності чи скорочення слова, наприклад, *файрант* – *кінець робочого дня* від нім. *Feierabend*, *трингельд* – *чайові* від нім. *Trinkgeld*;

2.2. Які були адаптовані до морфологічних та граматичних норм української мови, що виражається:

а) адаптацією за допомогою українських іменникових закінчень *-а* /*-я* як засобу адаптації німецьких запозичених іменників з:

- німецьким суфіксом *-e*, що перш за все пояснюється спільністю роду іменників у досліджуваних мовах, який серед іншого виражається зазначеними морфемами, наприклад: *штрека* – *колія* від нім. *Strecke* – *залізничний перегін* (тут, до речі, відбувається і звуження значення, що можна розглядати як процес подвійного пристосування до норм та потреб мови-реципієнта), *колюмна* – *стовп*, *колона* від нім. *Kolumne* – *колона*, *галля* – *великий зал* від нім. *Halle* з тотожним значенням, *фана* – *хоругва*, *прапор* від нім. *Fahne* з аналогічним значенням;

- німецьким суфіксом *-ur*, який в мові-продуценті також виражає жіночий рід, наприклад: *тектура* – *картон*, що походить від німецької термінологічної одиниці галузі поліграфії *Tektur* – *затяжний лист*, *верхній лист*, *фризура* – *зачіска* від нім. *Frisur* з таким самим значенням;

- нульовим закінченням, наприклад: *рура* – 1. труба, 2. духовка від нім. від нім. *Rohr* – *труба*;

- німецьким суфіксом *-tion*, при чому в українському варіанті асимільованого запозичення додається ще український суфікс *-і*, наприклад: *конфекція* – *готовий одяг* від нім. *Konfektion*, *ординація* – *кабінет лікаря* від нім. *Ordination*.

б) заміною німецького суфікса множини *-en* українським закінченням множини *-і,ї* / *-u*, наприклад: *ферії* – *канікули* від нім. *Ferien*, *фісу* – *ноги* від нім. *Füße*.

в) адаптацією німецьких коренів (найчастіше дієслівних) для утворення українських дієслів за допомогою суфікса *-mu* у поєднанні з суфіксами *-ува-*, *-а-* /*-я-*, наприклад: *кібіцувати* – *вболівати* від нім. *kiebitzen*, *люфтуватися* *провітрювати* від нім. *lüften*, *шпанувати* – *натягати* від нім. *spannen*, *шпарувати* – *економити*, *збирати кошти* від нім. *sparen*, *кікати* – *дивитися* від нім. *kieken*, *шпребати* – *говорити* від нім. *sprechen*, *шпіляти* – *грати* від нім. *spielen*.

г) адаптацією запозичених коренів та основ за допомогою українських префіксів у поєднанні, звичайно, із суфіксами, наприклад: *повіцувати* – *пожартувати* від нім. *Witz* – *жарт*, *прикляйструвати* – *приліпити* від нім. *kleistern* – *клеїти*, *склеювати*.

2.3. Які зазнали семантичних змін у значенні, що можна розглядати як процес внутрішньої адаптації. На нашу думку, це є найвищий рівень адаптації запозичення до мови-реципієнта. Найчастіше семантичні зміни представлені процесами метафоризації значення запозиченого слова, при чому метафоричне значення зазвичай присутнє лише у мові-реципієнті. Звичайно семантичні зміни поєднуються із зовнішніми трансформаціями, але виявлені також поодинокі випадки суто семантичних змін. Так, наприклад, слово *флямма* – *дівчина* походить від німецького слова *Flamme*, одне зі значень якого у мові-продуценті – *предмет пристрасті [захоплення, кохання]*, яке, в принципі, можна розглядати як сему для перенесення значення у запозиченого слова, бо предметом пристрасті може бути і хлопець. Крім того у цього запозичення спостерігаємо і зовнішнє пристосування за допомогою українського суфікса. Взагалі, значення запозичень, що утворюються метафоризацією у львівській гварі, відрізняються високим рівнем експресивності, пор. *гелайза* – *кухоль* походить від німецького слова – *Geleise*, що має у мові-продуценті декілька значень: 1) (*рельсова*) *колія*;

рельсовий путь, залізничний шлях; 2) путь, шлях, колія. Через спільну рису “засіб руху” у мові-реципієнті отримується нове, досить експресивне значення.

Внутрішню та зовнішню адаптацію спостерігаємо і в запозиченні *швіцувати-важко працювати*, що походить від німецького дієслова *schwitzen* в одному зі значень – *пітніти*. Проте тут відбувається скоріше звуження базового значення мови-продуцента “пітніти” до більш вузького значення, отриманого вже у мові-реципієнті, “важко працювати”, тут відбувається саме звуження значення, оскільки пітніти можна і через жарку погоду, а не лише через важку працю.

Протилежним семантичним процесом – розширенням значення – представлено запозичення *кікс* зі значенням – *помилка*, оскільки походить від німецького слова – *Kicks*, що вживається у грі у більярд, а тому має звужене початкове значення – *промах* або *кікс* у більярді.

Внутрішньою адаптацією можна вважати і процеси метонімії, тобто перенесення значення за суміжністю, зокрема в запозиченні *шмельц – непотріб*, яке походить від нім. *Schmelz* – 1) *емаль; глазур* 2) *(зубна) емаль* 3) *блиск; переливи* в семантичній структурі відбувається перенесення значення з частини на ціле – “непотребом” є не лише емаль чи глазур, що покриває предмет, а і сам предмет. Метонімічними зв'язками характеризується і перенесення значення німецького запозичення *шварц*, що отримує у львівській гварі значення – *паста для взуття*. Метонімія представлена тут зокрема суміжністю “колір – предмет, що має такий колір”, пор. нім. *Schwarz* 1) *чорний колір*, 2) *сажа*.

Дуже цікавим прикладом семантичної адаптації є слово *цвібак – бісквіт*, яке походить від нім. *Zwieback* – *сухар*. Цікавим воно є тим, що переносне значення у львівській гварі будується на протилежному значенні, бо відомо, що бісквіт є надзвичайно м'якою випічкою.

Лексема *капциліндер – капелюх* складається з двох основ, що обидві походять з німецької мови від *Карре* 1) *ковпак (блазнівський)*, 2) *шапка (округлої форми); берет; ярмулка; шапочка* та *Zylinder* у різних значеннях – *циліндр*, але поєднуються в одне слово лише у львівській гварі, що може свідчити про підсилення значення у мові-реципієнті через поєднання гіпонімів – слів, що відносяться до одного класу. Схожу семантичну гру можна спостерігати в запозиченні *специфіндер – спритник*. Слово утворюється від двох німецьких слів: кореня *spez* від слова *spezial* – *спеціальний, особливий* та основи *Finder* – *той, хто щось знайшов*. Таким чином, за допомогою запозичених основ з їх загальними семами утворюється слово з переносним, експресивним значенням – людина, яка знаходить вихід з певного положення на свою користь.

Таким чином, німецькі запозичення, представлені багатьма сферами людської діяльності, є досить поширеним явищем у діалекті або міській говірці української мови – львівській гварі, яку останнім часом використовують як джерело заміни деяких русизмів або інших запозичень. Звичайно, ті німецькі запозичення, що адаптувалися за зовнішньою структурою, а тим паче і за внутрішньою формою, можна розглядати як варіації до вже існуючих слів, але не треба забувати, що все ж таки маємо справу з запозиченнями, як і у випадку зі словами, що замінюються. Німецькі запозичення, що отримали експресивно забарвлене значення у львівській гварі, доцільно втім використовувати як стилістичні синоніми до вже існуючих слів.

Перспективним вбачається виявлення специфіки та способів німецькомовного перекладу таких запозичень у складі львівської гварі, яка використовується як стилістичний засіб, наприклад, в українській художній літературі.

Література

1. Короткий словник львівської гварі. [Електронний ресурс] / Укладач: Люба Козак. // Незалежний культурологічний часопис “І” . – № 34 – 2004. – Режим доступу до джерела:

<http://www.ji.lviv.ua/n36-1texts/gwara.htm>

2. Лещук Т. Й. Типологія термінологічних підсистем. Іншомовні запозичення, фразеологія, семантичне термінотворення, лексикографія. / Т. Й. Лещук– Львів: Вид. центр Львів. держ. ун-ту ім. Ів.Франка, 1999. – С. 9.

3. Львівська гвара [Електронний ресурс] // Вікіпедія – вільна енциклопедія. – Режим доступу до джерела:
<http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D1%8C%D0%B2%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%D2%91%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B0>
4. Общее языкознание: Формы существования, функции, история языка. [Под ред. Б. А. Серебряникова]. – М.: Наука, 1970. – С. 285.
5. Якушев В. Львів – місто легенд. // Львівська газета, № 184 (254), 15 жовтня 2007 року.

УДК 811.161.2'37'42:001

ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРІВ НА МАТЕРІАЛІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ЛЕКСИКИ

Поліщук С. С.

У статті висвітлено лінгвістичні аспекти дослідження говорів української мови на матеріалі різних тематичних груп лексики сільського господарства. Здійснений огляд праць підтверджує, що зазначений шар лексики дає солідний фактичний матеріал для дослідження українського діалектного континууму. Мовознавці на основі практичного матеріалу словника вказаної галузі народного господарства вивчали говори різних територій – Закарпаття (Й. О. Дзєндзелівський), межиріччя Дністра і Дунаю (П. Ю. Гриценко), Правобережного Полісся (М. В. Никончук), Центральної Слобожанщини (Р. Л. Сердега) та ін.

Ключові слова: аспекти вивчення, тематична група лексики, сільськогосподарська лексика, говір.

В статье проиллюстрировано лингвистические аспекты исследования говоров украинского языка на материале различных тематических групп лексики сельского хозяйства. Обзор работ подтверждает, что указанный слой лексики дает солидный фактический материал для исследования украинского диалектного континуума. Языковеды на почве практического материала словаря указанной отрасли народного хозяйства изучали говоры разных территорий – Закарпатье (И. А. Дзєндзелевский), междуречья Днестра и Дуная (П. Е. Гриценко), Правобережного Полесья (Н. В. Никончук), Центральной Слобожанщины (Р. Л. Сердега) и др.

Ключевые слова: аспекты изучения, тематическая группа лексики, сельскохозяйственная лексика, говор.

The linguistic aspects of the research of the Ukrainian dialects on the material of different thematic groups of agricultural vocabulary are examined in the article. The review of the works proves that this vocabulary provides considerable material for the research of the Ukrainian dialect continuum. The linguists studied dialects of Transcarpathia (Yosip Dzendzelivskiy), country between rivers Dniester and Danube (Pavlo Gricenko), Right-bank Polissya (Mikola Nikonchuk), Central Slobozhan (Ruslan Serdega) and other territories on the material of agricultural vocabulary.

Key words: aspects of research, thematic group of vocabulary, agricultural vocabulary, dialect.

Лінгвісти, описуючи говори певної мови, звертаються насамперед до її лексичного складу, який становить основний фактичний матеріал дослідження. Л. С. Терешко зазначала, що лексична система найбільш показова щодо тих змін, які відбуваються в сучасних говірках [10, с. 141]. Так, діалектологи займаються вивченням говорів української мови на основі лексики різних тематичних груп, наприклад, традиційних сімейних обрядів (М. В. Бігусяк, Р. Д. Іванський та ін.), традиційної народної медицини (В. М. Баденкова, О. М. Вікторіна тощо), назв одягу і прикрас (Г. Г. Березовська, Т. В. Щербина та ін.), назв їжі й кухонного начиння (М. О. Волошинова, Е. Д. Гоца тощо), назв побуту (Г. І. Мартинова, Л. М. Тищенко та ін.), народних промислів (ткацтво – Н. Ф. Венжинович, гончарство – А. М. Мединський тощо) та багато інших. Солідний практичний матеріал для дослідження українського діалектного континууму дає і сільськогосподарська лексика, яка відображає традиційно найдавніші заняття наших предків – землеробство (рослинництво) та скотарство (тваринництво). Важливим є той факт, що під час збору говіркових матеріалів респондентами виступають переважно люди з сільських місцевостей, для яких вказаний шар лексики є мовою щоденного вжитку, що дає можливість дослідникам зробити записи

цінних для подальшого опрацювання текстів. Ґрунтовне вивчення українських говорів на матеріалі сільськогосподарської лексики здійснено у працях Ю. В. Абрамян, Й. О. Дзендзелівського, П. Ю. Гриценка, Г. О. Козачук, М. С. Кушмет, Ф. А. Непийводи, М. В. Никончука, Р. Л. Сердеги, Л. С. Терешко, Т. М. Тищенко, Н. П. Шеремети та ін.

Мета нашої статті – окреслити лінгвістичні аспекти вивчення говорів української мови на матеріалі сільськогосподарської лексики. *Об'єкт* дослідження – праці мовознавців, у яких українські говори описано на матеріалі лексики сільського господарства. *Предмет* – аспекти вивчення сільськогосподарської лексики діалектологами.

Питання вивчення говорів української мови на матеріалі лексики сільського господарства торкнулася Л. С. Терешко. Ще в дисертаційному дослідженні “Українські говірки Південного Побужжя (в межах Кривоозерського району Миколаївської області)” (1954) [11] вона на фонетичному, морфологічному та лексичному рівнях розглянула взаємодію південно-західного й південно-східного наріч української мови. Значну частину фактичного матеріалу наукової роботи становить саме сільськогосподарська лексика українських говірок восьми населених пунктів Кривоозерського району Миколаївської області. Продовженням опису вказаного шару лексики є публікація дослідниці “До характеристики змін у сільськогосподарській термінології українських говірок Південного Побужжя” (1956), де простежено інтенсивний процес витіснення із вжитку обласних слів, заміни їх загальнонародними відповідниками [10, с. 141]. Авторка звернулася до таких лексико-семантичних груп як: назви знарядь праці, назви сільськогосподарських робіт та їх наслідків, назви земельних ділянок і меж, назви ваги та ін. Л. С. Терешко визначила, що сільськогосподарська термінологія українських говірок Південного Побужжя близька до сільськогосподарської термінології літературної мови. Але разом з літературною сільськогосподарською термінологією досліджувані говірки зберігають ще й обласні слова. До них, наприклад, належать такі терміни: *грива, двойчаки, копа, куштура, мерва, пирейїди, трина* тощо [10, с. 152].

Ф. А. Непийвода в тезах доповіді “Сільськогосподарська лексика Черкащини” (1959), які були представлені на X республіканській діалектологічній нараді, указує на схожість рис фонетичної системи й граматичної будови говорів Черкащини з нормами загальнонародної української літературної мови, що виразно виявляється і в сільськогосподарській лексиці [7, с. 26]. Мовознавець розглядає такі способи творення слів як: суфіксальний (*бурячище, дармування, овешник, свинар тощо*) та словоскладання (*вітродвигатель, електроводокачка, комбікорм та ін.*). Також авторка визначає новотвори: *діскування / дискувати* – обробляти землю дисковим культиватором. Звертає увагу дослідниця і на синонімічне багатство слів, пов'язаних із сільським господарством, і постійне розширення активного словника працівників сільського господарства [7, с. 28].

У науковому доробку проф. Й. О. Дзендзелівського, поряд з іншими непересічними діалектологічними працями, знаходимо студії, присвячені вивченню сільськогосподарської лексики. Наприклад, у статті “Назви сільськогосподарських культур у говорах Закарпаття” (1960) вчений описав назви культур сільського господарства в українських закарпатських говорах, умовно поділивши ці найменування на назви зернових та бобових культур (*жито, ячмінь, овес, пшениця, просо, гречка, кукурудза, соняшник, біб, горох, чечевиця, квасоля, соя*) і назви городніх, баштанних та інших культур (*картопля, топінамбур, столовий червоний буряк, кормовий буряк, морква, редька, бруква, капуста, кольрабі, шпинат, салат, помідор, баклажан, перець овочевий, цибуля, часник, петрушка, пастернак, селера, огірок, кавун, диня, гарбуз, хрін гірчиця, кріп, кмін, хміль, льон, коноплі, тютюн*) [4]. Автор до кожної назви подав говіркові найменування й похідні від них слова, провів паралелі з літературною мовою, іншими українськими діалектами та навіть іншими слов'янськими мовами, навів ряд діалектних варіантів лексем на позначення сортів рослин. На нашу думку, праця цікава як з діалектологічної, так і з етнолінгвістичної точки зору. Ознайомившись із нею можна дізнатися, звідки були завезені на територію Європи, і

конкретно України, деякі сільськогосподарські культури, коли це відбулося, як це пов'язано з варіантами їхніх найменувань тощо.

Г. О. Козачук зауважує, що лексична система мови не може бути повністю досліджена без глибокого вивчення її діалектних лексичних систем [5, с. 1]. Так, у коло наукових зацікавлень лінгвіста ввійшло питання студіювання окремих підгруп тематичної групи сільськогосподарської лексики, а саме: назв сільськогосподарських будівель і огорож, ручних, тяглових знарядь праці і процесів, які ними виконуються, назв сільськогосподарських рослин, назв тваринницької лексики, назв воза і окремих деталей кінської упряжі [5, с. 3], що знайшло своє відображення в дисертаційній роботі “Сільськогосподарська лексика говорів Волині” (1971).

На наш погляд, важливе місце в низці досліджень, присвячених вивченню говорів української мови на матеріалі сільськогосподарської лексики, відводиться працям професора П. Ю. Гриценка. У контексті сказаного вище слід згадати кандидатську дисертацію вченого “Генезис і семантична структура сільськогосподарської лексики українських західностепових говорів” (1981). У ній вирішується чимало завдань, серед яких на першому місці стоїть дослідження складу та семантичної структури сільськогосподарської лексики українських західностепових говорів межиріччя Дністра і Дунаю, зокрема лексики тваринництва, землеробства, транспорту [2, с. 2]. Стаття вченого “Тваринницька лексика українських західностепових говірок. Питання організації тематичної групи” (1982) стала спробою встановити чинники об'єднання лексем у єдине ціле. Вдячним матеріалом послужила сукупність лексики, що підводиться під узагальнювальну назву “тваринницька лексика” [3, с. 143]. Ця думка підтверджує доцільність вибору сільськогосподарської лексики як фактичного матеріалу наших подальших досліджень.

Праця “Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся” (1985) проф. М. В. Никончука репрезентує говіркові варіанти назв ниви, сільськогосподарських культур, сільськогосподарських знарядь, сільськогосподарських робіт. Спочатку автор тлумачить поняття, а потім наводить різновиди його найменувань. Наприкінці книги подано індекс слів із відповідною вказівкою на сторінки їх розміщення. Представлено і список обстежених населених пунктів, що дає змогу орієнтуватися в просторовому функціонуванні запропонованих лексем. Згадана праця не вміщує деяких назв пов'язаних із сільським господарством, наприклад, на позначення тваринництва і птахівництва, обробітку льону і конопель. Їх розгляд знайшов місце в книзі “Матеріали до лексичного атласу української мови (правобережне Полісся)” (1979). Крім того, праця “Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся” (1985) не вміщує назви сільськогосподарських будівель [8, с. 3]. Професор розглядає їх дещо пізніше, у монографії “Будівельна лексика правобережного Полісся” (1990).

Метою дисертаційного дослідження Н. П. Шеремети “Південноволинсько-подільське діалектне порубіжжя (за матеріалами тваринницької лексики)” (2000) є окреслення південноволинсько-подільського діалектного порубіжжя на основі вивчення тваринницької лексики вказаного ареалу. Дослідниця зазначає, що ця група лексики одна з найдавніших і найпоширеніших мікросистем у діалектній лексико-семантичній макросистемі, що дозволяє говорити про її глибоку архаїчність і стабільність, про важливу роль для вивчення лексичного складу мови [13, с. 2].

Показовою визнаємо також працю Т. М. Тищенко “Подільсько-середньонаддніпрянське суміжжя у світлі ізоглос” (2003). По-перше, вона детально проаналізувала функціонування сільськогосподарської лексики в східних районах Вінниччини, західних і центральних районах Черкащини, північно-західних районах Кіровоградщини [12, с. 2], які частково належать до обраного нами для дослідження середньонадбузького ареалу. По-друге, Т. М. Тищенко ґрунтовно вивчила зону контактування подільського та середньонаддніпрянського говорів української мови, що теж становить для нас науковий інтерес, адже одним із завдань нашого дослідження є вивчення території контакту подільських і степових говорів української мови.

Кандидатська дисертація Р. Л. Сердеги “Лексика традиційного господарювання в говорах Центральної Слобожанщини (Харківщини)” (2004) та його монографія “Сільськогосподарська лексика в говірках Центральної Слобожанщини (Харківщини)” (2012), з’явившись порівняно недавно, встигли стати важливим теоретичним підґрунтям і зразком опису різних груп лексики для зацікавлених аналогічними проблемами науковців. А. А. Сагаровський, науковий редактор названої вище монографії, зазначає, що її автор на достатньому говірному матеріалі із 185 пунктів представив номенклатурні групи рослинних культур, періодів їх розвитку й досягання, назви хвороб і шкідників, аграрних виробничих процесів, знарядь, агентів, сільгосприміщень, засобів транспортування тощо [9, с. 215]. Позитивним мовознавець вважає те, що Р. Л. Сердега не обмежився багатоаспектним розглядом лексики, а вдався до вправної словотвірної характеристики складників системи. Також він вказує на неабияку цінність “ареалогічного” розділу монографії [9, с. 216].

Кандидатська дисертація Ю. В. Абрамян “Динаміка номінацій традиційного сільського виробництва в українських східнослобожанських говірках” (2011) продовжує тему дослідження українського діалектного континууму на матеріалі лексики сільського господарства. Дослідниця в аспекті динаміки (впродовж ста років) вивчає найменування сільськогосподарських культур та сільськогосподарських угідь як органічний складник лексикону східнослобожанських говірок [1, с. 2]. Зокрема, вона прийшла до висновків, що динамічні процеси, спричинені взаємодією із суміжними говірками, українською та російською літературними мовами, суспільно-економічними перетвореннями в регіоні тощо, зумовили суттєві мовні зрушення на лексичному рівні українських говірок Східної Слобожанщини [1, с. 16].

Серед сучасних досліджень слід згадати і науковий внесок у вивчення української діалектології М. С. Кушмет, яка нещодавно захистила кандидатську дисертацію “Сільськогосподарська лексика українських східностепових говірок” (2014). Наукова робота вирішує актуальне питання вивчення лексичного складу, семантики, структурної організації й географії сільськогосподарської лексики [6, с. 2], розширюючи при цьому емпіричну базу діалектологічних досліджень, уводячи в науковий обіг фактичний матеріал, який засвідчує сучасний стан сільськогосподарської лексики східностепових говірок Донеччини [6, с. 4].

Ознайомившись із низкою праць, присвячених вивченню українських говорів на матеріалі лексики сільського господарства, робимо висновок, що вказана група словника українських говорів здавна привертала увагу вчених. Дослідники працювали, взявши за основу лексику вказаної галузі народного господарства, зібрану в населених пунктах конкретних територій. Так, Ю. В. Абрамян на матеріалі лексики сільського господарства досліджувала говори Східної Слобожанщини, Й. О. Дзендзелівський – Закарпаття, П. Ю. Гриценко – межиріччя Дністра і Дунаю, Г. О. Козачук – Волині, М. С. Кушмет – Донеччини, Ф. А. Непийвода – Черкащини, М. В. Никончук – Правобережного Полісся, Р. Л. Сердега – Центральної Слобожанщини (Харківщини), Л. С. Терешко – Південного Побужжя, Т. М. Тищенко – подільсько-середньонаддніпряньського суміжжя, Н. П. Шеремета – південноволинсько-подільського порубіжжя тощо. Мовознавці вивчали говори названих територій на такому матеріалі: найменування сільськогосподарських рослин та сільськогосподарських угідь (Ю. В. Абрамян); лексика, пов’язана з різними процесами землеробства і назви сільськогосподарських культур (Й. О. Дзендзелівський); лексика тваринництва (назви на позначення тварин, стада тварин, агентивів, продуктів тваринництва, місця перебування тварин тощо), лексика землеробства (назви знарядь праці та їх деталей, процесів обробки землі, догляду і збереження урожаю, агентивів, сільськогосподарських культур, земельних ділянок та ін.), лексика транспорту (назви транспортних засобів і їх деталей, агентивів тощо) (П. Ю. Гриценко); назви тваринництва і птахівництва, ниви, сільськогосподарських культур, сільськогосподарських знарядь, сільськогосподарських робіт, сільськогосподарських будівель тощо (М. В. Никончук). Також залучалися для аналізу назви сільськогосподарських будівель і огорож, ручних, тяглових знарядь праці і процесів, які ними виконуються, назви сільськогосподарських рослин, тваринницької лексики, назви воза і

окремих деталей кінської упряжі (Г. О. Козачук); назви на позначення сільськогосподарських культур, їхніх хвороб і шкідників, лексеми на позначення сільськогосподарських робіт і їх виконавців, назви сільськогосподарських знарядь, приміщень сільськогосподарського призначення (М. С. Кушмет); назви знарядь праці, сільськогосподарських робіт, спеціальностей, приміщень тощо (Ф. А. Непийвода). Крім того, здійснено опис на відповідних територіях назв сільськогосподарських культур, періодів їх розвитку й досягання, назв хвороб і шкідників, аграрних виробничих процесів, знарядь, агентів, сільськогосподарських приміщень, засобів транспортування тощо (Р. Л. Сердега); назв знарядь праці, назв сільськогосподарських робіт та їх наслідків, назв земельних ділянок і меж, назв ваги та ін. (Л. С. Терешко), лексики на позначення сільськогосподарських рослин, лексики на позначення поля з-під сільськогосподарських рослин, лексики на позначення агентів, пов'язаних із рільництвом і городництвом (Т. М. Тищенко); лексем на позначення назв свійських тварин, їхніх стад, місця перебування, продуктів тваринництва, агентивів (пастухів і виконавців інших робіт), назв знарядь, пов'язаних із доглядом та утримуванням свійських тварин, вигуків, якими кличуть та відганяють свійських тварин тощо (Н. П. Шеремета).

Перелік мовознавців, які займалися вивченням українських говорів на матеріалі сільськогосподарської лексики не вичерпний, але достатній, щоб стверджувати про змістовність говіркового словника вказаної галузі народного господарства, який щоденно функціонує в мовленнєвому середовищі селян і фіксує народні відповідники загальновідомих у літературній мові понять, збереження та аналіз яких є одним з основних завдань діалектологів.

Розглянувши лінгвістичні аспекти вивчення українських говорів на матеріалі сільськогосподарської лексики, маємо на меті опис тематичних груп лексики сільського господарства, яка функціонує в межах середньонадбузького ареалу.

Література

1. Абрамян Ю. В. Динаміка номінації традиційного сільського виробництва в українських східнослов'янських говірках : автореф. дис. ... канд. філол. наук : [спец.] 10.02.01 "Укр. мова" / Юлія Василівна Абрамян ; ДЗ "Луганськ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка". – Луганськ, 2011. – 20 с.
2. Гриценко П. Е. Генезис и семантическая структура сельскохозяйственной лексики украинских западнестепных говоров : автореф. дис. ... канд. филол. наук : [спец.] 10.02.02 "Языки народов СССР (укр. язык)" / Гриценко Павел Ефимович ; Ордена Труд. Крас. Знам. Ин-т языковедения им. А. А. Потебни АН УССР. – К., 1980. – 29 с.
3. Гриценко П. Ю. Тваринницька лексика українських західностепових говірок. Питання організації тематичної групи / П. Ю. Гриценко // Структура українських говорів : зб. наук. праць / відп. ред. І. Г. Матвіяс. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 142-170.
4. Дзензелівський Й. О. Назви сільськогосподарських культур у говорах Закарпаття / Й. О. Дзензелівський // Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae. – Budapest, 1960. – Т. VI. – С. 113-143.
5. Козачук А. А. Сельскохозяйственная лексика говоров Волыни : автореф. дис. ... канд. филол. наук : [спец.] 10.661 "Языки народов СССР (укр. язык)" / Козачук Анна Александровна ; Киев. государств. педагог. ин-т им. А. М. Горького. – К., 1971. – 19 с.
6. Кушмет М. С. Сільськогосподарська лексика українських східностепових говірок : автореф. дис. ... канд. філол. наук : [спец.] 10.02.01 "Укр. мова" / Кушмет Марія Станіславівна ; Донецьк. нац. ун-т. – Донецьк, 2014. – 20 с.
7. Непийвода Ф. А. Сільськогосподарська лексика Черкащини / Ф. А. Непийвода // X республіканська діалектологічна нарада : тези доп. ; Ін-т мовозн. ім. О. О. Потебні АН УРСР. – К., 1959. – С. 26-28.
8. Никончук М. В. Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся / М. В. Никончук ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, Житомир. держ. пед. ін-т ім. І. Франка ; [відп. ред. А. М. Залеський]. – К. : Наук. думка, 1985. – 312 с.
9. Сердега Р. Л. Сільськогосподарська лексика в говірках Центральної Слобожанщини (Харківщини) : монографія / Р. Л. Сердега ; Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х. : Монограф, 2012. – 218 с.

10. Терешко Л. С. До характеристики змін у сільськогосподарській термінології українських говірок Південного Побужжя / Л. С. Терешко // Труды Одесского государственного университета имени И. И. Мечникова. – К.: Киев. государств. ун-т им. Т. Г. Шевченко, 1956. – Т. 146, Серия филолог. наук, Вып. 5. – С. 141-153.

11. Терешко Л. С. Українські говірки Південного Побужжя (в межах Кривоозерського району Миколаївської області): дис. ... канд. філол. наук / Терешко Лариса Семенівна. – Одеса, 1954. – Ч. 1 – 2.

12. Тищенко Т. М. Подільсько-середньонадніпрянське суміжжя у світлі ізоглос: автореф. дис. ... канд. філол. наук: [спец.] 10.02.01 "Укр. мова" / Тищенко Тетяна Миколаївна; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2003. – 19 с.

13. Шеремета Н. П. Південноволинсько-подільське діалектне порубіжжя (за матеріалами тваринницької лексики): автореф. дис. ... канд. філол. наук: [спец.] 10.02.01 "Укр. мова" / Шеремета Наталія Петрівна; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2000. – 19 с.

УДК 811.161.2'06(075.8)

ОСОБЛИВОСТІ ДІАЛЕКТНОГО СЛОВОТВОРУ УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРІВ ОДЕЩИНИ

Світлицька В. Р.

У статті аналізується діалектна лексика українських говорів Одещини з погляду її словотвірних особливостей. Розглядаються способи творення діалектизмів та специфіка використання словотвірних формантів.

Ключові слова: способи словотворення, діалектна лексика, словотвірний формант.

В статье анализируется диалектная лексика украинских говоров Одешчины с учётом её словообразовательных особенностей. Рассматриваются способы словообразования диалектизмов и специфика использования словообразовательных формантов.

Ключевые слова: способы словообразования, диалектная лексика, словообразовательный формант.

The article deals with the analysis of the dialect vocabulary of Odessa region from the point of view of its word-building peculiarities: the ways of forming of dialectisms and the peculiarity of using the word-building affixes are being viewed in the article.

Key words: ways of word-building, dialect vocabulary, word-building affix.

Українська діалектна мова – це складна ієрархія мовно-територіальних утворень [1].

На теренах Одещини співіснують подільські говірки південно-західного наріччя та степові говірки південно-східного наріччя. За поширеністю переважають степові говірки південно-східного наріччя.

Мовознавець Дзендзелівський Й. О. у своїх працях [6; 7] пояснює, чому дослідження степових говірок становить великий науковий інтерес для мовознавства. Поселення на Лівобережній Україні у нижній течії Дністра і на східному березі відносяться до числа найдавніших українських поселень, села на схід від цієї побережної лінії є поселеннями пізнішого часу. Всі ці поселення у багатьох випадках знаходились у певному іншомовному оточенні: німецькі колонії, молдавське населення. Професор Дзендзелівський подає цікаву історію походження степових говірок. Він підтримує думку Геродота щодо заселення Причорномор'я. Геродот свідчив, що у Північному Причорномор'ї в середині I тисячоліття до н.е. жили скіфи, які оселялись на території Дону, Карпат, Дунаю. Скіфські племена поділялись на дві групи: скіфів-кочовиків (заселяли східну частину Скіфії (царські скіфи) і скіфів-землеробів (жили в басейнах Борисфену (Дніпра) і Гіпаніса (Південного Бугу)). Дзендзелівський описує три легенди Геродота. У першій з них (з якою Геродот не погоджується) – скіфський варіант, скіфи виступають як споконвічні жителі Північного Причорномор'я, в другій легенді – грецький варіант – скіфи є пришельці. У третій легенді походження скіфів, яку підтримував і сам Геродот, йдеться про те, що територія була раніше заселена киммерійцями, які в VII ст. до н.е. були вигнані з Північного Причорномор'я скіфами. В кінці IV ст. до н.е. з Дону в Східну Скіфію починають переселятися сарматські племена. У II ст. до н.е. скіфська імперія була знищена у Північному Причорномор'ї. Частина скіфів переселилася на південь. Іншу частину скіфів було підкорено сарматами. Культура сарматів мала багато спільного з культурою скіфів-кочовиків. З того часу Скіфію почали називати Сарматією. Далі починається епоха так званого великого переселення народів (III- IV ст. н.е.), коли південно-західна частина Причорномор'я служила місцем приходу для багатьох східних варварських племен (гунів, аварів та інших) у межах Римської імперії. У VI ст. на арену історії Північного Причорномор'я виступає нова могутня сила – анти (ближчі предки східних слов'ян). Мову, діалект, говірку не можна вивчати у відриві від історії. Академік М. Я. Марр писав, що треба підійти до мови не як до однорідного

масиву, а як до поєднання різних нашарувань, відкладень, що утворилося або в результаті схрещення різних соціальних угруповань, згодом етнографічних утворень, з їх у кожного особливою, уже сформованою звуковою мовою, або в результаті відкладень стадіальних трансформацій, викликаних внутрішнім життям самого народу.

Професор С. П. Бевзенко зазначав [1], що степові говірки займають територію українського степу й Донбасу, контактують на північному заході з подільськими говірками південно-західних діалектів, на півночі – із середньонаддніпрянськими і слобожанськими говірками південно-східного наріччя, на заході – з молдавськими говірками, на сході – з російськими. Степові говірки – це говірки наймолодшого формування, які виникли внаслідок численних переселень, що почалися лише з XVIII – поч. XIX ст. і продовжувалися далі. Українське населення приходило сюди переважно з Поділля, Волині, Полісся. Крім того, великий вплив на місцеві українські говори мали переселенці з Росії, Болгарії, Сербії, греки, німці, чехи. Степові говірки досліджені недостатньо. Але наявні матеріали свідчать про їхні відмінності, що дає змогу розрізнити серед них такі групи: а) нижньонаддніпрянські; б) східностепові (донецькі); в) західностепові; г) південнобессарабські.

А. А. Москаленко писав [12], що мова усіх діалектів і говорів, поряд із спільними рисами для всієї мови нації чи певного народу, має особливості, які властиві тільки їй. Українські говори Одеської області також мають деякі риси, властиві тільки їм. А. А. Москаленко поділяє українські говори Одещини за фонетико-граматичними і лексичними особливостями та за їхньою генезою на 3 групи. До 1-ої групи належать говори, генетично зв'язані з подільськими українськими говорами. Основні фонетико-граматичні і лексичні особливості подільських говорів властиві деяким українським говорам Одещини. Найбільше ці говори зосереджені в таких сучасних адміністративних районах: Балтському, Котовському, Кодимському, Ананьївському, Любашівському.

До 2-ої групи належать мішані говори, генетично зв'язані з подільськими, середньонаддніпрянськими та іншими східноукраїнськими говорами. За своїми особливостями вони становлять поєднання різних рис українських говорів, з перевагою в одних із них рис подільських говорів, в інших – рис східноукраїнських говорів. Ці говори поширені в усіх районах Одещини. Говори ці формувалися переважно у XIX ст.

До 3-ої групи, найменшої за своїм складом, належать говори, генетично зв'язані тільки з південно-східними говорами. Особливості їх збережені, в основному, в говорах таких місцевостей Одещини: Біляївка, Дальник, Майори, Градениці, Холодна Балка, Кучургани, Дачне, Вигода, Маяки. Різні особливості, властиві сучасним українським говорам Одещини, зустрічаються і в інших говорах української мови. Від інших українських говорів вони відрізняються тільки комбінацією цих рис, наявністю поряд рис декількох інших місцевих говорів. Але не існує жодної фонетико-граматичної риси українських говорів Одещини, яка була б властива тільки їм. Серед інших говорів української мови говори Одещини помітно відрізняються деякими лексичними діалектизмами, властивими тільки їм, а також семантичними діалектизмами.

Ми прагнемо дослідити словотвірні особливості діалектної лексики, поширеної в українських говірках Одещини. На жаль, у діалектологічній літературі слабо вивчена система словотвору територіальних говірок, рідко залучаються діалектні словотвірні відмінності при характеристиці і класифікаційному поділі територіальних діалектів. Проте діалектно-територіальне розшарування мови в галузі словотвору є другою після лексики ділянкою (а в окремих випадках, можливо, й випереджає лексику) щодо загального процесу диференціації територіальних діалектів.

Матеріалом дослідження послужив “Словник українських говорів Одещини” за редакцією О. І. Бондаря, укладений мовознавцями Одеського національного університету і виданий у 2011 році [13]. Цей словник є своєрідним продовженням досліджень А. А. Москаленка, який у 1958 році видав “Словник діалектизмів українських говірок Одеської області” [11].

Об'єктом дослідження є діалектна лексика українських говорів Одещини.

Предмет дослідження – словотвірні особливості різних за походженням діалектних слів, що властиві українським говорам Одещини.

Ми проаналізували 600 дериватів, мотивуюча база яких була найбільш прозорою. Найбільша кількість дериватів була утворена суфіксальним способом. У процесі творення найбільш частотними за вживанням були суфікси *-к(а)*, *-ник*, *-ар (-яр)*, *-к(и)*, *-ак (-як)*, *-ик*, *-ов*, хоча в літературній мові деякі з цих суфіксів (*-ар (-яр)*, *-к(и)*, *-ак (-як)*) у якості словотворчих формантів вживаються значно рідше, ніж у діалектному мовленні. У діалектному мовленні використовуються значно частіше, ніж у літературній мові, такі суфікси, як *-ут(а)*, *-уш(а)*, *-л(о)*, *-н(я)*: *верту́та* – “вид печива з повидлом” (с. 37); *волоку́ша* – “пристрій у вигляді дротяної сітки, яким витягують соломку від молотарки на скирту” (с. 43); *вору́шало* – “палиця, якою ворують соломку в печі, щоб краще горіла” (с. 44); *возо́вня* – “приміщення, де зберігають вози” (с. 42).

Вражає розрив у кількості дериватів, утворених суфіксальним способом, і дериватів, утворених іншими морфемними та неморфемними способами (терміни *морфемний* і *неморфемний* способи словотвору залежно від матеріальних засобів вираження пропонує використовувати Н. М. Хрустик у роботі “Проблеми морфемного, словотвірного та етимологічного аналізу” [15]).

Серед аналізованих слів зовсім відсутні такі, які утворені префіксальним способом, шляхом конфіксації утворюються лише 10 дериватів (*бестáрка* – “ящик-ноші, яким переносять зерно” (с. 22); *бестáрник* – “віз, яким возять зерно без тари, насипом” (с. 22); *бизро́шка* – “безрога тварина” (с. 22); *за́стінок* – “задня частина хати” (с. 82); *підпа́рок* – “поле, виоране після скошення хліба, на якому будуть сіяти восени” (с. 153); *підпа́лок* – “невеличкий круглий хліб, печений на черені, перепічка / невелика хлібина (половина чи менше звичайного розміру), що випікається і виймається із печі раніше від решти хліба” (с. 153) *підлокóтник* – “підвіконня” (с. 153); *відзе́мок* – “частина дерева від землі, довжиною до двох метрів” (с. 41); *відмо́стка* – “цементована призьба” (с. 41); *вистре́лювати* – “викидати стрілку (про цибулю), на якій згодом з’являється цвіт” (с. 40)). Кілька дериватів утворено шляхом основоскладання, основоскладання і суфіксації, а також поєднанням основоскладання і безафіксного способу творення:

- основоскладання: *близ(о)́кий*, *близьк(о)гла́зий* – “короткозорий” (с. 25);

- основоскладання і суфіксація: *верх(о)пла́вка* – “хвора на глисти риба, що у зв’язку з цим плаває зверху” (с. 37); *вин(о)де́лка* – “приміщення, у якому давліть виноград і сік переброджує на вино” (с. 39); *вод(о)во́зка*, *вод(о)во́зня* – “спеціальний віз з великою бочкою, в якій підвозять воду для робітників на поле” (с. 42); *круп(о)дьо́рка* – “пристрій для приготування круп із зерна” (с. 109);

- основоскладання і безафіксний спосіб творення: *вин(о)де́л* – “завідувач винним пунктом” (с. 39).

Маємо також по одному деривату, утвореному префіксально-постфіксальним і префіксально-суфіксально-постфіксальним способом: *віхлебтатися* – “позбавитися всього” (с. 40), *вілітатися* – “одягнутися по-літньому” (с. 40).

Кілька дериватів утворено безафіксним способом: *перегу́л* – “поле, яке рік чи два не орється і не засівається” (с. 149), *перері́з* – “перерізана на пополам діжка по горизонталі, подібна до цебра, але без вушок, що використовується для соління” (с. 150), *перетóк* – “переливання вина з однієї бочки до іншої, відділення його від осаду на дні бочки – дрощів” (с. 150), *приту́ла* – “добудова до будинку” (с. 164).

Лексично-синтаксичним способом утворюється один дериват (*заприду́х* – “горілка, самогонка від початку відгону, первак” (с. 82)), морфолого-синтаксичним – 14 дериватів (іменники) (*вечі́рня* – “тоня, яку тягнуть увечері” (с. 37), *вибі́жнá* – “місце на березі, куди причалює човен з другим кінцем кодоли, щоб тягти невід, коли його уже закинуто у воду” (с. 38), *вісо́ва* – “крупна риба будь-якої породи, що важить понад два кілограми” (с. 41), *запускнá* – “велика ополонка, прорубана на середині лиману, річки, в яку запускають невід під кригу у час рибальства взимку” (с. 82), *зоровá* – “улов, який тягнуть рибалки на світанку, на зорі” (с. 87), *їздóвий* – “робітник, який поганяє запряжені коні” (с. 88), *кормовá* – “линва, якою регулюють віддалі між човнами під час рибальства тягулями” (с. 105), *кормові́й* – “людина, яка сидить на кормі і керує човном за допомогою весла або стерна”

Дослідження словотвірних особливостей діалектної лексики з метою диференціації територіальних діалектів є дуже перспективним. Особливої ваги таке дослідження набуває саме для українських говорів Одещини, де співіснують говірки різних наріч – південно-західного та південно-східного.

Література

1. Бевзенко С.П. Діалектні групи і говори української мови / С. П. Бевзенко. – Одеса: ОДУ, 1975. – 120 с.
2. Бевзенко С.П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К.: Вища школа, 1982. – 352 с.
3. Бондар О.І. Розвиток лексичної семантики у говорах Одещини на тлі процесів української літературної мови / О. І. Бондар // Мова: структура, суспільство, культура. Збірник наукових статей. – Одеса: ОНУ, 2012. – С. 119-127.
4. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія / В. О. Горпинич. – К.: Вища школа, 1999. – 251 с.
5. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики / П. Ю. Гриценко. – К.: Наукова думка, 1990. – 332 с.
6. Дзендзелівський Й. О. Лінгвістичний атлас Закарпатської області УРСР / Й. О. Дзендзелівський. – Ужгород: Ужгородський держ. ун-т, 1958-1960. – Ч. 1-2.
7. Дзендзелівський Й. О. Конспект лекцій з курсу української діалектології / Й. О. Дзендзелівський. – Ужгород: Ужгородський держ. ун-т, 1965. – 99 с.
8. Дроздовський В. П. Говірки Ізмаїльщини (на матеріалі Татарбунарського, Саратського і суміжних з ними районів) / В. П. Дроздовський // X Республіканська діалектологічна нарада. – К.: АН УРСР, 1959. – С. 34-38.
9. Жилко Ф.Т. Нариси діалектології української мови / Ф. Т. Жилко. – К.: АН УРСР, 1966. – 440 с.
10. Ковалик І.І. Словотвір і лінгвістична географія / І. І. Ковалик // X Республіканська діалектологічна нарада. – К.: АН УРСР, 1959. – С. 9-12.
11. Москаленко А. А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області / А. А. Москаленко. – Одеса: ОДУ, 1958. – 80 с.
12. Москаленко А. А. Специфічна лексика українських говірок Одеської області / А. А. Москаленко // Наукові записки Одеського державного педагогічного інституту ім. К. Д. Ушинського. – Одеса: ОДПІ, 1960. – Т. XXV. – С. 65-78.
13. Словник українських говорів Одещини / за ред. О. І. Бондаря. – Одеса: ОНУ, 2011. – 222 с.
14. Хаценко Л. І. Вивчення діалектів української мови в другій половині ХХ століття / Л. І. Хаценко // Записки з українського мовознавства. – Одеса: Астропринт, 2003. – Вип.12. – С. 239-245.
15. Хрустик Н. М. Проблеми морфемного, словотвірного та етимологічного аналізу / Н. М. Хрустик. – Одеса: Фенікс, 2011. – 114 с.

УДК 81'373.45=111:340.113=161.2

АДАПТАЦІЯ АНГЛОМОВНИХ ПРАВНИЧИХ ТЕРМІНІВ У СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОГО КОНСОНАНТИЗМУ**Сергєєва Г. А.**

У статті подано результати аналізу фонетичної адаптації англomовних запозичень. Досліджено особливості їх фонетичної трансформації в системі українського консонантизму. Встановлено основні види консонантних субституцій, причини виникнення термінів-варіантів та шляхи їх унормування. Ключові слова: англomовні запозичення, фонетична адаптація, фонетична трансформація, консонантні субституції.

В статье приведены результаты анализа фонетической адаптации англоязычных заимствований. Изучены особенности их фонетической трансформации в системе украинского консонантизма. Определены основные виды консонантных субституций, причины возникновения терминов-вариантов и способы их нормирования. Ключевые слова: англоязычные заимствования, фонетическая адаптация, фонетическая трансформация, консонантные субституции.

The article provides results of the analysis of the English loan words phonetic adaptation. Peculiarities of their phonetic transformation in the Ukrainian language consonant system are researched. The main types of consonants substitution, the reasons of alternative terms appearance and possible ways of their standardization were identified.

Key words: the English loan words, phonetic adaptation, phonetic transformation, consonants substitution.

Розвиток української мови, як складної, динамічної системи, супроводжується впливами інших мов, насамперед на лексичному рівні. Запозичення іншомовної лексики відбувається постійно, змінюються лише мови-донори та основні сфери впливу. Останні декілька десятиліть характеризуються появою значної кількості англomовних запозичень, насамперед у сфері термінології, зокрема й у терміносистемі права.

Проблемі лексичних запозичень присвячено достатньо велику кількість праць, в яких досліджуються загальнотеоретичні та прикладні питання проблеми запозичень, однак дослідження процесу фонетичного освоєння англomовних запозичень відсутні. Разом з тим слід зазначити, що цей аспект є достатньо важливим, особливо в правничій термінології, яка потребує чіткого нормування і не допускає наявності термінів-варіантів.

Пристосування до фонетичної системи мови-реципієнта – це складний і тривалий процес формальної адаптації запозичень до нового мовного середовища, оскільки зовнішня форма запозичених слів, за спостереженнями дослідників, зазнає змін як під час їх входження в систему мови-реципієнта, так і протягом подальшого функціонування в ній [1, с. 178]. Фонологічна адаптація, за спостереженнями А. Білецького [2, с. 18], базується на відповідностях між фонологічними системами мов, які знаходяться у стані контакту.

Вокальні та консонантні субституції, тобто заміна іншомовного звука найближчим до нього звуком рідної мови, і є об'єктом спостереження під час дослідження процесу освоєння запозичених слів фонетичною системою мови-реципієнта. Очевидно, що за умов абсолютної адекватності звукових субституцій не було б необхідності в дослідженні особливостей звукової натуралізації запозичених слів на українському мовному ґрунті. Таку необхідність може викликати тільки наявність варіантів, різних способів субституції іншомовного звука, що викликані певними зовнішніми та внутрішніми причинами. Це виявляється особливо актуальним у випадках взаємодії неспоріднених мов з неадекватними елементами фонетичної системи, зокрема таких лінгвально віддалених мов, як

англійська та українська. Непослідовність передавання одних і тих самих звуків, які знаходяться в однаковій позиції у слові, відносять до негативних рис адаптаційних традицій нашої мови, що пояснюється саме відмінностями фонологічних систем взаємодіючих мов [2, с. 18].

Отже, метою даної статті є аналіз англійських запозичень в українській правничій термінології з погляду їх фонетичного оформлення, встановлення тенденцій їх адаптації на фонетичному рівні в системі українського консонантизму, визначення причин виникнення фонетичних варіантів у запозичених слів у новому мовному середовищі та можливих шляхів їх унормування.

Консонантизм досліджуваних нами взаємодіючих мов має свої особливості. По-перше, українська мова переважає англійську кількістю приголосних (відповідно 32/24), через що її і відносять, на відміну від англійської, до мов консонантного типу. Слід зазначити, що багатий консонантизм є спільною типовою рисою всіх слов'янських мов [3, с. 18], оскільки поряд з "основними" з артикуляційного погляду приголосними (23), в українській мові існують м'які та подовжені, або довгі, приголосні фонем, які складають периферійну підсистему. В англійській мові немає особливих приголосних фонем, які б відрізнялися від співвідносних їм інших фонем своїм пом'якшенням чи довготою. Отже, для англійського консонантизму, на відміну від українського, не властиве фонологічне протиставлення за тривалістю (довгі / короткі) та за ступенем палаталізації (м'які / тверді). Консонантні системи двох мов також характеризуються різною дистрибуцією приголосних фонем за групами протиставлень та відсутністю в українській мові відповідників деяких англійських фонем. Англійські приголосні мають також ряд артикуляційних особливостей. Наприклад, англійські глухі приголосні вимовляються більш енергійно, ніж подібні до них українські фонем, передньоязичні приголосні в англійській мові є альвеолярними, а в українській мові вони замінюються дентальними фонемами.

Приголосні фонем в англійських запозичених термінах підлягають на українському мовному ґрунті повній або частковій субституції. Більшість приголосних фонем в обох мовах, незважаючи на деякі артикуляційні особливості, близькі за звучанням, тому англійські фонем легко замінюються близькими до них українськими приголосними. При цьому в більшості випадків спостерігаємо встановлення регулярних простих діяфонічних зв'язків. Приголосні /b→б/, /p→п/, /m→м/, /f→ф/, /d→д/, /t→т/, /k→к/, /n→н/ зазнають простої субституції українськими приголосними і винятків не мають, наприклад: *abandon* – *абандон*; *detention* – *детеншен*; *dumping* – *демпінг*; *off-shore* – *офшор* та ін.

Пристаюючи до фонетичної системи української мови, англійські приголосні втрачають не властиві консонантній системі нашої мови артикуляційні риси і натомість, замінюючись відповідними українськими фонемами, набувають ряд особливостей. Так, англійські глухі проривні втрачають напруженість, яка в англійській мові є додатковою супровідною фонематичною рисою їх артикуляції: *barrister* – *барістер*; *broker* – *брокер*, а англійські передньоязичні приголосні з апікальною артикуляцією змінюються в українській мовній системі подібними до них приголосними фонемами з дорсальною артикуляцією: *alternate* – *альтернатив*; *leasing* – *лізинг*. Однак передавання англійських приголосних в українській мові має і певні особливості, зокрема встановлення складних діяфонічних зв'язків між деякими фонемами англійської та української консонантних систем і, як наслідок, широка варіативність засобів їх передачі на україномовному ґрунті.

Так, в англійській мові "темний" та "світлий" відтінки приголосної // є двома позиційними варіантами цієї фонем. Світлий варіант фонем // вживається перед голосними та /j/ і характеризується легкою палаталізацією, а темний – перед приголосними та в кінці слова. На українському мовному ґрунті фонема // передається двома різними фонемами /л/ та /л':

1) фонемою /л/ у позиції перед приголосними та в кінці слова, що відповідає орфографічним нормам англійської мови, та перед голосними /a/, /o/, /y/, /e/, /u/, що пояснюється підпорядкуванням відповідних запозичених термінів правилам української орфографії: *holding* – *голдінг*; *goodwill* – *гудвіл*; *dismissal* – *дисмисл*; *default* – *дефолт*; *dealer* – *дилер*; *elect* – *елект*; *schedule* – *шедула*; *common law* – *комен ло*; *rollover* – *роловер*; *lumpsum charter* – *лупсум чартер*;

2) м'якість /л'/ позначається на письмі літерами я, ю, і, ь: *alienation* – *алієнація*; *delivery* – *делівері*; *derelict* – *дерілікт*; *on-call* – *онколь*; *freehold* – *фригольд*.

При цьому українська приголосна /л'/ більш палаталізована, а /л/ більш тверда, ніж відповідні англійські варіанти. Крім того, англійська та українська фонемні відрізняються артикуляцією, тому англійська альвеолярна артикуляція замінюється в українській мові дорсально-альвеолярною. Слід також зауважити, що відтворення цієї англійської фонемі свідчить про те, що проаналізовані англіцизми підкоряються фонологічним нормам української мови, демонструючи відхилення від орфоепічних норм мови-джерела. У запозичених термінах англійської походження спостерігається вживання твердої приголосної /л/ у тих позиціях, де в англійській мові вона вимовлялася з невеликим ступенем палаталізації, зокрема після голосних, і навпаки – палаталізація на українському мовному ґрунті “темного” відтінку англійської приголосної: *bill* – *білль*; *domicile* – *доміциль*; *alternate* – *альтернат* та ін. У зв'язку з цим виникає варіантність /л' - /л'/ у термінах *гомруль* – *гомрул*; *білль* – *біл*, *онкол* – *онколь*.

Складні діяфонічні відносини конвергентного характеру встановлюються між англійськими губними /w/ і /v/ та українською приголосною фонемою /в/. Субституція /v → в/ має в українській правничій термінології стабільний характер: *voucher* – *ваучер*; *venture* – *венчурний*; *delivery* – *делівері*; *cover* – *ковер*; *overdraft* – *овердрафт*. Англійський приголосний [w] за артикуляцією подібний до українського сонанта [в], хоча при вимові цього приголосного в англійській мові губи значно більше округлюються і випинаються вперед, як для вимови українського звука [у]. Мабуть, через це англійську фонему /w/ в українській мові іноді передають фонемою /у/, наприклад: *уікенд*, *уотергейт*. Проте в нашому дослідженні такі випадки не зафіксовані і загальною тенденцією передавання фонемі /w/ у правничих термінах, запозичених українською мовою з англійської, є її субституція українською /в/, наприклад: *warrant* – *варант*; *goodwill* – *гудвіл*; *switch* – *свіч*; *swift* – *свіфт*; *swop* – *своп*. До речі, у словах, де в мові-джерелі графема “w”, відповідно до орфоепічних норм англійської мови, позначає нуль звука, вона також не відтворюється графічними засобами української мови. Це можна пояснити відтворенням на україномовному ґрунті фонемного складу цих запозичень: *underwriter* – *андерайтер*; *underwriting* – *андерайтинг*.

Особливістю передавання українською мовою англійської приголосної /r/ в англійських правничих термінах, стійким діяфоном якої є українська фонема /р/ [пор.: 4, с. 134], є те, що вона відтворюється в позиції після голосного, де в британській вимові звук [r] зникає, а в американській вимовляється нечіткий, ковзний звук [ɹ], наприклад: *attorney* – *аторней*; *auditor* – *аудитор*; *barrister* – *барістер*; *barter* – *бартер*; *broker* – *брокер*; *voucher* – *ваучер*; *verdict* – *вердикт*; *dealer* – *дилер*; *corruption* – *корупціонер*; *concern* – *концерн*. У цих випадках можна припустити вплив орфографії або запозичення термінів з американського варіанту англійської мови. Хоча, стосовно кінцевої позиції у слові, цілком можливими є морфологічні чинники, оскільки тут приголосна /r/ входить до складу суфікса –er (or), який в українській мові послідовно замінюється суфіксом –ер (ор). При цьому слід зазначити, що на фонетичне оформлення деяких термінів під час їх запозичення в українській мові могло вплинути посередництво інших мов. Зокрема термін *концерн* був запозичений з англійської мови через німецьке посередництво [5], що позначилося на його звуковому складі в українській мові, пор. нім. Konzern.

На увагу заслуговує також дослідження особливостей фонетичного освоєння українською мовою англійських термінів з приголосними /g/ та /h/. Історія графічного та фонетичного відображення фонемі /g/ у словах іншомовного походження на українському ґрунті тісно пов'язана з історією літери ґ у нашій мові. Літера ґ на позначення проривного приголосного [g] у 1933 році була вилучена з українського алфавіту і, таким чином, в українській мові для позначення цього звука тривалий час навіть не було окремої літери. І, хоча згідно з новим (1996 р.) “Правописом української мови”, літера ґ для позначення проривного задньоязикового звука була повернута в український алфавіт, проте в українському мовознавстві й досі немає єдиної думки щодо фонематичності

звучає [r]. Так, слабке протиставлення іншим фонемам української мови, можливість заміни його фарингальним [r] у вимові частини українців і тенденція до такої заміни, що існує в полтавсько-київському діалекті, дають підстави Л. Прокоповій [9, с. 112] заперечувати фонематичність приголосного [r], а отже і потребу позначати його на письмі відповідною літерою. Однак, на думку О. Пономарева [8, с. 19], літера r, яка позначає відповідний звук, необхідна для розрізнення на письмі й у вимові багатьох слів, таких як *gnim* і *gnim*, *grati* і *grati*, *guli* і *guli* та ін., що свідчить про наявність протиставлень та смислорозрізнявальної функції у приголосного [r] і доводить його фонематичність.

За спостереженнями В. Перебийніс [6], які хронологічно відносяться до 70-х рр., в українській мові спостерігалось постійне звуження сфери застосування фонем /r/, що, можливо, відбувалося через тривалу відсутність в українській абетці літери на його позначення. Саме з цієї причини до недавнього часу англійська фонема /g/ в англійських термінах послідовно передавалася фонемою /r/ та відтворювалася на письмі відповідно літерою r, що зафіксовано у словниках, наприклад: *grant* – *грант*; *inauguration* – *інаугурація*; *goodwill* – *гудвіл*; *hooligan* – *хуліган*. Хоча у словниках початку ХХ століття ці ж англійські терміни зафіксовані з літерою r на позначення англійської приголосної /g/: *інаугурація*, *хуліган* [7]. З поновленням літери r в українській мові спостерігається більш активне вживання позначуваного нею звука, до того ж часто недоречно. Як зазначають укладачі Словника економічних термінів (1997) [11, с. 4], це викликано тим, що правила вживання цієї літери ще до кінця не розроблені, а критерії вибору між літерами “r” та “r” досить розмиті.

Однак, якщо у передаванні іншомовних термінів дотримуватись вимови мови-джерела, то англійську фонему /g/ слід передавати українською проривною /r/, оскільки ці приголосні в англійській і українській мовах творяться аналогічно, і, до того ж, в українському алфавіті є графічне позначення фонем /r/. Таким чином, субституція англійської /g/ українською фонемою /r/ не суперечить, як нам здається, фонологічній природі української мови, хоча у досліджених нами запозичених правничих термінах ця англійська фонема послідовно передається фарингальною /r/. Таке передавання цього англійського звука зумовлене, на наш погляд, мовною традицією.

Подібне спостерігається і при трансформації англійських термінів з фонемою /h/. В українській мові ця фонема встановлює складні діафонічні зв'язки конвергентного характеру з двома українськими фонемами /r/ та /x/, наприклад: /h/→/r/: *home rule* – *гомрул*; *leasehold* – *лізгольд*; *freehold* – *фрігольд*; /h/→/x/: *hijacker* – *хайджер*; *hijacking* – *хайджекін*; *hacker* – *хакер*; *deck holder* – *декхолдер*; *know-how* – *ноу-хау*. При цьому спостерігається виникнення фонетичної варіантності: *hedge* – *хедж* – *гедж*; *hiring* – *хайринг* – *гайринг*.

Слід зауважити, що передавання в українській мові іншомовної придихової фонем /h/ українською задньоязиковою /x/, зокрема в давніх запозиченнях, зумовлено, очевидно, впливом російської мови, де аналізованому англійському звукові відповідає лише фонема /x/, оскільки там немає фрикативної /h/, а є лише фонем /r/ і /x/. В українській же мові англійській фонемі /h/ відносно відповідає фарингальний /r/, тому вимова /x/ на місці етимологічного /h/ лише наслідок російської практики передавання цього звука, не маючи під собою жодних мовних підстав. О. Пономарів вважає таке передавання фонем /h/ помилкою проти української фонетики й вимови [8, с. 20]. Тому дослідники пропонують у новіших запозиченнях придихання /h/ всюди передавати через /r/, особливо в запозиченнях з англійської мови, а на місці етимологічного /g/ вживати /r/ [10, с. 4–5]. Наше дослідження фонетичної трансформації англіцизмів, до складу яких уходить фонема /h/, на ґрунті української мови й порівняння артикуляційно-акустичних характеристик англійської та відповідних українських фонем дає підстави погодитися з вищезгаданими думками науковців та пропонувати як нормативні терміни *гедж* та *гайринг*.

Відтворення передньоязикових фрикативних /s/, /z/ у складі англійських правничих термінів на ґрунті української мови відбувається, як правило, шляхом їх субституції відповідними українськими фонемами /c/ і /z/, які, відрізняючись від англійських в основному тільки місцем утворення перепони, мають більш різкий,

свистячий характер, ніж їхні англійські відповідники. Фонема /s/ має декілька українських фонем-субститутів. У переважній більшості термінів вона відтворюється українською /c/, на початку слова і перед приголосною – послідовно, що відповідає англійській вимові, наприклад: *solicitor* – *солікутор*; *summit* – *саміт*; *sponsor* – *спонсор*; *spot* – *спот*; *consols* – *консоли*; *dismissal* – *дисмисл*; *privacy* – *прайвесі*; *trust certificate* – *трасм-сертифікат*; *notice* – *номіс*; *subvention* – *субвенція* та ін.

У деяких термінах зустрічається передавання англійської глухої фонemi /s/ українською дзвінкою /z/: *leverage lease* – *левереджліз*; *leasehold* – *лізгольд*; *leasing* – *лізинг*; *licenser* – *ліцензіар*.

Із традиційним передаванням в українській мові латинської літери “с” українською графемою “ц” пов’язана, на нашу думку, субституція англійської /s/, яка в цих термінах позначається на письмі графемою “с”, українською фонемою /c/: *domicile* – *доміциль*; *cancelling* – *канцелінг*; *concern* – *концерн*; *suicide* – *суїцид*. Важливими чинниками в засвоєнні деяких термінів є опосередкований шлях їх запозичення та аналогія до існуючих в українській мові слів із подібним фонетичним оформленням, зокрема, термін *концерн*, як ми зазначали раніше, є англомовним за походженням словом, але запозиченим через посередництво німецької мови, що і засвідчує його фонетичне відтворення в українській мові. Термін *ліцензіар* оформився, на нашу думку, за аналогією до запозиченого раніше слова *ліцензія* латинського походження, що запозичене через посередництво німецької – нім. *Lizenz*, або польської мови – польськ. *licencja*.

Передавання фонemi /z/ через /c/, можливо, зумовлено до деякої міри орфографією: *gross terms* – *грос-термс*; *futures* – *ф’ючерс*. В останньому випадку причиною може бути запозичення відповідного терміна з американського варіанту англійської мови, де літера “s” передає глуху приголосну /s/.

У звукосполученнях [st], [sp] англійському [s] завжди відповідає основний алофон української приголосної фонemi /c/, що відображає особливості норм англійської орфоєпії, наприклад: *estoppel* – *есмопель*; *distributor* – *дисмпу-б’ютор*; *district* – *дисмпукт*; *investor* – *інвєсмор*; *trust* – *трасм*; *stand-by* – *стенд-бай*; *dispatch* – *диспач*; *sponsor* – *спонсор*; *spot* – *спот*; *spread* – *спред*.

Дуже важливою рисою обох мов є фонологічне розрізнення дзвінких та глухих приголосних, тому освоєння англомовних запозичень в українській мові характеризується збереженням дзвінкості кінцевих приголосних, наприклад: *bond* – *бонд*, *dumping* – *демпінг*, *kidnapping* – *кіднепінг*. Оглушення кінцевої приголосної в запозиченні *standard* – *стандарм* пояснюється, очевидно, посередництвом російської мови, оскільки для неї характерне оглушення дзвінких у кінцевій позиції. Пор.: рос. стандарт; нім. Standard; слов. *standard; польськ. standard.

Протиставлення приголосних за твердістю – м’якістю не має в англійській мові фонологічного характеру, і, хоча англійські приголосні в певних позиціях досить часто характеризуються м’яким або твердим забарвленням, вони ніколи не палаталізуються перед голосними переднього ряду. Тому регулярну палаталізацію англійських приголосних перед українською /i/ можна вважати ознакою фонетичного освоєння відповідних запозичень: *admonition* – *адмоніція*, *affidavit* – *афідевім*, *goodwill* – *гудвіл*.

Англомовні правничі терміни з подвоєними приголосними на ґрунті української мови звичайно передаються однією приголосною фонемою: *barratry* – *баратрія*; *business* – *бізнес*; *warrant* – *варант*; *goodwill* – *гудвіл*; *call* – *кол*; *common law* – *комен ло*; *corroboration* – *короборація*; *corruption* – *корупція*. Це повністю відповідає їх оригінальній вимові, оскільки подвоєні приголосні в англійській мові позначають одну фонему, що також відповідає й нормам української орфоєпії.

Дослідження виявило, що проаналізовані англомовні терміни зазнали повної фонематичної субституції в системі консонантизму. Разом з тим є англомовні терміни, які мають у мові-реципієнті фонетичні варіанти, що є негативним явищем для терміносистеми. Отже, необхідним є подальше дослідження даної проблематики з метою виявлення основних тенденцій фонетичного освоєння англіцизмів в системі української мови, їх узагальнення та встановлення чітких правил правопису запозичень.

Література

1. Биржакова Е.Э. Очерки по истории лексикологии русского языка XVIII в. Языковые контакты и заимствования / Е. Э. Биржакова, Л. А. Войнова, Л. А. Кутина. – Л.: Наука, 1972. – 430 с.
2. Білецький А. О. Адаптація давньогрецького ономастикону в східнослов'янських мовах / А. О. Білецький // Іноземна філологія. – Львів, 1971. – Вип. 24. – С. 17–23.
3. Жлуктенко Ю. О. Порівняльна грамати́ка англійської та української мов. Посібник для вчителів / Ю. О. Жлуктенко. – К.: Рад. школа, 1960. – 160 с.
4. Жлуктенко Ю. О. Українсько-англійські міжмовні відносини: Українська мова у США і Канаді / Ю. О. Жлуктенко. – К.: Вид-во Київськ. ун-ту, 1964. – 168 с.
5. Крысин Л. П. Толковый словарь иноязычных слов / Л. П. Крысин. – М.: Русский язык, 1998. – 848 с.
6. Перебийніс В. Кількісні та якісні характеристики фонем сучасної української літературної мови / В. Перебийніс. – К.: Наук. думка, 1970. – 272 с.
7. Підприємницьке право України: Підручник. – Х., 2000. – 480 с.
8. Пономарів О. Культура слова: Мовностилістичні поради: Навч. посібник / О. Пономарів. – К.: Либідь, 1999. – 240 с.
9. Прокопова Л. Приголосні фонеми сучасної української літературної мови / Л. Прокопова. – К.: Вид-во Київськ. ун-ту, 1958. – 112 с.
10. Словник іншомовних слів / Уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К.: Наук. думка, 2000. – 680 с.
11. Словник-посібник економічних термінів: Рос.-укр.-англ. / О. М. Дрозд, В. В. Дубічинський, А. С. Д'яков та ін.; За ред. Т. Р. Кияка. – К.: Вид. дім "KM Academia", 1997. – 264 с.

УДК 811. 161. 2'37

**ЛЕКСИЧНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ:
ІСТОРИКО-СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ****Сімонок В. П.**

Стаття присвячена взаємодії української мови з англійською, французькою та німецькою мовами в процесі їх контактування. Ці мови обрані для дослідження через їх розповсюдженість і вплив на інші мови світу. У статті проаналізовано основні закономірності еволюції мови, встановлено шляхи, засоби і причини запозичування, визначено функції запозичених слів та розглянуто історичні процеси, що пов'язані з ними.

Ключові слова: запозичення, мовна картина світу, концептуальна картина світу, асиміляція, мова-джерело.

Статья посвящена взаимодействию украинского языка с английским, французским и немецким языками в процессе их контактирования. Эти языки выбраны для исследования из-за их распространения и влияния на другие языки мира. В статье проанализированы основные закономерности эволюции языка, установлено пути, средства и причины заимствования, определены функции заимствованных слов и рассмотрены исторические процессы, связанные с ними.

Ключевые слова: заимствование, языковая картина мира, концептуальная картина мира, ассимиляция, язык-источник.

The article is devoted to analyze the interaction of the Ukrainian language with the Romanic and Germanic languages in the course of their contact. These languages are chosen for the research because they are widely spread and because of their influence on other languages of the world. The article analyzes the main laws of language evolution, states the ways, methods and reasons of borrowing, finds out the functions of borrowed words and besides it looks upon the historical processes that are connected with them.

Key words: borrowing, linguistic picture of the world, conceptual picture of the world, assimilation, source-language.

Актуальність даної статті зумовлена, по-перше, тим, що запозичення були і залишаються одним із важливих, а в деяких лексико-семантичних групах (ЛСГ) одним із головних шляхів поповнення словникового складу української мови, а тому потребують докладного вивчення їх обсягу та різних семантичних процесів запозичування, адаптації і розвитку іншомовних слів, їх місця у лексичній системі української мови та мовній картині світу. По-друге, не зменшується увага сучасної лінгвістики до питання мовних контактів, до запозичень як засобу номінації.

У сучасній україністиці розглядаються питання про запозичення та асиміляцію лексичних одиниць, але більшість робіт має переважно класифікаційний характер, не торкається глибинних семантичних процесів.

У статті досліджується історія становлення системи запозичень з романських і германських мов, характеризуються закономірності запозичування слів в українську мову, що є однією з форм включення досвіду народів, з якими перебували й перебувають у контакті українці, у їх концептуальну й мовну картини світу. Підтвердження цієї концепції можна знайти у працях Б. Рассела [6, с. 2-14], Р. О. Якобсона [5, с. 232], Г. В. Колшанського [1, с. 175] та ін. У процесі розвитку мови виникає невідповідність між концептуальною й мовною картинами світу, що пояснюється впливом матеріальних і соціальних умов існування носіїв мови та національною своєрідністю бачення світу. Така невідповідність задовольняється, з одного боку, змінами в мові внаслідок внутрішніх процесів, а з другого – запозичуванням.

Одним із аспектів дослідження запозиченої лексики в українській мові є соціолінгвістичний, що полягає у висвітленні історії входження в мову певних груп запозиченої лексики внаслідок суспільно-економічних і політичних контактів України з різними народами на різних історичних етапах.

З погляду тривалості функціонування в українській мові запозичені слова розподіляються на давні, що ввійшли ще в дописемний період, ті, що входили на різних історичних етапах контактування народів у писемний період розвитку української мови, та сучасні. До давніх належать окремі германізми, успадковані від варягів (*вал, гай, кліть, меч, шолом*) [4, с. 87] та вікінгів (*крюк, лар, пуд*) [3, с. 78]. Наслідком торговельних контактів із німецькими князівствами у XIII–XIV ст. є певна кількість запозичень (*варт, крам, кошт, ярмарок*). Із поширенням Магдебурзького права в XIV ст. із німецької до складу української мови входить окрема адміністративно-правова лексика: *бургомістр, квит, рада, тюрма*. Протягом XVI–XVII ст. із німецької запозичується будівельна лексика: *кахлі, крейда, брама, паркан* та військова термінологія: *абшит, брандмейстер, капрал*.

У XVI–XVII ст. в українську мову починають проникати запозичені слова з французької мови. Це зумовлюється, по-перше, впливом польського двора, що мав зв'язки з Францією, а по-друге – виправами козацького війська у європейських країнах, звідки воно й принесло запозичену військову лексику: *алебарда, атака, бомбарда, пістоль* та дипломатичну термінологію: *аудієнція, кондиція, сатисфакція* тощо. У XVIII ст. французький вплив серед козацької верхівки виявився у певних змінах у побуті, традиціях. Поряд із українськими національними назвами страв: *борщ, вареники, галушки* з'являються нові: *бульйон, десерт, шоколад* тощо. Козацька старшина вважає престижним мати у побуті такі меблі, як *канапа, комод, фотеля* й одягатися в *камзол, сюртук, фрак*.

Обмежена кількість слів англійського походження того часу належить головним чином до торговельної лексики й одиниць виміру, наприклад: *гінея, дюйм, миля, чек, ярд*, які в українській мові вживалися рідко.

Одним із шляхів входження лексичних запозичень в українську мову XVIII ст. була література. Запозичення проникали також через мову привілейованих соціальних груп, які перебували на службі у закордонних місіях при дворах і посольствах, та діячів культури, які навчалися за кордоном. Оскільки на той час мовою західноєвропейської освіти була переважно латина, значна кількість латинізмів увійшла до складу української мови з галузей: а) медицини: *ангіна, туберкульоз*; б) техніки: *арматура, контакт*; в) науки: *аргумент, формула*; г) юриспруденції: *апеляція, юстиція*; г) політики: *декларація, республіка*.

Протягом XIX ст. із розвитком науки і промисловості в певних галузях передують англійські країни, через що українська мова й збагатилася англіцизмами *гравітація, електроліз, інерція*. Французькі запозичення були представлені назвами міжнародних і політичних документів: *нота, пакт, ратифікація*; предметів побуту: *бра, гарнітур, канделябр*. Німецькі – технічними назвами: *зумер, керн, мульда, орт*.

У XX ст. перевага повністю належить англійським запозиченням у галузях ринкової економіки: *консалтинг, транш, тренд*; високих технологій: *когерер, фединг*; спорту: *скайбайкеринг, сноубординг*, мас-медіа: *піар, хіт, шоу-бізнес* та ін. Німецькі запозичення представлені металургійною термінологією: *веркблей, кобальт, роштейн*, військовими термінами: *абвер, аусвайс, гестапо* та назвами тканин: *варсолан, дедерон, перлон* і т. ін. Французькі запозичення пов'язані з високою модою (Haute couture): *дефіле, модель, прет-а-порте*.

Виділяють три етапи рецептивної асиміляції запозичень. Перший називають використанням або проникненням. На цьому етапі слово з'являється епізодично, зберігає іншомовне написання і ще належить до мовної картини світу мови-джерела. Іноді деякі слова відкидаються мовною системою як варваризми. На другому етапі запозичене слово використовується багатьма членами мовного колективу. Воно включається в лексико-семантичну систему, використовується дедалі частіше, хоча й відчувається його чужорідність. На третьому етапі

запозичене слово вже не сприймається як іноземне і повністю підпорядковується законам української мови.

На запозичування, як і на розвиток мови взагалі, впливають зовнішні та внутрішні чинники. Зовнішні відбивають зв'язки мови з різними сторонами людського існування й історії суспільства, через які відбувається зв'язок історії мови з історією народу. Ці чинники стають детермінантами, які безпосередньо визначають розвиток лексики. Будь-які зміни у світі матеріальних речей, суспільних установ, духовному житті людини потребують запозичування відповідних найменувань.

До внутрішніх причин запозичування відносять: 1) необхідність уточнення або деталізації відповідних значень існуючого слова, наприклад, запозичені назви: **аутригер, бриг, вельбот** розрізняють назви кораблів за конструкцією та функціями; 2) прагнення до економності мовної системи, наприклад, (укр.) кінні змагання для трьох- та чотирьохрічних верхових рисистих коней – (англ. derby) **дербі**.

Причиною запозичування може бути престиж тієї чи іншої мови: наприклад, вплив французької мови, коли Франція стала гегемоном у культурному житті та філософії у XVII – XVIII ст., у наші дні перевагу має англійська мова.

До причин запозичування можна також віднести номінативну необхідність. У кожного народу існує своя картина світу, що значною мірою виявляється у предметній сфері. Слова на позначення конкретних предметів запозичуються не поодинокими лексемами, а цілими лексико-семантичними групами, що виражають відповідний фрагмент мовної картини світу.

Мовні контакти, що є визначальним чинником у процесі запозичування, можуть бути безпосередніми або опосередкованими. Перший тип контактів відбувається при політичних, економічних і культурних відносинах між народами, які живуть поруч. Велику роль у поширенні запозичених слів в українській мові відіграють білінгви, які володіють українською та однією з інших мов. При цьому для засвоєння іншомовних слів достатньо двомовності не всього населення, а тільки його частини. Наявність двомовності не обов'язково є результатом територіального контакту двох сусідніх народів, що особливо виявляється в українській мові XX ст. Опосередковані контакти можуть відбуватися через посередництво третьої мови. Для української мови XV – середини XVII ст. мовою-посередником виступала польська. Із середини XVII ст. на заході України триває вплив польської мови, на сході – російської. У XIII-XIV ст. українська мова виступала посередником для запозичування слів з європейських мов у литовську, у XV-XVIII ст. – в російську.

Важливе місце у збагаченні лексичного складу української мови запозиченими словами посідає писемне мовлення: художня література, публіцистика, листування, обмін інформацією, преса. Цим джерелом сьогодні є також сучасні засоби електронного зв'язку, зокрема Інтернет.

Запозичені слова в українській мові виконують різні функції: 1) номінативну, що задовольняє потребу мови в засобах номінації; 2) аксіологічну, що збагачує мову оцінними й експресивними засобами; 3) стильову, що полягає в диференціації власне українських і запозичених слів залежно від типу мовлення; 4) семантичної диференціації або ідентифікації понять українського й запозиченого слів; 5) термінотворення; 6) інтернаціоналізації певних шарів лексики та глобалізації окремих складників МКС.

Крім зазначених основних, Л. М. Пелепейченко [2, с. 40-50] вирізняє перехідні специфічні функції: номінативно-екзотичну – називання реалій, не властивих питомо українській МКС. Це, зокрема, назви екзотичних істот (**анаконда, лама, нанду**), рослин (**банан, гікорі, батат**), споруд (**бунгало, вігвам**). Для таких слів англійська та іспанська мови є не джерелом, а посередником, а джерелом виступають маловідомі мови інших народів. Наприклад, **анаконда** (індіан.) – змія родини удавових, **батат** (ісп. batata, з мови тайно) – солодка картопля, **бунгало** (англ. bungalow, з інд. бангло) – легка позаміська будівля з верандами, **вігвам** (англ. з алгонкінської) – житло, **гікорі** (англ. hickory з індіан.) – горіх, **нанду** (ісп. fiandi з індіан. мов) – американський страус, **пума** (ісп. з мови кечуа) – ссавець родини котячих.

У номінативній функції виділяють номінативно-уточнювальну, притаманну запозиченням, які мають відповідники в українській мові, але доповнюються семами з лінгвокраєзнавчим компонентом (країна, релігія): (*церква* – православний храм, *кірха* – лютеранський храм); *костел* – католицький храм, *мечеть* – мусульманський храм. Ця функція пов'язана з тим, що відповідні концепти відомі, але не властиві українському етносові, бо виражають явища й поняття інших народів. Номінативно-історична функція полягає в називанні концептів історичних явищ, властивих іншим народам: *васал* (фр. vassal – слуга) – (за середньовіччя – феодал, залежний від більш могутнього феодала-сеньйора), (перен. “підлегла держава або особа”); *сюзерен* (фр. suzerain – верховний) – (за часів феодалізму – великий феодал).

Досліджений матеріал дає можливість виявити, що запозичення з англійської, французької та німецької мов в українську не є поодинокими, а становлять семантичні блоки, співвідносні з певним простором у концептуальній і мовній картинах світу. Ці блоки вступають у системні зв'язки як з лексикою української мови, так і з запозиченою.

I. Суспільно-політична лексика. Кожна епоха має свою суспільно-політичну термінологію, вживану на позначення існуючого ладу, класового поділу, суспільно-правових взаємин і т. ін. Ця лексика перебудовується разом із зміною певної суспільно-історичної формації, тобто великою мірою піддається регульовальному впливу суспільства.

За семантикою іншомовні слова, що належать до суспільно-політичної лексики, можна поділити на такі групи:

1) політологічна: а) назви явищ суспільно-політичного: *брифінг, рейтинг, саміт*; і соціального життя: *драг-дилер, пресинг, прес-реліз, диктат, ніцшеанство*;

2) адміністративна: *губернатор, конгрес, крайстаг, мерія, штат*;

3) правова термінологія: *алібі, еміграція, кіднепінг, рекет, тероризм, штраф*.

До цієї ж групи належать слова, що відбивають історичні й суспільно-політичні реалії Англії, США, Німеччини та Франції: *віги, гегельянство, дайхард, деїзм, луддитизм, рояліст*. З Французькою революцією XVIII ст. пов'язані назви *абсолютизм, деспот, жирондист, референдум*. З бурхливим розвитком капіталізму та поширенням філософських поглядів Гегеля, Канта, Маха і революційних ідей Маркса–Енгельса пов'язані лексеми: *люмпен-пролетаріат, капіталізм, марксизм, штрейкбрехер* тощо. У XIX ст. суспільно-політична лексика збагатилася також і англійськими запозиченнями, а саме: *джингоїзм, лейборист, хартія, чартизм*.

До суспільно-політичної лексики належать слова, які сьогодні входять до активного словника української мови у зв'язку з суспільно-політичними змінами в суспільстві. Серед них: *бандитизм, корупція, офф-рекорд, пабліситі, прес-реліз, фелоні*.

II. Соціально-економічна лексика. Основу цієї лексичної групи становлять слова, пов'язані з фінансово-економічною й торговельною діяльністю суспільства. У зв'язку з цим активізувалося функціонування ряду лексем, які раніше вживалися тільки для позначення явищ капіталістичного світу: *ажіотаж, вексель, дефіцит, інфляція*; відбулися зміни в семантичній структурі окремих слів. Наприклад слово *аутсайдер* у спортивній термінології позначає “спортсмен або команда, що займають останні місця у змаганнях”. У межах фінансово-економічної термінології це слово позначає “підприємство, що не входить до монополістичних об'єднань і веде з ними конкурентну боротьбу”, а також біржових спекулянтів-непрофесіоналів.

У системі фінансово-економічної і комерційної лексики виділяються слова, що належать до загальноживаних, напр.: *акредитив, баланс, долар, процент, ринок, спонсор* тощо. До аналізованої групи слів належать: 1) назви цінних паперів: *банкнота, валюта, вексель, облігація*; 2) платіжні документи: *чек, преїскурант*; 3) назви грошей: *долар, євро, фунт* (стерлінгів), *сантим, марка, шилінг*; 4) операції купівлі-продажу: *аванс, аукціон, експорт, імпорт*; 5) назви грошового стягнення або заохочення (винагороди): *грант, приз*,

штраф; 6) назви місць торгівлі: **база, біржа, маркет**; 7) назви осіб, що займаються фінансово-економічною діяльністю: **брокер, дилер, кулісьє, маклер**; 8) назви одиниць виміру: **галон, грам, дюйм, тонна, фунт**.

Німецька мова першою виробила досконалу економічну термінологію і у XIV–XV ст.ст. стала для української мови джерелом прямого запозичування слів: **гандель, мито, пломба, ринок, ярмарок**. До французьких запозичень належать: **аванс, квитанція, пенсія, фінанси, фірма**. Серед ранніх запозичень англійського походження зустрічаються назви грошових одиниць: **банкнота, пенні, фунт, чек**.

Наприкінці XX ст. в українській мові актуалізувалася велика кількість слів англійського походження, пов'язаних з інвестиційною діяльністю та біржовими операціями: **бредбериз, інфляційний хедж, консалтинг, офшор, транш, тренд**.

III. Військова лексика. Група слів на позначення військової лексики класифікується за назвами: 1) збройних сил: **армія, бундесвер, вермахт, рейхсвер**; 2) військових з'єднань, родів військ, підрозділів: **абвер, бригада, дивізія, гарнізон, гвардія, рота**; 3) видів зброї і боєприпасів: **бомба, динаміт, гаубиця, карабін, шмайсер**; 4) пов'язаними з ієрархією військових звань і посад: **адмірал, боцман, генерал, капітан, майор, маршал, мічман, офіцер, солдат**; 6) військових споруд: **бастіон, гауптвахта, госпіталь, казарма, пірс, форт**; 7) військових дій: **атака, блокада, бліцкриг**; 8) кораблів повітряного та морського флоту: **бот, гелікоптер, катер, лайнер, планер, субмарина, шхуна, глісер**.

Формування досліджуваної групи починається з XVI–XVII ст. через козаків, які перебували на службі в Німеччині та Франції під час ведення Тридцятилітньої війни. У цю добу до складу лексики української мови потрапила велика кількість німецьких та французьких запозичень: **армія, блокгауз, варта, гетьман, куля, спис, флінта, цейхгауз**. Найбільший приплив іншомовних слів відбувався у другій половині XVII ст. у зв'язку з військовими реформами Петра I та підготовкою власних військових спеціалістів за кордоном, зокрема в Німеччині. У XVIII ст. були запозичені німецькі назви чинів та звань: **генерал, фельдмаршал, фельдфебель** та англійські назви кораблів **барк, бот, бриг, вельбот** і частин корабля **бімс, блок-шип, бушприт**. У роки Другої світової війни увійшли в обіг німецькі запозичення: **абвер, бліцкриг, бункер, вермахт, гестапо, фаустпатрон, шмайсер**, французькі запозичення **колабораціоніст, макі, нонкомбатант, франтирер** та англійська назва **джи-ай**. Скороченням **джи-ай** користувалися лише інтенданти американської армії для позначення таких назв, як "м'ясні консерви", що згодом перетворилося на "гарматне м'ясо", а також на позначення виробів з оцинкованого заліза. Пізніше назва **джи-ай** поширила свою семантику і стала позначати "будь-який урядовий випуск казенного зразка". На українській ґрунт це слово потрапило у значенні "солдат армії США" як і назва **янкі**.

IV. Виробничо-технічна лексика. Складність цієї групи лексики зумовлена самою сферою діяльності, її багатопрофільністю. У системі запозиченої лексики виділяються такі групи слів: 1) назви пристроїв, механізмів, інструментів: **бампер, дисплей, домкрат, лазер, міксер, муфта, пульт**; 2) номінації промислових машин та засобів пересування: **бульдозер, екскаватор, тролейбус, фунікулер**; 3) назви технологічних процесів: **бесемерівський** (процес), **фільтрація, шліфування**; 4) назви друкарського виробництва: **кегель, кліше, крокі, прес**; 5) назви, пов'язані з електрикою, телефоном, телеграфом, радіо: **бодо, клема, контакт, пейджер, резистор, реле, факс**; 6) найменування газів, кислот, смол, сполук, фарб, волокон: **лайкра, латекс, спанбонд, бензин, гудрон, поліефір**; 7) назви руд, мінералів, порід: **пемза, гравій, графіт, кварц, мульда, шлам**; 8) металургійна термінологія: **блуж, сорбіт, бронза, кобальт, кокс**; 9) термінологія текстильного виробництва: а) назви технологій: **апрет, дренаж, мерсеризація, шліхта**; б) назви знарядь виробництва: **батан, берд, бобіна, реміза, фільєра, фризон**; в) назви тканин: **батист, вельвет, гіпюр, джерсі, креп, штапель**; 10) назви парфюмерних виробів та косметики: **гель, крем, лак, одеколон, пудра, шампунь**.

Більша частина аналізованої лексики має вузькотермінологічне значення, відоме лише фахівцям: **абзетцер** – багаточерпаковий екскаватор; **бремсберг** – пристрій для спускання вантажів; **бугель** – металеве кільце. Але серед цієї лексики є слова, які знайшли широке використання у мові, напр.: **домкрат, дрель, кабель, фен, центрифуга, шнур, штепсель** і т. ін. У наші дні в мову входять і активно функціонують слова, запозичені з англійської мови: **дискета, дисплей, курсор, пейджер, принтер, сканер, телефакс, файл** та ін. Із появою міжнародної комп'ютерної мережі "Інтернет" став можливим обмін посланнями за допомогою електронної пошти.

V. Лексика будівництва та архітектури. Одна з найдавніших груп запозиченої лексики в українській мові пов'язана з будівництвом, спорудженням житла, інтер'єром. До XIV–XV ст. належать запозичені з німецької мови назви знарядь, інструментів тощо. Пізніше, з розвитком будівельної техніки і контактів з майстрами, що походили з інших країн, в українську мову входить іншомовна лексика з французької, протягом XX ст. – переважно з англійської.

Лексика будівництва та архітектури розподіляється на кілька груп: а) назви споруд і їх устаткування: **бунгало, котедж, мансарда, шато, стодола, флігель**; б) деталей архітектури: **вітраж, зокаль, карниз, фриз, фронтон**; в) назви будівельних матеріалів: **бетон, мармур, толь, цемент, шифер**; г) інженерні споруди та ландшафтна архітектура: **авеню, бульвар, віадук, газон, еспланада, естакада, тераса**; г) предмети побуту: **багет, бра, жалюзі, плафон, торшер, лампа, шафа**; д) назви інструментів: **кайло, лобзик, рубанок**; е) назви людей за заняттям: **дизайнер, муляр, тесляр**.

У різний час залежно від вектора контактів, а також світових тенденцій у розвитку певної сфери життя змінюється і вектор запозичень; якщо протягом XVI – XIX ст. запозичення в побутовій сфері йшли переважно з французької, то у XX ст. помітно посилюється в цій царині вплив мови англійської.

Отже, запозичена лексика, взаємодіючи з власне українськими назвами, становить значний шар слів, що характеризується широким вжитком у носіїв мови і великою динамічністю. Відносна хронологічна послідовність зумовлена поступовим розширенням зв'язків України з тими чи іншими народами. Із посиленням міжнародних зв'язків, особливо з їх глобалізацією, хронологічна послідовність зникає і відбувається інтернаціоналізація певної частини лексичного складу мов.

Література

1. Колшанский Г.В. Коммуникативная функция и структура языка. // Г. В. Колшанский. – М.: Наука, 1984. – 310 с.
2. Пелепейченко Л. Н. Переходные типы значений слов (на материале русского языка) // Л. Н. Пелепейченко. – Харьков: ХГПУ, 1994. – 120 с.
3. Преображенский А. Г. Этимологический словарь русского языка: В 2 т. // А. Г. Преображенский – М.: Тип. Г. Лиснера, Д. Собко, 1910-1914. – Вып. 2. – С. 57-136
4. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка. – 2-е изд. // А. А. Шахматов – Л.: Учпедгиз, 1941. – 620 с.
5. Якобсон Р. Избранные работы. // Р. Якобсон. – М.: Прогресс, 1985. – 455 с.
6. Russel B. Logical positivism // B. Russel. – Revue Internationale de philosophie. –1950. – V.4. – №18. – P. 2–14

УДК 811.111'373'373.611

ГУМОРИСТИЧНИЙ ЕФЕКТ ОКАЗІОНАЛІЗМІВ ОГДЕНА НЕША**Скриль О. І.**

У статті розглядаються особливості відтворення гумористичного ефекту авторських okazionalizmiv O. Nasha. У результаті дослідження зроблено висновок, що утворення гумористичного ефекту значною мірою залежить від структури okazionalizmu, а також від контексту всього твору. А можливість сприймати гумор залежить від кожного окремого реципієнта.
Ключові слова: гумор, гумористичний ефект, okazionalizm.

В статье рассматриваются особенности воспроизведения юмористического эффекта авторских okazionalizmov O. Nasha. В результате исследования сделан вывод, что образование юмористического эффекта в значительной степени зависит от структуры okazionalizma, а также от контекста всего произведения. А возможность воспринимать юмор зависит от каждого отдельного реципиента.
Ключевые слова: юмор, юмористический эффект, okazionalizm.

The article deals with the nonce words by O. Nash as a means of creating humorous effect. As a result of the research the conclusion is made that the ability to create humorous effect greatly depends on both the structure of the nonce word and the whole context of the verse. The ability to perceive humor depends on each particular recipient.
Key words: humor, humorous effect, nonce word.

У світлі антропоцентричної парадигми загальновідомі явища отримують нових підходів до вивчення, що сприяє повнішому та ширшому аналізу їх сутності, виявленню їх нових граней. Увага дослідників не перестає концентруватися навколо індивідуальних авторських okazionalizmiv, якими рясніють художні твори взагалі, та віршовані зокрема. Вивчення okazionalizmiv не втрачає актуальності, адже їх утворення відбувається в рамках художнього дискурсу безперервно. Поява нових засобів художньої виразності слугує поштовхом для подальших всебічних досліджень цього складного явища. Крім того, дослідницька зацікавленість в авторських okazionalizmiv тісно пов'язана з орієнтацією теперішніх досліджень на людину як на мовну особистість. Оскільки "за кожним текстом стоїть мовна особистість, яка володіє системою мови" [6, с. 27], утворення okazionalizmiv можна вважати одним з проявів мовної особистості.

Матеріалом даного дослідження слугують віршовані твори відомого американського поета-сатирика Огдена Неша, якого вважають "неперевершеним майстром поезії гумору" [8]. Його творча майстерність має прояв "у віртуозному використанні в свої творах несподіваної, химерної, в багатьох випадках каламбурної рими, грі слів, дуже часто забавно спотворюваних для досягнення більшого комічного ефекту" [8]. О. Неш – поет-новатор; він вигадує нові засоби художньої виразності, які вражають своїм розмаїттям. Зовсім невипадково його твори називають "поетичною еквілібристикою" [8]. Отже, **об'єктом** цієї статті є вигадані автором okazionalizmiv лексичні одиниці, а **предметом** – їх здатність утворювати гумористичний ефект.

Дослідники неодноразово наголошували, що гумор – універсальна ознака будь-якого суспільства [2; 3; 4; 7; 10; 12; 13]: "Можна уявити собі суспільство, що не знає сліз та печалей, але ж суспільство без сміху, без гумору, без жарту – таке уявити складно (та й не хочеться)" [13, с. 16-17]. Але ж, незважаючи на те, що гумор як об'єкт дослідження почав привертати увагу ще з давніх-давен, велика кількість різноманітних теорій комічного вказує, що "жодному з дослідників (...) не вдалося створити універсального та вичерпного визначення" гумору [3, с. 50]. Універсальної дефініції гумору не існує та не може існувати через те,

що його “опис підлягає значним змінам залежно від поглядів дослідника” [10, с. 11].

Релевантним меті нашого дослідження є розуміння гумору, як “складного суб’єктивного психоментального феномену” [2, с. 4], адже гумор – це “результат діяльності людини, її творчих здібностей” [2, с. 18]. Зазначають, що здатність до продукування та сприйняття гумору є “складним комплексом психічних якостей” [7, с. 28] кожного окремого індивіда. Кожна людина наділена індивідуальним, властивим тільки їй набором психічних ознак, отже не всі люди в однаковій мірі поділяють почуття гумору. Гумор – це, насамперед, “ефект, який виникає внаслідок його інтерпретації” [12, с. 52]. Зазначають, що “сприйняття гумору суто індивідуальне” [2, с. 18]; серед факторів, які впливають на сприйняття гумору, дослідники підкреслюють особистісні характеристики реципієнта: його здатність до сприйняття того чи іншого жарту, особисте ставлення до тієї чи іншої комічної ситуації, навіть, настрої реципієнта під час сприйняття комічних висловлень [10]. У випадку, якщо реципієнтові вдалося сприйняти гумор, тобто мету мовця – створити гумористичний ефект – досягнуто, то в нього “з’являється доброзичливий сміх або посмішка” [2, с. 18], якщо ж реципієнт не схопив комічність ситуації/висловлення, то “іллокутивну силу комічного змарновано” [11, с. 688].

Дослідники погоджуються, що утворення гумористичного ефекту ґрунтується, насамперед, на основі порушення загальносхвалених норм та правил [2; 3; 7; 11; 12; 13]. Зіставлення ненормативних фактів / явищ / подій з нормативними призводить до інконгруентності, тобто невідповідності між нормою та відхиленням від неї [12]. Інконгруентність поєднує різновиди невідповідності, несумісності або розбіжності: між змальованою ситуацією та реальною дійсністю, між знанням та дійсністю, між “об’єктом та тим поняттям, під яке воно підводиться” [12, с. 65].

Інконгруентність за утворення мовного або вербального гумору може мати прояв у порушенні мовних, мовленнєвих, мовно-мовленнєвих, текстово-жанрових норм [12, с. 69]. Аналізуючи особливості формування авторських оказіоналізмів О. Неша, визнаємо, що окремі їх форми можуть бути певними відхиленнями від нормативних реалізацій мовної системи. Так, наприклад:

And people who have a sense of humor are extremely gullible,

*But not enough so, alas, to believe that they are **infallible**. (O. Nash, Don't Grin, or You'll Have to Bear It).*

Оказіональна лексична одиниця **infallible** утворена за аналогією з узуальною одиницею *infallible*, написання та вимову якої автор змінив з метою дотриматися рими й розміру вірша та надати йому гумористичного забарвлення. В основі утворення гумористичного ефекту полягає можливість, яку О. Неш надає читачеві зіставити авторське **infallible** з узуальним відповідником *infallible* та з одиницею *gullible*, яка слугувала своєрідним фонетичним “зразком” задля власної словотворчості.

Одним з найпотужніших засобів гумористичного ефекту є створення оказіональних утворень за рахунок так званих “веселих” словотвірних засобів [5, с. 649], під якими мають на увазі телескопічні способи. Наприклад:

This honored system humbly holds

The Super-cold to end all colds;

The Cold Crusading for Democracy;

*The Führer of the **Streptococcracy**. (O. Nash, Common Cold)*

Оказіональне утворення **Streptococcracy** побудовано за рахунок телескопічного поєднання фрагментів двох узуальних лексичних одиниць **streptococcus** та **democracy**. Гумористичний ефект авторського утворення ґрунтується на можливості його зіставлення з узуальними лексемами, відповідно **streptococcus** та **democracy**, що входять до його складу. Одиниця водночас поєднує два несумісних значення: одне з них – різновид бактерій, а друге – політичний режим. Така несумісність дозволяє авторові висловити жартівливе ставлення до хвороби, яку викликано шкідливими мікроорганізмами – автор пише про так звану “владу стрептококів” – що не може не викликати посмішки зацікавлених читачів.

В основі утворення гумористичного ефекту може полягати й бінарна опозиція – тобто, протиставлення, “антитеза, яка має прояв на різноманітних

рівнях тексту” [12, с. 278]. На лексичному рівні бінарна опозиція утворюється за рахунок “зіткнення сенсів, конотацій, асоціацій у результаті актуалізації значень двох, а то й трьох слів, поєднаних в одну композиту” [9, с. 68]. Наприклад: *Oh sweet be his slumber and moist his middle! My dreams, I fear, are **infanticiddle**.* (O. Nash, *Song To Be Sung by the Father of Infant Female Children*)

Оказіональна лексема **infanticiddle** (**infanticiddle** = **infanticide** + **middle**) є прикладом бінарної опозиції, коли в одній лексемі поєднуються два несумісні значення, одне з яких – “*дитовбивця*”, друге – “*середина*”. До того ж, протиставлення виникає й на рівні всього вірша. Як стає відомим з контексту, оповідь ведеться від імені батька дівчинки, який надто хвилюється за долю доньки, коли та підросте. Отже, його думки та почуття несумісні з жахливими емоціями та негативним ставленням до дітей.

Особливу увагу слід звернути на утворення гумористичного ефекту за рахунок невинного очікування. Дослідники в галузі психології сприйняття мовлення зазначають, що для людини характерне використання інформації, яку вона має від попереднього досвіду задля прогнозування ситуацій в майбутньому [4]. Певні події очікуються з більшим ступенем вірогідності, інші – з меншим. Та, відповідно, “чим більш неочікуваною є ситуація для людини, тим сильнішим є емоційне потрясіння, що вона переживає” [4]. Сутність ефекту невинного очікування полягає у наступному: поява кожного подальшого елемента в мовленні підготовлена попереднім, на основі чого сприйняття мовлення слухачем здійснюється безперервно, лінійно [14; 15]. Але якщо з’являються елементи малої вірогідності, виникає “порушення безперервності, яке діє, неначе поштовх: непідготовлене та неочікуване чинить опір сприйняттю, подолання цього опору потребує зусилля з боку читача, а тому й сильніше на нього впливає” [1, с. 70].

Наприклад:
And the other kind of sin is just the opposite and is called a sin of omission and is equally bad in the eyes of all right-thinking people, from Billy Sunday to Buddha,
*And it consists of not having done something you **shuddha**.* (O. Nash, *Portrait of the Artist as a Prematurely Old Man*)

Ефект невинного очікування виникає завдяки утворенню одиниці **shuddha**, яка є випадком авторської орфографії узуальних лексем *should do*. Поява оказіонального утворення не підготовлена попередніми елементами – йому передують узуальні лексеми. А також неочікуваним для читача постає сам факт утворення **shuddha** на основі фонетичної асоціації з *Buddha*. Гумористичний ефект виникає *same* на основі неочікуваного фонетичного уподібнювання *should do* (**shuddha**) до *Buddha*, які семантично відносяться до різних сфер.

Звернемо увагу на випадки, коли оказіоналізми є доволі важкими для розуміння, але ж гумористичний ефект можна розпізнати завдяки контексту:

*And you look at his chart and it says **SHRDLU QWERTYOP**, and you say Well, why **SHRDNTLU QWERTYOP?** and he says one set of glasses won't do.* (O. Nash, *Peekabo, I Almost See You*)

У наведеному випадку бачимо введення до тексту вірша утворень **SHRDLU QWERTYOP** та **SHRDNTLU QWERTYOP**, сенс яких можна зрозуміти лише завдяки контексту. Так, бачимо, що довільне поєднання букв є тестом на гостроту зору; воно розташоване на таблиці, що зазвичай використовують лікарі-окулісти. Гумористичний ефект виникає за рахунок зіставлення перших поєднань **SHRDLU QWERTYOP** з другими **SHRDNTLU QWERTYOP**. Різниця в кількості букв перших елементів – **SHRDLU** та **SHRDNTLU** – каже про те, що пацієнт не зміг побачити вірну послідовність символів. А контекст – відповідь лікаря, що однієї пари окулярів не вистачить – підтверджує, що в пацієнта виникли проблеми з зором.

Проведене дослідження дозволяє дійти до певних **висновків**. Насамперед, оказіональні одиниці здатні утворювати гумористичний ефект переважно за рахунок особливостей їх будовання. У ряді випадків гумористичний ефект виникає від можливості зіставлення оказіональної одиниці та узуальної. У випадку, коли структура новоутворення є надто ускладненою для розуміння, контекст значно допомагає розпізнати не тільки прихований сенс, але й отримати

насолоду від авторської майстерності в поводженні з мовними засобами. Але ж здатність сприймати гумор цілком залежить від реципієнта та особливостей його індивідуального сприйняття.

Література

1. Арнольд И. Стилистика современного английского языка: (Стилистика декодирования) : учеб. пособие [для студентов пед. ин-тов по спец. "Иностр. яз"] / И. Арнольд. – [3-е изд.]. – М. : Просвещение, 1990. – 300 с.
2. Болдирева А. Є. Мовні засоби створення гумористичного ефекту: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі романів П. Г. Вудхауза) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / А. Є. Болдирева. – О. : Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, 2007. – 23 с.
3. Дземидок Б. О комическом / Б. Дземидок. – М. : Прогресс, 1974. – 224 с.
4. Донгак С. Языковая игра и обманутое ожидание [Электронный ресурс] / С. Донгак // Критика и семиотика. – Красноярск: Красноярский государственный университет, 2001. – Вып. 3/4. – С. 78-84. – Режим доступа: <http://www.nsu.ru/education/virtual/cs34dongak.htm>
5. Земская Е. А. Веселое словообразование / Е. А. Земская // Логический анализ языка. Языковые механизмы комизма; [отв. ред. Н. Д. Арутюнова]. – М. : Индрик, 2007. – С. 642-650.
6. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – [7-е изд.] – М. : Издательство ЛКИ, 2010. – 264 с.
7. Лук А. Н. Юмор, остроумие, творчество / А. Н. Лук. – М. : Искусство, 1977. – 183 с.
8. Марач В. Неперевершений майстер поезії гумору (Вступна стаття до перекладів віршів Огдена Неша) [Електронний ресурс] / В. Марач // Поетичні майстерні. – Режим доступу: <http://maysterni.com/user.php?id=629&t=2&sf=1>
9. Омельченко Л. Ф. Комическая коннотация в архитектонике английской телескопной номинации / Л. Ф. Омельченко // Філологічні трактати. – Суми : СумДУ, 2010. – Т. 2, № 1. – С. 65-69.
10. Почепцов Г. Г. Язык и юмор (на англ. языке) / Г. Г. Почепцов. – К. : Высшая школа, 1982. – 328 с.
11. Радбиль Т. Б. Природа комического sub specie языковой аномальности / Т. Б. Радбиль // Логический анализ языка. Языковые механизмы комизма; [отв. ред. Н. Д. Арутюнова]. – М. : Индрик, 2007. – С. 686-698.
12. Самохина В. А. Современная англоязычная шутка : [монография] / В. А. Самохина. – Х. : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2008. – 356 с.
13. Санников В. З. Русский язык в зеркале языковой игры / В. З. Санников. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – 552 с.
14. Якобсон Р. О. Лингвистика и поэтика / Р. О. Якобсон ; [пер. с англ. И. А. Мельчука] // Структурализм: "за" и "против": сб. ст. ; [пер. с англ., фр., нем., чеш., польск. и болг. яз. ; под ред. Е. Я. Басина и М. Я. Полякова ; сост. М. Я. Полякова]. – М. : Прогресс, 1975. – С. 193-230.
15. Riffaterre M. Essais de stylistique structurale / M. Riffaterre. – Paris, 1971. – 364 p.

УДК 811.161.2'373.232.1(477.44-22)

ПРИЗВИЩА, МОТИВОВАНІ НАЗВАМИ КОЛЬОРІВ (НА МАТЕРІАЛІ АНТРОПОНІМІЇ ТРОСТЯНЕЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Фартушняк К. О.

Стаття присвячена дослідженню прізвищ, для яких основою творення стали кольористичні назви. Визначаються мотиви творення досліджуваних антропонімних одиниць. Аналізується їх семантична і словотвірна структура. Ключові слова: прізвище, антропооснова, семантика, мотивація, колір.

Статья посвящена исследованию фамилий, в основу образования которых легли названия цветов. Устанавливаются мотивы образования исследуемых антропонимных единиц. Анализируется их семантическая и словообразовательная структура. Ключевые слова: фамилия, антропооснова, семантика, мотивация, цвет.

The article investigates the last names on the basis of the color names. Motives of creation of the investigated anthroponymic units are set, semantical and word-formation structure are analyzed.

Key words: last names, antropogenous, semantics, motivation, colour.

Прізвище як особова назва пройшло довгий шлях свого становлення. З'являючись у мові народу в різні періоди, антропоніми мають безпосередній зв'язок з його культурою, побутом, історією. Вони є специфічними для соціальних груп та прошарків, тому їх внутрішня форма вмотивовується відповідними твірними основами. Первісно кожне прізвисько і прізвище було чимось зумовлене і щось означало: завжди існувала якась підстава для того, щоб людині дати назву, яка мала б відрізнати її від інших [8, с. 8].

Мова є дзеркалом культури, в ній відображається не лише реальний світ, який оточує людину, але і суспільна свідомість народу, національний характер, стиль життя, традиції, звичаї, світогляд, частиною якого, як одна із найдавніших лексичних систем, є колористика [9].

Мета статті – лексико-семантична інтерпретація сучасних українських прізвищ Тростянецького району Вінницької області, для яких мотивувальною базою послугувала кольористична лексика. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**: здійснити кількісну характеристику антропонімних одиниць, в основі яких лежать назви кольорів; визначити мотиви творення цих прізвищ; запропонувати структурно-словотвірний аналіз прізвищ, які містять вказівку на колір.

Об'єктом нашого дослідження є сучасні українські прізвища мешканців Тростянецького району. **Предметом** вивчення обрано лексико-семантичні та структурні особливості прізвищ досліджуваного району. **Джерелом** фактичного матеріалу послугували реєстри народження та одруження, надані відділом державної реєстрації актів цивільного стану реєстраційної служби Тростянецького району Тростянецького міськрайонного управління юстиції, та телефонний довідник.

Символіка кольорів відіграє значну роль у міфології, народних обрядах, алхімії, мистецтві тощо і змінюється залежно від означуваних предметів, регіональних особливостей, традицій тощо. В усіх культурах, як стверджує А. Вежбицька, особливо важливим є сприйняття через очі, а також описання того, що ми бачимо, тому поняття “кольору” можемо розглядати як окреме семантичне поле [4, с. 301].

Ю. Новикова цілком слушно у своєму дослідженні зазначає, що антропонімійна традиція визнає колір як одну з важливих ознак людини. Колір волосся, шкіри чи одягу мимоволі впадає в очі, запам'ятовується і створює смислову основу прізвиська людини. Якщо, наприклад, людина виділялась з-посеред інших

тим, що мала білі вуса, то, безумовно, це могло стати приводом для надання їй прізвиська. Про це говорять сучасні прізвища *Білоус, Білоусенко* [6, с. 247].

Найдавнішими є назви кольору, що втратили свою внутрішню форму. *Білий, жовтий, зелений, сірий, чорний* – це так звані первинні назви, які є спільним надбанням слов'янських мов і сягають корінням аж у праслов'янський мовний ґрунт. Давніми щодо походження є також назви *рудий, синій, червоний, блакитний* [9].

Серед аналізованого матеріалу (3 125 антропонімів) можемо виокремити лексико-семантичну групу прізвищ, для яких мотивувальною базою послугували назви кольорів. У межах досліджуваної ЛСГ, що нараховує 91 антропонімна одиниця, розглядаємо 12 кольорів-основ: **червоний, жовтий, зелений, синій, чорний, сірий, сивий, бурий, золотий, рябий, рудий, білий**.

Прізвища Тростянецького району з семантикою кольору складають різноманітну лексико-семантичну групу. Вони вказують на колір волосся чи шкіри: *Білий, Золотий, Русий, Рижий, Рудий, Чорний, Седов*; брів, вусів, бороди: *Білобровко, Біловус, Білоус, Білоусов, Білоброцький*; ніг: *Черноног*; інших частин тіла: *Краснощоків*. Прізвища можуть вказувати на колір одягу людини: *Рябошапка, Червоноштан*; на масть тварин: *Біловолов, Білоконь, Рябокіль, Рябоконь, Сивокіль, Сиворог, Чернокозинський, Чорновіл, Чернокозинський, Черновол*. Наявність у господарстві домашніх тварин, зокрема волів, коней, кіз, було важливою обставиною селянського побуту. Тому досить часто певні характеристики і якості тої чи іншої тварини легко переносились на їх господарів. Спочатку вони існували як прізвиська, а згодом зафіксувались як прізвища.

Найбільша кількість прізвищ пов'язана з *чорним* кольором (20 антропонімних одиниць): *Чернега, Чернець, Чернецький, Черниченко, Черничук, Чернишевський, Черній, Чернов, Чернокозинський, Черноног, Чернюк, Чернявський, Чорний, Чорновий, Чорновіл, Чорновол, Чернокозинський, Чорномаз, Чорноморець, Чорнопищук*. Мотиви творення того чи іншого прізвища з цією кольороосновою досить різноманітні, і, як слушно зауважує О. В. Цехмистренко, “щодо мотивів первинної номінації прізвиськ, які пізніше перетворилися на прізвища, ми можемо робити тільки припущення” [10, с. 382]. Зазвичай прізвища, утворені від назв *чорного* кольору, походять від слов'янських найменувань, відомих ще з дохристиянських часів, які були пов'язані зі смаглявим кольором шкіри, чорним волоссям, темним одягом. Зважаючи на дохристиянські вірування наших предків, прізвища з основою *-чорн-* можуть походити від назви *Чорнобог* – бог зла, ночі, ворог людей і світла [2, с. 642]. Цілком ймовірно, що антропонімні одиниці, які містилися у своїй основі лексемі *чорний*, мали негативне маркування. Прізвища-композиції вказують на чорний колір шкіри певної частини тіла – *Черноног*. Деякі з них вказують на наявність у господарстві тварин цього кольору: *Чернокозинський, Чернокозинський, Чорновіл, Чорновол*. Утім, корінь *-чорн-* (*-черн-*) може мати й інше значення. Так, прізвище *Чернявський* могло утворитись від апелятива *чернява*, що позначає просту, бідну людину [7:4, с. 458]. Антропонім *Чернець* містить у собі вказівку про людину, яка живе самотно, аскетичним життям. У деяких антропоосновах закарбувались відтінки чорного кольору *смага* – темно-коричневий колір шкіри людини, якого вона набуває під дією сонячного проміння та вітру [7:9, с. 390]: *Смажелюк, Смаженюк*. Прізвища з коренем *-тем-* походять від прізвиськ, які одержували люди з темним кольором волосся чи шкіри: *Темінський, Тимінський, Темнюк*. Можна також зробити припущення, що в основі цих прізвищ лежить слово *темінь* – 1. те саме, що темнота. 2. *зневажл.* про неосвічену, необізнану з чим-небудь або відсталу людину [7:10, с. 67].

Колір чистоти, невинності, радості – *білий*. Він пов'язаний з денним світлом. “Білий світ” символізує усе видиме, осяяне небесним світлом. Сакральний для усіх культур *білий* колір і в поезії символістів має традиційну семантику – символ невинності, чистоти, непорочності, божественного [4, с. 302]. З *білим* кольором пов'язана мотивація 19 прізвищ: *Беліченко, Белясовий, Білан, Білаш, Білий, Білик, Біліченко, Білоблоцький, Білобровко, Білоброцький, Біловолов, Біловус, Білодрай, Білосор, Білоконь, Білостоцький, Білоус, Білоусов, Більський*. Вони містять дохристиянські корені. Колись ці назви функціонували як язичницькі імена з побажальним та охоронним значенням або як оніми відкомPOSITного

утворення. У слов'янській міфології одного з давніх богів називали *Білобогом*, який втілював світло і добро, був покровителем денної доби, Бог Сонця [2, с. 39]. Саме тому до кінця XVII ст. прізвиська, що містили корінь “*біл-бел*”, були широко відомі на Русі. Ці іменування особи могли мати різні мотиви утворення. Як правило, прізвиська, які мають в основі лексему *білий*, вказували на особливості зовнішності людини: ясний, блідий, білолиций, хороший, чистий. Цілком ймовірно, що прізвисько *Білий* могла носити смиренна людина з високими моральними ідеалами. Можливо, що таке прізвисько дали вільному селянину, оскільки *Білими* в давнину називали селян, вільних від усіх податків та кріпосної залежності. Вони проживали на “білій землі” (так називалася земля, що належала церкві). Пізніше прізвисько *Білий* перетворилося у прізвисько *Білик*. Ю. Новикова зазначає, що в прізвисьці *Білик* могла відобразитись лексема *білик* – “різець для очистки шкіри” [6, с. 247]. На нашу думку, таке припущення мало ймовірне, адже існує значно простіший шлях утворення цього прізвиська. Антропонім *Білозор* може бути пов'язаний з лексемою *білозор*, що позначає красиву, милу людину, а також *білозір* – назва багаторічної трав'янистої рослини з білими поодинокими квітками з п'яти пелюсток, що росте на вологих луках [7:1, с. 183]. У цьому випадку можна говорити про полісемантичність прізвиська. Прізвиська композитної будови містять вказівку на найпомітнішу рису особи – брови, вуса: *Білобровко*, *Білоусов*, *Білоус*, *Біловус*. Вони також мотивуються назвами тварин відповідної масті: *Біловолов*, *Білоконь*.

Поширеним у традиційній культурі українців вважається червоний колір та його відтінки. У народній уяві він виступає як символ краси, здоров'я, радості, добробуту, любові. З прикметником червоний пов'язана мотивація таких прізвиськ (8): *Червонецький*, *Червоноштан*, *Червоняк*, *Красіловський*, *Краснопера*, *Краснощоков*, *Красько*, *Красюк*. Прізвиська *Красюк*, *Красько*, *Красіловський* несуть у собі характеристику зовнішності першоносія (*красний*, *красен* – який має привабливу зовнішність [7:4, с. 327]). Семантика кольору міститься в антропонімній одиниці, яка мотивована назвою риби: *Краснопера* < *краснопера* (річкова риба родини коропові, що має червонясті плавці [5, с. 69]). У деяких антропоосновах фіксуються лексеми, які не вважаються кольороназвами, але їх семантика перетинається зі значенням кольору. Мотивація 8 прізвиськ пов'язана з прикметником *рудий* (червоно-жовтий (про колір, забарвлення чого-небудь) [7:8, с. 895]): *Руденко*, *Рудий*, *Рудик*, *Рудницький*, *Рудченко*, *Рудь*, *Рудько*, *Рудюк*. У прізвисьці *Румянець* відображений відтінок червоного кольору – *рум'янець* (природний рожевий або червонястий колір шкі, обличчя [7:8, с. 907]). Відтінок яскраво-червоного кольору називає лексема *кармін*, від якої, ймовірно, утворене прізвисько *Кармік*.

Прізвиська *Рябий*, *Рябій*, *Рябобик*, *Рябокінь*, *Рябоконь*, *Рябошапка* містять в основі лексему *рябий* (покритий плямами іншого кольору, відтінку, що виділяються на основному фоні [7:8, с. 920]).

У 6 прізвиськах регіону відобразилися назви сірого кольору: *Сєрих*, *Сірак*, *Сірий*, *Сірих*, *Сірінський*, *Сірук*, які, окрім прямої вказівки на барву, можуть пов'язуватись зі значенням ‘собака сірої масті’, ‘безсоромна людина’ [7:4, с. 128], а також можуть позначати соціальне становище людини, вказуючи на неможливість, бідність (пор.: укр. *сірома*). Лексеми *сірий* та *сивий* вживаються як абсолютні синоніми, але цілком можливо, що вони називають відтінки сірого кольору. Лексема-кольороназва *сивий* (5) традиційно характеризує людське волосся чи шерсть, бороду чи вуса: *Сивак*, *Сивокінь*, *Сиворог*, *Сивун*. Відтінок сірого фіксує прізвисько *Сизоненко*, що містить у своїй основі лексему *сизий*, – темно-сірий із синюватим полиском [7: 9, с. 162].

В основах прізвиськ Тростянецького району відображено зелений колір, який має позитивне значення, і, зазвичай, пов'язується з рослинністю, життям, молодістю, плодovitістю, красою і радістю. Від дохристиянського імені *Зеленко* постали прізвиська *Зеленецький*, *Зелений*, *Зеленчук*, *Зеленюк*, *Зелінський*, *Зилінський*, які також могли вказувати й на відтінок обличчя, пор.: чеський апелятив *zelenka* – ‘бліда людина’ [11, с. 232]. Можливо, ці антропоніми вказують на молодість, недосвідченість першоносія прізвиська.

Досить рідко в основі прізвиськ зустрічається жовтий, бурий, золотий та синій кольори. Ці кольороназви стали основою творення одного-двох найме-

нувань – жовтий (2): Жовняк, Жовтяк; рижий (2): Рижий, Рижов; бурий (1): Бурий; золотий (1): Золотин; синій (1): Синяк.

Досить цікавими щодо мотивів утворення є прізвища *Багрій, Балан, Баланик, Баланюк*. Мотивація прізвища *Багрій* пов'язана з прикметником *багрянний*, очевидно, за кольором обличчя його першоносія. Дехто з дослідників вважає, що антропонім *Багрій* – результат подібності червонуватого кольору шкіри людини і відповідної масті вола. Звідси найменування *Багрій*, як наслідок метафоричного перенесення, початково могло вказувати на працюючу або вперту людину. Прізвища *Балан, Баланик, Баланюк*, похідні від діалектного "балан", яке містить у собі праслов'янську основу "beł" і означає *ясний, білолиций молодик*. У деяких історичних літописах зафіксовано, що "баланом" також називали і білого коня, собаку, бика, тобто свійських тварин білої масті. Тож, цілком можливо, що цей апелятив міг перейти і на господаря.

Серед антропонімії Тростянецького району з семантикою кольору зустрічаються прізвища-композиції: *Краснощоків, Рябокін, Сиворог, Сивокін*. Субстантивними компонентами цих прізвищ є такі лексеми: брова (бров) (*Білобровко*), віл (*Чорновіл*), вус (ус) (*Білоус, Білоусов*), кін (конь) (*Сивоконь, Рябоконь, Рябокін*), шапка (*Рябошапка*), щок (*Краснощоків*), штани (*Червоноштан*).

Прізвища з семантикою кольору становлять досить різноманітну за своїм складом лексико-семантичну групу. У результаті аналізу антропооснов зафіксовано 91 прізвище, для яких основою творення послугували 12 кольороназв. Найбільш активними в цьому процесі виявилися лексеми на позначення *чорного, білого, червоного та рудого* кольорів, які характеризують зовнішність носія (колір обличчя, шкіри, волосся, одягу), містять вказівки на вдачу, характер, спосіб життя, поведінку, ставлення до віри тощо.

Перспективу дослідження прізвищ, генетично мотивованих найменнями кольору, пов'язуємо з вивченням їх шляхів творення.

Література

1. Етимологічний словник української мови : у 7 т. – К. : Наук. думка, 1982–2005. – Т. 1 – 5.
2. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
3. Зайцева Т. Прізвища Бузько-Інгульського межиріччя, мотивовані назвами кольорів [Електронний ресурс] / Т. Зайцева. – 2008. – Режим доступу: http://linguistics.kspu.edu/webfm_send/1396
4. Камберова Р. Семантика лексем зі значенням кольору в українських поетів-символістів / Р. Камберова // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів, 2009. – Вип. 48. – С. 300 - 305.
5. Лісова Л. О. Прізвища Волині, мотивовані назвами кольорів / Л. О. Лісова // Науковий вісник Волин. нац. у-ту ім. Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство / редкол.: Г. Л. Аркушин. – Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2011. – № 1. – С. 68 - 71.
6. Новикова Ю. М. Прізвища із семантикою кольору (на матеріалі антропонімії м. Донецька) / Ю. М. Новикова // Лінгвістичні студії: зб. наук. пр. / укл.: А. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонНУ. – 2006. – Вип. 14. – С. 246 - 249.
7. Словник української мови: у 11 т. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1 – 11.
8. Фаріон І. Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початок XIX століття (з етимологічним словником) / І. Д. Фаріон. – Львів: Літопис, 2001. – 372 с.
9. Феномен кольору та його відображення в мові [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rusfil-mggu.at.ua/forum/25-57-1>
10. Цехмистренко О. В. Антропоніми, мотивовані назвами кольорів (на прикладі говірок Черкащини) / О. В. Цехмистренко // Studia Slavistica. Ювілей / відп. ред. : С. Пахомова, Я. Джоганик. – Ужгород : Вид-во Олександри Гаркуші, 2008. – Вип. 8. – С. 379 - 384.
11. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців : історико-етимологічний словник : понад 11500 прізвищ / П. П. Чучка. – Львів : Світ, 2005. – 704 с.

УДК 811.161.2'373

**СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ
УКРАЇНСЬКИХ АПОТРОПЕЇЧНИХ ПОБАЖАНЬ****Хомік О. Є.**

У статті досліджено структуру та функціонально-семантичну значущість українських оберегових побажань, простежено їх зв'язок з давніми віруваннями українського народу. З'ясовано, що українське апотропеїчне побажання займає проміжне місце між аналітичними номінаціями і текстами. Під обереговим побажанням розуміємо формули, які вимовляються для попередження будь-якої небезпеки для людини, її сім'ї, господарства, продукування здоров'я, благополуччя та достатку. За ставленням суб'єкта до ситуації мовлення виділяємо креативні і реактивні моделі оберегових побажань, кожне з яких характеризується особливими умовами виконання, структурною організацією та функціями.

Ключові слова: побажання, оберег, апотропеї, ілюкитивне значення, креативні і реактивні моделі оберегових побажань.

В статье исследована структура и функционально-семантическая значимость украинских обереговых пожеланий, изучена их связь с древними верованиями украинского народа. Определено, что украинское апотропеическое пожелание занимает промежуточное место между аналитическими номинациями и текстами. Под обереговыми пожеланиями понимаем формулы, которые употребляются для предупреждения любой опасности для человека, его семьи, хозяйства, продуцирования здоровья, благополучия, достатка. По отношению субъекта к речевой ситуации выделяем креативные и реактивные модели обереговых пожеланий, каждая из которых характеризуется определенными условиями использования, структурной организацией и функциями.

Ключевые слова: пожелание, оберег, апотропей, иллюкитивное значение, креативные и реактивные модели обереговых пожеланий.

The article explores the structure and functional-semantic significance of the Ukrainian incantations, studies their relationship to the ancient beliefs of the Ukrainian people. Determined that the Ukrainian incantations occupy an intermediate position between the analytical title and text. Under incantations apprehended formulas that are used to prevent any danger to person, his/her family, the household, health, well-being (prosperity), and wealth. In relation to the subject of the speech situation highlight creative and reactive model of incantations, each of which is characterized by specific terms of use, structural organization and functions.

Key words: desire, incantations, apotropaic, elocution, creative and reactive model of incantation.

Українські побажання неодноразово ставали об'єктом пильної уваги етнографів, фольклористів, мовознавців [2; 3; 6; 8; 9 та інші]. Попри значну роботу, здійснену у напрямі дослідження українських побажань, окремі питання досі залишаються не з'ясованими, зокрема на сьогодні відсутній комплексний аналіз побажань із апотропеїчною семантикою.

Мета статті полягає в тому, щоб з'ясувати характерні особливості структури, семантики та функціонування українських оберегових побажань.

Українське побажання займає проміжне місце між вербальними формулами (аналітичними номінаціями) і текстами; між формулами мовленнєвого етикету і заклиально-магічними текстами. Побажання виявляють національний характер через їх генетичний зв'язок з народними традиціями й обрядами, смисловий і прагматичний потенціал яких усвідомлюється в контексті знання міфологічної організації світу давніх народних вірувань. Порівняймо побажання “(Хай) Микола (Юрій) у стадо” [4, с. 18] і розгорнутий текст оберегового

замовляння: *“Гоню я, Господи, скотину на луки, Вручаю я, Господи, тобі на руки. Святий Отче Спас, Щоб Ти мою скотину пас; Святий Миколай, додому навертай; Святий Отче Ягорій, собак припинай і лихих лиходіїв, щоб бистрими очима не всмотряли і лихих слів не вимовляли, Зав’яжи їм, Господи, рот на весь год білими хустками. Дай, Господи, час добрий на всякий час, на всяке врем’я. Амінь”* [10, с. 343].

Як зазначає Г. Марченко, “побажання є особливим чином організованою мовленнєвою структурою, фразовим незамкненим висловом подібно усім видам прислів’їв і приказок, більшості проклять, а також тим видам прикмет, повір’їв, “ділових” висловів та інших паремій, що клішовані не повністю і складаються з постійних чи змінних членів” [8, с. 6]. Побажання можна визначити як “текст, що містить певне зичення, і ритуал його виконання... Воно регламентує і взаємовідношення між людьми, і контакти людини із надприродними силами, здатними забезпечити результат” [1, с. 188].

Фактичний матеріал засвідчує, що семантично українські зичення можна поділити на різноманітні благопобажання (*“Будь щаслива і гожа, як сонце; весела, як весна; робоча, як бджола; багата, як земля!”*), апотропеїчні вирази (*“Боже тебе збережи”*), етикетні формули (*“Бувай же здоров, пане господарю”*), застільні віншування, у тому числі гумористичні (*“Щоб старі вороги рачки лазили, а молодим очі повилазили!”*), та злопобажання (*“А щоб тебе перевернуло”*).

Під обереговим побажанням розуміємо ті формули, які вимовляються для попередження будь-якої небезпеки для людини, її сім’ї, господарства, продукування здоров’я, благополуччя та достатку.

Апотропеїчні зичення можуть уживатися як у звичайному повсякденному житті людини, так і у сімейно-обрядових і календарних циклах. Наприклад, у низці випадків побажання могли включатися до несакрального, побутового мовлення як сакральний фрагмент. Як правило, це відбувається, коли небезпеку викликає сама людина, яка говорить, згадуючи табувану істоту у своєму мовленні (про демонів, хвороби, померлих та ін.). Це може мати негативні наслідки для оточуючих і потребує негайної нейтралізації у вигляді формул, які вставляє у мову сам оповідач або його слухачі. Такі вирази мають відгонну, знищувальну, нейтралізуючу семантику: *“Хай мене Бог боронить”*; *“Щоб не зурочити”*; *“Хай тобі сіль у вічі”*.

Поява побажання у будь-якій обрядовій і господарській ситуації виділяє цю ситуацію як перехідну, порубіжну. “Ситуація *rites de passage* в тій чи іншій формі завжди присутня (магія першого дня, початок дії, зустріч тощо). Слово треба було сказати лише у конкретній ситуації, особливій, ритуально відміченій просторово-часовій точці, саме тоді, коли виконання побажання або примовки було єдино можливим: наприклад, у церкві на Великдень, на порозі своєї хати після Святої Вечері” [7, с. 8]. Моменти, в які слід було виголошувати такі вирази, чітко співвідносяться зі структурою ритуалу. Побажання використовує момент згортання простору і часу в єдину просторово-часову точку – хронотоп – з подальшим розгортанням у новий простір і новий час. Саме тут і тепер потрібне слово – побажання, яке створить нову ситуацію, відмінну від попередньої, безпечну для людини, яка це побажання виголошує. Усе це зумовило метафункцію обрядового апотропеїчного побажання – вербально оформити перехідні ситуації для цілковитої безпеки людини і магічно продукувати благополуччя.

За ставленням суб’єкта до ситуації виконання побажання можемо виділити, услід за О. Лабашук, креативні та реактивні моделі оберегових виразів. Креативні ситуації, як правило, характеризуються необхідністю створення чи використання певних умов для промовляння тексту. Зокрема, після положів бабаповитуха мила руки породіллі з горщика, стоячи правою ногою на сокирі чи гребні, в залежності від того, хто народився, і промовляла: *“як верба росте швидко, щоб так і дитина росла швиденько!”*, *“Як заліза ніхто не вкусить, щоб так і породіллі ніхто не спідкусив, і дитини – ні з вітру, ні з-під зор, ні з приговору!”*, *“Баба з річчю, Біг з поміччю”* тощо [10, с. 112].

У свою чергу такі побажання можна поділити на каузальні, тобто зумовлені певною причиною, та телеологічні (цільові). Каузальні вживаються у визначених наперед перехідних ситуаціях. Найтипівішим прикладом цієї моделі є ситуації,

що мають загальну семантику “нового”, “першого”, супроводжують початок або закінчення певного виду робіт. Наприклад, перед тим, як виганяти худобу вперше навесні у поле, слід сказати *“(Хай) Микола (або Юрій) у стадо”*, бо, за народними уявленнями, ці святі оберігають худобу від вовків і забезпечують її захист. Телеологічні побажання, як правило, зумовлені спеціальною метою. Як зазначає О. Лабашук, “їх викликає випадок нестачі, що спонукає створити спеціальні умови (порубіжну ситуацію), необхідні для виконання побажання чи примовки” [7, с. 10]. Причому для створення порубіжної ситуації виконавець повинен дотримуватися низки умов: побажання слід виголосити у порубіжному локусі (курник, поріг тощо), в особливий час (на світанку або ж при заході сонця) і за допомогою оберегових ритуальних предметів і дій. Наприклад, у Новорічну ніч на Гуцульщині господиня бере опівночі на голову шапку і з хлібом та коновкою виходить до води. Там вона тричі занурює хліб у воду і промовляє: *“Не хліб ся купає в воді, але я – в здоров’ї і силі”* [5, с. 102]. Повертається до хати, підходить до дітей, торкається їх голів мокрим хлібом і каже: *“Абисте були такі величні, як святий Василь величний”* [5, с. 102]. Або у Чистий четвер, щоб бути здоровими, приходили на перехрестя, виливали воду, в якій купалися, і вимовляли: *“Перехресно дорого! Дай, Боже, здоров’я в ручки, в ніжки і в живіт трішки”* [5, с. 249].

Значна кількість креативних оберегових побажань збереглася в сімейних обрядах, зокрема родильних. Наприклад, для полегшення процесу народження породільниці зичили: *“Приведи, Боже и породиллю до першого здоровья, дай, Боже, щобъ вона его охрестыла и до розуму довела и на весильи погуляла”* [9, с. 2]; під час народження дитини: *“Ой, опростай, Боже, мою онученьку, її душечку та роженную, другу душечку та суженную”* [9, с. 2]; від зурочення дитини – *“Нівроку, нівроку, щастя би мало”* [10, с. 239]; для щасливої долі немовляти – *“Баба тоби пуп въяже, а Господь нехай дає щастя, и здоров’я, и вик довгий, и розум добрий, из отцовои молитви, из материнои и бабинои”* [10, с. 63]; під час хрещення: *“Нехай тебе Богъ благословить и поможет оби вйты въ христіанскую виру”*; *“Дай Боже, щобъ ты росло велике та щаслыве було”* [9, с. 2].

Реактивні моделі побажань є швидкою відповіддю суб’єкта на специфічний вплив довкілля. Серед них виділяються: вирази, що нейтралізують негативний вплив небезпечної істоти або явища. Так, наприклад, щоб нейтралізувати наслідки зустрічі з небезпечними тваринами, зокрема зі змією, слід було вимовити: *“Шоб ты мого роду ни бачив и я твого шоб не бачив”* [10, с. 50]. Уважалось, що після цих слів людина більше не буде зустрічатися зі змією або вона не завдасть їй шкоди. Отже, для цієї групи особливе значення має виголошення побажання відразу після зустрічі з небезпечною істотою.

Тематика сімейно-обрядових та календарно-обрядових апотропеїчних побажань, як правило, може перегукуватися із замовляннями такої ж тематичної групи. Наприклад, побажання на охорону бджіл: *“Дай, Боже, щоб бджоли роїлися та меди лилися! Аби на вас так нічого не нападало, як на сі свята на нас нічого не нападало”* [5, с. 61] порівняймо з текстом замовляння *“Як сего каменя ніхто не може вкусити, так би і моїх пчіл злий чоловік, або злая жена, або чужая пчола не могла нічого злого вчинить, силою Божою і дієвством святого і преблагословенного отця нашго Зосима і всіх святих. Амінь”* [10, с. 168].

Як зазначалося вище, оберегові побажання можуть мати не тільки одне, а й кілька ілокутивних значень, тобто виконувати синкретичну функцію – наділяти людину здоров’ям, щастям, благополуччям і водночас оберігати її від будь-якої небезпеки, а також зберігати господарство та збільшувати достатки родини: *“Судивъ нам Богъ дожаты. Суди, Боже, и пожити. Миромъ въ покою, Въ доброму здоровью”*; *“А мы жито дожали, Щобъ ще за рокъ дождали. Килько на неби зирочокъ, Тилько въ поли копочокъ”*; *Дай вам, Боже, Щоби ’сьте щасливо дочекали На той рік сіяти, орати, А ми здорові збирати!”* [9, с. 10]; *“Дай вам Господь Бог Обкісків дїждати, Єще вам дай, Боже, Щасливо зібрати, Звести, змолотити, З Богом ся веселити, І довгий вік прожити!”* [9, с. 10].

Крім того, апотропеїчні побажання можуть мати різний ілокутивний характер:

- побажання-вимога, або побажання-наказ: *“Убережи, накажи вас, Боже, хлібом із сілля”* [6, с. 9]; *“Накажи вас, Боже, хлібом із сілля”* [6, с. 9]. Для такого різновиду побажань характерним мовним засобом є дієслово у наказовій формі та наявність звертання до особи, від якої вимагається виконання певної дії чи забезпечення чогось;

- побажання-запрошення: *“Микола (або Юрій) у стадо”* [4, с. 18]. Для цього різновиду характерним мовним засобом є називання/ запрошення певної особи, зазвичай святого, захисту якого потребує людина та називання локусу або топосу запрошення названої особи;

- побажання-прохання, іноді заклинання: *“Дай же Боже, час добрий, щоб моя капустачка приймалась і в головки складалась”* [5, с. 4]; *“Щоб дійниця не текла, а хазяйка весела була; щоб хазяйка не засипала, до корови рано вставала; щоб корова стояла та багато молока давала”* [5, с.4]. Для такого різновиду характерним мовним засобом є наявність слів *хай, дай*, які є передумовою виконання бажаної дії та звертання до певної особи, зазвичай святого, оберегового предмета тощо;

- побажання-прокльони, що мають на меті забезпечити вдалий початок будь-якій справі, не зурочити близьких, випадково не прикликати лиха тощо. Наприклад, вираз *“А щоб тебе біда не бачила!”* є образним побажанням вдачі, здоров'я, довголіття, доброго врожаю тощо. Іноді такі побажання спрямовані на самого мовця: *скарай мене, Боже, на святій дорозі! Побий мене Божа сила!* [6, с. 7].

Серед структурних типів апотропеїчних побажань найчастіше уживаються:

- 1) побажання з властивими частками *“хай”, “нехай”* тощо: *“Хай Бог боронить!”*;

- 2) побажання з типовим сполучником *“щоб”*: *“Щоб не боліла ні голова, ні спина”*;

- 3) імперативні формули: *“Будь здорова, як вода”*. Часто до таких зичень приєднувалися прохання і звертання до Бога чи святих.

- 4) побажання з формулою порівняння: *“Абисте були такі величні, як святий Василь Величний”*; *“Абись була, як зоря, красна! Абись була, як сонце, щасна! Не знай ніколи ні зими, ні нужди! Абись вам всюди було мирно, та й пишно, та й мило, та й тепленько в груді!”*

Іноді структура побажань містить логічну схему *“ми бажаємо + кому + що”*. Як правило, така формула є другою (продукувальною) частиною апотропеїчних зичень: *“...Віншуємо тя щастям, здоров'ям”*.

Отже, українське оберегове побажання вживається у різних комунікативних ситуаціях, характеризується специфічними засобами вираження ілокутивної мети і відзначається властивими для нього структурно-семантичними особливостями. Проведене дослідження намічає перспективи подальшого аналізу різних типів текстів малих жанрово-композиційних форм, які мають магічний характер, дозволяє з'ясувати характерні особливості магічної функції мови як однієї з найдавніших, визначити присутні фрагменти української народної культури.

Література

1. Агапкина Т.А. Благопожелание / Т. А. Агапкина, Л. Н. Виноградова // Славянские древности : Этнолингвистический словарь : в 5-ти томах / ред. Н. И. Толстой. – М., 1995–2004. – Т. 1 : А–Г. – М. : Международные отношения, 1995. – С. 188 – 191.
2. Вдовина Е. В. Поздравление и пожелание в речевом этикете: концептуальный и коммуникативный анализ сознания : автореф. дис. на соиск. науч. степ. канд. филол. наук : 10.02.01 / Е. В. Вдовина. – Москва, 2007. – 20 с.
3. Головіна Н. Б. Фразеологізми зі значенням побажання в німецькій та українській мовах (лінгвокультурологічний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.17 / Н. Б. Головіна. – К., 2007. – 19 с.
4. Зеленин Д.К. Табу слов у народів Восточної Європи і Северної Азії / Д.К.Зеленин // Сб. МАЭ .– Л., 1929–1930. – Т.8–9. – С.1–167.

5. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні / С. Килимник. – К. : Обереги, 1994. – Кн.1. – Т.1,2. – 400 с.;
6. Кузь Г. Вигуківі фразеологізми української мови: етнолінгвістичний та функціональний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 / Г. Кузь. – Івано-Франківськ, 2000. – 19 с.
7. Лабашук О. Українська примовка: особливості побутування та функціонування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.07/ О. Лабашук. – Л., 2001. – 21с.
8. Марченко Г. В. Обрядові побажання: структура і семантика тексту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.07/ Г. В. Марченко. – К., 2003. – 19 с.
9. Сумцов Н. Пожелания и проклятия (преимущественно малорусские) / Н. Сумцов. – Харків, 1896. – 26 с.
10. Українські чари/ Упоряд. О. М. Таланчук. – К. : Либідь, 1992. – 95 с.

ПРОБЛЕМИ ГРАМАТИКИ ТА СИНТАКСИСУ

УДК 811.112.2'367.4

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРИЙМЕННИКІВ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ ТА ЇХНІЙ ПЕРЕКЛАД УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Башук Н. П.

У статті розглядається функціонування прийменника як службової частини мови, сполучуваність прийменників з іншими частинами мови, та їхнє керування. За словотворчою формою прийменники поділяються на прості, похідні, складні та складені; за своїм походженням на прийменники давнього класу та молодшого класу. Досліджені прийменники з просторовим (локальним), часовим (темпоральним) та абстрактним значенням. Проведений аналіз їхнього значення та особливості перекладу українською мовою.

Ключові слова: прийменник, керування прийменників, прості, похідні, складні та складені прийменники, прийменники з локальним, темпоральним та абстрактним значенням.

В статье рассматривается функционирование предлога как служебной части речи, сочетаемость предлогов с другими частями речи, их управление. По словообразовательной форме предлоги делятся на простые, производные, сложные и составные; по своему происхождению на предлоги древнего класса и младшего класса. Исследованы предлоги с пространственным (локальным), часовым (темпоральным) и абстрактным значением. Проведён анализ их значения и особенности перевода на украинский язык.

Ключевые слова: предлог, управление предлогов, простые, производные, сложные и составные предлоги, предлоги с локальным, темпоральным и абстрактным значением.

The given article regards prepositions as functional words, analyses their collocations with other parts of speech as well as their government. From the word-formation standpoint all prepositions fall into simple, derivative, composite and compound; in accordance with their origin prepositions may refer to either old or new class. Prepositions with space (locative), time (temporal) and abstract meaning have been analyzed. Meanings of prepositions have been singled out and translated into Ukrainian.

Key words: preposition, prepositions government, simple, derivative, composite and compound prepositions, prepositions with locative, temporal and abstract meaning.

Останнім часом в лінгвістичних дослідженнях все більше проявляється прагматична спрямованість. Основними завданнями наукових досліджень стає не стільки будова мови, скільки її функціонування. Велику зацікавленість мовознавців викликає дослідження механізму використання мови для досягнення різноманітних цілей, які виникають під час міжкультурного спілкування. Важливу роль у визначенні лексичних та граматичних значень частин мови відіграють прийменники.

Прийменники та їхнє значення висвітлені у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних лінгвістів таких, як В. Адмоні, Х. Брінкманн, Г. Хельбіга, Й. Буша, Є. Шендельс, О. М. Селіверстової, Б. Визе, В. Н. С'єдіна, Т. М. Маляр, О. Л. Мальцевої, О. С. Ахманової, М. Г. Арсенєвої, Ю. М. Хоружої, О. Д. Кудрявцевої.

Мета статті полягає у виявленні особливостей функціонування прийменників, закономірностей вживання прийменників з іншими частинами мови та їхній переклад українською мовою.

Прийменник в німецькій мові – це службова частина мови, яка не має граматичних категорій і не є членом речення. Прийменник завжди вживається в поєднанні з іншим словом, відмінок якого він, як правило, визначає. Прийменники вказують на відношення іменників, прикметників, дієслів, займенників та числівників до інших слів у мові. Хоча прийменники не повнозначні слова, вони не зовсім позбавлені лексичного значення. Воно виступає більш чи менш наочно в залежності від вживання прийменника.

Прийменники з'єднують повнозначні слова, або групи слів в єдність і є елементом прийменникового сполучення. Ці сполучення відносяться до інших компонентів речення. М. Г. Арсеньєва розрізняє такі типи сполучень: 1) між іменником та дієсловом: *an der Ecke warten*; 2) між двома іменниками: *die Hoffnung auf Genesung*; 3) між дієсловом або іменником та прислівником: *nach rechts blicken, die Zeitung von gestern* [6, с. 234].

Зв'язок між узагальненим граматичним змістом значення і лексичним значенням прийменника є досить складним. Усі німецькі прийменники мають два значення: те, що відповідає граматичному змісту значення і те, що відповідає лексичному значенню інших частин мови. Якщо прийменник виражає відношення між будь-якими предметами і явищами, то це є загальний граматичний зміст значення прийменників. “Лексичні” прийменники називають також “вільними” та “прозорими” [3, с. 6]. Коли йдеться про “лексичні” прийменники, то мають на увазі прийменники, які передають усілякі відношення локалізації та руху предмета в просторі та часі. На думку О. С. Ахманової граматичне значення не може існувати окремо від лексичного. Проте й лексичне значення слова, хоча й є головним в ньому, завжди поєднане з граматичним і не виступає окремо [1, с. 68].

За словотворчою формою прийменники поділяються на прості, похідні, складні (*anhand, anstatt, anstelle, diesseits, infolge, zufolge*) та складені (*bis an, bis auf, bis zu, von...an, um... willen, von...aus, von...auf, nach... zu*). Разом з тим широко використовуються прийменники, що утворилися внаслідок переходу з інших частин мови в прийменники.

За своїм походженням прийменники поділяються на два великі класи: прийменники давнього класу (*Präpositionen der älteren Schicht*) та молодшого класу (*Präpositionen der jüngeren Schicht*). Прийменники давнього класу *an, aus, auf, aus, außer, bei, bis, durch, für, gegen, hinter, in, mit, nach, neben, ohne, seit, über, um, unter, vor, wieder, zwischen, zu* виникли з давніх прислівників місця. На сучасному етапі розрив між цими прийменниками і прислівниками, від яких вони походять, надто великий і тому їх можна розглядати як прості слова. Дев'ять з цих прийменників – *an, auf, hinter, in, neben, über, unter, vor, zwischen* – подвійного керування і можуть поєднуватись з іншими частинами мови двома відмінками: давальним та знахідним. Більшість з них існувала ще в давньовірхньонімецькій мові. Лексичне значення цих прийменників дуже складне [5, с. 140].

Прийменники молодшого класу утворилися від іменників (*dank, kraft, laut, mittels, trotz, wegen, zwecks*) та дієприкметників (*ausgenommen, ungeachtet* та інші). Ці прийменники з'явилися у нововірхньонімецькій мові. Більшість з них вживається з родовим відмінком. Їхнє лексичне значення набагато прозоріше і обмеженіше [5, с. 141].

В сполученні з іншими словами прийменники виражають конкретний вид відношень між предметами та явищами та мають наступні значення:

1) прийменники з просторовим значенням (локальні прийменники): *ab, abseits, an, auf, aus, außer, außerhalb, bei, bis, diesseits, durch, entlang, gegen, gegenüber, hinter, in, inmitten, innerhalb, jenseits, längst, nach, nächsts, nahe, neben, oberhalb, seitlich, über, um, unter, unterhalb, vor, zu, unweit, unfern, zwischen*.

2) Прийменники з часовим значенням (темпоральні прийменники): *ab, an, auf, aus, bei, binnen, bis, für, gegen, innerhalb, mit, nach, seit, über, um, von, vor, während, zu, zwischen*.

3) Прийменники з абстрактним значенням: *in, kraft, laut, mit, mittels, nach, ohne, statt, trotz, über, vor, wegen, zu, zufolge* [2, с. 197].

Група локальних прийменників, які виражають просторові протиставлення в сучасній німецькій мові утворює в межах прийменникових конструкцій єдине просторове макрополе, яке можна розділити на певні мікрополя:

1) поле місцезнаходження предмету на поверхні іншого предмету: *an, auf, oberhalb*; 2) поле місцезнаходження по різні сторони, попереду, позаду предмета, під предметом: *jenseits, diesseits, hinter, über, unter, unterhalb, vor*; 3) поле суміжності предметів: *bei, mit, neben*; 4) поле місцезнаходження предмету всередині та поза предметом: *in, innerhalb, außer, außerhalb*; 5) поле місцезнаходження предмету вздовж, навколо чи навпроти: *längs, entlang, gegenüber*; 6) поле місцезнаходження предмета між іншими предметами: *zwischen, unter*; 7) поле направлення до предмета та від нього: *aus, bis, durch, gegen, entgegen, nach, von, zu*.

Дослідження системи прийменників німецької мови показує, що просторові прийменники строго диференціюються в залежності від семантичних функцій, які вони виконують. Коли ми вказуємо на напрям, рух об'єкта, використовуються прийменники *zu, auf, an, in, nach – на, в*. Основною функцією прийменника *zu* в сучасній німецькій мові є напрям руху з досягненням мети або функціональної наповненості у місці досягнення мети (*zur Arbeit (на роботу), zum Flughafen (до аеропорту)*), або лише досягнення об'єкту без проникнення всередину (*zum Bahnhof (до вокзалу), zum Zoo (до зоопарку)*). Прийменник *auf* використовується також, щоб вказати напрям, коли ми говоримо про офіційну установу чи орган влади, оскільки вони за звичай в німецькій мові мають сходинки, по яких слід підніматися (*auf Rathaus (в ратушу), auf die Post (на пошту)*). Вказуючи напрям руху на вершину гори, на острів, групу островів, півострів ми також використовуємо прийменник *auf*: *auf die Zugspitze (на Цугшпітце), auf die Kreta (на Крит), auf die Malediven (на Мальдиву), auf die Krim (в Крим)*. Для позначення напрямку руху на море, морське узбережжя, озеро, річку, пляж використовується прийменник *an*: *ans Mittelmeer (на Середземне море), an die Küste (на морське узбережжя), an den See (на озеро), an die Donau (на Дунай), ans Ufer (на берег), an den Strand (на пляж)*.

Прийменник *in* вживається у тому випадку, коли для досягнення мети необхідно проникнути всередину об'єкту (*ins Kino, ins Theater, in die Kirche*). Крім того *in* використовується з топонімами, які вживаються з означеним артиклем, тобто з географічними назвами чоловічого та жіночого роду (*in den Irak, in die Schweiz, in die USA*). З більшістю географічних назв, які в німецькій мові середнього роду, вживається прийменник *nach* (*nach Rom, nach Deutschland*). Проте, коли ми говоримо про місцеперебування в країні, в населеному пункті, то вживаємо прийменник *in* (*in Deutschland*).

Темпоральні прийменники в німецькій мові можуть виражати часові відносини і позначати або точку в часі (Zeitpunkt) або часову протяжність чи період (Zeitdauer)[7, с. 70-71]. Таким чином, темпоральні прийменники можна поділити на дві групи:

1) прийменники, що позначають точку в часі:

а) відповідають на питання wann? *an, bei, nach, vor, zu* (з давальним відмінком); *gegen, um* (із знахідним відмінком); б) відповідають на питання seit wann? *seit, von* (з давальним відмінком); *ab* (з знахідним чи давальним відмінком); в) відповідають на питання auf (für) welchen Zeitpunkt? *zu, (bis zu)* (з давальним відмінком) *auf, gegen, in, über, für, zwischen* (з знахідним відмінком).

2) прийменники, які позначають часову протяжність:

а) відповідають на питання wie lange? *seit, unter* (з давальним відмінком); *bis, über, durch* (із знахідним відмінком); б) відповідають на питання wann? *während* (з родовим відмінком), *bei, unter* (з давальним відмінком).

Часові прийменники вживаються з темпоральними, подійовими або якісними іменниками, при цьому спостерігаються певні обмеження у виборі прийменників з кожним з типів іменників. Крім того, одні й ті ж іменники в деяких випадках можуть проявляти різні якості, тобто переходити з групи в групу. Прийменники в цьому процесі відіграють важливу роль, оскільки вони в своїй семантиці містять інформацію про те, який саме компонент ситуації виходить на перший план в кожному конкретному випадку.

Так, наприклад, прийменник *an* вживається з іменниками, які позначають періоди дня (*am Vormittag*), дні тижня (*am Dienstag*), дати (*am 10.2.1898*), святкові дати, але іменник *die Nacht* вживається з прийменником *in* (*in der Nacht*).

Прийменник *in*, як правило, вказує на період з конкретною кількістю часу або той проміжок часу, через який відбудеться якась подія. Прийменник *in* вживається з такими іменниками, як тиждень (*in der nächsten Woche*), назви місяців (*im September*), назви пір року (*im Frühling*), назви десятиліть (*in den 70ern*), назви століть (*im 19. Jahrhundert*), коли говоримо про майбутнє (*im nächsten Jahr*).

Прийменник *nach* показує, що одна дія відбувається після іншої дії, яка відбулася раніше, після якоїсь події або по закінченню певного строку. Проміжок між обома діями може бути необмеженим: *100 Jahre nach seinem Geburtstag*.

Прийменник *über* показує, що дія виходить за рамки даного періоду часу, межами якого є момент спілкування або який-небудь момент у минулому чи майбутньому.

Коли ми вказуємо на кінцеву точку в часі, то вживаємо прийменники *zu* та *für* – до та на. Особливістю прийменника є те, що він вказує на певний проміжок часу, передбачений для будь-якої дії, а також виражає поняття “до певного строку” при підготовці до певної події [4].

Коли ми вказуємо на вихідну точку в часі, то вживаємо прийменники *von*, *seit*, *ab* - з. В часовому значенні прийменник *von* вказує на вихідну точку в часі, від якої починається дія, яка обов'язково завершується до моменту спілкування. Коли дія триває до моменту спілкування, то вживається прийменник *seit*. Прийменник *ab* позначає час з певного моменту в майбутньому.

Коли ми вказуємо на інтервал часу, то вживаємо прийменники *bis* та *auf* - до. При цьому мова йде про інтервал між подіями, одна з яких є відправною і співпадає з моментом комунікації, а друга відбудеться через певний проміжок часу. Прийменник *auf* не визначає тривалість цього проміжку часу, така інформація, як правило вноситься контекстом або ситуацією: *Auf Wiedersehen!* (До побачення!). Тривалість проміжку часу або межі в часі визначає прийменник *bis*, який вживається з календарними іменниками (з нульовим артиклем) чи прислівником: *bis morgen* (до завтра), *bis 2Uhr* (до 2 години), *bis Dienstag* (до вівторка). З іменниками, що позначають події та якість, вживається прийменник *bis* в поєднанні з прийменником *zu*, при цьому підкреслюється граничність, найбільш кінцева точка в часі. Іменники при цьому вживаються з означеним артиклем: *bis zur Nacht* (до ночі), *bis zum nächsten Treffen* (до наступної зустрічі).

Прийменники *auf*, *bei*, *während* вказують на часовий проміжок, коли вони вживаються з іменниками, які позначають події: *die Fahrt*, *die Reise*, *der Weg*. Прийменник *bei* підкреслює нетривалість, тимчасовий або випадковий характер діяльності, за певних обставин також точку відліку для дії в реченні: *bei ihrer Hochzeit*. Прийменник *während* вказує на протяжність, тривалість дії, що відбувається. В цій функції *während* наближається до значень прийменника *in*, проте він вживається лише з іменниками, що позначають події на відміну від прийменника *in*, який вживається з усіма трьома типами іменників. Прийменник *in* вводить проміжок часу, акцентуючи при цьому кількісний аспект, тобто передається інформація про строк дії та вказується на періодичність дії чи події, показуючи як часто вона відбувається. Крім того прийменник *in* вказує на перебування в межах вказаного проміжку часу на протязі всього періоду, в той час як прийменник *während* вказує лише на частину цього періоду: *in den Ferien*, *während der Ferien*.

Прийменники з абстрактним значенням можуть вказувати на:

а) сумісність або відсутність сумісності: *Er arbeitet immer mit seinem Freund. Ich werde ohne dich nicht fertig*; б) умову, якої необхідно дотримуватись: *Wir vermischen diese Flüssigkeit unter Erhitzung bis auf 90°*; в) умову, всупереч якій відбувається дія: *Trotz des Sturmes erreichte das Flugzeug sein Ziel*; г) заміну, зміну, обмін: *Heute werden wir statt eines Vortrages zwei hören*; д) спрямування дії, її призначення: *Ein Geschenk für die Kinder. Wir rückten gegen den Feind aus*; е) кількість, міру: *Die Menschen kamen zu Tausenden*; є) матеріал, склад: *Das Gebäude ist aus Eisenbeton*; ж) засіб, інструмент, дійову особу в пасивному стані: *Wir bearbeiten das Feld mit Traktoren. Das Kraftwerk wird durch Wasser in Bewegung gesetzt. Der Kranke wurde vom Arzt behandelt*; з) причину, мету: *Er zittert vor Kälte. Wegen seiner Krankheit hat er viele Stunden versäumt*; и) способу дії: *Er spricht in Rätseln. Er ist außer Fassung* [8, с. 247-248].

Уточнюючи та конкретизуючи характер зв'язку між словами у реченні, прийменники доповнюють систему відмінків. Кожен прийменник потребує певного відмінка іменника чи займенника, з яким він вживається. Це називається керуванням прийменника. Більшість прийменників завжди керуються одним і тим же відмінком. Проте деякі прийменники можуть керувати різними відмінками. З точки зору керування прийменники поділяються на чотири групи:

а) прийменники, що керують родовим відмінком: *abseits, abzüglich, angesichts, anhand, anlässlich, anstatt, anstelle, aufgrund, ausgangs, ausschließlich, außerhalb, beiderseits, betreffs, bezüglich, diesseits, einschließlic, halber, hinsichtlich, infolge, inmitten, innerhalb, jenseits, kraft., längs, laut, mangels, mittels, oberhalb, seitens, seitlich, statt, trotz, um...willen, unbeachtet, unfern, ungeachtet, unterhalb, unweit, vermöge, vorbehaltlich, von... wegen, während, wegen, zeit, zufolge, zu(un)gunsten, zuzüglich, zwecks.*

б) прийменники, що керують давальним відмінком: *aus, außer, bei, binnen, dank, entgegen, entsprechend, fern, gegenüber, gemäß, mit, mitsamt, nach, nächst, nebst, samt, seit, von, von...aus, von...heraus, zu zufolge, zuwider.*

в) прийменники, що керують знахідним відмінком: *bis, durch, für, entlang, gegen, ohne, per, um, wider.*

г) прийменники, що керують давальним або знахідним відмінком: *ab, an, auf, hinter, in, neben, über, unter, vor, zwischen.* Коли позначається місце розташування, перебування в якомусь приміщенні, місці і можна поставити питання *wo?* – *de?*, тоді ці прийменники вживаються з давальним відмінком. Коли позначається зміна місця, пункту або приміщення і можна поставити питання *wohin?* – *куди?*, тоді ці прийменники вживаються з знахідним відмінком.

При перекладі прийменників з однієї мови на іншу слід звертати увагу як на лексико-семантичні значення слів, так і на їхні граматичні властивості. Між граматичними властивостями німецької та української мови існує багато спільного та відмінного. В умовах відмінності граматичних властивостей мовних одиниць в німецькій та українській мовах виникають ускладнення, що пов'язані з перетворенням окремих граматичних одиниць (морфологічні перетворення на основі слівформ) та складених граматичних одиниць (синтаксичні перетворення на основі словосполучень та речень).

Аналізуючи тексти на основі морфологічних та синтаксичних перетворень ми назвемо лише деякі способи перекладу прийменників.

Німецькі прості іменники, що належать до прийменників давнього класу, співвідносяться з прийменниками української мови і при перекладі мають повні відповідники: подібні граматичні властивості та лексико-семантичні значення слів: *in den galvanischen Elementen...* – *в гальванічних елементах...* Однак існують також і інші можливості перекладу простих прийменників, які вживаються у науково-технічних текстах.

Прийменник *bei* на початку абзацу або речення, а також в середині речення може перекладатися українською мовою *при* (*Bei entsprechender Wärmedämmung...* - *При відповідній теплоізоляції...*) та *у* або *в*, коли передається значення приналежності (*-bei beiden Modellen* – *в обох моделях*), та *при* або *під*, коли йдеться про будь-які обставини (*bei hoher Wirkung* – *при високому впливі*).

Прийменники *durch* та *infolge* можуть перекладатися українською мовою *завдяки, внаслідок, через (що)*, які мають синонімічний характер. Однак у вживанні німецьких прийменників існують розбіжності. Прийменник *durch* вживається перед іменником, що означає засіб для досягнення успіху. Прийменник *infolge* стоїть перед словом, яке означає причину або передбачення, що зумовлюється будь-яким явищем, подією, а не предметом чи істотою.

Прийменник *von* багатозначний і перекладається *від, із*, з при зазначенні розміру, суми, та прийменником *про* при використанні з низкою іменників та дієслів: *in Abhängigkeit von der Wasserhärte...* - *в залежності від жорсткості води...* В пасивних конструкціях *von* разом з іменником перекладається українською орудним відмінком: *Ein neues Meßverfahren wurde von dem jungen Forscher entwickelt.* – *Новий спосіб вимірювання був розроблений молодим дослідником.*

Хоча прийменники *gemäß*, *laut*, *nach*, *zufolge* перекладаються як *згідно*, *відповідно*, проте існують відмінності у їхньому використанні в німецькій мові. Прийменник *gemäß* означає відповідність, що не пов'язана з точним текстом. *Laut* вживається з іменником, який означає щось написане чи сказане. Прийменник *nach* вживається для нейтрального переказу тексту. *Zufolge* означає результат або висновок.

При перекладі науково-технічних текстів досить часто прийменниковим сполученням в німецькій мові відповідають безприйменникові сполучення в українській мові. Наприклад, сполученням прийменників *von* та *für* з іменниками в німецькій мові відповідає родовий відмінок в українській мові: *Gesetzliche Grundlage für Einsatz von Ultrafiltrationen...* - *Законодавча база для застосування фільтрації...*

Проаналізувавши науково-технічні тексти німецькою мовою загальним обсягом 3501 слово, ми встановили, що було вжито 334 прийменникові конструкції. Найчастіше в німецьких текстах зустрічається прийменникова конструкція з давальним відмінком (64%). Досить часто зустрічається також прийменникова конструкція з знахідним відмінком (33,2%). Відносно малу частку становлять прийменникові конструкції, які вимагають родового відмінку (2,8%).

Література

1. Ахманова О.С. Очерки по общей и русской лексикологии / О. С. Ахманова. – М.: Учпедгиз, 1957. – 295 с.
2. Смеречанський Р. І. Граматика німецької мови / Р. І. Смеречанський. – К.: Рад. Школа, 1960. – 343 с.
3. Съедин В. Н. Предлоги немецкого языка / В. Н. Съедин. – М.: Высш.шк., 1963. – 288 с.
4. Хоружая Ю. Н. Семантические функции пространственных и временных предлогов в немецком и русском языках: автореф. дис. ... канд. филол. наук [Электронный ресурс] / Ю. Н. Хоружая. – Краснодар. – 2014. – 12 января. – Режим доступа к источнику:
<http://www.dissercat.com/content/semanticheskie-funktsii-prostranstvennykh-i-vremennykh-predlogov-v-nemetskom-i-russkom-yazyk>
5. Admoni W. Der deutsche Sprachbau/ W. Admoni – Москва: "Просвещение", 1986. – 335 с.
6. Arssenjewa M.G. Grammatik der deutschen Sprache/M. G. Arssenjewa, I.A. Zyganowa. – Sankt Petersburg: Verlag "Sojuz", 2002. – 476 S.
7. Hering A. Em. Übungsgrammatik. Deutsch als Fremdsprache / Axel Hering, Magdalena Matussek, Michaela Perlmann-Balme. – Ismaning: Max Hueber Verlag, 2010. – 248 S.
8. Schendels E. Deutsche Grammatik. Morphologie. Syntax. Text / E. Schendels. – Москва: Высшая школа, 1988. – 416 S.

УДК 811.111

ВПЛИВ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ НА СТАНОВЛЕННЯ ІНТЕР'ЄКТИВНИХ ОДИНИЦЬ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Ікалюк Л. М.

У статті розглядаються джерела походження вигуків у давньо-, середньо- та ранньоніовангліській мові на матеріалі лексикографічних джерел. Виявлено тенденцію до збільшення кількості мовних засобів вираження вигуків у процесі становлення й розвитку англійської мови від давньоанглійської до ранньоніовангліської. Доведено, що міжкультурна комунікація мала незначний вплив на становлення інтер'єктивних одиниць в англійській мові.

Ключові слова: вигук, запозичення, давньоанглійська мова, середньоанглійська мова, ранньоніовангліська мова

В статье рассматриваются источники происхождения междометий в древне-, средне- и ранненованглийском языке на материале лексикографических источников. Определено тенденцию к увеличению количества языковых средств выражения междометий в процессе становления и развития английского языка от древнеанглийского до ранненованглийского. Доказано, что межкультурная коммуникация имела незначительное влияние на становление интеръективных единиц в английском языке.

Ключевые слова: междометие, заимствование, древнеанглийский язык, среднеанглийский язык, ранненованглийский язык.

Based on the lexicographical resources, the article deals with the sources of origin of interjections in Old, Middle and Early New English. The tendency towards the increase in the number of the interjection linguistic means has been revealed in the process of the English language development from Old English to Early New English. It has been determined that intercultural communication had little influence on interjections in English.

Key words: interjection, borrowing, Old English, Middle English, Early New English.

Глобалізація невпинно накладає свій відбиток на всі аспекти сучасного життя, що призводить до виведення міжкультурної комунікації як предмета наукового дослідження на вищий щабель. Хоча міжкультурна комунікація і видається новітнім утворенням, однак проблеми, які вона розглядає, існують, на нашу думку, здавна завдяки інгерентному бажанню людини змінювати своє місце проживання.

Питання міжкультурної комунікації на теренах Британських островів є актуальним щонайменше 16 століть, починаючи літочислення з V ст. н. е., з приходом германських племен, які спричинили зміни не тільки в системі суспільного ладу, але й в основному засобі комунікації – мові. Проте, суттєвих змін англійська мова зазнала не у гомогенному давньоанглійському (ДА) періоді, а в середньоанглійському (СА), який починається з нормандського завоювання в 1066 р. і закінчується появою книгодрукування в Британії у 1474 ст. З приходом норманів англійська мова попадає під карколомний вплив французької мови, що й досі відчувається на всіх її рівнях. У ранньоніовангліський (РНА) період проблема мовних контактів не зникає, однак англійська мова знову набуває офіційного статусу, що призводить до усталених мовних норм, а з набуттям міжнародного статусу здійснює значний вплив на інші мови. Серед лексикограматичних одиниць, де відбулися істотні зміни, виділяємо вигуки, які є свого роду мовними універсаліями, притаманними будь-якій мові будь-якого періоду.

Мета нашої статті – визначення впливу міжкультурної комунікації на становлення інтер'єктивних одиниць в давньоанглійській, середньоанглійській та ранньоніовангліській мовах.

Мета передбачає розв'язання таких **завдань**: проаналізувати джерела походження вигуків у трьох основних періодах розвитку англійської мови та описати вплив міжкультурної комунікації на їхнє становлення.

Ми звернулися власне до діяхронного аспекту вивчення цього явища, оскільки дослідження вигуків здебільшого здійснюється мовознавцями в синхронній площині, а динаміка становлення залишається поза їхньою увагою. Як зауважує В. В. Левицький, “лише синхронний аналіз мови робить її опис, а отже, й пізнання не тільки неповним, не тільки досить приблизним і умовним, але й значною мірою спотвореним” [2, с. 13].

Матеріалом нашого дослідження слугували словник давньоанглійської мови “Bosworth-Toller's Anglo-Saxon Dictionary”, словник середньоанглійської мови “Middle English Dictionary” (електронний словник вільного користування) та словник англійської мови “Oxford English Dictionary”, з яких методом суцільної вибірки було вилучено 41 ДА вигук, 153 СА вигуки і 246 РНА вигуків.

Підвалини вивчення вигуків заклали як вітчизняні, так і зарубіжні лінгвісти, серед них: О. Потебня, О. Пешковський, О. Шахматов, Л. Щерба, В. Виноградов, Р. Якобсон, О. Кубрякова, О. Германович, І. Шевченко, Ш. Баллі, Ж. Вандрієс, А. Вежбицька, С. Грінбаум, О. Есперсен, Дж. Ліч, Г. Пауль та ін.

Незважаючи на часом діаметрально протилежні погляди на частиномовну природу вигуків (одні вчені – Ф. Амека, А. Вежбицька, Д. Улкінс, Ч. Стівенсон, І. Шевченко тощо – вважають їх окремою частиною мови, а інші – Е. Сапір, Е. Гоффман, Р. Траск і т.д. – заперечують цю точку зору), науковці дійшли згоди, що вигуки є контекстуально-обумовленими одиницями, що спричиняє їхнє відмінне тлумачення у різних контекстах. Звідси вигуки можуть передавати як приємні (здивування, радість, захоплення, задоволення, похвалу і т.д.), так і неприємні емоції (гнів, роздратування, сум, відчай, глузування, огиду, страх і т.д.), а також вживатися без емоційного забарвлення. Ми визначаємо вигуки як автономні лексико-граматичні одиниці, що служать для вираження емоційних реакцій адресанта на навколишню дійсність.

Як вже згадувалося, згідно з даними словників, у ДА мові є 41 вигук. Що стосується джерел походження цих інтер'єктивних одиниць, то у словнику “Bosworth-Toller's Anglo-Saxon Dictionary” цей аспект не висвітлюється, проте зважаючи на історичні події цього періоду, припускаємо, що ДА вигуки – слова або германського походження, або є звуконаслідувальними. Однак, словник англійської мови “Oxford English Dictionary” містить приклади вживань двох вигуків латинського чи грецького походження в ДА періоді, а саме:

(1) **Osanna** [Lindisf. *la hæel wusiz*] *sy 3 eblestod se þe com on drihtes naman...* (Ags. Gosp. Mark xi. 9, 10)

(2) *God herzende & hyne eac bletsizende. Amen.* (Ags. Gosp. Luke xxiv. 53)

Приклади (1) і (2) недвозначно вказують на те, що вигуки *hosanna!* і *amen!* увійшли до складу англійської мови завдяки впровадженню християнства та перекладу Біблії англійською мовою.

Ми також допускаємо, що носії давньоанглійської мови у своєму щоденному спілкуванні також вживали вигуки з кельтських мов, про що свідчать дані аналізу словника середньоанглійської мови “Middle English Dictionary”, відповідно до яких джерелами походження СА вигуків є давньоанглійська, давньофранцузька, давньоскандинавська, латинська, середньовічна латинська, кельтська, шотландська гельська, ірландська гельська, середньонідерландська, давньоісландська й англо-французька мови. Крім того, частина СА вигуків, як і в ДА період, є звуконаслідувальними.

Давньоанглійська мова є основним джерелом походження СА вигуків. Із 153 проаналізованих одиниць 72 вигуки мають давньоанглійське коріння. Серед інших мов, які також виступають джерелом походження СА інтер'єктивних одиниць, давньофранцузька мова займає першу позицію. У нашій вибірці налічується 39 вигуків, що мають давньофранцузьке коріння, 15 – латинського походження, 7 – давньоскандинавського. Решта мов збагатили систему вигуків середньоанглійської мови однією або двома лексичними одиницями. Наведемо декілька прикладів із запозиченими інтер'єктивами:

(3) **Allas..the day that I was born!** (Chaucer LGW (Benson-Robinson), 658)

(4) *O, Thomas, le vous dy, Thomas, Thomas! This maketh the feend..Now, dame,' quod he, 'now le vous dy sanz doute, Haue I nat of a capoun but the lyuere.'* (Chaucer *CT.Sum.* (Manly-Rickert), 1832)

Приклади (3) і (4) представляють вигуки давньофранцузького походження *alas!* – для вираження жалю, суму, сорому, а також *je-vous-di!* – для підсилення твердження.

(5) *Men..blasfemyden hym..seyinge, 'Vath, or fie, to thee, that distroyist the temple of God.'* (Wycliffite Bible, Mat. 27: 40)

(6) *Eya, my lorde god..whan þou shalt come in to myn herte, all myn inwardes shal ioy.* (Imitation of Christ, 70/5)

Вигуки *vath!* та *eya!* латинського походження у прикладах (5) і (6), вживаються для передачі різних емоцій як позитивних, так і негативних.

(7) *Il hail, by god, Aley, thow is a fonne!* (Chaucer *CT.Rv.* (Manly-Rickert), A.4089)

Приклад (7) містить вигук давньоскандинавського походження *ille hail!*, який є вигуком прокляття.

Слід також зазначити, що запозичені вигуки сполучалися також з вигуками власне середньоанглійської мови, утворюючи при цьому нові інтер'єктивні одиниці, наприклад:

(8) *A, mercy! swete lady dere.* (Chaucer *BD* (Benson-Robinson), 108)

(9) *Lo deale, hwet he seið!* (*Ancr.*(Corp-C 402), 98a)

У прикладі (9) бачимо сполучення двох вигуків *lo!* і *deale!*, які вживаються як одна інтер'єктивна одиниця і передають недовіру. Вигук *deale!* цікавий також тим, що він складається з двох лексичних одиниць – давньофранцузької лексики *dea* та давньоанглійського вигуку *lā!*

Отже, основним джерелом походження середньоанглійських вигуків є давньофранцузька мова. Як ми вже зазначали, у нашій вибірці налічується 39 вигуків, що мають давньофранцузьке коріння. Цей факт є закономірним, беручи до уваги історичні події того часу, а саме – нормандське завоювання Англії у 1066 р., що стало початком періоду СА мови і пануванням французької мови у різноманітних сферах життя тогочасних британців. Результатом мовних контактів того періоду стало збагачення англійської мови, оскільки посилені мовні контакти, за М. І. Ісаєвим, ведуть до взаємозбагачення, тобто двостороннього засвоєння мовами певних лексичних елементів, які підсилюють виразні можливості мов [1, с. 109], у нашому випадку це відбувається за допомогою вигуків.

Традиційно закінченням середньоанглійського періоду і початком ранньомовноанглійського вважається запровадження книгодрукування у Британії. Згідно зі словником англійської мови “Oxford English Dictionary” джерелами походження РНА вигуків є середньоанглійська, французька, латинська, кельтська, шотландська, іспанська, італійська, грецька, ірландська (гельська) мови. Частина РНА вигуків є звуконаслідувальними.

Основним джерелом походження РНА вигуків є середньоанглійська мова. Із 246 проаналізованих одиниць 65 вигуків мають середньоанглійське коріння. Слід зазначити, що більшість РНА вигуків – 136 одиниць – з'явилися власне у цей період розвитку англійської мови. Що стосується інтер'єктивних одиниць, запозичених з інших мов, то найбагатшим джерелом походження і далі залишається французька мова, з якої до загального вжитку ввійшло 16 вигуків. Наступною йде італійська мова (6 одиниць), шотландська (4 одиниці). Наведемо деякі приклади із запозиченими вигуками.

(10) *Sa, sa, sa! thumpe, there he lyes* (Tourneur *Rev. Trag. v. i*)

(11) *They..cryed with the Cats miau, miau.* (T. Johnson *Parey's Chirurg.* 151)

Приклад (10) містить вигук французького походження *sa, sa!*, який вживається з метою заохочення. Вигук *miau!* з прикладу (11) є звуконаслідувальним, однак його написання встановилося під впливом французької мови.

(12) *O crimine! I see I must be plain with thee.* (Southerne *Maid's last Prayer* iii)

Вигук з прикладу (12) *crimine!* є італійського походження, який передає здивування, а інтер'єктив *oime!* (13) вживається для вираження суму, тривоги:

(13) *Oimee! I am afraid that Morphandra hath a purpose to re-transform me.* (Howell *Parly of Beasts* 5)

Цікавою є РНА інтер'єктивна одиниця *twango!*, оскільки утворилася від англійського слова *twang* з додаванням закінчення *-o*, наслідуючи італійські або іспанські слова на *-o*:

(14) *Hee..giues the cup a phillip, to make it cry Twango.* (Rich Irish Hubbub)

Вигук *wow!* у сучасній англійській мові вживається для передачі захоплення чи здивування, однак в ранньоновоанглійську мову він був запозичений із шотландської, де виражав не тільки захоплення чи здивування, а також відразу:

(15) *Out on thir wanderand spiritis, wow! thow cryis.* (Douglas *Æneis* VI. Prol. 19)

За результатами проведеного аналізу можемо зробити висновки про тенденцію до збільшення кількості мовних засобів вираження вигуків у процесі становлення й розвитку англійської мови від давньоанглійської до ранньоновоанглійської. Причини такої зміни, однак, можуть бути не стільки інтралінгвістичними, скільки екстралінгвістичними, зважаючи на характер літературних пам'яток, на основі яких компілювалися досліджувані нами словники. Що стосується впливу міжкультурної комунікації на становлення інтер'єктивних одиниць в англійській мові, то він був не суттєвим і ще раз доказує нашу гіпотезу про те, що вигуки є автономними лексико-граматичними одиницями, які служать мовними засобами вираження емоцій мовця.

У подальшій перспективі вбачаємо необхідність визначити частотність вживання давньоанглійських, середньоанглійських та ранньоновоанглійських вигуків у текстах досліджуваних періодів з метою верифікації даних, наведених у згаданих словниках.

Література

1. Исаев М. И. Социолингвистические проблемы языков народов СССР (вопросы языковой политики и языкового строительства): Учеб. пособие для филолог. спец. ун-тов / Магомед Измаилович Исаев. – М. : Высшая школа, 1982. – 168 с.
2. Левицький В. В. Основи германістики / В. В. Левицький. – Вінниця : Нова книга, 2008. – 528 с. – Предм. покаж. : С. 497–504 ; біблогр. : С. 505–527.

УДК 811.111'01:81'42

ПАРАДИГМА КАТЕГОРІЙ СЛІВ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Ковбаско Ю. Г.

У статті розглядаються принципи формування категорій слів у сучасній англійській мові. Дослідження базується на описових граматиках XVII – XXI ст. Аналізується приналежність кожного лексико-граматичного класу слів до “основних” чи “службових” частин мови на основі трьох провідних принципів – семантичного, морфологічного, синтаксичного. Встановлюється граматична невідповідність між принципами виокремлення прислівника як частини мови.

Ключові слова: частини мови, семантика, морфологія, синтаксис.

В статье рассматриваются принципы формирования категорий слов в современном английском языке. Исследование основывается на данных описательных грамматик XVIII – XXI в. Анализируется принадлежность каждого лексико-грамматического класса слов к “основным” или “служебным” частям речи на основе трех ведущих принципов – семантического, морфологического, синтаксического. Определяется грамматическое несоответствие между принципами выделения наречия как части речи.

Ключевые слова: части речи, семантика, морфология, синтаксис.

The article focuses on the principles of word classes' formation in present day English. The research is based on descriptive grammar books of the 18th – 21st centuries. Reference of every lexical and grammatical word class to the “main” or “auxiliary” parts of speech has been made on the basis of three leading principles – semantic, morphological and syntactical. Grammatical incompatibility between the principles of distinguishing adverbs as a part of speech has been determined.

Key words: word classes, semantics, morphology, syntax.

У сучасній лінгвістиці декларується поєднання “значення, форми та функції”, а отже злиття воедино “семантичного, морфологічного та синтаксичного компонентів” при розгляді проблематики виокремлення частин мови.

Незважаючи на вибір підходу: “однокомпонентного” – виключно семантичного, морфологічного або синтаксичного; чи “змішаного”, у якому поєднується два компоненти, граматисти визначають “традиційний” перелік частин мови, тобто ті класи слів, що притаманні кожній класифікації. Такими **основними частинами** англійської мови є: **іменник, займенник, прикметник, дієслово, прислівник, прийменник, сполучник, вигук; факультативними частинами** англійської мови, тими, що присутні у частині класифікацій, виступають: **артикль, дієприкметник, числівник, інфінітив**. Окремо можна відзначити частини мови, що існують виключно у авторських класифікаціях та відображають детальний поділ основних та допоміжних частин мов на підвиди, а саме: **іменник-займенник, іменник-числівник, герундій, прикметник-займенник, прикметник-числівник, означальні слова, допоміжні дієслова, модальні дієслова, прислівникові частки, сполучники сурядності, сполучники підрядності, wh-слова, десемантизоване there, інфінітивний маркер to, слова-вставки, дискурсивні маркери тощо**, див. Г. Суїт [11], Ч. Фріз [6], Д. Байбер [4].

Таким чином, за основу у сучасній лінгвістиці використовується “8-копONENTНА” класифікація частин мови, яка є модифікацією класичної латинської типології [2, с. 13-21], і подальше дослідження базуватиметься саме на цьому типі класифікації.

Наявність значної кількості категорій слів в англійській мові та можливих підходів до їх класифікації вказує на **актуальність** дослідження та визначає його **мету**, що полягає у встановленні чіткої відповідності між лексико-граматичним класом слів та принципами його приналежності до “основних” чи “допоміжних”

частин мови. Для цього спробуємо розглянути кожен із принципів виокремлення частин мови зокрема, що у результаті дасть чітке уявлення про класифікацію лексико-граматичних одиниць з огляду на семантичний, синтаксичний чи морфологічний компонент, а не з точки зору їх поєднання. Дослідження базується на історичному аспекті граматичних праць, адже саме вони заклали основу для подальших граматичних розробок кінця ХХ – початку ХХІ століть.

Якщо у процесі створення переліку частин мов лінгвісти є практично однотайними, то у ході розподілу цих частин мов на категорії існують певні розбіжності.

Починаючи з перших спроб встановлення типології частин мови та незважаючи на різноманіття підходів граматики намагалися ввести дихотомію при поділі частин мови на класи. Зазвичай, дихотомії базувалися на основі тих критеріїв, що були в основі класифікацій частин мови.

Беручи до уваги **синтаксичний критерій**, то саме побудова дихотомії на основі функцій частин мови була першою класифікацією, запропонованою Платоном, який розмежовував іменник та дієслово, розглядаючи їх як підмет та присудок [13, с. 2]. Коли перелік основних частин мови був остаточно сформований було розроблено декілька типологій розподілу категорій слів по групам:

- **Н. Вебстер** (1843) ввів поділ на **основні (primary) – іменники та дієслова**; та **другорядні (secondary/words of secondary/subordinate use) – займенники, прикметники, прислівники, прийменники, сполучники**; частини мови [14, с. 8-10].

- **Дж. Морелл** (1852) виокремлював **значущі (notional) слова – іменники, дієслова, прикметники**; та **відносні (relational) слова – прислівники, займенники, прийменники, артиклі** [9, с. 12].

- **К. Ф. Бекер** (1855) використовуючи ту ж термінологію, що і Дж. Морелл, розширив перелік частин мови, де до **значущих** частин належать – **іменники, прикметники, дієслова, прислівники**; до **відносних – допоміжні дієслова, артиклі, займенники, числівники, прийменники, сполучники, відносні прислівники** [3, с. 24].

- **К. Хенгевельд** (1992) поділив всі частини мови на дві групи: **предикати (predicates/content words) – іменник, прикметник, дієслово, прислівник**; та **допоміжні граматичні елементи (grammatical elements) – артиклі, прийменники, займенники** тощо [7, с. 58]. Автор, фокусуючи увагу на описі виключно предикатів, вважає останню групу не суттєвою при побудові речення.

Отже, **спільним для класифікацій, побудованих на синтаксичному компоненті**, є поділ частин мови на так звані “основні”, що містили **іменник, прикметник, дієслово**; та “другорядні” – **артиклі, займенник, прийменник, сполучник** частини мови. Характерними, для “**синтаксичних**” класифікацій, стають відсутність вигуку як окремої категорії слів та невизначеність приналежності прислівників до конкретної групи слів.

За часів грецьких та латинських граматистів поширення набув “**перехідний морфосинтаксичний підхід**”, що згодом трансформувався у **морфологічний**. Типовими класифікаціями, заснованими на **морфологічному критерії**, можна вважати наступні:

- **У. Тернер** (1710) з огляду на традицію, що існувала у класичній латинській граматиці, запропонував дихотомію **відмінюваних (declined) – іменник, займенник, дієслово, дієприкметник**; та **невідмінюваних (undeclined) – прислівник, прийменник, сполучник, вигук частин мови** [12, с. 6].

- **Н. Вебстер** (1790) досліджуючи питання частин мов у перших роботах дійшов висновку, що саме морфологічний компонент є провідним при формуванні класифікацій частин мови та, на основі здатності до відмінювання, та виокремив дві групи слів: до першої належать, одиниці, що **підлягають відмінюванню – іменник, займенник, прикметник, дієслово, артиклі**; а друга група отримала назву **частки / аббревіатури (particles / abbreviations)**, які не підлягали граматичним змінам, та включала **прислівник, прийменник, сполучник** [14, с. 8-10].

- **Г. Суїт** (1892) використавши класичний латинський поділ частин мови на відмінювані та невідмінювані запропонував їх детальний поділ на

відмінювані категорій, до яких належать: *слова-іменники (іменник, іменник-займенник, іменник-числівник, інфінітив, герундій) слова-прикметники (прикметник, прикметник-займенник, прикметник-числівник, дієприкметник), дієслова (особові, безособові)*. До переліку невідмінюваних частин мови/часток входять *прислівник, прийменник, сполучник, вигук* [11, с. 38].

- А. Уест (1896), Дж. Керм (1935) ввели нові назви для традиційної класифікації, а саме: **флективні (inflexional/inflected) частини мови (іменник, займенник, дієслово, прикметник, прислівник)** та **нефлективні (non-inflexional/uninflected) (прийменник, сполучник, вигук)**, залишили розподіл категорій слів між ними без змін [15, с. 63; 5, с. 1].

Таким чином, **дихотомія, на основі морфологічного підходу**, представлена **відмінюваними та невідмінюваними** групами. Характерними особливостями **“морфологічних” класифікацій** є відсутність артикля та наявність вигуку як окремих частин мови та змішана морфологічна природа одиниць, згрупованих під назвою прислівники, яка не дає змоги чітко віднести категорію прислівника до відмінюваних чи невідмінюваних частин мови.

Третій підхід базується на **семантичному компоненті** одиниці. З'явившись в часи античності, починаючи з XVIII ст. він отримав широку популярність, про що свідчать дослідження граматик того часу. Кількість класифікацій, які базувалися виключно на семантичному компоненті в англійській лінгвістиці є незначною, водночас у “комплексних” класифікаціях семантичний компонент зазвичай відіграє провідну роль. Зразками класичних семантичних класифікацій є:

- **Дж. Мейклджен** (1891) декларуючи розподіл у відповідності до значення частин мови пропонує такі категорії: частини мови, що мають **чітке значення (іменник, прикметник, прислівник, дієслово)**; частини мови, які колись мали **чітке значення (прийменник, сполучник)**; частини мови, які **частково мають значення (вигук)**; частини мови, які **не мають значення, однак близькі до першої категорії (займенник)** [8, с. 8-9].

- **Р. Квірк** (1972) у першу чергу базуючись саме на наявності/відсутності лексичного значення у одиниці запропонував класичний поділ частин мови на: **відкриті класи (іменник, прикметник, прислівник, дієслово)**; **закриті класи (артикуль, демонстратив, займенник, прийменник, сполучник, вигук)** [10, с. 44-45].

- **Д. Байбер та ін.** (1999) взявши за основу детальний розподіл частин мови Ч. К. Фріза [6, с. 118-119], розподілили ці частини мови на підгрупи базуючись саме на семантичному критерії: **лексичні слова (іменник, прикметник, дієслово, прислівник)** та **функціональні слова (іменникова група до якої належать означальні слова, займенники, числівники, прийменники; дієслівна група – основні допоміжні дієслова, модальні допоміжні дієслова, адвербіальні частки; фраза/речення - сполучники сурядності; речення – сполучники підрядності, *wh*-слова, десемантизоване *there*, заперечна частка *not*, інфінітивний маркер *to*, числівники; слова-вставки – вигуки, маркери)** [4, с. 69].

- **Класичні російські типології**, див. І. П. Иванова, В. М. Жигadlo, Л. Л. Юфік (1956), Л. С. Бархударов (1966), І. П. Иванова, В. В. Бурлакова, Г. Г. Почепцов (1981) та ін., базуються на дихотомії **повнозначних та службових частин мови**, які розрізняються “у відповідності до категоріально-семантичних принципів, що існують у загальній семантиці” [1, с. 67]. Тобто, при виокремленні такої дихотомії провідним є саме семантичний принцип, а інші компоненти доповнюють його виключно при виокремленні підкласів у межах повнозначних та службових частин мови.

Таким чином, незважаючи на різноманіття назв дихотомій, їхня суть залишається незмінною. До основних частин мови належать іменник, прикметник, прислівник, дієслово; до службових – інші підкласи частин мови, залежно від типу класифікації, запропонованих граматистами. Водночас, проблема полягає у тому, що подібне узагальнення базується на поєднанні та змішуванні всіх вищезазначених критеріїв, які не завжди та не рівнозначно представлені у межах одного чи іншого лексико-граматичного класу слів.

Порівнюючи традиційні дихотомії та частини мови, виокремленні на основі кожного з критеріїв, нами побудовано Таблицю 1, що містить типи компонентів

на яких базуються класифікації, види дихотомій та типи частин мови по кожній з них.

Таблиця 1

Співвідношення принципів виокремлення частин мови

	Принципи виокремлення	Дихотомія	Частини мови
1	Синтаксичний	Основні Другорядні	- іменник, прикметник, дієслово, прислівник ; - артикль, сполучник, займенник, прийменник, прислівник ;
2	Морфологічний	Відмінювані Невідмінювані	- іменник, займенник, дієслово, прикметник, прислівник ; - прийменник, сполучник, вигук, прислівник ;
3	Семантичний	Лексичні Функціональні	- іменник, дієслово, прикметник, прислівник; - артикль, сполучник, займенник, прийменник, вигук;

Результати аналізу та дані Таблиці 1 вказують на те, що з огляду на рівноцінне представлення кожного критерію зокрема, існує можливість виокремити дихотомії та розподілити провідні частини мови по групам. Для наочності пропонуємо символи: [+] – якщо компонент є активним та провідним для лексико-граматичної одиниці; [-] – якщо компонент не активний та факультативний, [Ø] – якщо компонент відсутній.

Відповідно, можемо зробити наступні висновки:

- **іменник, прикметник, дієслово** одностайно визначаються як такі, що виконують роль самостійних членів речення, зазнають змін на морфологічному рівні та несуть семантичне значення притаманне їхньому класу слів, тобто мають активними та провідними всі 3 компоненти – [Syn+], [Sem+], [Morph+];

- **прийменник, сполучник** на протигагу їм не є самостійними членами речення, не зазнають морфологічних змін, не мають спільного семантичного значення як класу, а отже репрезентуються наступними характеристиками – [Syn-], [Sem-], [Morph-];

- **артикль та вигук** беззаперечно належать до другорядних частин мови, адже два з трьох компонентів є неактивними, а один компонент відсутній [Syn-], [Sem-], [MorphØ] та [Sem-], [Morph-], [SynØ] відповідно;

- **займенник** у межах комплексного “трикомпонентного” підходу, слід радше аналізувати у межах так званих “службових” частин мови, оскільки дві з трьох характеристик є факультативними та неактивними – [Syn-], [Sem-], [Morph+];

- отже, протиставлення **іменника, прикметника, дієслова**, з однієї сторони, та **прийменника, сполучника, артикля, вигуку, займенника**, з іншої сторони, можна назвати класичною дихотомією, що в однаковій мірі базується на всіх трьох компонентах – синтаксичному, морфологічному, семантичному;

- категорія **прислівника** викликає суперечності серед лінгвістів, адже тільки семантичний компонент дозволяє однозначно класифікувати прислівник як основну частину мови. З огляду на синтаксичний та морфологічний компоненти, то у категорії прислівника вони можуть бути як активними/провідними, так і неактивними/факультативними – [Sem+], [Syn+/-], [Morph+/-]. Тобто, спостерігається граматична колізія, коли всі одиниці, що належать до категорії прислівника поєднуються спільним семантичним значенням як класу, проте певна частина цих одиниць може виконувати роль самостійних членів речення та зазнавати морфологічних змін, а інша частина позбавлена цих характеристик, що, на нашу думку, створює поле для проведення подальшого дослідження приналежності лексичних одиниць до категорії прислівника та самої категорії до основних чи службових частин мови.

Таким чином, комплексна класифікація частин мови базується на дихотомії основних та службових частин мови. З огляду на дані наведені у Таблиці 1, категорія основних частин мови формується при наявності принаймні двох з трьох провідних та активних компонентів (**іменник, прикметник, дієслово**), решта частин мови належать до другорядних (**займенник, прийменник,**

сполучник, вигук, артикль тощо), місце *прислівника* у межах категорій частин мови залишається дискусійним через накладання синтаксичних та морфологічних ознак лексичних одиниць, що належать до цієї категорії, що створює **перспективу подальшого дослідження**.

Література

1. Блох М. Я. Теоретические основы грамматики / М. Я. Блох. – М.: “Высшая Школа”, 2002. – 160 с.
2. Ковбаско Ю. Г. Граматичні класи слів в англійській мові / Ю. Г. Ковбаско // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць: Германська філологія. – Чернівці: Видавничий дім “РОДОВІД”, 2014. – Вип. 720. – С. 11-23.
3. Becker K. F. A Grammar of the German Language / K. F. Becker. – L.: Williams and Norgate, 1855. – 364 p.
4. Biber D. The Longman Grammar of Spoken and Written English / D. Biber, S. Johansson, G. Leech, S. Conrad, E. Finegan. – L.: Longman, 1999. – 1204 p.
5. Curme G. Parts of Speech and Accidents / G. Curme. – Boston: D.C. Heath and Company, 1935. – 370 p.
6. Fries Ch. C. The Structure of English: An Introduction to the Construction of English Sentences / Ch. C. Fries. – N. Y.: Harcourt, 1952. – 304 p.
7. Hengeveld K. Non-Verbal Predication: Theory Typology, Diachrony / K. Hengeveld. – Berlin-N.Y.: Mouton de Gruyter, 1992. – 321 p.
8. Meiklejohn J. M. D. The English Language: Its Grammar, History and Literature / J. M. D. Meiklejohn. – Toronto: W.J. Gage & Co., 1891. – 466 p.
9. Morell J.D. The Analysis of Sentences: Explained and Systematised / J. D. Morell. – L.: R. Theobald, 1852. – 75 p.
10. Quirk R. A Comprehensive Grammar of the English Grammar / R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvic. – L.: Longman, 2000. – 1779 p.
11. Sweet H. A New English Grammar Logical and Historical. Part 1 / H. Sweet. – Oxford: Clarendon Press, 1892. – 499 p.
12. Turner W. A Short Grammar for the English Tongue / W. Turner. – L.: J. Downing, 1710. – 56 p.
13. Vinokurova N. Lexical Categories and Argument Structure. A Study with Reference to Sakha / N. Vinokurova. – Utrecht: LOT, 2005. – 466 p.
14. Webster N. A Grammatical Institute of the English Language. Part 2 / N. Webster. – Boston: Thomas & Andrew's, 1790. – 116 p.
15. West A. Elements of English Grammar / A. West. – Toronto: The Copp, Clark Company, 1896. – 288 p.

УДК 811.161.1'367.624

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ТИПЫ РУССКИХ НАРЕЧИЙ В СПЕЦИАЛЬНЫХ ТЕКСТАХ РАЗНОГО ПРОФИЛЯ**Короткова С. В.**

У статті встановлюється набір та лексичне наповнення семантичних груп прислівників у спеціальних текстах. Здійснюється огляд відомих семантичних класифікацій прислівників. Адвербіальна лексика, вилучена з текстів навчально-наукової та виробничо-технічної сфер, розподіляється за групами залежно від ключового змісту, що виражає кожна лексема. Зіставляється частотність прислівників окремих груп у текстах різного профілю.

Ключові слова: прислівник, адвербіальна лексика, спеціальний текст.

Устанапливается набор и лексическое наполнение семантических групп наречий в специальных текстах. Осуществляется обзор известных семантических классификаций наречий. Адвербиальная лексика, отобранная из текстов учебно-научной и производственно-технической сфер, распределяется по группам в зависимости от выражаемого каждой лексемой ключевого смысла. Сопоставляется частотность наречий отдельных групп в текстах разного профиля.

Ключевые слова: наречие, адвербиальная лексика, специальный текст.

The article deals with the semantic groups of adverbs in special texts set and lexical filling. It provides the review of adverbs semantic classifications. The adverbial vocabulary is taken from educational, scientific and technological texts. The lexemes are divided into groups according to the key meaning. The article also supplies the comparison of separate groups adverbs rate in the texts of different types.

Key words: adverb, adverbial vocabulary, special text.

О наречии принято говорить как о части речи, отличающейся синтаксической разнородностью и морфологическим неединством. Конечно, в том или ином отношении все знаменательные части речи неоднородны, однако если существительное, прилагательное, глагол обладают достаточным набором морфологических категорий, чтобы “компенсировать” свою лексическую неоднородность, то в случае с наречием объединяющее влияние морфологического фактора оказывается очень слабым: наречие как часть речи не имеет ни одного положительного интегрального морфологического признака. Вместе с тем в плане лексического значения наречия в целом принято относить к классу слов признаковой семантики, а именно непредметно признаковой семантики. А то обстоятельство, что наречия привязаны в тексте главным образом к словам также признаковой семантики (*аккуратно пишет, слишком жадный, очень странно, свидание вслепую*), дает основание для квалификации единиц соответствующей частеречной принадлежности как средств выражения признаков других признаков – об этом говорится еще в классических работах А. М. Пешковского [6] и А. А. Потебни [7]. Но если в определении интегрального семантического признака данной части речи ученые более или менее солидарны, то насчет классификации семантических групп наречий высказываются самые разные мнения.

Лингвистами в разное время предпринималось множество попыток структурировать слова данной части речи (см., например, работы Э. А. Балалыкиной [1, с. 145-146], Е. М. Галкиной-Федорук [3, с. 25], В. Б. Евтюхина [4, с. 14-15], Н. Н. Прокоповича [8, с. 12], и др.), однако наречие все еще остается самой малоизученной и неоднозначной частью речи.

Цель настоящего исследования – установить набор и лексическое наполнение семантических групп наречий в специальных текстах разного профиля. Данная цель предполагает решение ряда задач: сделать обзор наиболее

распространенных в современном языкознании семантических классификаций наречий; определить состав адвербиальной лексики в специальных текстах учебно-научной и производственно-технической сфер (УНС и ПТС); осуществить ее семантическую классификацию; выявить частотность единиц каждой из выделенных семантических групп наречий в текстах заданного профиля. Материалом исследования стали наречия, выявленные с помощью поисковой системы Национального корпуса русского языка (НКРЯ) [5] в подкорпусе текстов ПТС и УНС со снятой грамматической омонимией.

Очевидно, что анализ семантической структуры наречий связан со сложностями, обусловленными, на наш взгляд, следующими факторами. Во-первых, есть недостаток научных работ, в которых семантика тех или иных разрядов наречий являлась бы самостоятельным объектом описания. Вопрос о смысловой специфике наречий обычно ставится как второстепенный при разноаспектном описании наречий. Во-вторых, как толкование самого термина *наречие*, так и система и определения терминов, номинирующих его семантические разряды, до сих пор остаются непоследовательными и противоречивыми. Еще одним препятствием на пути к выведению единой семантической классификации наречий является то, что сильное влияние на семантику наречий оказывает их дистрибуция и положение в предложении: одна и та же адвербиальная единица в разных контекстах может выражать пространственное и качественное значение (ср.: *Положить курицу **обратно** в сотейник, добавить лук и грибы* (Рецепты национальных кухонь: Франция (2000-2005)) [5] и *Показания вольтметра будут **обратно** пропорциональны сопротивлению изоляции...* (Электрические схемы электропоезда ЭД4М (2001) // “Локомотив”, 2001.07.26) [5]; пространственное и количественное значение (ср.: *...руки смазывая слегка маслом, чтобы тесто к ним не прилипло, сгладить сверху и класть на лист довольно **далеко** одну от другой* (Е. Молоховец. Подарок молодым хозяйкам, или средство к уменьшению расходов в домашнем хозяйстве / Булки и куличи (1875-1900)) [5] и *И в кулинарных его интерпретациях норвежцы **далеко** впереди* (Рецепты национальных кухонь: Скандинавская кухня (2000-2005)) [5] и т. д.

Таким образом, до настоящего времени в лингвистике нет полноценной подробной семантической классификации наречий. К настоящему времени в теоретическую грамматику русского языка прочно вошло лишь разделение наречий на два основных разряда – определительные (собственно-характеризующие) и обстоятельственные. Определительные наречия в свою очередь принято подразделять на качественные, количественные, образа и способа действия; к обстоятельственным обычно относят наречия времени, места, причины и цели; наречия совместности выделяются то в рамках одного, то в рамках другого разряда. Все распространенные в лингвистике классификации по-разному структурируют выделенные подгруппы наречий либо дают им иное название. Так, Е. М. Галкина-Федорук считает, что по семантическому значению наречие может выражать “временные и пространственные отношения, при которых совершается действие или фиксируется состояние и становление предмета, выраженное глаголом, причину и цель действия, оценку действия или состояния, качеств, свойства и количества, манеру и способ действия” [3, с. 25]. В некоторых трудах говорится о так называемых предметно-обстоятельственных наречиях, этимологически образованных от предложно-падежной формы до + родительный падеж прилагательного типа *докрасна, добела* [2, с. 293] и т. д.

Исследователи указывают на существенную количественную диспропорцию между определительными и обстоятельственными наречиями. По сведениям В. Б. Евтухина, определительных наречий насчитывается свыше 5,5 тыс., в то время как обстоятельственных всего около 250 единиц (в 20 с лишним раз меньше). “Из этого факта вытекает, что наречию как части речи преимущественно свойственна реализация определительных функций и прежде всего – качественного определения глагола. Обстоятельственные же функции (указание на место, время, причину и цель) более периферийны. В первую очередь это относится к обстоятельствам причины и цели, ибо соответствующих наречий в русском языке, включая и местоименные лексемы (*почему, почему-то, почему-*

либо; зачем, зачем-то, зачем-либо и др.), насчитывается всего около трех десятков” [4, с. 17]. Кроме того определительные и обстоятельственные наречия отличаются своеобразием в плане передачи существенной информации высказывания: “наречия обстоятельственные (в первую очередь, это касается наречий времени и места), как правило, являются содержательно необходимым элементом высказывания, таким, без которого минимум необходимой информации не был бы сообщен”. Об определительных наречиях можно сказать, что они в большинстве своем лишь уточняют свойства явлений, уже названных главным словом (глаголом, прилагательным, существительным) [9, с. 450]. Малочисленность обстоятельственных наречий по сравнению с определительными компенсируется значимостью той информации, которую они передают в предложении.

При анализе фактического материала, отобранного из ограниченного нами массива текстов, оказалось, что наиболее рациональной можно признать классификацию наречий, произведенную Л. А. Савёловой. Лингвист соотносит семантические группы наречий с основными семантическими категориями, среди которых: квантитативность, кваликативность, время, пространственность, обусловленность, отношение. Наречия, таким образом, вовлечены в реализацию ключевых смыслов, означенных исходными местоимениями *когда, где, откуда, докуда, отколе, доколе, сколько, насколько, как, зачем, почему, отчего* и делятся на шесть классов: квантитативные, кваликативные, пространственные, временные, наречия обусловленности и модальные [10, с. 137-138]. Нам представляется логичным такое число выделяемых разрядов за счет объединения 1) наречий качественных и образа и способа действия (кваликативные наречия), 2) наречий собственно количественных и наречий совместности (квантитативные наречия), 3) наречий причины и цели (наречия обусловленности), поскольку в текстах специальных целей они вносят информацию одного типа, а также выделение особого разряда модальных слов, которые, будучи вовлечены в реализацию того же ключевого смысла, что и кваликативные наречия, выполняют в предложении совершенно особую функцию.

Отметим, что наречия являются частотными единицами в разных формах речевой коммуникации (согласно данным НКРЯ, наречия занимают девятую позицию по частоте употребления среди всех частей речи [5]). Тексты ПТС представлены в НКРЯ 27 документами объемом 45 644 слова. Наречия встречаются во всех 27 документах, корпус фиксирует 1 378 вхождений – это 3,02 % всех словоупотреблений. Тексты УНС представлены 211 документами объемом 543 149 слов, тогда как наречия в данном массиве текстов встречаются 17 041 раз, что составляет 3,14 % всех словоупотреблений.

Обнаруженные с помощью поисковой системы НКРЯ наречия в заданных текстах можно распределить по группам следующим образом (значения приводятся по электронному ресурсу [<http://slovari.yandex.ru>], связанному ссылкой с соответствующим словом в [5]):

1. Кваликативные наречия – наречия, отвечающие на вопрос как? каким образом? и определяющие действие или признак со стороны качества. В текстах обеих сфер они представлены наибольшим количеством единиц – 56 и 284 соответственно, частотность их примерно равна в текстах данных сфер, в процентном соотношении разница едва превышает 1 % – 28,5 % в текстах ПТС и 29,7 % в текстах УНС. Число это весьма показательно и, на наш взгляд, легко объяснимо. Дело в том, что массив русских кваликативных наречий представлен в основном отадъективными образованиями на -о типа *осторожно, хорошо* и на -ски типа *практически, оптически* и представляет собой открытую группу: образуясь в большинстве своем по продуктивным словообразовательным моделям, они легко возникают в текстах самого разного профиля. Показателен и тот факт, что непроизводные слова данной группы оказались в абсолютном меньшинстве и представлены единственным наречием *вдруг* в текстах УНС, например: *Будь оно на самом деле, вокруг нас постоянно совершались бы чудеса: можно было бы выпить вино из запечатанной бутылки, в закрытом помещении вдруг появлялись бы какие-то предметы, закон сохранения энергии и импульса нарушался бы на каждом шагу...* (В. Барашенков. Верен ли закон Ньютона? // “Знание-сила”, 2003) [5].

Кроме частотности единиц можно указать и на другие немаловажные особенности адвербиальной лексики в специальных текстах. Так, среди квалификативных наречий немало многозначных слов, однако в специальных текстах они зачастую реализуют лишь одно из своих значений. Например, у наречия *автоматически* словари отмечают значения “с помощью автоматики как совокупности механизмов и устройств, действующих без непосредственного участия человека” и “непроизвольно”, в текстах слово встречается только в первом из них: *Для удобства пользования холодильником внутренняя камера освещается электрической лампочкой 10, ограждённой плафоном 11, которая автоматически включается кнопкой 12* (Инструкция к холодильнику (1980)) [5]; у наречия *легко* фиксируется 6 значений, но в текстах УНС слово встречается только в первом из них “без особого физического напряжения; без труда, без усилий”: *Он легко вычленяется из семиотического окружения и столь же легко входит в новое текстовое окружение* (Ю. М. Лотман. Символ в системе культуры (1982-1992)) [5].

Использование единиц в одном из основных, прямых значений соответствует принципам построения специального текста. При этом в редких случаях допускается употребление стилистически окрашенных слов, так, в число наиболее частотных квалификативных наречий ПТС вошло разговорное наречие *хорошенько*: *Выложить шампиньоны во фланелевый мешок, выжать из них хорошенько весь сок* (Е. Молоховец. Подарок молодым хозяйкам, или средство к уменьшению расходов в домашнем хозяйстве / Запасы из грибов (1875-1900)) [5].

2. Основу **квантитативных наречий** составляют наречия типа *очень, весьма, едва*, определяющие количество, или скорее, по выражению Е. М. Галкиной-Федорук, оценку количества и меру действия и качества; к данной группе мы также отнесли наречия, образованные от числительных, которые сохраняют числовое значение (*неоднократно, дважды, впервые, надвое*); наречия совместного или одиночного действия типа (*отдельно, совместно*); неопределенно-количественные слова *много, мало* (примечательно, что в текстах ПТС наречие *много* не встретилось) и производные от них, наречия, указывающие на неоднократность или повторяемость действия (*ещё, опять, часто, периодически, вновь, снова*) – все они отвечают на вопросы сколько? как много? до какой степени? В целом число таких единиц меньше по сравнению с квалификативными наречиями – 46 для ПТС и 86 для УНС, однако встречаются они гораздо чаще, чем наречия всех остальных групп – в текстах ПТС количество их вхождений составляет чуть больше 39 %, в текстах УНС – 40,5 % от общего числа словоупотреблений.

В рамках данной и всех последующих групп также можно приводить примеры многозначных наречий, которые в специальных текстах реализуют только некоторые из своих значений, однако связано это в данном случае с тем, что большинство многозначных количественных наречий отдельными своими значениями входят в разные разряды адвербиальной лексики. Например, у наречия *едва* толковые словари фиксируют значения “насилу, с трудом”, “чуть, только немного”, “только что”. Только словоупотребление в первых двух значениях позволяет отнести данную лексему к количественным наречиям: *Поэтому программа спасения морских коньков, предложенная Амандой Винсент, была для рыбаков едва ли не единственной надеждой* (А. Голяндин. Рассказы о животных, и не только о них: А у морского конька что за конек? // “Знание-сила”, 2003) [5]; *Зачатки листьев этого папоротника, едва появившиеся над поверхностью земли, употребляют в пищу – правильно приготовленные, они вкусом и запахом напоминают грибы* (Ю. Н. Карпун. Природа района Сочи (1997)) [5].

3. Отдельную подгруппу собственно характеризующих наречий, как мы считаем, могут составить **модальные слова** соответствующей частеречной принадлежности. В текстах ПТС обнаружено 2 таких единицы – *непременно* и *соответственно*, первая из которых встретилась 4 раза, вторая – 1 – это полпроцента от общего количество словоупотреблений. Отметим, что модальные наречия, входящие в класс модальных слов, некоторыми учеными

отграничиваются от наречий так же, как слова категории состояния и некоторые частицы. Руководствуются сторонники узкого понимания наречия обычно тем, что наречия выступают в предложении в роли детерминантов или присловных распространителей. В то время как модальные слова традиционно определяются как такие, которые используются для оценки всего высказывания с точки зрения отношения говорящего к объективной действительности. Рассмотрение конкретных контекстов все же позволяет нам включить слова данной категории в группу адвербиальной лексики специального текста: *Взять три более или менее простые стеклянные или хрустальные вазы, одну меньше другой, но непременно одного сорта* (Е. Молоховец. Подарок молодым хозяйкам, или средство к уменьшению расходов в домашнем хозяйстве / Сервировка стола и блюд (1875-1900)) [5]; *14 аналоговых и 2 цифровых карты обеспечивают работу соответственно 224 аналоговых и 32 цифровых абонентских линий* (Предложение об установке мини-АТС (2001)) [5]. В данных контекстах рассматриваемые единицы, действительно, выражают в первую очередь отношение говорящего к высказыванию (прежде всего это касается слова *непременно*), но при этом как в первом, так и во втором случае можно выделить конкретные отрезки речевой цепи, к которым непосредственно относятся указанные лексемы: *непременно* подчеркивает *одного сорта*; *соответственно* распределяют информацию, сообщаемую однородными подлежащими по отношению к непрямым дополнениям.

К модальным словам в текстах УНС мы отнесли 14 единиц, и их общая частотность – 4,5 % – заметно превышает частотность аналогичных единиц в текстах ПТС: очевидно, что в УНС модальные слова более популярны.

4. Наречия, отвечающие на вопросы *где? куда? откуда?* и характеризующие признаки или действия с точки зрения пространства мы выделили в группу **пространственных наречий**. Во многих языках отсутствует разделение на наречия места и направления – для подобных пар наречий в таких языковых системах существует только одна лексема или же нет строгой дистрибуции для обозначения локализации предмета в пространстве и направления движения. В русском языке можно говорить отдельно о наречиях направления (*вверх, вдоль, вперед*) и местоположения (*сверху, снизу, рядом*).

Если собственно-характеризующие наречия более частотны в текстах УНС, то число словоупотреблений обстоятельственных наречий в целом выше в текстах ПТС: так, в текстах ПТС зафиксирована 31 адвербиальная единица с пространственным значением, а в текстах УНС – 36, однако количество вхождений для текстов УНС составляет менее 8 %, тогда как для текстов ПТС это число превышает 12 %.

5. **Наречия времени** в текстах производственно-технической сферы представлены 30 единицами, количество вхождений которых составляет почти 20 % от общего числа словоупотреблений и превышает аналогичный показатель для текстов УНС на 3 %, несмотря на то, что адвербиальных единиц с временной семантикой в текстах этой сферы зафиксировано в два раза больше. В целом наречия, в отличие, например, от предположно-падежных конструкций, могут выражать лишь относительную, или неопределенную темпоральность, поэтому часто требуют уточнения контекстом или с помощью других лексических средств. Например, значение таких единиц, как *накануне* “в предыдущий день”, уже “имеет место, сделано, осуществлено (в противоположность тому, что было ранее, до этого, а также в сопоставлении с чем-н.”, *сегодня* “в этот, сейчас идущий день”, “перен. теперь, в настоящее время”, *завтра* “на следующий день после сегодняшнего”, “перен. в недалеком будущем” детализируется только при наличии дополнительных сведений: *Психология XXI в. будет хорошей (пусть и не такой, как сейчас), если мы сегодня позаботимся о культуре профессионализма при подготовке студентов* (Е. А. Климов. Психология в XXI веке // “Вопросы психологии”, 2003) [5] – в данном контексте временной отрезок, обозначенный словом *сегодня*, определяется путем противопоставления его последующему – XXI веку. Аналогично временное значение определяется лишь относительно некоторого предела, уточняемого контекстом, словами, указывающими на временное предшествование (*сначала* в знач. “прежде, вначале,

раньше чего-н.") или следование (*затем* в знач. "после этого, потом"), временную протяженность (*пока* "в течение некоторого времени, впредь до чего-н.; до сих пор еще") и т. д.

6. Единицы, которые отвечают на вопросы почему?, зачем? мы объединили в группу **наречий обусловленности**. В текстах ПТС – это наречие *нарочно*, встретившееся 1 раз, в текстах УНС – это наречия *недаром*, *нарочно*, *понапрасну*, встретившиеся 16, 3 и 1 раз соответственно, в процентном соотношении на их долю приходится около десятой части процента общего числа словоупотреблений в обеих сферах. Надо сказать, что наречия причины и цели даже в литературном языке задаются закрытым списком и представлены небольшим количеством, типичны они более всего для разговорной речи.

Подведем итоги. Наречия как средства выражения признаков семантики можно разделить на квалификативные, количественные, модальные, пространственные, временные и наречия обусловленности. В специальных текстах различного профиля наблюдается существенная количественная диспропорция между наречиями разных групп: 1) квалификативные наречия представлены наибольшим количеством единиц, поскольку представляют собой открытый ряд слов и легко образуются в речи, и являются одинаково частотными в текстах ПТС и УНС – до 30 % всех словоупотреблений наречий; 2) количественные наречия менее многочисленны, но при этом на их долю приходится наибольшее число словоупотреблений – около 40 % в каждой из рассматриваемых сфер; 3) употребление модальных слов более характерно для текстов УНС; 4) наречия с пространственной и временной семантикой в текстах ПТС превосходят по количеству словоупотреблений аналогичные лексемы в текстах УНС; 5) менее всего характерны для специальных текстов наречия обусловленности. Все это можно объясняется спецификой текстов разного профиля и способностью наречий выражать основные и периферийные функции. Дальнейшую перспективу исследования может составить изучение на материале специальных текстов сочетаемостных возможностей наречий в зависимости от их семантики и функционального статуса.

Литература

1. Балалыкина Э. А. Современный русский язык. Морфология. Часть I: Имена. Наречия. Категория состояния / Э. А. Балалыкина. – Казань: Изд-во Казанск.ун-та, 2003. – 172 с.
2. Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) / В. В. Виноградов. – М.: Высш. шк., 1986. – 640 с.
3. Галкина-Федорук Е. М. Наречие в современном русском языке / Е. М. Галкина-Федорук. – М.: МГИИФил, 1939. – 155 с.
4. Евтюхин В. Б. Наречие: Учебное пособие / В. Б. Евтюхин. – СПб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1999. – 48 с.
5. Национальный корпус русского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ruscorpora.ru>
6. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении: Учебное пособие. / А. М. Пешковский. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 432 с.
7. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике: [в 4 т.]. – М.: Учпедгиз, 1958 – 1985.
8. Прокопович Н. Н. Сочетания наречий с именами прилагательными в современном русском языке. – М.: Учпедгиз, 1962. – 76 с.
9. Рахманова Л. И. Современный русский язык. Лексика. Фразеология. Морфология / Л. И. Рахманова, В. Н. Суздальцева. – Изд-во МГУ, ЧеРо, 1997. – 480 с.
10. Савёлова Л. А. Семантика и прагматика русского наречия: дис. ... доктора филол. наук: 10.02.01 / Л. А. Савёлова. – Северодвинск, 2009. – 386 с.

УДК 811.161.1

СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НІМЕЦЬКИХ КОРОТКИХ ОПОВІДАнь**Найдьонова А. Ю.**

Стаття присвячена стилістичним особливостям жанру короткого оповідання. Звертається увага на мовні особливості німецьких коротких оповідань на синтаксичному рівні, зокрема на номінативні речення, парцеляції, риторичні питання.

Ключові слова: коротке оповідання, синтаксичні особливості, номінативне речення, парцеляція, риторичне питання.

Статья посвящена стилистическим особенностям жанра короткого рассказа. Обращается внимание на языковые особенности немецких коротких рассказов на синтаксическом уровне, а именно на номинативные предложения, парцелляции, риторические вопросы.

Ключевые слова: короткий рассказ, синтаксические особенности, номинативное предложение, парцелляция, риторический вопрос.

The article deals with the stylistic features of the genre of short stories. Special attention is paid to the syntactical features of German short stories, in particular to the nominal sentence, the parceling, the rhetorical questions.

Key words: short story, syntactical features, nominal sentence, parceling, rhetorical question.

На сучасному етапі існує велика кількість визначень та поглядів щодо короткого оповідання. Але попри його багатолітнє вивчення, досі не існує єдиного тлумачення цього поняття.

Деякі дослідники німецького короткого оповідання, наприклад, Г. Ебінг, М. Друзак та інші, вважають, що у короткого оповідання не має чіткої межі. Це дозволяє їм майже ототожнювати його з оповіданням, новелою, історією, анекдотом та нарисом.

Коротке оповідання, існуючи спочатку поряд з іншими жанрами, виходить на перший план у 60-ті роки нашого сторіччя. Саме тоді з'явилися історії, які склалися з двох, трьох речень й вимагали не більше ніж одну хвилину для читання. Письменники звернулись до окремих деталей, експериментували з мовою та словом, намагалися на найбільш малому обсязі дати як найбільше думок. Це призводило до активізації окремих мовних елементів та до неймовірної стислості розповіді.

Мову короткого оповідання характеризує тенденція до чіткого та лаконічного висловлювання. Як наслідок цього – створення звичайних та okazіональних складних слів. За їх допомогою досягається мовна економія, а також виразність, яскравість та наочність мови.

Важлива роль у досягненні лаконічності змісту, а водночас й простоти, належить розмовним елементам.

Деякі дослідники підкреслюють метафоричність мови короткого оповідання. Письменники використовують найчастіше персоніфікацію та метонімію, хоч і намагаються зображати події нейтрально. Тому в оповіданнях майже відсутні епітети, які могли б показати відношення подій.

Поряд із лексикою синтаксис є найважливішим засобом, який створює стиль художнього твору і тісно поєднаний зі змістом висловлювання.

Мовний синтаксис безпосередньо пов'язаний зі стилем. Практично усі елементи у синтаксисі несуть виражальне навантаження, усі вони характеризуються наявністю формальної виразності, виразності самої структури [1, с. 238].

Однією з синтаксичних особливостей німецьких коротких оповідань постають номінативні речення. Наприклад:

Nacht. In der Küche. Auf den kalten Fliesen. – Ніч. На кухні. На холодному кахлі. [7, с. 2]

Eine allmähliche Ausbreitung der Düsternis. Eine Abkühlung, eine Verfinsterung. – Поступове розповсюдження мороку. Збайдужіння, затьмарення [6, с. 55].

Explodierender Wasserstoffbomben. Japanische Kunstfilme. – Вибухаючі водневі бомби. Японські авторські фільми [6, с. 55].

Verletzungen? Geteilte Haut? Schmuck? – Поранення? Пошматована шкіра? Прикраса? [6, с. 55].

Стилістична цінність номінативних речень у німецьких коротких оповіданнях дуже різноманітна. Ці речення відображають ситуативні картини та справляють візуальне враження. Водночас вони є засобами концентрації, які заглиблюють читача у час і простір об'єктивного світу, де перебуває, діє та живе персонаж.

Наступним стилістичним прийомом, який зустрічається в німецьких коротких оповіданнях є парцеляція.

Парцеляція – це специфічний прийом експресивного синтаксису, для якого характерне зумисне розчленування єдиної синтаксичної структури на дві або більше інтонаційно ізольовані частини, відокремлені одна від одної паузою (на письмі – крапкою) [3, с. 158]. Розчленування цілісного висловлювання на окремі інтонаційно автономні групи пов'язане з передачею хвилеподібного характеру формування думки і створює ефект домислювання. Крапка опиняється у невластивих їй умовах і виявляє конотації експресивного плану. Парцельовані конструкції використовуються для створення різних стилістичних ефектів, відображаючи спонтанність, невимушеність розмовного мовлення. Парцельовані конструкції є досить достовірним художнім вираженням характеристик процесу породження думки, який передбачає послідовне підключення до сформульованої думки компонентів, що розвивають і розширюють її. У німецьких коротких оповіданнях парцеляція має також функцію передачі емоційно-психічного стану персонажа. Наприклад: *Alles was sie trug, war schwarz, von den Stiefeln über die engen Jeans bis zu ihrem Longsleeve. Dazu ein seltsam hohler oder auch schwermütiger Blick.* – Все, що вона носила, було чорним: від чоботів на вузькі джинси до водолазки. До того ж особливо порожній чи навіть сумний погляд. [6, с. 50]

За граматичною основою найбільш уживаними реченнями у досліджуваному нами жанрі художньої літератури є прості речення, які використовуються для констатації фактів. Наприклад:

Das Handy ist ein schleichendes Nervengift. – Мобільний телефон – це повільна отрута для нервової системи [5].

Ich verbrachte viel Zeit im Netz auf der Suche nach Informationen. – Я провів багато часу в інтернеті за пошуком інформації. [6, с. 52]

In der Schweiz gibt es die meisten Tunnel der ganzen Welt. – У Швейцарії знаходиться більшість тунелів зі всього світу [4, с. 16].

Не дивлячись на те, що для німецьких коротких оповідань використання складнопідрядних речень, наприклад:

Sie sah ihn nicht an, weil sie nicht ertragen konnte, dass er log. - Вона не дивилася на нього, тому що терпіти не могла, коли він бреше.

Nach vielen Minuten hörte sie, dass er leise und vorsichtig kaute. - Після декількох хвилин вона почула, як він тихо і обережно жує. [7, с. 3]

Використання складносурядних речень є також характерним явищем, наприклад: *Die Bäume blieben kahl, die Sträucher schwarz.* – Дерева залишалися голими, кущі чорними [6, с. 54].

Зустрічаються випадки використання особливо об'ємних та складних синтаксичних будов які, зазвичай, відображають неоднозначність, а іноді й заплутаність думок персонажів та невизначеність ситуацій, до яких вони потрапляють, наприклад:

Ein Vierundzwanzigjähriger, fett, damit das Schreckliche hinter den Kulissen, welches er sah (das war seine Fähigkeit, vielleicht seine einzige), nicht allzu nah an ihn herankomme, der es liebte, die Löcher in seinem Fleisch, da doch gerade durch sie das Ungeheuerliche hereinströmen konnte, zu verstopfen, derart, daß er Zigarren rauchte (Ormond-Brasil 10) und über seiner Brille eine zweite trug, eine Sonnenbrille,

und in den Ohren Wattebüschel: Dieser junge Mann, noch von seinen Eltern abhängig und mit nebulösen Studien auf einer Universität beschäftigt, die mit einer zweistündigen Bahnfahrt zu erreichen war, stieg eines Sonntagnachmittags in den gewohnten Zug, Abfahrt siebzehnhüfünfzig, Ankunft neunzehnhüfünfzig, um anderentags ein Seminar zu besuchen, das zu schwänzen er schon entschlossen war. - Молодий чоловік двадцяти чотирьох років, дуже повний, здавалося, намагався залишити за лаштунками все хоч почасти небезпечно, що він бачив (це була його здатність, можливо, єдина), щоб воно не могло до нього наблизитися занадто близько, він любив своєчасно заткнути всі дірки у своєму м'ясистому тілі, через які щось жахливе могло б просочитися в його життя, тому він курив сигари (Ормонд Бразиль 10) і поверх своїх окулярів носив інші, сонцезахисні, і ватні тампони у вухах: цей молодий чоловік все ще залежав від своїх батьків і був зайнятий досить туманними дослідженнями в університеті, який знаходився в двох годинах їзди залізницею [4, с. 21].

Не дивлячись на те, що такі нагромаджені синтаксичні конструкції суперечать вимогам української мови та ускладнюють сприйняття, ми зберігаємо їх при перекладі, щоб дотриматися індивідуальної своєрідності оригіналу.

Таким чином, прості речення підкреслюють ізольованість суб'єктів та дій, а складні підсилюють і визначають їх єдність. Суттєво змінюється інтонація при поєднанні простих речень у складне. Текст, що складається з простих чи коротких речень, більш експресивний. Він допомагає передати відчуття незв'язності явищ, настроїв напруженості, схвильованості, яке може бути викликане найрізноманітнішими причинами. Складні, великі речення роблять інтонацію плавною, спокійною, уповільненою, хоча вони можуть створювати і напругу, якщо обрані особливі, виразні способи об'єднання простих речень в складне, – але це значно рідше явище. Текст, побудований з простих речень, справляє враження книжності, ускладненості.

Слід також звернути увагу на стилістичні функції пунктуації, що належать до кола питань сучасної стилістики, які потребують більш детального вивчення. Відомо, що поряд із функцією розподілу речення на його складові синтаксичні частини, а тексту – на речення із наданням їхньої загальної характеристики (питання, оклик, твердження тощо), пунктуація пов'язана з іншими елементами, котрі відтворюють емоційний настрій тексту [1, с. 299].

Але характерною особливістю пунктуації є те, що автор має більшу свободу у використанні графічних засобів для створення потрібних йому ефектів у порівнянні, наприклад, з правописом. Так, емоційні паузи в усному мовленні на письмі можуть бути відтворені за допомогою коми, тире, трьох крапок тощо.

У німецьких коротких оповіданнях можна зустріти такий розділовий знак, як три крапки, що має функцію незакінченості і перерваності висловлювання і повинен передаватися при перекладі для збереження стилістичних особливостей жанру.

Цей графостилістичний засіб може з'являтися у прямій мові або у внутрішньому монологі персонажа, але у кожному окремому випадку виконує певні стилістичні (художні) функції. Як зазначає М. П. Брандес, три крапки (у німецькій мові – Gedankenpunkte), також часто вказують на емоційні паузи; відображають різноманітні стани того, хто говорить: нерішучість, невпевненість, зніяковіння, нервозність, неспішність і т.д. [1, с. 303].

Проаналізуємо стилістичні функції трьох крапок на наступних прикладах:

Die Macht ist irgendwo da oben.... äh, Entschuldigung, aber ich muß jetzt aufhören, zu schreiben... mein Handy klingelt.. – Влада знаходиться десь там ... ну, вибачте, проте зараз я мушу перестати писати ... мій мобільний дзвонить ... [5]

У даному випадку три крапки виражають незакінченість висловлювання, що викликана хвилюванням головного героя та обривом в логічному розвитку думки, зовнішньою перешкодою, для позначення перерваного мовлення.

Zeit zum Überlegen... – Час для роздумів... [4, с. 1].

Sie wird immer weiterrasen... – Вона завжди буде нестися далі... [4, с. 18].

Ohne Hoffnung... – Без надії... [4, с. 22].

У вищезазначених прикладах три крапки використовуються для позначення пауз під час неочікуваного переходу від однієї думки до іншої між завершеними реченнями. Знак три крапки розподіляє та розриває висловлювання, виконує низку стилістичних функцій і є одним із найважливіших стилістичних засобів, за допомогою якого автор відтворює складний внутрішній стан своїх персонажів та додає напруження до змальованих ним перипетій у житті дійових осіб.

Знак питання у німецьких коротких оповіданнях зазвичай використовується при передачі діалогічного мовлення:

Gibt es schon Neuigkeiten? – *Вже є новини?* [6, с. 58].

Haben Sie etwas gesehen? Haben Sie Informationen? – *Ви щось бачили? У Вас є інформація?* [6, с. 57].

Durstig heute? – *Спрага сьогодні?* [6, с. 58].

Bist Du mir böse? – *Ти на мене гнівається?* [5].

Was wünschen Sie? – *Чого Ви бажаєте?* [4, с. 20].

Fürchtest du dich denn vor diesem Tier? – *Ти боїшся цієї тварини?* [4, с. 5].

Знак питання використовується також у риторичних запитаннях, що заслуговують особливої уваги.

Риторичне запитання – риторична фігура, яка полягає у використанні запитання, що містить у собі ствердну відповідь. Це питання, яке ставиться не з метою отримання відповіді, а з метою афористичного узагальнення загальновідомої або очевидної думки [2, с. 284].

Ця фігура використовується як засіб відтворення діалогу з уявним співрозмовником. Оформляється питальним реченням. Запитання адресатові не розраховане на відповідь, бо відповідь неможлива чи зайва, або вона вміщена чи смислово конденсована в самому запитанні.

Найчастіше риторичні питання у німецьких коротких оповіданнях ставляться у наступних випадках:

1. Коли відповідь очевидна, відома аудиторії, ораторові потрібно тільки актуалізувати її для сприйняття слухачами, наприклад:

Verstehen Sie jetzt, was ich meine? – *Тепер Ви розумієте, що я маю на увазі?* [5]

У даному прикладі стає зрозумілим, що оповідач вже пояснив свою точку зору і відповідь на поставлене питання очевидна.

2. Коли відповідь на запитання ніхто не знає, чи її взагалі не існує, наприклад:

Es beherrscht unser Leben. Sie glauben mir nicht? – *Він керує нашим життям. Ви мені не вірите?* [5].

У даному випадку відповіді на питання не існує, оскільки автор просто намагається привернути увагу до поставленої проблеми.

Was sollen wir tun? – *Що нам робити?* [4, с. 17].

Це питання виражає розпач та хвилювання персонажу, паніку, що виникла у надзвичайній ситуації, тому також залишається без відповіді.

Wer ist die Schöne aus dem See? – *Хто ця красуня з озера?* [6, с. 54].

Поставлене питання було заголовком газетної статті в оповіданні, і відповіді на нього дійсно ніхто не знав, адже тіло знайденої дівчини не опізнали.

Приклад риторичного запитання: *Wie könnte ich unsere Liebe vergessen!* – *Як мені було забути наше кохання!* [4, с. 7] дає нам зрозуміти, що автор не намагається отримати відповідь на це питання. У питанні немає навіть знаку питання, тільки синтаксично речення побудовано як питання. Це також різновид риторичного питання, яке можна зустріти у німецьких коротких оповіданнях.

Отже, риторичне питання призначене викликати певну експресію, ілюзію розмови, діалогу, що начебто відбувається у присутності читача і за його участю.

Аналіз коротких оповідань на синтаксичному рівні показав, що цьому жанру притаманне використання номінативних речень, парцеляції, трьох крапок, запитань, риторичних запитань. Жанр короткого оповідання характеризується засобами мовної економії, стислості, яка б не завдавала шкоди змісту. Проте ми можемо також зустріти випадки використання особливо об'ємних та складних синтаксичних будов які, зазвичай, відображають неоднозначність, а іноді й

заплутаність думок персонажів та невизначеність ситуацій, до яких вони потрапляють.

Отже, синтаксис німецького короткого оповідання досить нерівномірний: від уламків речень до великих складнопідрядних сполучень. Взаємозв'язок між реченнями підтримується не стільки граматичними, скільки семантичними засобами: синтаксичні одиниці продовжують та доповнюють одна одну своїм значенням.

Література

1. Брандес М. П. Стилистика немецкого языка (для институтов и факультетов иностранных языков): Учеб. – 2-е изд., испр. и доп. / Маргарита Брандес. – М. : Высшая школа, 1990. – 320 с.
2. Кириленко К. І. Теорія і практика перекладу/ К. І. Кириленко, В. Т. Сухаревська. – Вінниця: Нова книга, 2003. – 410 с.
3. Мороховский А. Н. Стилистика английского языка / О. П. Воробьева, Лихошерст Н. И., Тимошенко З. В. – К. : Вища школа, 1984. – 248 с.
4. Dürrenmatt F. Der Hund Der Tunnel Die Panne Erzählungen / Friedrich Dürrenmatt. – Zürich: Diogenes, 1980. – 78 S.
5. Kalmer A. Mein Handy klingelt / Andrea Kalmer [Електронний ресурс]. Режим доступу:
<http://www.yolanthe.de/stories/kalmer02h.htm>
6. Miller H. Schwarzer Frühling / Henry Miller. – Leipzig: Rowohlt, 2009. – 252 S.
7. Streubel C. Die klassischen Kurzgeschichten Das Brot von Wolfgang Borchert und "Saisonbeginn" von Elisabeth Langgässer / Christiane Streubel. – München: GRIN VERLAG, 2013. – 36 S.

УДК 811.161.1'373.46

К ВОПРОСУ О РОЛИ УСТОЙЧИВЫХ ГЛАГОЛЬНО-ИМЕННЫХ СОЧЕТАНИЙ В КОММУНИКАТИВНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ВЫСКАЗЫВАНИЙ

Острецова И. В.

Позначені та детально охарактеризовані основні поняття актуального синтаксису (тема і рема). З метою визначення комунікативної ролі дієслівно-іменних сполучень у висловлюваннях спеціальної сфери комунікації здійснено аналіз, направлений на співвіднесення позиції ДІС в структурі висловлювання з його комунікативним навантаженням.

Ключові слова: тема, актуальний синтаксис, рема, іменний компонент, контекст, комунікативне навантаження.

Обозначены и детально охарактеризованы основные понятия актуального синтаксиса (тема и рема). С целью определения коммуникативной роли глагольно-именных сочетаний в высказываниях специальной сферы коммуникации осуществлен анализ, направленный на соотнесение позиции ГИС в структуре высказывания с его коммуникативной нагрузкой. Проанализированы элементы качественной характеристики обозначаемого действия в составе ГИС и определены их основные типы.

Ключевые слова: тема, актуальный синтаксис, рема, именной компонент, контекст, коммуникативная нагрузка.

Identified and described in detail the basic concepts of the current syntax (theme and remus) .With the purpose of determining the communicative role of verbal-nominal combinations in the statements of a special sphere of communication carried out an analysis aimed at correlating the position of VNC in the structure of statements with its communicative load. Analyzed the elements of the qualitative characteristics of the actions referred to as part of VNC and identified their main types.

Key words: theme, the actual syntax, remus, nominal component, context, communication load.

Как известно, предложение, рассматриваемое со стороны его коммуникативной организации, принято называть высказыванием [2, с. 726]. В качестве высказывания предложение, во-первых, квалифицируется как отдельная коммуникативная единица в устной речи определенными интонационными сигналами (интонация законченности), а в письменной речи – отделяющими знаками; во-вторых, в нем становится возможно актуальное членение – смысловое членение, существенное для данного контекста или ситуации. Актуальное членение предложения соответствует коммуникативному заданию: оно организует предложение для передачи актуальной информации, т. е. того аспекта вещественной информации (связанной с лексическим наполнением и формальной организацией предложения), который составляет суть данной коммуникации и ради сообщения которого данная коммуникация и должна состояться.

Появление теории коммуникативного (или актуального) синтаксиса как самостоятельной области исследований связывают с именами ученых Пражского лингвистического кружка, особенно В. Матезиуса. Именно им был предложен основной термин, отражавший суть этой теории – актуальное членение предложения, который понимался как “способ включения предложения в предметный контекст” [8, с. 239]. Основные элементы актуального членения автор называет исходной точкой (или основой) высказывания и ядром, определяя их соответственно как “то, что является в данной ситуации известным или, по крайней мере, может быть легко понято и из чего исходит говорящий” и “то, что говорящий сообщает об исходной точке высказывания” [8, с. 239].

Для обозначения основных понятий актуального синтаксиса мы используем термины тема и рема как наиболее традиционные и нейтральные с точки зрения внутренней формы.

Определяя тему, ученые отмечают три ее признака: 1) тема – “исходный пункт высказывания” [6, с. 6], “отправная точка для передачи актуальной информации” [1, с. 20]; 2) она актуально менее значима, чем рема; 3) это часть предложения, которая обычно дана, известна, предопределена предшествующим контекстом. Соответственно при определении ремы отмечается, что она: 1) содержит “то, что сообщается о теме” [6, с. 7]; 2) актуально более значима, чем тема; “заключает в себя основное содержание сообщения и является коммуникативным центром высказывания” [6, с. 7]; 3) обычно является носителем нового.

Наш анализ в данном исследовании будет в первую очередь направлен на соотнесение позиции глагольно-именного сочетания в структуре высказывания с его коммуникативной нагрузкой. Больше внимание будет уделено реме высказывания, поскольку, вслед за М. А. Грошевой [3, с. 121–122], мы считаем, что в число функций описательных предикатов в составе высказывания входит и функция рематического выделения имени действия в его составе.

В целом понятие ремы можно сформулировать, выделив в нем несколько признаков, входящих в категории актуального членения. К таким признакам относятся: 1) функция характеризующего; 2) высокая степень важности, смысловой нагруженности; 3) новое. Исходя из этого, можно сформулировать понятие ремы, следующим образом: рема – это часть высказывания, характеризующая тему и противопоставленная ей в функциональной структуре высказывания; маркирующая наиболее важный в коммуникативном плане элемент пропозиции, т. е. являющаяся носителем наивысшей степени коммуникативного динамизма; чаще всего выражающая новое (часто совпадающее с неизвестным, неопределенным) в высказывании [3, с. 122].

Следует также отметить, что в русском языке типичным является линейно-интонационное развертывание функциональной перспективы высказывания. Это означает, что рема обычно занимает положение в конце высказывания, а тема в начале.

Цель данной статьи – определить коммуникативную роль глагольно-именных сочетаний (далее ГИС.-И.О.) в высказываниях специальной сферы коммуникации. Мы попытаемся определить, действительно ли действие, обозначаемое именным компонентом ГИС, чаще всего становится коммуникативным центром высказывания, а также установить способы его коммуникативного выделения.

Актуальное членение позволяет выделить тему и рему, соотнести тема-рематическое членение предложения с синтаксическим, показать информативно-семантическую значимость устойчивых глагольно-именных сочетаний в общей семантике предложения и т. д.

При контекстуальном анализе тема-рематической структуры высказываний в нашей выборке мы исходили из следующих общих закономерностей соотношения формального и актуального членения предложений, отмеченных М. А. Грошевой [3, с. 129–130]:

1. Конечное положение в высказывании занимает элемент, имеющий наивысшую степень коммуникативного динамизма в русском языке [9, с. 134; 7, с. 128; Русская грамматика, 1980, т. 2]. Положение именного компонента в абсолютном конце высказывания указывает на его наивысшую коммуникативную значимость.

2. Необычное (отличное от нейтрального) положение именного компонента ГИС указывает на его особую выделенность (рематичность).

3. Наличие в ГИС усложняющих, но структурно необязательных, элементов, качественно характеризующих действие, указывает на рематичность устойчивых конструкций в целом [7, с. 128].

4. Наличие дополнений, обстоятельств и других, зависимых от ГИС элементов, характеризующих действие с точки зрения его участников, говорит

об относительно меньшей коммуникативной значимости ГИС, поскольку часто именно эти элементы становятся коммуникативным центром высказывания.

Опираясь на перечисленные выше формальные признаки большей или меньшей степени рематичности исследуемых конструкций, мы принимали окончательное решение о их роли в высказывании, анализируя контексты, в которых употреблено конкретное ГИС.

Прежде всего отметим, что именной и глагольный компоненты ГИС в составе высказывания могут занимать различное положение по отношению друг к другу: ИК может предшествовать ГК (Подготовку поверхности стальной проволоки осуществляют в серной кислоте [ВП, с. 272]), (*Снижение плотности происходит за счет проникновения красящих веществ в участки эмали с повышенной проницаемостью* [ТС, с. 114]; *Натяжение в беспетлевых агрегатах осуществляется моталкой* [ХПМ, с. 134]); и наоборот, ГК может занимать препозицию по отношению в именному компоненту (*С целью профилактики проводят лечение заболеваний, потенциально ведущих к развитию ХПН* [ВБ, с. 328]; *Налоговая милиция осуществляет контроль над соблюдением налогового законодательства* [ТГП, с. 145]; *После натяжения производится сварка ленты в двух места и обрез конца* [ХПМ, с. 237]; *В традиционном плане происходит формирование правительства лидером партии, которая победила на парламентских выборах* [ТГП, с. 594]). При этом ГИС может занимать позицию начала, середины или конца высказывания. Предварим наш анализ количественными данными, представленными в Таблице 1. и дающими общее представление о конфигурации компонентов ОП по отношению друг к другу и позиции ОП в конкретных контекстах.

Таблица 1

Данные о конфигурации компонентов ГИС и позиции ГИС в высказываниях разных сфер специальной коммуникации

	Металлургия					
	Начало предл.		Середина предл.		Конец предл.	
	ИК + ГК	ГК + ИК	ИК + ГК	ГК + ИК	ИК + ГК	ГК + ИК
Осуществлять/ся	129/136	2/0	25/5	47/17	–	3/11
Выполнять/ся	26/53	0/3	1/6	9/11	–	2/5
Производить/ся	91/32	–	14/6	40/12	–	10/5
Проводить/ся	93/43	–	8/8	36/15	–	7/1
Подвергать/ся	10/6	–	3/6	46/19	–	50/18
происходить	41	5	6	82	–	25
Итого	349/311	2/8	51/37	178/156	–	72/65
Всего	660 (54%)	10 (0,8%)	88 (7,2%)	334 (27,4)	–	137 (11,2)
	Медицина					
Осуществлять/ся	28/92	2/0	2/8	23/13	–	0/2
Выполнять/ся	5/10	1/1	0/7	7/11	–	1/1
Производить/ся	40/38	9/7	6/4	66/19	0/1	40/5
Проводить/ся	55/66	8/1	6/5	79/27	–	14/12
Подвергать/ся	1/3	–	–	0/10	–	2/13
Происходить	89	23	4	139	–	30
Итого	129/298	20/32	14/28	175/219	0/1	57/63
Всего	427 (41,2)	52 (5,0)	42 (4,0)	394 (38,0)	1 (0,09)	120 (11,6)
	Право					
Осуществлять/ся	11/97	–	3/14	58/17	2/1	15/6
Выполнять/ся	–	–	0/1	8/0	–	1/1
Производить/ся	1/25	–	0/4	9/2	–	1/0
Проводить/ся	4/25	–	0/6	17/8	0/1	3/2
Подвергать/ся	0/5	0/1	0/2	0/7	–	0/8
происходить	32	11	5	26	–	2
Итого	48/152	11/1	8/27	118/34	2/2	22/17
Всего	200 (45,2)	12 (2,7)	35 (7,9)	152 (34,4)	4 (0,9)	39 (8,8)

Анализ употребления ГИС в конкретных контекстах показал, что устойчивые сочетания специальной сферы коммуникации не столь часто используются в сильной рематической позиции конца высказывания, как в художественных текстах [3, с. 131–132]. Однако во всех специальных дискурсах эта позиция достаточно представлена, так в металлургическом дискурсе такие структуры составляют 11,2 %, в медицинском – 11,6 %, в правовом – 8,8 % от общих чисел проанализированных контекстов в каждом из них. К анализируемой позиции были отнесены следующие случаи:

а) употребление именного компонента ГИС в абсолютном конце высказывания (перед точкой): *На машинах большой мощности / **осуществляют** первую и вторую ковку* [ПММ, с. 128]; *При отморажениях конечностей IV степени / обычно **производят ампутацию*** [СДХ, с. 253]; *Теория постоянно изменялась и проверялась под влиянием исторических условий, при которых / **осуществлялась интеграция*** [ЕП, с. 17].

Коммуникативная нагрузка именного компонента увеличивается, если позицию конца предложения занимает однородный ряд именных компонентов, относящихся к одному ГК и характеризующихся одним объектным актантом, ср.: *Затем / **осуществляют прогладку, правку, резку и фрезерование** слябов* [ТПО, с. 206]. *Полуфабрикаты для получения поковок, сплошных и полых профилей / **подвергают ковке, штамповке, прокатке и прессованию*** [ПММ, с. 195].

Следует отметить, что рематическая позиция конца высказывания может усиливаться и глагольным компонентом: *В случае перфорации толстой кишки / **ушивание не производится*** [ВБ, с. 251]; *Правовое поведение проявляется в форме действий ... или в форме бездеятельности, / которая никаких **изменений** в состоянии общественных отношений **не осуществляет*** [ТГП, с. 503]. Однако подобные высказывания в анализируемых выборках единичны.

б) постпозитивное положение определения именной части ГИС в абсолютном конце высказывания: *Чтобы разгрузить подшипники рабочих и шестеренных валков, / **производят их уравнивание: пружинное или гидравлическое*** [ХПМ, с. 112].

Описательные глагольно-именные сочетания, занимающие срединное положение в структуре высказывания, то есть следующие, как правило, после обстоятельственного сирконстанта, так же, как и ГИС в финитивной части, попадают в рематическую часть высказывания, независимо от позиции того или иного компонента ГИС, так как темой в данном случае выступает препозитивное обстоятельство, начинающее предложение, ср.: *В этих же агрегатах / **осуществляют приварку** кусков углеродистой проволоки к концам легированной полосы для уменьшения потерь металла* [ХПМ, с. 143]; *При прокатке качественных и твердых сталей / **кантовки** обычно **производят** через каждые два прохода* [ТПП, с. 204]; *При подозрении на симптоматический характер бронхоспазма / **проводят** дополнительное **обследование** по программе, определяемой предполагаемым заболеванием* [ВБ, с. 52].

Высказывания со срединной рематической позицией составляют в металлургическом дискурсе 34,6 %, в медицинском – 42 %, в правовом – 42,3 % от общих выборок в каждой из специальных сфер.

Особого осмысления в исследуемом аспекте требует позиция начала предложения. В случаях, когда позицию начала предложения занимает глагольный компонент, тема остается невыраженной, нулевой (см. об этом [СРЯ, 1999, с. 798]), а все высказывание представляет собой рему: ***Осуществляют кондиционирование** воздуха в кабинах кранах и на постах управления* [ТПП, с. 137]; ***Выполнены исследования** механических свойств, структуры и длительной прочности прутков* [ПММ, с. 206]; ***Проводят**, как правило, прямое **переливание** крови* [ВБ, с. 251]; ***Происходит выработка** иммунных тел* [ХР, с. 363]; ***Подвергаться преследованию** за нарушение законов и правил прибрежного государства могут только суда, не обладающие полным иммунитетом* [МТП, с. 79]; ***Происходит разграничение** не столько отраслей права, сколько отдельных институтов либо проблем* [ТГП, с. 597].

Подобные структуры немногочисленны и составляют в металлургическом дискурсе 0,8 %, в медицинском – 5,5 % и в правовом – 2,7%.

Высказывания, в которых именной компонент описательного предиката начинает предложение, в общей выборке из специальных текстов по металлургии составляют 54%, в выборке по медицине – 41,2% и по праву – 42,3%.

Позицию подлежащего, которая традиционно считается позицией темы, заполняет именной компонент: *Питание приводов происходит через преобразовательную тиристорную систему* [ХПМ, с. 114]; *Прессование проводится с закрепленной на пресс-штемпеле пресс-шайбой для облегчения ее вывода из втулки контейнера* [ТПО, с. 383].

Для металлургического дискурса такие высказывания составляют 311 ед. (25,5 % от общей выборки), для медицинского – 298 (28,8 % от общей выборки) и для правового – 152 ед. (34,4 % от общей выборки) соответственно.

В остальных случаях именной компонент стоит в позиции дополнения, также соответствующей теме высказывания и включающей весь ГИС: *Окончательное оформление готового профиля осуществляют / в чистой четырехклетьевой группе* [ТПП, с. 323]; *Смазывание и орошение производят / 3–4 раза в день после еды* [ТС, с. 444].

Особое значение для анализа ГИС как средства коммуникативной организации высказывания имеет наличие в их составе элементов качественной характеристики обозначаемого действия. К этой группе распространителей ГИС мы отнесли, прежде всего, прилагательные, причастия в функции определения, предложно-падежные дополнения в функции обстоятельства. Следует отметить, что только в единичных случаях именной компонент в ГИС не имеет распространителей (см. примеры выше). Приведем примеры различных типов распространителей при ИК:

а) прилагательные со значением качественной характеристики (сюда не относятся атрибуты в составе составных терминов, типа *винтовая прокатка, рентгенологический контроль, конституционный контроль*): *Предварительную прокатку прессованный слябов осуществляют на двух- и четырехвалковых станах* [ДМС, с. 241]; *Значительное обезуглероживание происходит в атмосфере водорода и пара* [ТПО, с. 13]; *Повторные бактериологические исследования проводят каждые 10 дней* [СДХ, с. 67].

б) предложно-падежные дополнения в функции обстоятельства: *Очистку эмульсии от механических примесей и постороннего масла осуществляют в баках-сборниках большой емкости* [ХПМ, с. 183]; *Переход решетки в новое положение происходит почти мгновенно* [ХПМ, с. 17].

Рассмотренную группу распространителей можно противопоставить другой группе зависимых от ГИС элементов, обозначающих участников описываемой ГИС ситуации, которые в большинстве случаев наследуются от ролевой структуры однословного глагола, этимологически соотносимого с ГИС. В эту группу входят роли, которые на поверхностном уровне реализуются в основном в виде дополнений разного вида: дополнения объекта (объекта воздействия и дополнения результата), дополнения адресата, дополнения субъекта (при пассиве) [5, с. 198; 4, с. 181]. Они представляют собой элементы, которые часто оказываются в рематичной позиции конца высказывания и получают смысловую выделенность каким-либо иным способом. Наличие таких элементов в высказывании не лишает действие, обозначаемое ГИС, позиции в реме, но делает его менее рематичным.

Таким образом, отталкиваясь от положения о том, что ГИС однозначно находится в тематической части высказываний, начинающихся с именного компонента ГИС (см. таблицу 1), можно сделать вывод, что ГИС является коммуникативным (смысловым, рематическим) центром высказывания в подъязыке металлургии в 46 %, в подъязыке медицины – в 58,2 %, а права – в 47,7 % случаев. При этом качественную характеристику имеют во всех подъязыках более 30 % ГИС. Используя ГИС, авторы учебно-научных текстов придают особую коммуникативную значимость самому действию, фокусируют внимание на характере этого действия, либо на самом факте его осуществления. Такой способ представления действия в специальной речи способствует динамичности изложения, снятию его монотонности.

Литература

1. Адамец П. Порядок слов в современном русском языке./ П. Адамец. – Прага : Академия, 1966. – 96 с.
2. Белошапкина В. А. Синтаксис / В. А. Белошапкина // Современный русский язык : учеб. [для высш. учеб. заведений] / [под ред. В. А. Белошапкиной]. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Азбуковник, 1999. – Раздел “Синтаксис”. Введение. Гл. 1–10. – С. 606–869.
3. Грошева М. А. Номинативный потенциал глагольно-именных сочетаний типа “принять решение” и “to give a smile” : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Грошева Мария Анатольевна. – Тюмень, 2004. – 239 с.
4. Есперсен О. Философия грамматики / О. Есперсен ; пер. с англ. В. В. Пассека и С. П. Сафроновой. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1958. – 404 с.
5. Иванова И. П. Теоретическая грамматика современного английского языка / И. П. Иванова, В. В. Бурлакова, Г. Г. Почепцов. – М. : Высш. шк., 1981. – 285 с.
6. Ковтунова И. И. Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение предложения: учеб пособие [для студентов пед. ин-тов по специальности “Рус. яз. и лит-ра”] / И. И. Ковтунова. – М. : Просвещение, 1976. – 239 с.
7. Левицкий Ю. А. Основы теории синтаксиса : уч. пособие по спецкурсу / Ю. А. Левицкий. – Изд. 2-е, стереотип. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 236 с.
8. Матезиус В. О так называемом актуальном членении предложения / В. Матезиус // Пражский лингвистический кружок : сб-к ст. / под ред. Н. А. Кондрашова; пер. с чеш. Г. Романовой. – М. : Прогресс, 1967а. – С. 239–245.
9. Слюсарева Н. А. Проблемы функционального синтаксиса современного английского языка / Н. А. Слюсарева. – М. : Просвещение, 1981. – 206 с.
10. Rensky M. English verbo-nominal phrases / M. Rensky // Travaux linguistiques de Prague. – 1964. – № 1. – Prague : Academe Tchechoslovaque des sciences. – P. 289–300.

УДК 81-114.2: 81'36

ТАКСОНОМІЯ ЧАСТИН МОВИ: АРІСТАРХ САМОФРАКІЙСЬКИЙ VS. DUDENGRAMMATIK

Туришева О. О.

У статті розглядається питання частиномовної класифікації. Здійснено порівняння класифікації частин мови, створеної представниками Александрійської школи, та сучасної класифікації частин мови на матеріалі німецької мови, зафіксованої в граматиці Duden. Виявлено спільні таксономічні характеристики обох класифікацій.

Ключові слова: частина мови, класифікація, морфологічний критерій, синтаксичний критерій, семантичний критерій.

В статье рассматривается вопрос о классификации частей речи. Проводится сравнение классификации частей речи, созданной представителями Александрийской школы, и современной классификации частей речи на материале немецкого языка, зафиксированной в грамматике Duden. Выведены общие таксономические характеристики обеих классификаций.

Ключевые слова: часть речи, классификация, морфологический критерий, синтаксический критерий, семантический критерий.

The article deals with the problem of the parts of speech classification. The comparison of the parts of speech classification made by the Alexandrian grammarians and the modern parts of speech classification on the basis of German fixed in grammar of Duden has been made. The general taxonomic characteristics of these classifications have been stated.

Keywords: parts of speech, classification, morphological criterion, syntactic criterion, semantic criterion.

Постановка проблеми. Питання класифікації частин мови має довгу історію, яка нараховує не одне тисячоліття та не одну сотню класифікацій. Але, незважаючи на “поважний вік” зазначеної проблеми, вона протягом багатьох століть продовжує бути центром уваги багатьох лінгвістичних досліджень. Однією з важливих та цікавих в аспекті дослідження характеристик теорії частин мови є її “традиційність”, яка бере своє коріння від філологів Александрійської школи у II ст. до н.е. у вигляді восьмичленної частиномовної класифікації.

Огляд останніх досліджень і публікацій з цієї проблеми. Вивченням питань, присвячених розгляду загальних та окремих проблем теорії частин мови в її історичному аспекті, займалися багато мовознавців: ґрунтовний історіографічний опис становлення та розвитку теорії частин мови презентував О. В. Лукін (“Принципи історії частиномовної проблематики”, 2004); узагальнену картину розвитку частиномовної теорії представлено в роботі О. Юнгена та Г. Лонштейна “Einführung in die Grammatiktheorie” (2006), К. Ремер “Morphologie der deutschen Sprache” (2006), Л. Гофмана “Handbuch der deutschen Wortarten” (2009); принципи становлення частиномовної теорії в період античності унаочнено в роботах С. Маттаіос (“Das Wortartensystem der Alexandriner. Skizze einer Entwicklungsgeschichte und Nachwirkung”, 2005; “Untersuchungen zur Grammatik Aristarchs: Texte und Interpretation zur Wortartenlehre”, 1999) та ін.

Формулювання завдання дослідження та матеріал дослідження. Основним завданням пропонованої роботи є порівняння частиномовної класифікації, створеної представниками Александрійської школи, та сучасної загальноприйнятої класифікації частин мови, зафіксованої у граматиці Duden (8 видання, 2009 р.), з метою виявлення подібних таксономічних характеристик. Представлену публікацію слід розглядати як одну з передумов проведення масштабної роботи в аспекті подальшої розробки теорії частин мови.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Представники Александрійської школи

здійснили один з найважливіших кроків на шляху розвитку лінгвістичної традиції: вони відокремили філологію від філософії, а в межах філології – граматику. Імпульсом таких змін була необхідність нормування грецької мови епохи еллінізму – койне, зокрема шляхом літературної критики та лінгвістичного аналізу найвидатніших класичних античних творів Гомера, Есхіла, Арістофана, Гесіода та багатьох інших. Найвідомішими представниками цієї школи є Арістарх Самофракійський, Діонісій Фракійський та Аполлоній Діскол.

Саме такою філологічною діяльністю (літературна критика та лінгвістичний аналіз) займався **Арістарх Самофракійський** (217-145 рр. до н.е.), визначною заслугою якого було створення повної завершеної восьмичленної класифікації частин мови. Кожне слово він розглядав у двох аспектах: зовнішній формі та значенні (внутрішній формі). У його тлумаченні вона має такий вигляд [5, с. 66-169]: ім'я, дієслово, партицип, артикль, займенник, прислівник, сполучник, прийменник. В основі цієї класифікації лежить морфологічний критерій, для виділення субкласів застосовується семантичний критерій, а для диференціації в межах незмінних частин мови – синтаксичний.

1. **Ім'я.** Арістарх визначає морфологічні характеристики іменника – категорія роду, числа, відмінка. Саме в цьому, на його думку, полягає своєрідність іменника як флективної частини мови, а також є передумовою його здатності узгоджуватися з іншими членами речення [5, с. 290]. До цієї частини мови належать власні та загальні назви (у стоїків дві окремі частини мови!), а також прикметники (належать до іменників, оскільки в давньогрецькій мові прикметники та іменники мали єдину систему відмінювання – прим. авт.).

2. **Дієслово.** Арістарх виходить із того, що дієслово, на відміну від іменника, не змінюється за відмінками, а дієвідмінюється. Дієслова змінюються за часами (теперішній – опозиція: *Präsens+Perfekt*, минулий – опозиція: *Imperfekt/Plusquamperfekt*, *Aorist/Plusquamperfekt*, майбутній – *Futur*), способами, станами (діатеза “актив-пасив”), особами, числами, видами.

3. **Партицип.** Основними характеристиками партиципу є рід, число, відмінок, час, стан. Наявність у нього ознак, властивих і дієслову, й імені, спричинило виокремлення останнього в окрему частину мови.

4. **Артикль.** Артикль у тлумаченні Арістарха має дві категорії – означеності та неозначеності.

5. **Займенник.** Займенники – це слова, які відповідно до категорії особи об'єднуються групи: 1 особа – мовець, 2 особа – той/ті, до кого звертаються, 3 особа – предмет розмови [4, с. 22].

6. **Прислівник.** Нефлективна частина мови.

7. **Сполучник.** Нефлективна частина мови, основною функцією якої є поєднання елементів висловлювання.

8. **Прийменник.** Нефлективна частина мови, основною характеристикою якої є керування.

Поняттєвий апарат опису мови, запропонований Арістархом, виявляє високий ступінь абстракції, диференціації та систематизації вчення про граматику [5, с. 622].

Варто зауважити, що досягнення Арістарха Самофракійського в питанні частиномовної класифікації часто нівелюється: у багатьох підручниках про нього або згадується між іншим, або взагалі не згадується. Наприклад, у підручнику О. Юнген та Г. Лонштейн “*Einführung in die Grammatiktheorie*” як засновника традиційної восьмичленної класифікації частин мови названо Діонісія Фракійського [3, с. 38], у підручнику з давньогрецької мови Л. Л. Звонської всі лаври також віддано останньому [1, с. 33]. Цей факт пояснюється тим, що Діонісій Фракійський, ґрунтуючись на дослідженнях свого вчителя та інших видатних філологів того часу, на відміну від останнього, матеріалізував їх у праці свого життя “Мистецтво граматики”, яка гідно була сприйнята наступними поколіннями.

Автори **Dudengrammatik** 2009 (під ред. К. Кункель-Разум та Ф. Мюнцберг) розрізняють лексичні та синтаксичні частини мови. Перші є предметом вчення про слово (*Wortlehre*), тобто морфології, а другі – вчення про речення (*Satzlehre*), тобто синтаксису.

Лексичні частини мови (lexikalische Wortarten) виокремлено на основі **морфологічного критерію** та представлено **п'ятьма класами**:

- 1) дієслово (дієвідмінювання за особою, числом, зміна за часовими формами, способами, станами)
- 2) іменник (відмінювання за числом, відмінком; фіксований рід),
- 3) прикметник (семантично обмежена компарація, відмінювання за родом, числом, відмінком),
- 4) артикль/займенник (відмінювання за особою (частково), числом, родом, відмінком)
- 5) нефлективні (незмінні) частини мови [2, с. 132-133].

Для виділення синтаксичних частин мови авторка підрозділу "Die nicht flektierbaren Wortarten" проф. Нюблінг застосовує **синтаксичний критерій**, зважаючи на: позицію в реченні; здатність бути членом речення; здатність мати керування; здатність поєднувати речення; можливість опущення без втрати граматичної коректності всього речення [2, с. 567]. Завдяки застосуванню цього критерію диференціюються нефлективні частини мови: прислівник, частка, прийменник, юнктор.

Як і в частиномовній класифікації Арістарха Самофракійського, семантичний критерій в Dudengrammatik застосовується переважно для виокремлення субкласів в межах кожної частини мови.

Загалом представлена в граматиці класифікація частин мови схематично має такий вигляд:

Wortklassen (Lexemklassen)

I. veränderbar (flektierbar):

- 1) nach Tempus (konjugierbar): **Verb (1)**
- 2) nach Kasus (deklinierbar):
 - 2.1) mit festem Genus: **Substantiv (2)**
 - 2.2) mit variablem Genus:
 - 2.2.1) steigerbar (komparierbar): **Adjektiv (3)**
 - 2.2.2) nicht steigerbar: **Pronomen (4)** (als Pronomen und als Artikelwort)

II. unveränderbar (nicht flektierbar): Adverb (5), Partikel (6), Präposition (7),

Junktion (8)

Висновки з цього дослідження та перспективи.

Назва частини мови	Арістарх Самофракійський (примітка)	Duden-Grammatik (примітка)
Іменник	+ (одним із субкласів іменників є прикметник)	+
Дієслово	+	+
Прикметник	- (належить до класу іменників)	+
Партицип	+	- (партиципи, які вживаються у функції означення належать до класу прикметників)
Артикль	+	+
Займенник	+	
Прислівник	+	+
Сполучник	+	+
Прийменник	+	+
Частка	-	+

Представлені класифікації частин мови мало чим принципово відрізняються одна від одної. Основною їх відмінністю є належність прикметників до класу іменників у Арістарха, відсутність у класифікації останнього часток та відсутність партиципу як окремої частини мови в Dudengrammatik. При цьому питання про доречність виокремлення партиципів в окрему частину мови є, на нашу думку, актуальним і потребує подальшого більш ґрунтовного розгляду.

Отже, запропонована Арістархом Самофракійським **у II ст. до н.е.** класифікація частин мови на основі грецької (!) мови **у XXI ст.** в німецькій (!) граматиці

майже не зазнала суттєвих змін. Варто відзначити той факт, що схожою є не тільки сама схема і номенклатура, а принципи виокремлення частин мови, їх категорії, критерії класифікації тощо. Важко дати однозначну відповідь на питання, чим це пояснюється. Можливо відповідь прихована у довершеності александрійської граматики, її зразковості, її канонічності. А можливо причина полягає в тому, що протягом багатьох століть мовознавці намагалися пристосувати граматику своєї мови до грецьких або римських канонів і зовсім забували про те, що увагу звертати потрібно було не на схему і номенклатуру, а на методи дослідження власної мови щодо виокремлення частин мови.

Література

1. Звонська Л.Л. Давньогрецька мова: підручник для філософів / Леся Леонідівна Звонська. – К.: Інститут релігійних наук св. Томи Аквінського; Дух і літера, 2011. – 640 с.
2. Duden - Die Grammatik: unentbehrlich für richtiges Deutsch / hrsg. von der Dudenredaktion. [Red. Bearb.: Kathrin Kunkel-Razum ... Autoren: Peter Eisenberg ...]. – 8., überarb. Aufl. – Mannheim, Wien, Zürich: Dudenverlag, 2009. – 1343 S.
3. Jungen O. Einführung in die Grammatiktheorie / O. Jungen, H. Lohnstein. – München: Wilhelm Fink Verlag, 2006. – 165 S.
4. Matthaïos S. Das Wortartensystem der Alexandriner. Skizze einer Entwicklungsgeschichte und Nachwirkung // The Origins of European Scholarship: The Cyprus Millennium International Conference. Ioannis Taifacos (ed.) / Stephanos Matthaïos. – Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2005. – S. 13-40.
5. Matthaïos S. Untersuchungen zur Grammatik Aristarchs: Texte und Interpretation zur Wortartenlehre / Stephanos Matthaïos. – Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1999. – 709 S.

ПРОБЛЕМИ НОМІНАЦІЇ

УДК 811.161.2'373.2

**РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ РОСЛИННОГО СВІТУ В ОНОМАСТИКОНІ
УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯНЬ**

Бутко С. Г.

У статті проаналізовано функціональні особливості та генезис фітонімів, уживаних у текстах українських замовлянь. З'ясовано, що назви рослин поліфункціональні і є засобом позначення простору, персонажів-помічників або посередників міфологічного обміну. Аналіз походження фітонімів засвідчує їх генетичну неоднорідність та полімотивованість. Це зумовлено, з одного боку, використанням основних принципів номінації в архаїчній картині світу, а з іншого – культурними контактами українців з іншими народами.
Ключові слова: фітонім, замовляння, простір, міфологічний обмін.

В статье проанализированы функциональные особенности и генезис фитонимов, употребляемых в текстах украинских заговоров. Выяснено, что названия растений полифункциональны и являются способом обозначения пространства, персонажей-помощников или посредников мифологического обмена. Анализ происхождения фитонимов выявил их генетическую неоднородность и полимотивированность. Это обусловлено, с одной стороны, использованием основных принципов номинации в архаической культуре мира, а с другой – культурными контактами украинцев с другими народами.
Ключевые слова: фитоним, заговор, пространство, мифологический обмен.

The article analyzes the features and genesis of fitonims (the names of the plants), used in the texts of Ukrainian charms. It was found that the names of plants are multifunctional and their using is the way to designate space, characters -assistants or intermediaries of the mythological exchange. Analysis of the origin of fitonims revealed their genetic heterogeneity and poly-motivation. It is caused, on one hand, by using the basic principles of the nomination in archaic culture of peace and on the other hand – by the cultural contacts of the Ukrainians with other nations.
Keywords: Fitonim, charm, space, mythological exchange.

Одним із важливих фрагментів міфологічної картини світу взагалі та української етнонаціональної зокрема є рослинний світ і його вербалізація в різних типах дискурсу. Фітонімія є найдавнішою тематичною групою лексики й містить у собі уявлення первісної людини про навколишній світ. Ботанічна лексика неодноразово ставала предметом лінгвістичних розвідок науковців. Так, на сьогодні висвітлено етимологічний аналіз і шляхи формування фітонімів у системі нормативних і народних назв рослин (В. Меркулова, Л. Почепцова, І. Сабадош та ін.); семантику та функції рослинних символів у контексті календарної обрядовості українців (М. Дикарев, М. Костомаров, Г. Булашев та ін.), формування ботанічної термінології (І. Верхратський, З. Коломієць, С. Адаменко та ін.); на діалектному матеріалі – семантику, ареалогію назв рослин, а також їх синонімів (Я. Закревська, Г. Козачук, Л. Фроляк та ін.); фразеологізми із компонентами-фітонімами, ботанічні назви у пареміології, які вивчаються крізь призму етнокультурного змісту (Н. Петрова, В. Ужченко та ін.) тощо. Особливо цікавою, на нашу думку, є рослинна символіка, що функціонує в текстах українських замовлянь, які до сьогодні зберігають світоглядну архаїку [див.: 7; 22]. Проте комплексного дослідження власних назв на позначення рослин в текстах

українських замовлянь досі немає. Метою нашої розвідки є з'ясування генезису та функціональних особливостей фітонімів, уживаних в українських замовних текстах. Зауважимо, що в лінгвістичній науці є два розуміння терміна “фітонім”: вузьке, згідно з яким фітонім означає власне найменування рослини, та широке, що трактує фітонім як термінологічну назву всіх рослин [10, с. 31]. Ми будемо послуговуватися терміном “фітонім” у вузькому значенні.

Власні назви на позначення рослин та їх сукупностей в українських замовних текстах можуть уживатися на позначення: 1) простору; 2) посередника міфологічного обміну; 3) персонажа – помічника знахаря.

За нашими спостереженнями, найчисленнішою групою серед аналізованого матеріалу є фітоніми на позначення **простору**, зокрема *дерево Карколіст, Дуб Евгим, дуб Карюковий, дуб Маврійський, дуб Мир, дуб Точка, дуб Хвилит, Дубіян, ліс Кодр(а), Чорний ліс*. При цьому простір може бути як локусом дії, і в такому випадку співвідноситися зі світовим деревом як утіленням центру Всесвіту, так і негативним віддаленим місцем, куди відсилаються хвороби та нечисть. У текстах українських замовлянь на позначення негативного простору ми засвідчили всього одну назву – *Чорний ліс*, семантика якої є прозорою і не потребує додаткових пояснень, наприклад: “*На Осіяньській горі, на Тані землі, там ходили три дівиці, Господа нашого ближні сестриці. Одна – пише, друга – читає, а третя кольку замовляє, посилає в Чорний ліс суки колотити...*” [4, с. 116]. Зауважимо лише, що цей номен у різних збірниках записаний то з великої, то з маленької літери, але орфографічне оформлення в цьому випадку не відіграє визначальної ролі, адже критерієм пропріальності в міфологічних текстах є здатність позначати знакові для міфологічної картини світу об'єкти / складники. Номен *Чорний ліс / чорний ліс* позначає негативний простір, без вербалізації якого неможливо позбутися хвороб або нечистої сили.

Усі інші фітоніми, що позначають простір, є втіленням образу світового дерева, яке в текстах замовлянь набуває амбівалентних характеристик, адже з одного боку, з ним можуть бути пов'язані вищі позитивні сили (християнські святі, антропоморфні та зооморфні персонажі), з іншого – дерево світу може бути місцем мешкання супротивників, тобто представників потойбічного світу (мерці, зміїні царі й цариці, персоніфіковані хвороби). Автори енциклопедії “Мифы народов мира” зазначають, що “світове дерево розташоване в сакральному центрі світу. Воно є домінантою, що визначає формальну й змістову організацію всесвіту” [11, с. 399–400]. Цей компонент міфологічної моделі світу є одним з найважливіших засобів досягнення мети в замовлянні, адже “...створення центру є рівнозначним створенню Світу, перетворенню хаосу в Космос, інакше кажучи – ритуальним освоєнням простору” [19, с. 86]. Центр був єдиним місцем, де три космічні сфери (верх, середина і низ) світу могли контактувати між собою і впливати одна на одну, забезпечуючи магічну реалізацію замовного слова. Причому “образ пупа Землі асоціювався з проходженням через сакральну точку вісі світу (axis mundi), яка мала безліч образів, що варіювалися від культури до культури” [14, с. 461]. У ролі Дерева Світу в українських замовних текстах найчастіше виступають дуб, яблуня, груша, верба, калина, граб, але власним ім'ям серед них наділений тільки дуб – “синонім дерева взагалі, дерево предків, найпоширеніше втілення ідеї світового дерева” [12, с. 234]. Так, однією з архаїчних та унікальних для слов'янської замовної традиції є назва дуба *Точка*, ужита в замовлянні від укусу гадюки: “*Стоявъ дубъ Точка. На дубови гадюка Вильга, усёму гадови пекельныця и голова. И позволь мини, Вильга, одъ гадыны шептаты: и одъ чорнои, и одъ рябои, и одъ жовтои, и одъ крутильницы – веретильницы*” [9, с. 107]. Аналізований онім, на нашу думку, демонструє мотиваційну полісемантичність, адже, з одного боку, символізує точку в центрі світу, сакральне місце першотворення, а з іншого боку, натякає на точку, що залишається як слід від укусу змії. Це підтверджує й етимологія слова *точка*, яка походить від праслов'янського **тъknѣti / tykati* “ткнути, тикати” й буквально означає “місце, куди ткнули; слід від протикання”. Також ця назва семантично споріднена з латинським *punctum* “точка”, утвореним від *pungere* “колоти” [8, V, с. 611]. Отже, рана від укусу змії космологізується, стає центром світу, набуваю-

чи значення першопростору й першочасу й символізуючи магічне “новостворення”.

У замовлянні від перелогів у тварин функціонування імені дуб *Хвилип* на позначення Дерева Світу також безпосередньо пов'язано з прагматикою тексту: “... *На мори на окияни на острови Буяни тамъ стояєвъ дубъ Хвылыпъ, а на тимъ дуби девьять гниздей; де не взялися трыдевять орлей, розгныздылы, розносылы; перелоги чортови въ рогы...*” [3, с. 293]. Ім'я *Хвилип* (*Пилип*) походить від грецького *philippos*, що буквально означає “той, хто любить коней” [5, с. 91]. Перелоги – хвороба, що супроводжується мимовільним скороченням м'язів, цілком логічно, що найчастіше перелоги нападали на коней як тяглових тварин, котрі перевозили великі вантажі. Ураховуючи все це, логічно припустити, що ім'я задає необхідну функцію образу, підсилюючи цим дію замовного слова.

Прикладом генетичної неоднозначності може слугувати онім *Кодр(а)* на позначення лісу як сукупності дерев, який вважаємо доцільним розглядати саме в групі фітонімів. Власна назва *ліс Кодра* вжита у замовлянні від криксів і позначає міфологічний центр, а також місце перебування міфологічних істот-помічників: “*В ліси в Кодрі стоять дуб-нелень і дід Карипото. / – Добривечір тобі, дубе-неленю / І дідо Карипото. / Посватаймось, побратаймось, / У мене синочок, а в тебе дочка, / І будемо крикси виговоряти, / Хрещеному народженому (Степану)*” [4, с. 201]. Можливі дві гіпотези щодо походження аналізованого оніма. Згідно з першою, яка видається нам більш імовірною, ім'я *Кодр(а)* було запозичене з румунської мови, в якій лексема *codru* означає *ліс, хащі* [15, с. 177]. У такому разі *ліс Кодр(а)* становить різновид семантичної редуплікації, функцією якої є не просто інтенсифікація змісту, а посилення магічної дії замовного слова. Підставою для висунання другої гіпотези є існування в Україні річки під назвою *Кодра* – правої притоки Тетерева та Дніпра [18, с. 260]. На перший погляд, зв'язок між реальною рікою та міфологічним лісом встановити важко. Проте, звернувшись до уявлень слов'ян про центр Усесвіту, який могли втілювати будь-які великі ландшафтні зони – океан, море, поле, ліс тощо, можемо припустити, що в такому світлі поєднання лісової й водної символіки в назві *ліс Кодра* стає вмотивованим і виконує функцію підкреслення семантики сакрального центру Всесвіту, адже і ліс, і ріка – “найбільш неосвоєні, віддалені від людини, безконечні й неподоланні локуси східнослов'янського фольклорного універсалу” [1, с. 251].

Другою функціональною підгрупою фітонімів, уживаних у текстах українських замовлянь, є власні назви рослин, що позначають **посередників міфологічного обміну**. Міфологічний обмін – один із найважливіших способів регулювання відносин між людиною, вищим сакральним та нижчим демонологічним світами. А. Байбурін наголошує, що “своє” та “чуже” в міфології – це єдине ціле, в якому живе людина, адже “своє” – це те, що вона опанувала й привласнила, а “чуже” – те, що належить не людині, а богам, звірам, це сфера потойбіччя. “Рівновага між цими сферами підтримується постійним обміном різноманітними цінностями: людьми, врожаєм, продуктами харчування й т.п. Ситуація порушення рівноваги між ними вирішується за допомогою (і під час) ритуалу, в якому встановлюється прямий контакт між представниками свого та чужого. Способом вирішення конфлікту є все той же обмін” [2, с. 4]. Прийом міфологічного обміну є доволі поширеним і поліфункціональним в українській замовній традиції, адже зустрічається в текстах для лікування дитячого безсоння, уроків, сухот, жовтяниць. Обов'язковим для таких замовлянь є наявність формули “сватання-братання” та пропозиція суб'єкта до посередника забрати хворобу та дати здоров'я, сон, спокій тощо, наприклад: “*Дубе, дубе зелений, / Я тебе ззім / З гіллям і коринням. / Дубино зелена, / Посватаймосья й побратаймосья. / На тобі плаксивці, / нидримливці, / нисонливці, / А дай моїй дитині сон / Зі всіх сторон...*” [4, с. 197]. Іноді формула обміну є усіченою, тому в текстах наявна пропозиція забрати недугу і відсутнє прохання до посередника дати здоров'я.

Часто у функції посередників міфологічного обміну виступають представники рослинного світу: дуб, береза, ліс, які в такому випадку несуть у собі ще семантику світового дерева, що посилює магічний вплив і могутність цього персонажа. До цієї функціональної групи зараховуємо оніми *дуб Ладимир*, *дуб*

Ладимар, дуб Якуб, ліс Лебедин. Так, неоднозначними за походженням є імена *Ладимир* і *Ладимар*, які є, на нашу думку, варіантами одного номена, що функціонує в замовлянні від уроків: “...**Дубе, дубе Ладимарю!** Бачу тебе через гори, через води! Посватаємось, побратаємось! Возьми собі уроки мужичі, жіночі!...” [21, с. 55] та “...**Дубе, дубе Ладимирю!** Бачу тебе через гори, через води! Посватаємось, побратаємось! Возьми собі уроки вітрові, вихрові, подумані, погадані, запитені, заїдені, мужичі, жіночі!...” [13, с. 33]. Як бачимо, тексти майже ідентичні, а отже, логічно припустити, що це одне й те саме ім'я, тільки трансформоване. Генезис аналізованого оніма, очевидно, слід пов'язувати зі слов'янським іменем *Володимир* та його варіантами, до яких дослідники зараховують і номен *Ладимир* [5, с. 48]. Прагматичні інтенції вживання імені на позначення дуба як посередника міфологічного обміну і, зрештою, як того ж світового дерева цілком зрозумілі, адже давньоруське *Володимѣрь* походить від праслов'янського **Voldiměgь*, де **voldь* – влада і -*měgь* – великий, що буквально означало “силою великий”. З часом елемент -*měgь* зблизився зі словом *мир* (*svim*), ім'я переосмислилося й стало означати “володар *svim*” [5, с. 48]. Проте і в першому, і в другому випадку ім'я формує й образ світового дерева, що є центром Усесвіту, сакральним місцем, де перебуває “велика сила”, й образ персонажа, який є могутнім і здатним допомогти тому, хто до нього звертається. Водночас існує інша версія походження імені *Володимир*, згідно з якою це готське запозичення слова *Waldemar*, що буквально означає “знаменитий правитель” [5, с. 48]. На нашу думку, власна назва *Вальдемар* засвідчує скоріше формальний вплив на слов'янське ім'я, наслідком чого стала поява в замовлянні варіанта *Ладимар*, яке семантично все ж таки співвідносне з давньоруським *Володимир*. Різноманітні варіації імені *Володимир* та поява його народного варіанту *Ладимир* ставить питання про причини та прагматику такої трансформації. У зв'язку з цим імовірним є припущення про можливість утворення цього оніма під впливом праслов'янських коренів **ladь* і **mirь*, що мають спільне семантичне ядро “порядок, гармонія, згода, спокій” [23, вип. 14, с. 10; 23, вип. 19, с. 55]. На користь такої версії свідчить існування у слов'янській культурі імені *Ладомир*, про походження якого О. Трубачов зазначив, що це первісно “двоосновний антропонім давнього виду, складання **ladь* і другого компонента **měgь* (варіант **мігь*), характерного для таких імен, як **voldiměgь*” [23, вип. 14, с. 10]. Прагматика саме такої мотивації оніма *Ладимир* на позначення дуба пов'язана з принципами називання в архаїчній картині світу, адже дуб у традиційній культурі слов'ян “найбільш шановане дерево, пов'язане з богом-громовержцем, яке символізує силу, міцність і чоловічий червень” [16, с. 141], а отже, і владу над світом.

Третя група фітонімів належить до імен на позначення **персонажів-помічників** знахаря, функціональна специфіка яких полягає в тому, що вони допомагають суб'єктові замовляння лікувати / захищати або самостійно виконують необхідні дії з нейтралізації небезпеки. Ця група включає імена трьох сестер *Калини, Малини, Шипшини*, уживані в замовлянні від кровотечі: “*Калиновим мостом ішло три сестри: Калина, Малина і Шипшина. Не зміли вони ні шити, ні прясти, тільки зміли сікти-рубати, ріки пропускати: одна водяная, другая ріка огняная, третя ріка кров'яная. Водяною огонь заливати, кров'яною кров унімати*” [20, с. 60]. Очевидно, що ці власні назви виникли шляхом переходу апелювання до онімів, а їх прагматична функція в цьому тексті пояснюється асоціацією цих трьох рослин із кольором крові, з вогнем. На думку М. Новикової, їх уживання слід пов'язувати з наявними у рослин колючками, адже укол – це магічна форма контакту, за якої з'являється кров [12, с. 239]. Також тут доречно згадати й про цілющі властивості плодів названих кущів: вони позитивно впливають на серцево-судинну систему організму, є неперевершеними помічниками при застуді, отже, так чи інакше пов'язані з кров'ю. В. Войтович зазначає, що з пелюсток шипшини варили мед для очищення крові, а товчені пелюстки використовували для загоювання ран, нарівів, знеболювання [6, с. 433–434]. Етимологія цих назв теж імплікує “червоно-кров'яну” або “колючу” символіку цих рослин. Слово *малина* споріднене з литовським *mėlyna* “пляма”; давньоніжньонімецьким *ana-māli* “пляма, шрам, рубець”; латинським *mulleus* “краснуватий” [8,

II, с. 156]. *Шипшина* походить від слова “*шип*”, яке в сербохорватській мові означає “*цвях*”, у болгарській – “*голку, колючку, стрілу*” [8, IV, с. 234]. *Калина* походить від праслов'янського **kaliti* “гартувати, розжарювати”, оскільки кольором плоди калини походять на розпечене залізо [8, II, с. 350]. Звідси виникає асоціація з вогнем, кров'ю, загартованістю.

Отже, проаналізувавши генезис та функціональні особливості фітонімів, уживаних у текстах українських замовлянь, доходимо висновку, що вони пов'язані з ономастиком усього міфологічного і фольклорного дискурсу. При цьому назви рослин розглядаються як носії сакральних смислів і є засобом позначення простору, персонажів або посередників міфологічного обміну, первісна семантика яких у народній культурі імплікує уявлення українців про цілісну значущість і культурні функції певних об'єктів. Аналізовані оніми демонструють генетичну строкатість та неоднорідність, що зумовлена, з одного боку, використанням основних принципів номінації в архаїчній картині світу, а з іншого – культурними контактами українців з іншими народами.

Література

1. Агапкина Т. А. Сюжетный состав восточнославянских заговоров (мотив мифологического центра) / А. Т. Агапкина // Заговорный текст. Генезис и структура : [сб. ст.] / Рос. акад. наук, Ин-т славяноведения ; [редкол.: Т. Н. Свешникова (отв. ред.) и др.]. – М. : Индрик, 2005. – С. 247–291.
2. Байбурин А. Ритуал: свое и чужое / А. Байбурин // Фольклор и этнография : Проблемы реконструкции фактов традиционной культуры : Сб. науч. тр. / Отв. ред. Б. Н. Путилов – Ленинград : Наука, 1990. – С. 3–16.
3. Ветухов А. В. Из этнографических рукописных материалов предварительного комитета XII археологического съезда / А. В. Ветухов // Сборник Харьковского историко-филологического общества. Т.16: Труды Харьковской комиссии по устройству XIII Археологического съезда в Екатеринославе / Под ред. Е. К. Редин. – Х. : Типография К. П. Счасни, 1905. – С. 292–298.
4. Ви, зорі-зориці...: українська народна магічна поезія (замовляння) / Упоряд., ред., передмова і післямова М. Г. Василенко; Упоряд. Т. М. Шевчук. – Київ : Молодь, 1991. – 334 с.
5. Власні імена людей : Словник-довідник / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська, Ін-т мовозн. ім. О. О. Потебні НАН України; За ред. В. М. Русанівського. – 3-є вид., випр., доп. – К. : Наук. думка, 2005. – 335 с.
6. Войтович В. М. Українська міфологія / В. М. Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
7. Галайчук В. Функціонально-семантичні особливості фітонімів у текстах українських і російських замовлянь / В. Галайчук // Вісник Львівського університету. Серія філологічна : [зб. наук. праць]. Вип. 27 : Українська фольклористика / ред. : Н. Бічужа, Б. Якимович. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – С. 87–97
8. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.). – К. : Наук. думка, 1983 – 2012. – (Словники України)
Т. 2 : Д – Колці / Уклад. Р. В. Болдирев [та ін.]. – 1985. – 510 с.
Т. 4 : Н – П / Уклад. Р. В. Болдирев [та ін.]. – 2004. – 656 с.
Т. 5 : Р – Т / уклад. Р. В. Болдирев [та ін.]. – 2006. – 704 с.
9. Комаров М. Нова збірка народних малоруських приказок, прислів'їв, помовок, загадок и замовлянь / М. Комаров. – Одеса : Фесенко, 1890. – С.104–116.
10. Летова А. М. Из истории исследования фитонимической лексики : лингвокультурологический аспект / А. М. Летова // Вестник МГОУ. Серия “Русская филология”. – М. : МГОУ. – 2012. – № 2. – С. 30–34.
11. Мифы народов мира : энциклопедия : в 2 т. Т.1. А – К / Гл. ред. С. А. Токарев. – 2-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1987. – 671 с.
12. Новикова М. Прасвіт українських замовлянь / М. Новикова // Українські замовляння. – К. : Дніпро, 1993. – С. 199–307.
13. Новицький Я. Твори : у 5 т. / Я. П. Новицький ; голов. ред. П. Сохань ; Нац. акад. наук України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Ін-т історії України, Ін-т мистецтвозн., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, Запоріж. нац. ун-т, Запоріж. наук. т-во ім. Я. Новицького. – Запоріжжя : Тандем, 2007. – Т. 2. – 510 с.

14. Подосинов А.В. *Ex oriente lux! Ориентация по странам света в архаических культурах Евразии* / А.В. Подосинов; РАН, Институт всеобщей истории. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 720 с.
15. *Румынско-русский словарь: 42000 слов : с приложением краткого грамматического очерка румынского языка* / Под ред. Б. А. Андрианова, Д. Е. Михальчи; Сост., авт. сопровод. текста М. В. Сергиевский. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1953. – 975 с.
16. *Славянские древности : в 5 т. : этнолингвистический словарь* / Под общ. ред. Н. И. Толстого. – М. : Международные отношения. – Т. 2. – 1999. – 704 с. – (Институт славяноведения РАН).
17. *Словесна магія українців [Текст]* / В. П. Фісун. – К. : Бібліотека українця, 1997. – 88 с. – (Бібліотека українця).
18. *Словник гідронімів України* / Уклад. І. М. Железняк, А. П. Корепанова, Л. Т. Масенко; Редкол.: (голова) К. К. Цілуйко. – К. : Наук. думка, 1979. – 781 с.
19. *Соляр О. Мова магії. Магія мови. Символіка українських замовлянь : монографія* / О. Соляр. – Перемишль, 2011. – 301 с.
20. *Українські замовляння* / Упоряд. М. Н. Москаленко; Вступ. ст., комент. М. О. Новикова. – К. : Дніпро, 1993. – 309 с.
21. *Українські чари* / О. М. Таланчук. – К. : Либідь, 1992. – 96 с.
22. *Шуляк С. А. Міфосвіт рослинний символів у текстах українських замовлянь* / С. А. Шуляк // *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету : зб. наук. пр. / Криворізь. держ. пед. ун-т, Ф-т укр. філол., Ф-т інозем. філол.* – Кривий Ріг: Вид-во КДПУ, 2013. – С. 643–649.
23. *Этимологический словарь славянских языков [Текст] : праславянский лексический фонд* / ред. О. Н. Трубачев ; РАН, Институт русского языка им. В. В. Виноградова. – М. : Наука.
Вып. 14 : *labati – *lěterlъjь. – 1987. – 269 с.
Вып. 19 : *mešarь – *morzakъ. – 1992. – 255 с.

УДК 811.112.2'373.7 – 05

**БИОЛОГИЧЕСКАЯ ХИМИЯ: ОТ ОСНОВ К ПРАКТИКЕ
(НА МАТЕРИАЛЕ ГЕНДЕРНО МАРКИРОВАННЫХ
ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА)**

Куликовская Н. И.

У статті розглядаються особливості функціонування гендерно маркованих фразеологічних одиниць в рамках тематичного поля "їсти", оцінний компонент яких дозволяє простежити регулятивну роль мовних знаків у формуванні стереотипних норм поведінки представників німецькомовного культурного соціуму.

Ключові слова: тематичне поле, гендерна (не)маркованість, фразеологічна одиниця, оцінка, норма, культура.

В статье рассматриваются особенности функционирования гендерно маркированных фразеологических единиц в рамках тематического поля "питаться", оценочный компонент которых позволяет проследить регулятивную роль языковых знаков в формировании стереотипных норм поведения представителей немецкоязычного культурного социума.

Ключевые слова: тематическое поле, гендерная (не)маркированность, фразеологическая единица, оценка, норма, культура.

The article deals with the specific functioning of the gender marked phraseological units within the semantic field "eating". Their evaluative component gives an opportunity to trace the regulative role of the language signs in the construction of stereotype norms of behavior of the German speaking cultural society members.

Key words: semantic field, gender (non-)marker, phraseological unit, value, norm, culture.

*И день, и ночь летят во мгле.
За ними мы, спасаясь в ритме бега...
Забвеньем окрыленные пути
Живут в ударе светного сердца...*

Среди множества практик, исполняемых нами (не)осознанно повседневно, особое внимание привлекает практика питания как необходимое условие биологической жизнедеятельности, благодаря чему собственно продукты подверглись инкорпорированию в систему культуры нашего общества и в наш жизненный цикл с давних времен. С самого рождения, познавая мир с молоком матери, ребенка оберегали/-ют съестные дары от голода ввиду не только тяжелого экономического положения, но и физической несостоятельности домохозяйки-роженицы куховарить, в качестве амулета хлеб с витрины, увидевший глаза разных людей, защищал от сглаза и (смертельных) болезней, а ложка, сладкий "школьный подарок" подстегивали к скорейшему развитию; юношеское гадание на своего суженого/-ную с помощью пряничных человечков переходило в угощение кусочком плетенки в День всех святых своего избранного, что имело статус помолвки, тогда как ее эквивалент из соломы на крыше получали от юношей ночью неряшливые и распутные девушки в знак их непригодности к супружеской жизни; свадебный каравай оберегал молодоженов и их дом от всяческих бед; а связь между богатыми и бедными, живыми и мертвыми транслировалась посредством хлеба/продуктов и при переходе человеческой души в мир иной [4, с. 190, 271, 717 – 719, 1345; 10, с. 23, 31].

Осмысление существующих поведенческих схем этноса требует фокусирование локуса исследования на прототипичных характеристиках центральных представителей потребительской культуры – мужчине и женщине, чьи семантические маркеры позволят лучше понять национальные особенности культуры питания исследуемого немецкоязычного этноса.

Решение поставленной задачи требует вовлечение в ход исследования двухстороннего принципа формирования тематического поля “питаться”, который реализуется в селекции фразеологических единиц общей тематически ограниченной семантики (ФЕТ, общее количество: 978) и гендерно маркированных фразеологических единиц (ГМФЕ, общее количество: 282), допускающих в своей билатеральной природе реализацию искомым семантических маркеров, т.е. гендерной маркированности (ГМ). Применение такого подхода в ходе анализа языковых реалий позволило (1) рассмотреть функциональную специфику искомым носителей эксплицитной ГМ и носителей имплицитной ГМ (по вектору узואльно зафиксированной референтности), что выступило объектом представленного исследования; (2) реконструировать потенциальные корреляции между гендерно маркированным и гендерно немаркированным сегментами ФЕ на базе структурно-семантических параллелей, (3) найти и удержать медиальную смысловую нить в рамках целостного дескриптивного комментария перформанса культуры питания этноса, (4) корректно кристаллизировать искомые ядерные семантико-тематические зоны.

В ходе первичной систематизации языкового материала сформировались ключевые векторы исследуемого семантико-тематического поля: 1) значение питания: 1.1) (не) возможность питаться (наличие/отсутствие продуктов); 1.2) питаться и психофизиологические потенциалы человеческого организма; 2) регламентированность практики питания: 2.1) основы правильного получения продукта; 2.2) свойства продуктов питания и характеристика повара; 2.3) рекомендации по приготовлению пищи; 2.4) принципы потребления; 3) столоваться как социально значимое функционирование: 3.1) питаться и виды заработка (свой/чужой, горький/кислый/сладкий, тяжелый/легкий, асоциальные пути); 3.2) питаться и социальный статус; 3.3) питаться и социальное поведение/деятельность/поступки.

Общеизвестно, что первичные образцы потребления зависели от (1) ассортимента продуктов, наличие которых определялось погодными условиями и ресурсными возможностями местного ландшафта; (2) темпоральной локальности индивида/этноса; (3) его творческого технического вплетения в экономический, социополитический и культурный контекст, где объективные детерминанты смещались в пользу субъективных факторов: (а) пищевой ценности и (б) удовольствия. Исторический экскурс в прошлое [14] высвечивает несколько глобальных ключевых моментов в эволюции питания: оседлость, “приручение” огня и появление печи, одомашнивание зверей и зарождение/развитие агрокультуры, изменения пищевых традиций во времена политических экспансий/колониализаций вплоть до современных виртуальной торговли аграрными площадями [6, с. 5, 28] и эпохи сладкой жизни социально престижного туризма [9, с. 127-128].

Концепция Ч. Дарвина позволила заглянуть в генетически обусловленное поведение человека, когда охотничьи навыки в общей схеме всеядности выступали вынужденной, избирательно применяемой перманентной тактикой, а растительная пища обеспечивала значительную долю рациона питания *Homo erectus*. При этом, как замечают ученые, фитособирательство было уделом женских рук, а традиция термической обработки (растительной) пищи повысила роль женщины-кухарки, умеющей добыть и приготовить пищу [1]. В таком ракурсе ретроспективы получения пищевых источников термически обработанная, химически изменившая свой состав энергонасыщенная пища трансформировалась в мужской среде не только в предмет выклянчивания/воровства, но и соперничества за роль защитника как приготовленной пищи, так и самой “искусницы-стряпухи”, что сопрягалось ростом женской чувствительности, привлекательности, мужского агрессивного соперничества в среде подобных и заключением половых альянсов, союзов, первично подобных при добыче неприготовленной пищи/мяса [13, с. 574-576].

Из выше представленных концепций явствует, что формирование устойчивых поведенческих стереотипов “мужчины-охотника, защитника, разбойника” и “женщины-хранительницы очага, матери-кормилицы, требующей защиты” восходят еще ко временам существования эректусов, а значит характеристики этих

психологических образов как архизлементов сознания вызывают ожидание соответствующих эксплицитных дескриптивных маркеров ГМ в ФЕ. Первичный структурно-семантический анализ ГМФЕ высвечивает следующее соотношение: (1) значительное квантитативное доминирование маскулинно ориентированных номинаций по сравнению с наименованиями феминного сегмента (179:87, в интергендерную зону отнесены ГМФЕ, (а) охватившие структурно и/или семантически оба исследуемые сегмента, (б) имеющие инверсионную референтность (16); (2) в отличие от маскулинно ориентированной ГМ, которая “тяготеет” к эксплицитной выраженности (135 ГМФЕ), маркеры противоположного сегмента приобретают свое номинативное разноцветье благодаря имплицитной ГМ (55 ГМФЕ); (3) диапазон эксплицитной представленности ГМ охватывает: (1) термины родства и родственных отношений, (2) атичные (от лат. *atis, aetas* – возраст) лексемы; (3) геолокальные маркеры; (4) собственные имена; (5) агентивные номинации. Последние две группы требуют особого рассмотрения, поскольку деформируют линейное развитие дескриптивной реконструкции практики питания в исследуемых сегментах ГМ.

Существенной ремаркой выступает тот факт, что контрастивная площадка в зоне эксплицитной ГМ феминного сегмента формируется (1) незарегистрированностью онимов в структуре ГМФЕ; (2) скудным присутствием в агентивном поле (зарегистрированы лексемы “*Köchin, Närrin, Geliebte, Hausfrau, Wirtin, Amme, Freundin, Prostituierte, Schwangere*”), в результате чего эксплицитные номинации женщины достигают лишь маргинальной позиции. При этом маркантное отличие для женщины вносит образ домашнего очага, который, совмещаясь с феминными характеристиками, (1) *оставляет повариху в пространстве дома и домашней утвари: Eine Köchin ohne Kopf, ein Henkel ohne Topf; wenn die Frau melkt, gibt die Kuh doppelt Milch; Ofen und Frau sollen daheim bleiben → ein Heimchen am Herd* “eine naive, nicht emanzipierte Frau, die sich mit ihrer Rolle als Hausfrau und Ehefrau zufriedengibt”; (2) *структурно уравнивает стряпуху и готовый результат ее работы, смещая ее тем самым из профессионального в потребительский вектор семантических отношений ГМФЕ: Frisches Brot, frische Butter, junge Mutter ist das beste Futter; Wer gutes Brot hat, bekommt leicht Fleisch dazu* “Wer eine einträgliche Stellung hat, erhält bald eine Frau”.

Свое место на кухне, у плиты находит и образ повара: *Der Koch hat seinen besten Platz am Feuer; Wenn der Koch vom Herde geht, läuft das Fett ins Feuer*. Однако он приобретает семантическую протяженность путем синхронной приемственности качеств в социальной сфере: *Der Braten verbrennt, während der Koch tanzt → Das Wasser fließt fort, auch wenn der Müller schläft; Der Koch ist der beste Arzt*, и, кроме того, готовит не для себя, а в социально иерархичном обществе: *Der Koch besorgt die Küche nicht für sich → Das ist der beste Koch, der siedet, wie's dem Herrn schmeckt*. Дополнительным качественным отличием выступает семантическая завершенность образа повара путем включения описания физических характеристик его тела: жир на пальцах, а не в животе, хороший вкус, “острый язык”, ложка и белый фартук как символические атрибуты: *Ein guter Koch hat mehr Fett an den Händen als im Bauch; Ein guter Koch muss einen feinen Geschmack haben; Wenn die Köche aufschneiden, so ist's nicht immer Schinken, es ist oft auch Rindszunge dabei; Wenn die Köche sich zanzen, wird der Kohl fett; Es ist nicht jeder ein Koch, der einen grossen Löffel in der Hand hat; Es sind nicht alle Köche, die man in weissen Schürzen gehen sieht*.

Весомые качественные предпочтения маскулинный сегмент получает в следующих направлениях: (1) онимы (ГМФЕ2.1), продуктивно участвующие в регламентации церковными праздниками рабочего цикла крестьянина и относящиеся мольбы “добытчика пищи” к Богу, позволяют (а) “присвоить” авторство конечного продукта мужчиной: *Wer Fische fangen will, muss mit Gott das Netz ziehen; Wenn der Fisch nicht nach dem Wurm schnappte, liess ihn Gott nicht in den Hamen beißen → Wie der Koch, so der Brei; Wie der Speck, so das Schwein, wie die Wurst, so der Metzger*, (б) преемствовать и утвердить вектор “единого творца” стола/кухни с помощью квантитативной категории: *Zwei Köche in Einer Küche kommt einer in die Brühe; viele Köche verderben den Brei*; (2) доминантные функционально распределяющиеся агентивы: (а) статично и последовательно

совершенствуют “внешнюю преемственность” деятельности повара, очерчивая с помощью иерархической структуры общества контуры причастных к становлению гастрономии как отдельной отрасли индустрии (*König, Graf, Fürst, Gutsherr, Knecht, Bauer, Metzger, Fischer* т.д.); (б) расширяют в маргинальной зоне категорию номинаций “деятеля” с актуальным результативным значением (*Durstiger, Hungriger, Kranker/Gesunder, Gast, Freund*), которые, запечатлив в грамматической структуре контрфактические ситуации, пролонгируют диапазон носителя семантико-тематической доминанты в ходе исследования по вектору потребителя.

Маркантными выступают зоны корреляции ФЕТ и ГМФЕ (п. 1, 2), приобретающие свое семантическое развитие в маскулинном сегменте: (1) *еда выступает искушением, соблазном для мужчины* (п. 1.1) : *Wo Brot ist, da fehlt's an Hunden nicht*→*Wenn das Brot weg ist, empfehlen sich die Gäste; Wo das Wasser gut ist, da drängen sich die Durstigen*; (2) *по линии праздника, фестиваля застолье приносит общеколлективную мужскую радость* (п. 1.2): *Bei Brot und Wein kann man fröhlich sein*→*Ein Stückchen Brot und ein Glas Wein kann Festtag für den Armen sein*; (3) *не все то продукт/повар/едок, что готовит(ся) и съедает(ся)* (п. 2.2): *Es ist nicht alles Butter, was auf den Markt kommt*→*Es ist nicht jeder ein Koch, der einen grossen Löffel in der Hand hat; Es sind nicht alle Köche, die gern Grütz essen*; (4) *хороший теплый стол, кухня, где готовится пища и кипит кастрюля, консолидируют вокруг себя мужское единство* (п. 2.2): *In einer warmen Küche fehlt's an Fliegen nicht*→*Einer guten Küche fehlt's nie an Freunden; Wo die Küche raucht, da fehlt's an Freunden nicht; So lange der Topf siedet, so lange dauert die Freundschaft; Warme Küche, warme Freunde*.

Амбивалентность образа глупца (п. 2.4) развивается в двух направлениях: (1) *болван тот, кто променивает мясо на кости, ест кашу вилкой или попусту тратит время за столом, остается голодным, а значит получает равную ему спутницу жизни*: *Der ist ein Narr, der das Fleisch für die Knochen gibt; Brei essen nur Narren mit Gabeln; Der ist ein Narr, der hungert, weil er die Suppe blasen muss*→*Wer bei Tische singt, bekommt ein närrisch Weib*; (2) *дурнем выступает и тот, кто чрезмерно ест и/или пьет, убивая тем самым самого себя*: *Der ist ein Narr, der mehr verzehrt, als ihm sein Land beschert; Frass und Völlerei sind des Teufels Gasterei; Der ist ein Narr, der sich mit seinem eigenen Messer schneidet*.

Лень, сопровождающая обжорство, как и неактивность в поисках и добычи пищи, табуируются ФЕТЗ, в акцентные позиции выносятся: (1) *сладость чужого украденного/выклянченного/подаренного/(даже не искренне) поданного “хлеба” вследствие отсутствия собственных затрат труда*: *Gestohlenes Brot schmeckt wie Lebkuchen, Anderswo ist auch gut Brot essen*→*Es ist kein Honig so süß als der aus Nachbars Bienenstock*; (2) *угроза голода, потеря чести и готовность к тумакам в ожидании дармовщины, при нескромном образе питания, т.к. чужой хлеб тяжело разжевать*: *Wer auf das Brot anderer wartet, der wird oft hungern müssen; Wer am fremden Tisch' will essen, muss Fusstritte nehmen und die Ehre vergessen; Wer nicht an fremdem Tisch will essen, muss seine Mahlzeit spärlich messen; Fremdes Brot ist schwer zu kauen*.

Анализ практики питания и социальной деятельности профилирует семантическое развитие очерченных позиций в зонах корреляции ФЕТ и ГМФЕ (п. 3) в маскулинном сегменте, где формулируются (1) *принцип тяжелого труда в обеспечении съестным стола с помощью образов графа, редкого белого хлеба у пекаря*: *Wer Brot haben will, muss den Schweiss nicht scheuen*→*Essen und schlafen macht keinen zum Grafen; Auf den Tisch des Bäckers kommt selten Weissbrot*; (2) *привлекательная позиция собственного черного, черствого хлеба и воды в мире, спокойствии и на свободе*: *Brot und Wasser in Fried' und Ruh', ist besser als alle Fülle in Unruh'*→*Besser ein Glas Wasser beim Freunde als Wein beim Feinde; Besser bei trockenem Brot in der Dachspelunke, als mit Galgenangst bei fetter Tunke; Besser eine Bohne und frei, als Zuckerwerk in Sklaverei; Lieber Kraut essen als Freier, denn an des Königs Tafel sitzen als Knecht*; (3) *принцип насыщения через удовольствие от собственного труда*: *Wer in der Küche dient, wird vom Geruch satt*→*Der Koch wird vom Geruch (Dampf, Dunst)*

satt; (4) принцип скоротечности избыливающего богача и малоимущего нуждающегося бедняка в результате чревоугодничества: *Fette Küche macht magern Beutel*→*Wenn in der Küche übrig bleibt, so ist ein Hungriger auf der Strasse*; *Ein guter Tisch ist schlimmer als ein schlechter Dieb*; *Dicke Bohnen und Schwartemagen kann der Bauer sehr wohl vertragen*; (5) принцип солидарности при достижении благо-со-стояния, разделения с другими своего благополучия: *Wer Fleisch hat, Brot und Wein, lässt (lasse) das andere willig sein*→*Wenn man sein Brot in Wein weicht, soll man auch seinem Nachbar die trockene Rinde besprengen*; *Wenn es in deiner Küche raucht, so soll auch des Nachbars Ofen warm sein*.

Правомерность выше представленной этологической теории пищевых краж как формы полового сдерживания находим в двух точках вплетения сексуальной энергии в практику питания: (1) неконтролируемое переедание, сопровождающееся чувственной алчностью, приглашает женщину к столу: *Frass und Frauen sitzen beisammen im besten Vertrauen*; (2) холодная кухня, как и плохой продукт, отталкивают мужчину, охлаждают чувство любви: *Faule Fische hebt kein Fischer auf*; *Wo die Küche kalt, verschwinden die Gäste bald*; *kalte Küche und leere Schüssel ziehen keine Gäste herbei*→*Wo die Küche nicht mehr Raucht, wird die Liebe kalt*.

Указанные характеристики маскулинного сегмента культивируются и в имплицитной зоне ГМ, где: (1) отсутствие продукта, плохой стол соотносятся с бесхарактерным, физически неразвитым, малодушным и несамостоятельным мужчиной: *Hering ohne Wasser* “Nichtsköner”; *Verkümmerte Möhre/Nachgemachter Kuchen* “Versager “unselbständiger Mann”; *Halbe Portion* “Schwächling, Mann, den man nicht für voll nimmt”; *Schlechtes Tuch* “charakterloser Mann”; (2) хороший качественный продукт абсорбирует признаки успешного социального положения и смельчака-донжуана, флиртующего в дамском обществе: *Großer Fisch* “a) erfolgreiches Unternehmen; aussichtsreicher Posten; b) wichtiger Mann, den man für sich zu gewinnen /an Land zu ziehen/ sucht; Prominenter; c) Schwerverbrecher”; *Toller Hecht* “lebenslustiger Mann; Draufgänger; Lebemann; Frauenheld”; (3) с возрастных позиций заигрывающее поведение охватывает категории и юнца, и старца: *Loses Früchtchen* “junger Mann mit unsittlicher Lebensweise”; *Alter Bock* “a) alter, verliebter, beischlafgieriger Mann; b) alter Mann (ohne geschlechtlichen Bezug); c) altes Flugzeug; d) kriegsgedienter Offizier”; (4) беззаботность мужского флирта влечет болезненные признаки его первичных физиологических органов, указывает на чреватость такой манеры поведения венерическими заболеваниями: *Spießender Spargel* “erigierender Penis; heftige Geschlechtsgefühle eines Knaben”; *Verbogene Gießkanne* “geschlechtskranker Penis”; *Eine saure Gurke haben* “mit einem Tripper behaftet sein”.

Физическая близость с точки зрения мужчины не только впитывает признак “сладкий”, но и приобретает движущую силу в его теле благодаря визуальному каналу восприятия прекрасной плоти женщины (срав. реверсная референтность): *Dem armen Mann sein Zuckergebäck* “Geschlechtsverkehr”; *Aus der Schürze steigen* “sich für den Besucher hübsch herrichten, zurechtmachen”; *Einem armen Mann die Mühle treiben können* “langbeinig sein /weibliche Person/”.

Имплицитная пестрота номинаций женщины приобретает качественно иные свойства, выносит в центральные позиции “социально выгодные” характеристики: (1) покрывает зоны номинаций как первичных, так и вторичных признаков женского тела: *Frisches Obst* “Geschlechtsorgan eines jungen Mädchens”; *Bitterer Reis* “üppiger Frauenbusen; vollbusige Frau”; *Backe mit Mehl* “gepuderte Wange der Frau”; (2) определяет в негативном модусе дефектность женского тела и неподготовленность к физической близости: *Plättbrett mit zwei Erbsen/Korinthen/Rosinen* “flachbusige weibliche Person”; *Kümmertliches Gemüse* “a) Mädchen mit körperlichem Gebrechen; b) ungesellige Mädchen; Mädchen, die jungen Männern gegenüber unnahbar bleiben”; *kalt Gemüse* “junges Mädchen ohne Sinn für Erotik”; (3) охватывая все возрастные категории, акцентирует в позитивном модусе готовность к отношениям с противоположным полом, репродуктивный период женщины: *Belegtes Brötchen* “Freundin eines

Halbwüchsigen“; *Eine unruhige Muschel haben* “*geschlechtlich leicht erregbar sein (Frau)*“ → *Alte verrostete Gießkanne* “*ältere Frau*“; (4) формулюють в ключевих термінах тематического поля (мясо, печь, сковорода, фартух): (а) темпераментную манеру поведения женщины в отношениях с мужчиной: *Garnierte Fleischportion* “*weibliche Person in spärlicher Kleidung mit ordinärem Benehmen*“; *Heißer Ofen* “*liebesgieriges Mädchen*“; (б) ключевую физиологическую задачу ее тела – продолжение рода: *Dicke Schürze* “*Schwangere*“; *Der (Back)Ofen fällt (bricht) ein (zusammen)* “*die Frau hat entbunden*“.

Имплицитно сформированный смысловой пучок взаимозависимых субстанциональных характеристик и чувственных качеств женщины раскрывает генезисное сублимирование образов Евы-искусительницы и Марьи-искусницы, преобразовывая тем самым сексуальную активность в социально приемлемую деятельность. Эксплицитное участие ключевых тематических денотатов в унисон сопрягается с показателями трудолюбивой хранительницы домашнего очага, привязывается к образцовому воспитанию дочери, ее готовности к самостоятельному ведению хозяйства: *Wo die Löffel schwarz sind, da ist die Tochter faul; gute Hausmutter sieht lieber den Rauch in ihrem Hause als Feuer auf fremdem Herde; eine brave Hausfrau bleibt daheim; der Frau, die die Küche gibt, verkündigt man die ganze Woche heilige Tage.*

С природной скромностью феминная ГМ претерпевает эксплицитную инверсию и приобретает с позиций своей исторически первичной ежедневной практики телесное облачение в имплицитных маркерах гастрономических денотатов, глубинная архаика которых позволяет (1) увидеть перемещение инстинктивных энергий в неинстинктивные формы поведения, понять преобразование качеств эмоций, сопровождающих деятельность, в десексуализированный ракурс; (2) вникнуть в амбивалентную природу авторского и потребительского вектора семантических отношений ГМФЕ; (3) осмыслить нестандартную утонченную особенность репрезентации женской телесности, адресованной мужчине; (4) сфокусировать семантическим путем достаточно широкий спектр социально акцентированных признаков исследуемых сегментов ГМ.

Семантическая дистанция между мужчиной и женщиной поддерживается зоной окультуренной техники приготовления пищи (п. 2.3), где жареный продукт и разогретая специями кровь наделяют мужское тело агрессивным весельем и дополнительной силой, тогда как изменение вкусовых параметров (варенной) пищи (подгоревший суп, неосвященное мясо, соль) влечет за собой модификацию социального положения женщины, сигнализируя о ее влюбленном состоянии или потери своего целомудрия: *Trocknes Brot mit Freuden ist besser als Braten mit Zank; Der Pfeffer bringt den Mann aufs Pferd und die Frau unter die Erd* → *Verliebte Köchinnen versalzen die Suppe; Die Suppe ist angebrannt (angesengt), die Köchin will freien; Sie hat ungeweiht Fleisch gekostet/schon Salz geleckt* “*Von Mädchen, die vor der kirchlichen Einsegnung ehelich gelebt haben*“. Этнограф Леви Стросс подчеркивает, что нейтральные и стабилизирующие свойства пищи предохраняют организм от разрушительного воздействия природной энергии, ориентируя тем самым хозяйку в ее практике приготовления повседневной пищи на сохранение точки равновесия в балансе природы и культуры [2, с. 382-384]. Сосредоточение повышенного потенциала действий социальных и физиологических сил наблюдается в возрастной категории девочки, которая выступает и привлекательной, и предприимчивой, находчивой, и готовой дать отпор: *knusprige Brezel* “*anziehendes Mädchen*“; *kesse Nudel* “*lebenslustiges umgängliches unternehmungslustiges Mädchen*“; *ruppige Rübe* “*freches, schlagfertiges Mädchen von der Straße*“, что позволяет увидеть “во власти” феминного сегмента ГМФЕ семиотическую возможность изменения привычного ритма гендерного порядка культуры.

Осуществленный срез в рамках тематического поля показал жизненную необходимость языковых категорий эксплицитности и имплицитности, чьи механизмы позволили разглядеть зыбкие колеблющиеся смещения “дескриптивного механизма” “гендерного маятника” в рамках онтологии антропологической мысли, увенчанной доминантностью агентивного поля общественных отношений и коронованой идеологией генеричности мужского грамматического рода.

Вкладывая себя в ежедневную пищу, женщина моделирует свою идентичность “через Другого”, “забота-о-Другом” выступает основополагающей для ее идентичности, “...в то время как мужской этос имеет законодательный настрой, т.е. опирается на утвержденный обществом, гласно или негласно, порядок коммуникации” [3, с. 138].

Спектральность отношений участников исследуемой социальной арены реализуется в условиях натуралистической общедоступности гастрономического субстрата, который (1) *совмещает в пищевом режиме немецкоязычного этноса злаковую и мясную модели питания, вовлекая тем самым обеих в свое денотативное поле: Einer guten Köchin wächst das Fleisch unter den Händen; Es ist ein schlechter Koch, der das Fleisch nur auf einer Seite brätet*; (2) *вводит в эротическое искушение гастрономической метафоры представителей обеих полов, когда хлеб любимой слаще материнського, равно как и плохой хлеб любимого, но свой приятен на вкус: Das Brot der Geliebten ist süßer als der Mutter Kuchen; Auch schlechteres Brot schmeckt wohl bei geliebtem Mann und eigenem Kohl*; (3) *равнозначно включает в причинно-следственную взаимосвязь смерти и еды как мужчину, так и женщину: Wer sich nahe hält zum Tisch und fern von den Frauen, der kann ein langes Leben schauen; Wo Koch und Kellner verderben, da ist nicht viel zu erben*; (4) *акцентирует (ФЕТ2.2–2.4) непритязательность к пищевым ресурсам, т.к. всякая пища имеет свои преимущества и недостатки, хорош тот продукт, который выполняет без ущерба для здоровья свое прямое функциональное назначение – насытить, наполнить энергией тело: Kein Fisch ohne Gräten, kein Mensch ohne Mängel; Ein gedeckter Tisch stillt viel Streit; Besser ein guter Tisch als ein schöner Wisch*.

“Один, ..., окультуривает то, что было природным; вторая натурализирует то, что прежде относилось только к культуре. Переходя от мужчины к женщине, слово становится плотью” [2, с. 229]. Во власти последнего оживить или предать забвению насущную востребованность генетической синхронизации рода человеческого с окружающей средой. В его руках сохранить для потомков гастрономические правила выживания предков, транслировать неповторимость и своеобразие этнических / национальных / региональных систем кухонь, неиссякаемая индивидуальность которых увлекает в дальнейшие исследования. В его плену фактографическое воспроизведение сегодняшней реальности жизни.

История показывает, что приход женщины к официальному столу эстетизировал застольные манеры поведения мужчин: исчезли смертельный бой за столом, привычка сморкаться и вытирать жирные руки об одежду, поднимать упавшее в тарелку или хватать всей рукой пищу [8], тогда как давнишний вынужденный уход женщины из дома на заработки, совершенный в эпоху роста индустриальных городов и появления фабрик [7, с. 172, 181, 182], в условиях давящего роста индустриально изготовляемых функционально удобных продуктов, стал результатом общественно выгодной системы политизации стола с ее иллюзорной идеей о здоровом образе питания сосуществующих индивидуумов в рамках целостного коллектива. Непосредственное влияние гастрономического субстрата на телесный уровень человека возвращает к вопросу о причине фактически дольшей продолжительности жизни женщины по сравнению с мужчиной (≈ на 5-10 лет): шанс изменить свою практику питания с целью продления своего золотого века или это божья кара за практикуемый режим питания остаться одной, или это настойчивая природная мольба реальности сохранить своих маленьких человечиков: мужчину и женщину, севших когда-то за один совместный стол, в безбрежных структурах современного общества, игнорирующего их ценностные ориентиры и разрушающего своим жестким пространственно-временным ритмом сердцебиение миниатюрной ячейки, члены которой в равной степени несут ответственность за качественную чистоту генетической информативности рода.

Литература

1. Добровольская М.В. Особенности питания человека позднего каменного века и некоторые вопросы поведения // В кн.: Этология человека и смежные

дисциплины. Современные методы исследований. Под ред. М. Л. Бутовской. – М.: Ин-т этнологии и антропологии РАН, 2004. – С. 88-111.

2. Леви Стросс К. Происхождение застольных обычаев // Мифологии. В 4-х тт.. Том 3. Пер. Е. О. Пучкова. – М., СПб.: Университетская книга, 2000. – 461 с.

3. Сохань И. В. Тоталитарный проект гастрономической культуры (на примере сталинской эпохи 1920-1930-х годов) – Томск : Изд-во Томского ун-та, 2011. – 232 с.

4. Abteilung 1 Aberglaube /Handwörterbücher zur deutschen Volkskunde, B.3 Freen – Hexenschuss /hrsg. vom Verband deutscher Vereine für Volkskunde – Berlin und Leipzig: Walter de Gruyter & Co, 1930/1931. – 1920 S.

5. Duden Redewendungen/Wörterbuch der deutschen Idiomatik, 2., neu bearbeitete und aktualisierte Auflage. – Dudenverlag: Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich, 2002. – Band 11. – 956 S.

6. Fleisch frisst Land: Ernährung, Fleischkonsum, Flächenverbrauch / Harald von Witzke, Steffen Noleppa, Inga Zhirkova / WWF Deutschland Studie. – Berlin: Druckhaus Berlin-Mitte, GmbH, Oktober, 2011. – 72 S.

7. Hirschfelder, Gunther Europäische Esskultur: eine Geschichte der Ernährung von der Steinzeit bis heute – Frankfurt/New York: Campus Verlag GmbH, 2001. – 327 S.

8. Kindt, Michael Erste Tischsitten, oder "Wann hörte der Totschag bei Tisch auf?" [online] [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

<http://esskultur.net/>

9. Spodo, Hasso Der Aufstieg des Massentourismus im 20. Jahrhundert // In: Die Konsumgesellschaft in Deutschland 1890-1990: ein Handbuch / Heinz-Gerhard Haupt, Claudius Torp (Hg.) – Frankfurt/Main: Campus Verlag GmbH, 2009. – S. 114-128.

10. Volkskundliche Beiträge. Anlässlich der Eröffnung des Instituts für Volkskunde der Universität Wien / Veröffentlichungen des Instituts für Volkskunde der Universität Wien / hrsg. von Helmut Fielhauer und Ingrid Kretschmer, Band 1. – Wien : A.Schendl, 1966. – 191 S.

11. Wahrig G. Deutsches Wörterbuch / 7., vollständig neu bearbeitete und aktualisierte Auflage. — München: Bertelsmann Lexikon Institut, 2002. — 1451 S.

12. Wander K.F.W. Deutsches Sprichwörter-Lexikon : Ein Hausschatz für das deutsche Volk – Leipzig: F.A. Brockhaus. – 1. Band, 1867 S.; 2. Band, 1870 S.; 3. Band, 1873 S.; 4. Band, 1876 S.; 5. Band, 1880 S.

13. Wrangham R.W., Jones J.H., Laden G., Pilbeam D., Conkin-Brittan N-L. The Raw and the Stolen. Cooking and the Ecology of Human Origins // Current Anthropology, December, 1999. – V. 40, № 5 – p. 567-577.

14. Zeittafel der Kochkunst und der Ernährungsgeschichte / Kochkunstwelten [online] [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

http://www.koch-welten.de/zeittafelder_kochkunst.htm.

УДК 811.11-112 = 81'373.47

СПЕЦИФІКА НОМІНАЦІЇ В НІМЕЦЬКОМУ МОЛОДІЖНОМУ СЛЕНЗІ

Олійник Л. В.

Стаття присвячена вивченню характерних рис сленгової номінації. У статті відзначається тісний зв'язок розмовного мовлення та молодіжного сленгу. Подібність виявляється передусім у семантичній ємності лексичних одиниць. Співставлення лексику німецької літературної мови та молодіжного сленгу дає підставу стверджувати, що сленгові лексеми – це не лише експресивні еквіваленти загальновідомих понять, вони можуть конкретизувати характерні особливості понять, тобто виявляють новизну плану змісту.

Ключові слова: сленгова номінація, молодіжний сленг, семантична ємність, експресивний еквівалент, розмовне мовлення.

Статья посвящена изучению характеристики сленговой номинации. В статье отмечается тесная связь между разговорной речью и молодежным сленгом. Общие характерные черты обнаруживаются прежде всего в семантической емкости лексических единиц. Сопоставление лексики немецкого литературного языка и молодежного сленга дает основание утверждать, что сленговые лексемы – это не только экспрессивные эквиваленты общеизвестных понятий, они могут конкретизировать характерные особенности понятий, то есть демонстрировать новизну плана содержания.

Ключевые слова: сленговая номинация, молодежный сленг, семантическая емкость, экспрессивный эквивалент, разговорная речь.

The article is devoted to studying of the distinctive characteristic of slang nomination. We notice the high correlation between colloquial speech and slang of young people. The common particularities are located in the semantic volume of words. Comparing the German standard lexicon and the slang lexis is cause to take up the position that the slang words are not only the evocative equivalent of the standard language words, they can specificate the outstanding characteristics of linguistic term, prove the outstanding feature of the plane of content.

Key words: slang nomination, slang of young people, semantic volume, evocative equivalent, colloquial speech.

Загальновідомо, що молодь як найактивніша та найпрогресивніша ланка суспільства найбільш відкрита для новацій та не терпить шаблонності, в тому числі й у мові, що пояснює наявність в молодіжному слензі значної кількості синонімічних найменувань на позначення актуальних для молодих людей понять.

Протягом свого існування молодіжний сленг поповнював власний словниковий фонд як за рахунок морфологічного способу словотворення – афіксальні та безафіксальні способи (детально досліджені в роботах Є. О. Коломійця [2000], Л. А. Юшкової [2002]), так шляхом запозичення лексичних ресурсів інших мов, особливо англійської мови та за допомогою семантичної деривації. Метафоричні та метонімічні перетворення розглядалися в німецькому молодіжному мовленні як спосіб вторинної номінації в сфері дослідження структурно-семантичних тенденцій: Н. Д. Матарікіна [2005], М. Ю. Россіхіна [2009], Л. А. Юшкова [2002], Є. О. Коломієць [2000]. Однак, специфіка номінації у німецькому молодіжному слензі не була досліджена лінгвістами в усіх аспектах. Тому **мета** нашої розвідки – з'ясувати характерні риси семантики лексичних одиниць німецького молодіжного сленгу.

Визначаючи місце молодіжного сленгу в мовній системі, дослідники отожнюють його із розмовним мовленням [4, с. 21]. Т. Філістович вважає, що молодіжний сленг особливо тісно пов'язаний із розмовним мовленням, в межах та на основі якого існує [8]. Про інтеграцію лексики молодіжного сленгу в

розмовне мовлення говорять такі лінгвісти як В. Д. Девкін та О. В. Розен. П. Шлобінські [9] розглядає молодіжний сленг як складову частину німецького розмовного мовлення, підкреслюючи при цьому тісний лексико-семантичний та етимологічний зв'язок одиниць молодіжного сленгу із експресивними одиницями розмовної мови.

Образна сленгова лексика виникає, в основному, в усному розмовному мовленні, характерним для якого є живе невимушене спілкування, спонтанність утворення, що допускає певну умовність та випадковість образних асоціацій [5, с. 99]. Те, що в нейтральному словнику передається описово, в розмовному мовленні має у більшості випадків точну однослівну чи фразеологічну номінацію. Розмовна лексика різниться як за семантикою, так і за структурою. За семантичною ємністю таку лексику можна розділити, на думку В. Д. Девкіна, на: а) одиниці з простою семною структурою, б) слова багатосемні, інформативно насичені та в) так звані “дифузи” – слова із ослабленою знаменністю [1, с. 155].

Лексичні одиниці першої групи позбавлені на думку В. Д. Девкіна оцінки, експресії та майже не мають конотативних сем, якщо не враховувати самої “розмовності” та деяких мало суттєвих відтінків [1, с. 156]. До такої лексики учений вважає правомірним віднести такі слова: скорочення різних типів, ізольовані субстантивації, деякі типи похідних слів, оказіональні словоскладання, метонімії, деякі види асиміляції запозичень.

Окрім згаданої лексики існує сленгова лексика, яка за своєю смисловою структурою значно відрізняється від нейтральних відповідників. Мова йде про ускладнення семантичної структури слова, про зосередження в семантиці більшого обсягу змісту, ніж у нейтральному слові. Серед таких лексичних одиниць потрібно виділити: скорочення, в результаті якого залишається морфема або слово, що приймають значення цілого слова або словосполучення: *Drogi* – ‘*ein Drogenabhängiger*’; *Grufti* – ‘*Personen jenseits des 30. Lebensjahres*’; образні найменування (особливо характерні для сленгу, як правило багатосемні. При переносній номінації можуть актуалізовуватись ті чи інші семи) – *Hase*, ‘*flottes Mädchen*’, *Schnecke*, ‘*schönes Mädchen*’ та ‘*langsames Auto*’; для багатьох розмовних слів та сленгізмів характерними є такі риси як: спеціалізація, багатосемність, експресивність, екстраординарність [1, с. 159].

Найбільш чітким вираженням концентрації складної інформації в семантиці слова вважаються лексеми, що виражають особливе оцінне відношення до денотату. Оцінки бувають різнохарактерними, проте найбільш загальною їх рисою буде приналежність до позитивності чи негативності. Для сленгової лексики, як і для розмовної лексики загалом, типовими є слова з негативною оцінкою, в той час коли слів із позитивною оцінкою значно менше. Оцінні семи поєднуються із предметними семами різного типу, серед яких різні ознаки зовнішності, поведінки, здібностей та настрою людини, а також властивості назв неістот. Розподіл оцінки на позитивну та негативну – розмежування загального характеру. Позитивність чи негативність оцінки може додаватись до різних предметних сем або виокремлюватись в особливе оцінне слово. Співвідношення оцінних та номінативних сем у слові досить складне [1, с. 161] – *sich verknallen*, ‘*закохатись по вуха*’ (дуже сильно або надто швидко); *sich schnäbeln*, ‘*цілуватись*’ (має негативний відтінок, при цьому засудження дії може бути спрямоване як на її суб'єктів, так і на детермінант (недоречність, надмірність вияву почуттів). Оцінка часто супроводжується вираженням експресії, хоча ці явища досить самостійні.

Антиподом багатосемних слів виступають слова із розмитим та позбавленим чіткості значенням. Втрата знаменності компенсується такими словами завдяки опорі на мовленнєвий контекст. Ці слова представлені різними частинами мови: емотивні вигуки *ach*, *ah*, *na*, *ei*, *tja*, *oh*, *bum*, що виражають різні почуття, а також звуконаслідувальні *klatsch*, *krach*, *wupp*, особливо характерні для коміксів. На такій же основі можуть виникати дифузні дієслова, які як зазначає В. Д. Девкін “без особливої мотивації бездумно утворюються з ходу та, включаючись у висловлювання із досить чітким контекстом, не тільки вірно розуміються, але й не дивують своєю незвичністю” [1, с. 164].

Для досягнення поставленої мети нашої розвідки доречним вважаємо дослідження сленгової номінації у перекладацькому аспекті, оскільки, як

зазначають З. Д. Попова та Й. А. Стернін, “теорія та практика перекладу накопичили велику кількість прикладів розходження у значеннях таких слів, які, здавалось би, позначають одні й ті ж предмети реальної дійсності, одні й ті ж поняття, створені розумом людини” [6, с. 77]. Звичним явищем у перекладознавстві вважається лакуна – відсутність в одній з мов (з якої або якою перекладається лексична одиниця) найменування певного поняття, яке присутнє в іншій мові. У нашому дослідженні подібне явище спостерігається у процесі співставлення лексичних одиниць німецької літературної мови та молодіжного сленгу.

Характерною особливістю молодіжного сленгу варто вважати, як було зазначено, номінацію актуальних, передусім для молодих людей, понять, назви яких відсутні у літературній мові. Інша характерна риса – у результаті семантичної деривації актуалізуються периферійні семи літературних значень лексичних одиниць, що набувають у молодіжному слензі статусу ядерних, та стає можливою деталізація певних реалій, що в літературній мові мають лише загальне найменування.

Співставлення лексичних одиниць німецької літературної мови та молодіжного сленгу дозволяє відмітити наявність трьох основних типів лексичних відповідників, виділених З. Д. Поповою та Й. А. Стерніним [6, с. 80], а саме: а) лінійних відповідників, б) векторних відповідників та в) випадку відсутності еквіваленту лексеми мови оригіналу в мові перекладу. Розглянемо кожен із наведених типів відповідників детальніше.

Лінійні відповідники – тип відповідників, коли одній лексемі однієї мови відповідає в денотативному плані одна лексема мови перекладу, тобто у нашому випадку одній лексемі німецької літературної мови відповідає одна лексема молодіжного сленгу, як наприклад:

Systembedirner – Addy ‘системний адміністратор’

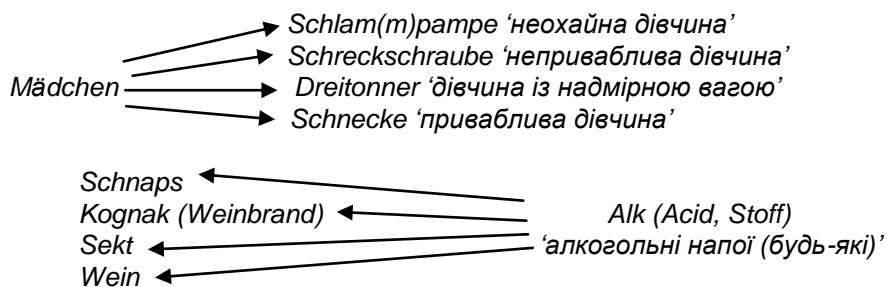
Engländer – Inselaffe ‘англієць’

Klavier spielen – klimpern ‘грати на роялі’

erklären – rippen ‘пояснювати’.

Можна вважати, що наявність таких сленгових еквівалентів пояснюється потребою в експресивності найменувань явищ та предметів реальної дійсності.

Під векторними відповідниками розуміємо тип відповідника, коли одному більш загальному значенню слова мови оригіналу (літературної мови) відповідають кілька слів із конкретнішим значенням мови перекладу (молодіжного сленгу) та навпаки:

Як підтверджують приклади, типи векторних відповідників діють у двох напрямках: можливі випадки, коли сленгові найменування конкретизують загальне поняття літературної мови та наявні підтвердження випадків іншого характеру, коли сленгові найменування не членують значення, яке представлено у літературній мові диференційовано.

Під лакунами розуміємо відсутність еквіваленту лексеми мови оригіналу (літературної мови) у мові перекладу (молодіжному слензі). З огляду на своєрідність молодіжного лексикону, яка, як було вище зазначено, полягає у тому, що у молодіжному лексиконі відсутні найменування процесів, дій, явищ та предметів реальної дійсності, що не представляють актуальності для мовців, які у своєму мовленні використовують сленгізми, можна підтвердити факт існування у молодіжному слензі великої кількості лакун. Ці лакуни можна вважати мотивованими [6, с. 79]. Так, наприклад, у німецькому молодіжному слензі відсутні

найменування таких популярних способів проведення часу як похід в кінотеатр або ж подорожування.

Потрібно, однак, вказати й на факт існування лакун у лексиці літературної мови при співставленні її з сленговим лексиконом. Оскільки молодіжний сленг оперативніше реагує на різні новації в плані їхніх номінацій, то очевидно, що в літературній мові можуть бути відсутні номінації нових реалій, що з'явилися не так давно. Можливо відсутність найменування певної реалії у літературній мові зумовлена незначною актуальністю її для більшості представників мовної спільноти, та вживанням такої лексичної одиниці переважно у молодіжному колективі. Як наприклад: 'фірмові речі' – *Tacken, Markenklamotten*, 'фанат heavy metal' – *Metalldepp, Metaller*, 'прихильник гурту Scooter' – *Scooterfreak*, 'слабкий програміст, що вважає себе хакером' – *Wennie*.

Іншою причиною наявності лакун у літературній мові є етичні норми суспільства, згідно з якими на певні теми накладено табу (у першу чергу це стосується сфери інтимних стосунків) та недотриманням цих норм представниками молодіжного колективу.

Отже, за семантичною ємністю слова-сленгізми виявляють спільні риси із лексичними одиницями розмовного мовлення. Детальний аналіз лексикону молодіжного сленгу та словникових дефініцій дає підставу говорити про домінування двох типів лексичних відповідників при співставленні лексичних одиниць літературної мови та молодіжного сленгу – векторних відповідників та лакун. Таким чином можна стверджувати, що лексичні одиниці молодіжного сленгу це не лише експресивні еквіваленти загальновідомих понять, це також слова, що демонструють новизну плану змісту.

Література

1. Девкин В. Д. *Немецкая разговорная речь: синтаксис и лексика* / В. Д. Девкин. – М: Международные отношения, 1979. – 254 с.
2. Денисова О. Д. Экспериментальные методы исследования немецкого фразообразования / О. Д. Денисова // *Лексико-фразеологическая система немецкого языка и коммуникация*. – Том 315, 1988. – С. 11 – 20.
3. Коломиец Е. А. *Русско-немецкий словарь современного молодежного жаргона* / Е. А. Коломиец. – М: Восток – Запад, 2006. – 326 с.
4. Копаева С. В. *Фразеологизмы в языке немецкой молодежи: дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 "Германские языки"* / С. В. Копаева. – Пятигорск, 2005. – 193 с.
5. Мозжухин К. Е. Роль лексико-семантического словообразования в современном американском сленге / К. Е. Мозжухин // *Вопросы романо-германской и русской филологии*. – Выпуск 2, 2002. – С. 98-102.
6. Попова З. Д. *Лексическая система языка. Внутренняя организация, категориальный аппарат и приемы описания* / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М: URSS, 3-е издание, 2011. – 171 с.
7. Христенко О. С. *Глосарій німецького молодіжного сленгу. Das Lexikon der deutschen Jugendsprache* / О. С. Христенко. – Суми: СумДУ, 2008. – 271 с.
8. Filistovitsch T. *Historische Studentensprache als Basis heutiger Jugendsprache. Bestand und Veränderungen am Beispiel einiger thematischer Bereiche* / T. Filistovitsch // *Wort*. – 1995. – S. 58-62.
9. Schlobinski P. *Jugendsprache. Funktion und Wirklichkeit* / P. Schlobinski, G. Kohl, I. Ludewigt. – Opladen: Westdeutscher Verlag, 1993. – 224 S.

УДК 81'42

МЕРЕЖНА ЛІНГВІСТИКА ЯК НОВА ГАЛУЗЬ МОВОЗНАВСТВА

Радецька С.В.

У статті проводиться дослідження мови мережного спілкування та мережної лінгвістики, що займається синхронічним та діахронічним вивченням цієї нової субмови. Визначаються об'єкт, предмет, основні цілі та завдання нової галузі мовознавства.

Ключові слова: Інтернет, спілкування в мережі, мережна лінгвістика, усне та писемне мовлення, гіпертекст.

В статье проводится исследование языка, на котором общаются пользователи сети Интернет и сетевой лингвистики, науки, которая занимается синхроническим и диахроническим изучением нового субъязыка, а также определяются объект, предмет, основные цели и задания новой отрасли языкознания.

Ключевые слова: Интернет, общение в сети, сетевая лингвистика, устная и письменная речь, гипертекст.

The article deals with research of Internet discourse and NetLinguistics. Synchronic and diachronic investigation of the new Internet language is the object of this science. The subject and the main tasks of this new field in the language studying are also stated in this article.

Key words: Internet, web communication, NetLinguistics, oral and written speech, hypertext.

Сьогодні вже незаперечним фактом є те, що Інтернет – найбільше джерело інформації, яке коли небудь мало людство. Але його можливості, такі, як оперативність, швидкість і доступність зв'язку між користувачами на далеких і близьких відстанях, дає можливість використовувати Інтернет не лише як інструмент для пізнання, але і як інструмент для спілкування.

Комунікація у мережі Інтернет є порівняно недавнім видом інформаційно-комунікаційного спілкування. Відтоді, як до дослідження мережі та мережної комунікації долучаються гуманітарні та суспільні науки, одним з центральних об'єктів дослідження стає мова цієї комунікації.

Про усвідомлення цього факту свідчить значна кількість наукових праць, присвячених різним аспектам вербальної та невербальної комунікації в мережі Інтернет, а також поява в англomовному мовознавстві такого терміну, як “мережна лінгвістика” (*InternetLinguistics* або *NetLinguistics*) [1, с. 5–6] у значенні “наука, що займається синхронічним аналізом мови, задіяної в усіх сферах мережної діяльності, включно з електронною поштою, різними видами чатів та ігрових кімнат, миттєвими повідомленнями та веб-сторінками, а також із суміжними сферами комп'ютерно-опосередкованого спілкування (*computer mediated communication* або *CMC*), такими як SMS”. В англomовному мовознавстві терміни *InternetLinguistics* та *NetLinguistics* є рівноправними [7, с. 20].

У вітчизняному мовознавстві термін на позначення цієї наукової галузі досі не встановився. У даній роботі надалі буде використовуватися термін *мережна лінгвістика*.

Метою цієї статті є визначення об'єкту, предмету, цілей та завдань мережної лінгвістики. **Завданням** – виділення актуальних напрямків досліджень мережної лінгвістики.

Цікаво привести висловлювання Д. Крістала про те, що поява кожного нового медіума комунікації – це революція у людській цивілізації. “Перша з них пов'язана з появою усного мовлення (*speech*), близько 50 тисяч років тому. Другою революцією був винахід писемності (*writing*) 10-12 тисяч років тому”. До цієї періодизації ми б обов'язково додали винахід друкарства чотири з половиною століття тому. “А зараз”, – пише Д. Крістал, – “людство отримало новий

медіум – електронний, що породив комп'ютерно опосередковану комунікацію”. Повністю солідаризуючись з поглядом Девіда Крістала, констатуємо наступне: поява нових комунікативних технологій спричинило за собою не тільки появу нових комунікативних практик (створення глобальної мережі інтернет, поява гіпертексту, можливості електронної пошти, інтернет форумів та конференцій), але породило принципово новий тип комунікації, зокрема, неформальне дистанційне синхронне спілкування, що синтезує усну та писемну комунікацію [3, с. 15].

Так, із виникненням телеграфу, який мав певні технічні обмеження та високу вартість передавання кожного знака, з'явився особливий телеграфний стиль писемного мовлення, що характеризується, зокрема, максимальною лаконічністю та опущенням службових частин мови. Цей стиль функціонував тільки у сфері передавання інформації телеграфом і пізніше майже вийшов з ужитку разом із цим засобом комунікації.

Згодом поява такого засобу комунікації, як телефон вплинула на мову в інший спосіб, спричинивши виникнення специфічних формул ввічливості та мовних шаблонів, які обслуговують тільки цю сферу спілкування. Одним із визначальних чинників мовних змін знову стала технічна специфіка телефонної розмови: неможливість бачити співрозмовника, одностороння пропускна здатність каналу, нестабільність зв'язку.

Широке розповсюдження мобільного зв'язку, зокрема можливість надсилення SMS (коротких текстових повідомлень), відродило в дещо зміненому вигляді телеграфний стиль. До характерної для телеграм лаконічності та викривлення синтаксичної структури речення додалися порушення орфографічних норм та різні види аббревіації для досягнення ще більшої лаконічності. Проте технічні причини, що вимагають такої побудови повідомлення, є іншими, а саме: незручність пристроїв для набору тексту, обмеження на кількість знаків в одному повідомленні та прагнення до максимальної швидкості обміну інформацією. Водночас специфіка мобільного телефонного зв'язку (прив'язаність до особи, а не до місця перебування, зони покриття, тарифікація дзвінків) призвела до певних змін у структурі телефонної розмови і до появи нових формул ввічливості [1, с. 43].

Поява Інтернету і набуття ним широкої популярності вплинули на мову відчутніше, ніж всі інші технічні інновації до нього. Це сталося насамперед завдяки тому, що Інтернет є не просто засобом комунікації, а безаналоговим медійним, інформаційним, комунікативним простором, одним із чинників глобалізації. Іспанський соціолог М. Кастельс стверджує, що сучасний світ перетворився на “суспільство мережних структур”, і говорить про перехід до інформаційного суспільства, яке має прийти на зміну постіндустріальному. Подібна перебудова соціально-культурної реальності є глобальною і не може не торкнутися всіх суспільних утворень, зокрема й мови. Інтернет як найбільша на даний час інформаційна система є водночас симптомом цього переходу і одним з інструментів конструювання нового інформаційного суспільства. За останні декілька років Інтернет став доступним практично всім верствам населення настільки, наскільки це дозволяється політикою та економікою країни. Природно, що у розвинених країнах більшим є процент від загальної кількості населення, і ширшим спектр соціальних груп, що залучені до мережної комунікації. Зі збільшенням кількості носіїв мови, долучених до певного засобу комунікації, посилюється вплив на мову властивих цьому засобу особливостей. Відповідно, високим є ступінь проникнення мережних семантичних та лексичних новоутворень в мову, а також швидкість їх розповсюдження.

Мережна лінгвістика є новою галуззю мовознавства. Її метою є лінгвістичний аналіз мовних явищ та процесів, що відбуваються в мережі Інтернет. Один із засновників нової галузі та автор терміна *NetLinguistics* С. Постегільо наводить такі аргументи на користь неминучості її появи. Такі суміжні галузі науки, як соціолінгвістика та комп'ютерна лінгвістика, які досі здійснювали аналіз мовних явищ у їхньому зв'язку з комп'ютерними мережами, не перекривають усієї сукупності аспектів мережного спілкування, що потребують дослідження. Хоча об'єкт та предмет дослідження мережної лінгвістики можуть частково збігатися з об'єктом та предметом дослідження соціолінгвістики, з одного боку, і

комп'ютерної лінгвістики, з іншого, вона водночас досліджує явища, які не потрапляють у поле зору жодної з цих наук (наприклад, жанри мережного спілкування, мережний мовний етикет, лексичні та синтаксичні особливості мережного спілкування тощо) [8, с. 50].

Функціонування мови в Інтернеті породжує нові явища, які змінюють уявлення про загальні властивості мови (так, поява гіпертекстових посилань змінює поняття зв'язності тексту).

Центральним завданням мережної лінгвістики є всебічне та різноаспектне вивчення Інтернет-дискурсу. Темпи розвитку мережних технологій в останні п'ятнадцять років були такими, що дозволяють говорити як про синхронічний, так і про діахронічний підходи до вивчення мови мережного спілкування, про аналіз змін, що відбулися в ній за цей час. Поступово розвивається порівняльна мережна лінгвістика, оскільки до мережного спілкування долучається дедалі більша кількість мов.

Об'єктом дослідження мережної лінгвістики є мова мережного спілкування в усіх її аспектах. На етапі становлення цієї галузі в англійських працях на позначення мови мережного спілкування вживалися такі терміни, як *Netlish*, *Weblish*, *Netspeak*, *electroniclanguage*, *internetlanguage*, *electronicdiscourse*, *ComputerMediatedCommunication* (CMC). Терміни *Netlish* та *Weblish* утворені від *Net+English* та *Web+English* відповідно (*Net* та *Web* – англійські слова-синоніми, що перекладаються як “мережа” і входять до складу термінів “Internet” та “WorldWideWeb”). Вони виникли в період, коли єдиною мовою мережного спілкування була англійська, і втратили своє узагальнене значення із розширенням спектру представлених у мережі мов. Вживання інших термінів залежить від того, який аспект мережного спілкування бажає висвітлити автор [6, с. 96].

Девід Крістал виділяє п'ять сфер мережного спілкування, які об'єднуються одним каналом передавання інформації, але суттєво відрізняються, зокрема й за своїми лінгвістичними характеристиками:

- 1) електронне листування (e-mail);
- 2) чати;
- 3) форуми;
- 4) віртуальні світи (рольові мережні ігри, що функціонують в режимі 24/7);
- 5) особисті та корпоративні веб-сторінки [2, с. 57].

Крім цих сфер, треба згадати блоги та соціальні мережі, чия популярність суттєво зросла останнім часом. Згадані комунікативні сфери не виключають одна одну. Деякі ресурси поєднують усі елементи, або одна комунікативна сфера належить до складу іншої (наприклад, тематичний форум на веб-сторінці або чат у рольовій грі). Мережна лінгвістика дедалі більше виявляє тенденцію до вивчення мов окремих мережних жанрів та комунікативних сфер. Так, значна кількість науковців (Х. Хіменес; Л. Лан; Л. Йонгян) присвятила свої дослідження мові електронного листування. Водночас мова блогосфери є відносно слабо дослідженою.

Усвідомлення структурності мови в сучасній прикладній лінгвістиці спричинило виділення категорії субмови, яка стала опорою для відображення реальності функціонування мови [5, с. 27]. Її визначають через поняття підструктури. Під останньою розуміють сукупність тісно пов'язаних одиниць разом із відношеннями, що їх пов'язують, в межах мовної структури. Підструктури в мові можуть виділятися за різними критеріями та перетинатися між собою. Отже, субмова – це така мовна підструктура, що здатна функціонувати як мова в певній сфері спілкування і визначати будову певної множини текстів. Інакше кажучи, структурні елементи субмови необхідні та достатні для розуміння та створення певної множини мовленнєвих утворень. Кожний термін перш за все належить до якоїсь субмови або комплексу субмов, а мова в цілому може розглядатися як суперкомплекс субмов. Отже, субмова – це, з одного боку, мінімальний набір лексичних категорій, що належать до системи певної мови та необхідні для опису певної предметної галузі чи сфери дійсності, а з іншого – мова цієї галузі знання, предметної сфери діяльності. Так, можна говорити про субмову законодавства чи субмову протоколів судових засідань тощо.

Існування мови мережного спілкування як окремої субмови тривалий час не визнавали. Оскільки комп'ютерні мережі на початку свого існування були переважно середовищем спілкування програмістів та інших технічних фахівців, а перші нефхівці, не знаючи технічних обмежень та особливостей мережного спілкування, переносили до мережі мовленнєві та мовні моделі позамережного спілкування, мову мережного спілкування спочатку вважали частиною професійного жаргону фахівців із інформаційних технологій. Пізніше технічний розвиток самої мережі та її популярність серед широких верств мовців спричинили появу субмови, що характеризується низкою лексичних і синтаксичних особливостей, які відрізняють її і від професійного жаргону інформаційних технологій, і від інших професійних чи соціальних жаргонів. Одним із доказів остаточного становлення мови мережного спілкування як окремої субмови Д. Крістал вважає вихід її елементів за межі мережного комунікативного середовища та вживання в комунікативних ситуаціях, не пов'язаних з мережею Інтернет [4, с. 85].

Висновки / Результати та перспективи. Отже, на сьогодні можна констатувати формування нової субмови – мови мережного спілкування, що обслуговує комунікацію в мережі Інтернет і суміжні з нею комунікативні ситуації, підлягає обмеженням, зумовленим цифровим каналом передавання інформації, і має низку соціолектів та субмов нижчого порядку. Субмова мережного спілкування є об'єктом дослідження нової галузі мовознавства – мережної лінгвістики. Мережна лінгвістика – це наука, що займається синхронічним та діахронічним аналізом мови, задіяної в усіх сферах мережної діяльності, а також із суміжними сферами комп'ютерно-опосередкованого спілкування. Предметом мережної лінгвістики, отже, є лінгвістичні особливості комп'ютерно-опосередкованого спілкування на різних мовних рівнях: морфологічному, лексичному, синтаксичному, текстовому та комунікативному. Мережна лінгвістика послуговується традиційними лінгвістичними поняттями, одиницями та категоріями, застосовуючи їх у дослідженні нового мовного середовища.

Література

1. Барлоу Дж. П. Декларация независимости киберпространства / Джон П. Барлоу // Информационное общество. – М., 2004. – С. 350.
2. Cristal D. El lenguaje e Internet / David Cristal. – Madrid : Ediciones AKAL, 2002. – 304 p.
3. Cristal D. The Scope of Internet Linguistics / David Cristal // The Western Mail. – 2005. – P. 57–65.
4. Crystal D. A Glossary of Netspeak and Textspeak / David Crystal. – Edinburgh : Edinburgh University Press, 2004. – 160 p.
5. Donath J. S. Identity and deception in the virtual community / J. S. Donath // Communities in cyberspace. – London : Routledge, 1998. – P. 27–59.
6. Lamy M.-N. Online Communication in Language Learning and Teaching / M.-N. Lamy, R. Hampel. – New York, 2007. – 277 p.
7. Lockwood T. A Writer's Guide to the Internet / T. Lockwood, K. Scott. – London : Allison and Busby Ltd., 1999. – 237 p.
8. Posteguillo S. Mixed Mode in Computer Mediated Communication in Internet English / S. Posteguillo, M. J. Esteve // Studies in Oral Discourse. – Castellón : Universitat Jaume I, 2002. – P. 33–45.

УДК 81'1:8У

НОМІНАТИВНІ АСПЕКТИ УСМІШКИ В УКРАЇНСЬКИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ

Цимбалиста О. А.

У статті проаналізовано номінативні аспекти усмішки в українських художніх текстах; описано семантичні емоціональні особливості вербальних номінацій посмішки; виявлено лексичні одиниці, що характеризують невербальний компонент комунікації "усмішка".

Ключові слова: номінації, усмішка, емоції, комунікація, невербальна дія.

В статье проанализированы номинативные аспекты улыбки в украинских художественных текстах; описаны семантические эмоциональные особенности вербальных номинаций улыбки; выявлено лексические единицы, которые характеризуют невербальный компонент "улыбка";

Ключевые слова: номинации, улыбка, эмоции, коммуникация, невербальное действие.

The article deals with the nominative aspects of smile in the Ukrainian fiction; semantic and emotional variants of verbal nomination of smile are described; lexical units that characterize non-verbal component "smile" are found.

Key words: nominations, smile, emotions, communication, non-verbal action.

У комунікативному просторі величина, форма та тип і вид інформації завжди суб'єктивно сприймаються й мають різний ступінь **актуальності**, тобто кожний учасник комунікативного процесу на основі своїх комунікативних знань і вмінь, розуміння ситуації спілкування інтерпретує повідомлення комунікатора, вступає в діалог. Контролювання виразу обличчя, зокрема усмішки (посмішки), визнають однією із найважливіших форм загального контролювання комунікативної ситуації [1; 2; 6].

Мета статті – виявити номінативні аспекти усмішки в українських художніх текстах і класифікувати їх за семантикою. Відповідно до поставленої мети в статті буде зосереджено увагу на розв'язанні таких **завдань**:

- скласифікувати позначення усмішки в комунікативній ситуації;

- проаналізувати мовні засоби відображення усмішки в українських художніх текстах.

На наш погляд, визначаючи місце усмішки в системі засобів, які формують емотивний код мови, необхідно враховувати, що на відміну від інших невербальних компонентів, поява в художньому тексті мовних засобів репрезентації усмішки вказує на емоційно позначену комунікативну ситуацію.

Звернімося до словника: *усмішка (посмішка)* – виразні рухи м'язів обличчя (губ, очей й щік), що показує розташування до сміху або, що виражає задоволення, вітання, доброзичливість або іронію, глузування. Сміх – "переривчасті, характерні звуки, які утворюються короткими видихальними рухами як вияв радості, задоволення, нервового збудження і т. ін.; хихітня, регіт, реготня, регітня" [3, с. 342].

Номінації усмішки репрезентовані іменниками та дієсловами, що позначають усмішку і є постійними складовими конструкцій, які описують цей вид невербальної діяльності: *усмішка (усміхатись), посмішка (посміхатись)*.

Типові зміни у вербалізації усмішки є такими:

1) позначення позитивної якості усмішки (репрезентовані дієсловами): *любенько усміхнулась, ніжно-ніжно усміхнулась, добродушно всміхался*; (репрезентовані іменниками): *солодкою усмішкою, веселою усмішкою, зачарованою усмішкою*;

2) позначення негативної якості посмішки (репрезентовані дієсловами): *люто посміхнулась, криво посміхнулась, жорстко посміхнулась, болісно*

усміхнулась, прикро осміхнувся; (репрезентовані іменниками): *холодним усміхом, злорадна посмішка, кисла усмішка, цинічний усміх*;

3) позначення контекстності усмішки: *добродушно-залякана усмішка, блідо посміхнувся, всміхаючись сумовито, винувата усмішка, лукаво посміхнулась, по-дитячому усміхнувся*.

Стереотипне уявлення про усмішку перш за все асоціюється з вираженням позитивного емоційного стану мовця. З таким визначенням усмішки варто погодитися, якщо розглядати його як відправну точку в дослідженні. Детальний аналіз дозволяє говорити, що усмішка здатна інформувати партнерів по комунікації не тільки про позитивні, але й про негативні настрої (*люто посміхнулась, жорстко посміхнувся, криво посміхнувся, злорадна посмішка, холодна усмішка*).

Перейдемо до аналізу усмішки з погляду способу кодування невербальної дії. За способом кодування, або зв'язку форми невербальної дії та її значення, усмішку можна класифікувати як внутрішній (або такий, що відображає внутрішній стан) невербальний знак, тобто внутрішньо закодований сигнал, який містить у собі певне значення, є природною частиною того, що позначається: *Чіпка не чув. Усі глянули на його, зглянулись між собою, засміялись. Чіпка й сміху не чув* (П. Мирний). *Хлопці засміялись, але все-таки були трохи й здивовані: Кость щось розбалакавсь сьогодні* (В. Винниченко).

Усмішка виступає своєрідним індикатором емоційного стану людини. Основна експліцитна інформація, що міститься в кінемі "усмішка" і відповідно в мовних одиницях, які виражають цей невербальний компонент, – це передача певного емоційного стану, здебільшого позитивного забарвлення (*солodka усмішка, любенько усміхнувся, добродушно всміхнувся, радісна усмішка*): *Вона наблизилась і весело осміхнулась до молодичь* (М. Коцюбинський). – *А ти знаєш, як мене й звать? – повернув він до неї голову, і чуть було по голосу, що він соромливо й рідісно посміхнувся* (В. Винниченко).

Донедавна невербальні компоненти комунікації передусім найчастіше пов'язували з вираженням емоцій, тобто невербальні компоненти є тими комунікативними важелями, за допомогою яких експліцитно або імпліцитно можна керувати всім комунікативним процесом. Вираження емоцій адресантом, справді, є виявом його почуттів. Адресат розглядає вияв емоцій комунікативного партнера як інформаційну ланку в загальному потоці інформації.

Як відзначають Г. Ю. Крейдлін та Є. А. Чувиліна, які досліджували усмішку як жест і як слово на матеріалі російської мови, більша частина усмішок являє собою прагматично засвоєні жести, тобто вони стали звичними та постійними для людей певного етносу або певної культури [2].

Усмішка може нести одразу два повідомлення – те, що людина хоче продемонструвати: *Данило круто повернувся до Семена, який якось криво посміхався, і, дивлячись убік, жорстко промовив: – Бий і ти!* (В. Винниченко), і те, що людина хоче приховати: *Семен стрепенувся: те іржання нагадало йому, що він збирався вчора в дорогу. "А я й забув! – осміхнувся прикро Семен..."* (М. Коцюбинський).

Деякі усмішки підтримують брехню, даючи хибну інформацію, інші – розкривають правду, але виглядають фальшиво, і справжні почуття стають очевидними крізь усі намагання їх приховати [5, с. 89]. Коли зміст невербального компонента суперечить вербальному, більшу довіру викликає невербально подана інформація. У випадку з усмішками іноді доволі проблемно ідентифікувати істинність повідомлення через те, що поширене вираження усмішки призвело до нейтралізації її справжнього значення: *Глянувши на Коростенка, я побачив, що він лукаво й задоволено посміхається* (В. Винниченко). *Не сердивсь, а умовляв, прохав, соромив, і кисла, винувата усмішка розтягала його обличчя* (М. Коцюбинський).

Усмішку як мімічний жест, зазвичай, визначають так: конфігурація м'язів обличчя, коли підійнято куточки рота, а також рух, завдяки якому така конфігурація досягається [6, с. 174]. Таке розмаїття усмішок підтверджує їх високу поширеність і функціональність у комунікативному процесі. Але усміхатися можна не тільки губами. Усмішка може бути:

– в очах:

А чого ж ти лізеш, безстиднику? Рад, що саму дівчину застукав на полі, то вже й лізе!.. – каже вона. А в самої очі – так і сміються, так і грають (П. Мирний).

– на обличчі:

Він зупинився, комічно розставив руки й з добродушною посмішкою сказав: - Бастують... Страйкують! (В. Винниченко).

Погана усмішка розповзалась по їх жовтих, з остудою обличчях (М. Коцюбинський).

Крім того, сама усмішка може передавати одночасно декілька емоційних значень. На думку прихильників гіпотези про амбівалентність людської природи, усмішка як жодна інша кінема є амбівалентним від природи жестом, здатним передавати одночасно цілу гаму людських почуттів [2; 5], наприклад:

– негативні:

Хочете сказати, що мені, лихвареві, п'явці повітовій, не слід так остро судити інших, - мовив з холодним усміхом Вагман (І. Франко).

Дядько Софрон виймав люльку, з злорадною посмішкою набивав її й, поглядаючи с підлоба на таких, як і сам, говорив:... (В. Винниченко).

– позитивні:

-Здоров був, давній знайомий! – мовила вона до його, любенько усміхаючись (П. Мирний).

І вона здерла з голови мені шапку, ласкаво-тепло посміхнулася і сунула шапку в кишеню своєї свитки (В. Винниченко).

Аналіз номінативного аспекту позначення усмішки підтверджує дані спеціальних досліджень і показує, що усмішка як одна з основних психофізичних реакцій людини може виступати сигналом кожної фундаментальної емоції і позначати [4]:

– лукавість:

Ольга Іванівна лукаво посміхнулася. – Ви гадаєте? А я не думаю. Навпаки: я цим показую, що не маю себе ні за яку злочинницю (В. Винниченко).

– інтерес-збудження:

Несподівана стріча – як обварила Чіпку. Він підвів голову, подивився, де він, глянув на Галю – і не міг слова вимовити... Галю стояла і собі дивилась на його ніби з усмішкою – ніби раділа, що так несподівано захопила Чіпку, що він змішався... (П. Мирний).

– задоволення-радість: *Перед нами далеко зачорніла підвода. Пам'ятаю, ми яось разом озирнули одне одного й весело зареготались* (В. Винниченко).

– здивування: *– Ого! – сміючись, крикнув староста. – Що ж там такого?* (І. Франко).

– сум: *– Ну, що там про се говорити! – мовила Регіна, всміхаючись сумовито.* (І. Франко).

– зневагу: *– Підсипай, підсипай перцю, – насмішувато сказав Карпо* (І. Нечуй-Левицький).

– страх: *– Не можна, дочко! Зав'язала голівоньку, не розв'яжеш довіку, – сказала Балашиха, осміхаючись через сльози* (І. І. Нечуй-Левицький).

– жарт: *– Кланяється вам голова з вухами, а потилиця й сама хилиться, – привіталась вона, сміючись здоровим сміхом* (М. Коцюбинський).

Трапляються випадки, коли нещирість невербального компонента комунікації "усмішка" передається в художньому тексті імпліцитно, тобто без відповідних лексичних індикаторів або пояснень. Зробити достатньо чіткий висновок про цілеспрямоване значення усмішки можна з контексту: отже, зрозуміти, що стоїть за усмішкою, можна тільки з подальших або попередніх вербальних і невербальних дій комуніканта: *Чіпка не чув. Усі глянули на його, зглянулись між собою, засміялись. Чіпка й сміху не чув* (П. Мирний). *Навіщо? Мій борщ вже докипає, – сказала Мотря спокійно, але насмішувато* (І. Нечуй-Левицький).

Виділяються також лексичні одиниці, що характеризують усмішку з погляду "загального враження", яке справляє кінема, тобто описують усмішку та різні форми її вияву з позицій "красивий/некрасивий", "приємний/неприємний": *– Ми не зрікаємось твоєї цінної опозиції, – з солодким усміхом мовив маршалок*

(І. Франко). *Тут панна засміялась грудним, наядиним, **невимовно-жіночим сміхом*** (В. Винниченко).

У наведених прикладах значення полісемантичного невербального компонента "усмішка" не експлікується, оскільки акцент переноситься на зовнішні ознаки кінеми.

До розряду дескриптивних лексичних одиниць, які мають непрямий зв'язок із фізичними параметрами усмішки, тобто можуть переосмислюватися і мати метафоричний відтінок, слід віднести лексичні засоби, що містять сему "сяйво/ніжність": *Галля нічого не одказала. Вона поставила печеню на стіл, сама задивилася на Чіпку. – Здоров був, давній знайомий! – мовила вона до його, **любенько усміхаючись*** (П. Мирний). *Стальський підійшов до неї, **лагідно всміхаючись**, і шепнув їй до уха: - Не дурій, ти, комедіантко! Не вдавай ідіотку!...* (І. Франко).

Таким чином, лексичні одиниці, що характеризують невербальний компонент комунікації "усмішка", склали дві групи мовних засобів – прямих і непрямих ознак усмішки. Прямі ознаки експлікують, тобто прямо називають емоції, позначені усмішкою. Непрямі конкретизатори лише імплікують емоції, але разом з тим дозволяють ідентифікувати знак (позитивний або негативний) емоційних переживань суб'єкта кінеми. Як прямі, так і непрямі значення усмішки можуть бути введені до групи мовних засобів, які фіксують позитивну емоційну спрямованість кінеми, або до групи мовних засобів, що фіксують негативну емоційну спрямованість усмішки. Проведений аналіз підтверджує зроблений раніше висновок щодо переважання емотивної спрямованості у функціонуванні номінацій усмішки. Більша частина опису усмішки певним чином уточнює, конкретизує її емотивне значення. Склад і зміст мовних засобів, що розкривають якісний бік кінеми, підтверджує статус номінацій усмішки як емотивних знаків, що сигналізують про емоційно позначену комунікативну ситуацію спілкування.

Література

1. Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика: язык тела и естественный язык / Григорий Ефимович Крейдлин. – М.: Новое литературное обозрение, 2002. – 592 с.
2. Крейдлин Г. Е. Улыбка как жест и как слово / Г. Е. Крейдлин, Е. А. Чувилина // Вопросы языкознания. – 2001(6). – № 4. – С. 66-93.
3. Новий тлумачний словник української мови : у 3-х т. / уклад.: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко – 2-ге вид., випр. – К. : Аконті, 2004 – Т. 3.– 864 с.
4. Рюкле Х. Ваше тайное оружие в общении : Мимика, жест, движение / Хорст Рюкле ; пер. с нем. А. В. Королева. – М. : Интерэксперт, 1996. – 277 с.
5. Ekman P. Telling Lies / Paul Ekman. – N. Y. : W. W. Norton and Company, 1999. – 270 p.
6. Wierzbicka A. The Semantics of Nonverbal Communication / A. Wierzbicka // Semiotica. – 1995. – P. 103–252.

Джерела ілюстративного матеріалу

7. Винниченко В. Вибрані твори / Володимир Винниченко. – К.: Сакцент Плюс, 2005. – 256 с.
8. Коцюбинський М.М. Коні не винні : Повість, оповідання / Михайло Михайлович Коцюбинський. – Харків : Фоліо, 2006с – 317 с. – (Укр. класика).
9. Нечуй-Левицький І. Кайдашева сім'я : Повість, п'єса / Іван Нечуй-Левицький. – Харків : Фоліо, 2007. – 351 с. – (Укр. класика).
10. Мирний П. Хіба ревуть воли, як ясла повні? : Роман з народного життя / Панас Мирний. – К. : Дніпро, 1986. – 445 с. – (Укр. класика).
11. Франко І. Перехресні стежки Поезія; Іван Вишенський; Мойсей; Перехресні стежки / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 2007. – 432 с.

ПРОБЛЕМИ ТЕКСТУ І ДИСКУРСУ

УДК 811.161.2

ТИПИ ПРЕЦЕДЕНТНИХ РЕЛІГІЙНИХ ІНТЕРТЕКСТЕМ У РОМАНІ ВАСИЛЯ БАЗИВА “ХРЕСТ”

Берестова А. А.

У пропонованій статті автор здійснює спробу визначити типи прецедентних релігійних інтертекстем, ужитих у романі В. Базива “Хрест”, з урахуванням їхніх структурних, семантичних і функціонально-стилістичних характеристик. Дослідник виділяє як активні інтертекстуальні елементи власні назви, зокрема теоніми, релігійно значущі антропоніми, топоніми, назви релігійних свят, священних книг і сакральних споруд, цитати зі Святого Письма й подієві алюзії до окремих біблійних епізодів. За результатами аналізу фактичного матеріалу автор відзначає вживання прецедентних релігійних інтертекстем не лише в традиційному потрактуванні, а й засвідчує їх переосмислення значеннєвого наповнення деяких біблійних імен і фразеологізмів біблійного походження.

Ключові слова: прецедентна релігійна інтертекстема, інтертекстовий елемент, власна назва, цитата, подієва алюзія, фразеологізм.

В предлагаемой статье автор предпринимает попытку определить типы прецедентных религиозных интертекстем, употребленных в романе В. Базива “Хрест”, с учетом их структурных, семантических и функционально-стилистических характеристик. Исследователь выделяет в качестве активных интертекстуальных элементов имена собственные, в частности, теонимы, религиозно значимые антропонимы, топонимы, наименования религиозных праздников, священных книг и сакральных сооружений, цитаты из Священного Писания и событийные аллюзии к отдельным библейским эпизодам. По результатам анализа фактического материала автор указывает на употребление прецедентных религиозных интертекстем в традиционной их трактовке, а также в переосмысленном значении некоторых библейских имен и фразеологизмов библейского происхождения.

Ключевые слова: прецедентная религиозная интертекстема, интертекстовый элемент, имя собственное, цитата, событийная аллюзия, фразеологизм.

In this article the author determines the types of precedent religious intertextemes used in the novel by V. Baziv “Cross” and gives their structural, semantic, and functional and stylistic characteristics. As active intertextual elements the researcher identifies proper names, including theonyms, religiously significant anthroponyms, toponyms, names of religious festivals, sacred books and sacred buildings, quotes from Scripture, and event-specific allusions to biblical episodes. According to the analysis of factual material, the author notes the use of precedent religious intertextemes not only in their traditional interpretation, but also demonstrates their rethinking of semantic content of some biblical names and phraseology of biblical origin.

Key words: precedent religious intertexteme, intertextual element, proper name, quote, event allusion, phraseologism.

Наявність у певному творі – статті, романі, епістолярії чи щоденникових записах – “чужого” тексту й проблема їхнього співвідношення та співіснування привертає увагу багатьох вітчизняних і закордонних лінгвістів. Неодноразово мовознавці зверталися й до питання репрезентації сакральних текстів у творах,

що різняться своїми жанровими й стильовими характеристиками, з-поміж них відзначимо праці останніх років: В. Андреевої [1], С. Богдан [2], Є. Верещагіна [3], Ж. Колоїз [4], Є. Озерової [5], А. Ранчина [9], М. Скаб [10], В. Тупикова [11] та ін. Незважаючи на значну кількість розвідок у цьому напрямі, дотепер були обійдені увагою дослідників особливості функціонування релігійних текстів, зокрема тексту Святого Письма, в постбіблійному детективі Василя Базіва “Хрест”, що й дозволяє говорити про актуальність порушеного питання. З огляду на його невивченість у зазначеному творі вважаємо за доцільне провести детальний аналіз представлених релігійних інтертекстом з урахуванням їхніх структурних, семантичних і функціонально-стилістичних характеристик, що й визначає мету нашої статті.

З огляду на зовнішню відмінність термінів, що функціонують у сучасному мовознавстві на позначення “чужого” тексту, у своїй роботі будемо послуговуватися терміном *інтертекстема*, а термінологічне словосполучення *інтертекстовий елемент* використовувати як синонімічний.

Релігійні інтертекстеми, ужиті в романі В. Базіва “Хрест”, визначаємо як прецедентні, оскільки Біблія як прецедентний феномен вирізняється культурним універсалізмом і є найважливішим компонентом європейського й світового літературного канону [8, с. 5].

У результаті спостереження над фактичним матеріалом було виявлено, що в опрацьованому творі як інтертекстеми виділяються такі одиниці, як власні назви, цитати й алюзії.

З-поміж власних назв виокремлюються такі сакральні значущі інтертекстуальні елементи:

– теоніми: *Бог, Господь, Господь Бог, Творець, Всевишній, Небесний Отець, Син Божий, Ісус Христос, Богочоловік, Святий Дух, Марія, Божа Матір, Богородиця, Мадонна, Аллах, Єгова*;

– імена святих: *святий Франциск Бернардоне, свята Катерина Сієнська, апостол Петро, святий Серафим Саровський*;

– антропоніми: *Мойсей, Папа Римський, цар Соломон, цар Ірод, Нерон*;

– топоніми: *Єрусалим, гора Синай, Свята Земля, Голгофа, Гетсиманський сад, Ватикан, Віфлеємська печера*;

– назви релігійних традицій і свят: *Страсна п'ятниця, Великдень, храмове свято Чесного Хреста, день Святого Іларія, Вербна неділя, Різдво*,

– назви релігійних книг та їх частин: *Святе Письмо, Євангеліє, Євангеліє від Матея, Старий Заповіт Біблії, Біблія, молитва “Отче наш”, “нагірна проповідь”, Тора*;

– назви культових споруд: *собор Святого Петра в Римі, собор Юра, Стіна Плачу, храм Гробу Господнього, північні ворота Святого Стефана, Михайлівський собор, храм Хреста Спасителя, храм Василя Блаженного, Києво-Печерська лавра, Ісааківський собор*.

Письменник вводить у тканину художнього твору прецедентні біблійні оніми, майстерно плете оповідь-мереживо, де досліджувані лексеми не лише створюють необхідне тло для подальшої розповіді, а й виявляють ставлення автора до описуваного. Підтвердженням цього може бути такий приклад: *Посеред паркана від дороги кедрівський скульптор явив світові свій шедевр. Було це творіння в дереві, яскраво-білому, свідому і непорочному. Такого образа селяни не бачили ні наяву, ні в молитовниках. То було зображення **Марії** зі знятим із хреста **Ісусом** на руках. Здавалося, з очей **Божої Матері**, вмитих невимовним горем, скрапували криваві сльози. А її **Син, Богочоловік**, зазмер в обіймах **Богородиці**, знайшов в її долонях останній прихисток у цьому скаженому, озвірілому світі [2, с. 21].*

Крім випадків, які ілюструють уживання релігійних прецедентних імен у традиційному потрактуванні, натрапляємо на зразки посилення значення певного імені, шляхом створення паралелі, що виникає в уяві читача: біблійна легенда й розглядуваний твір, як-от: *...в селі орудував такий видатний сексот, як Харкавий. Про те, що він – **юда**, у селі знали, тому остерігалися [2, с. 62]; Паша виявився ще форменішим **Юдою**, ніж його батько, який черпав сатанинську силу... [2, с. 17]; Григорій покараний за те, що виказує в КГБ*

таємницю сповіді. ... Григорій – **Юда!** [2, с. 9]; – *Не треба, щоб тебе бачили хлопці. Ймовірний Юда може знати багато, але знати все йому не треба* [2, с. 217]. Називаючи юдами різних персонажів роману, письменник підкреслює важливість одвічної проблеми зради й указує на її актуальність в усі часи й у всіх народів.

Уживання “полярних” онімів у певній близькості посилює звучання кожного з них, що ілюструє такий приклад: – *Правиця Ісуса тоді перемаже, коли в лівійці буде меч. Так робили тамплієри. Треба не говорити, а діяти. Інакше з ними не можна. Юду треба карати, а не чекати, доки він повіситься, – не по роках суворі очі юнака світилися рішучістю* [2, с. 16]. Крім того, в цьому уривку знаходимо натяк на те, що сталося з біблійним Юдою (*повіситься*).

Оновленого, більш гострого звучання набуває ім'я Люцифера, якого письменник оживлює в образах тодішніх керівників комуністичного режиму по всій вертикалі влади: *Сатанинське збіговисько називалося бюро райкому. Головний Люцифер – перший секретар, син яструбка...* [2, с. 10] або *Той Люцифер кагебешний вариться вже в казані пекельному разом зі своїм залізним Феліксом* [2, с. 120].

Спостерігаємо також перенесення значення топонімів. Так, описуване у творі селище Кедрівка через події, що відбуваються там усередині ХХ століття – знищення комуністичним режимом хрестів на шляхах, вулицях і навіть на церквах, а також самих храмів – автор називає Єрусалимом: – *Що тут якийсь Єрусалим завівся, що ми не можемо дати собі раду з цим опіумом* [2, с. 42] і Ватиканом: *Хрест ліквідували над Ватиканом. Галицьким. І їх таких є тільки два собори Петра – у Римі і у Кедрівці* [2, с. 263].

Ще один різновид прецедентних релігійних інтертекстем, виявлених в аналізованому творі художньої літератури, – цитати: – *Я тисячу разів повторював цей заповіт Ісуса: “Бери свій хрест і йди за мною”* [2, с. 179] або *А як бути із заповіддю Божою “Не вбий”?* [2, с. 202].

Деякі слова зі Святого Письма В. Базів уводить у текст свого роману в дещо зміненому вигляді, як-от: *За ці дві доби скільки вже кроків він ступив туди, де таїться істина. “Пізнай її, і вона визволить тебе”, – сказав Ісус* [2, с. 357]. В Євангелії від св. Івана ці слова мають такий вигляд: *Тож промовив Ісус до юдеїв, що в Нього вірували: “Як у слові Моїм позостанетеся, тоді справді Моїми учнями будете, і пізнаєте правду, – а правда вас вільними зробить!”* (Ів. 8.31–32). Проте навіть у запропонованому письменником варіанті вони не втрачають своєї значущості, а вкладені в уста наймолодшого героя твору – школяра Андрія – звучать особливо гостро, бо про Бога, Сина Божого й віру в нього говорить молоде покоління, яке буде нести цю віру далі й примножувати її.

Також спостерігаються ситуації, коли одні й ті самі слова з Біблії використовуються у творі кілька разів, що підкреслює важливість задуму й дії того, хто їх говорить. Так, словами Ісуса Христа, поданими в Євангелії від св. Матвія в такій редакції: *Не думайте, що Я прийшов, щоб мир на землю принести, – Я не мир принести прийшов, а меча* (Мт. 10.34), автор промовляє від імені Андрія у трансформованому вигляді: – *Знаєш, тату, який головний рядок є у Святому Письмі, у словах Ісуса Христа? Чомусь рідко його згадують під час читання Євангелія в церквах священики. А тут сказано головне, і не Матеем, а Ісусом: “Я прийшов дати вам меч. Меч, а не мир...”* [2, с. 17]: хлопець, незважаючи на свій юний вік, став в оборону сільської церкви. Ця ж цитата вживається у творі ще раз в описі ордену захисників храму Господнього – Ордену тамплієрів, яких наслідував Андрій і його друзі у ХХ столітті, але вже в незміненому вигляді: *Вони керувалися найголовнішим заповітом Сина Божого, викладеного в десятому розділі Євангелія від Матая: “Не думайте, що Я прийшов мир на землю принести, – Я не мир принести прийшов, а меч”* [2, с. 202].

Окрім цитування віршів із Євангелій, автор удається до фразеологізмів, які, на нашу думку, також доречно віднести до неатрибутованих цитат: *А потім усе має канути в Лету* [2, с. 19]; *І кількадечне виповзання між Сціллою і Харібдою ... не розчаровує його* [2, с. 198]; *Однорогі чорти на броньованих гусеницях повиповзали із гесни вогненної просто на гостинець сільської*

округи [2, с. 29] та ін. Проте вказівка на джерело їх виникнення є зайвою, оскільки безпомилково вгадується їхнє біблійне походження.

Подеколи виявляємо переосмислення значення біблійних висловів. Так, фразеологізм *первородний гріх* у В. Базіва звучить так, що провина українців полягає в тому, що вони саме українці, які хочуть жити на своїй землі й жити в Бозі: *Більшість таких, як сказав би Іван Якович Франко, “замкнутих у льох” кипіли ненавистю до Москви, що приписала їм первородний гріх. Вони не обов’язково мусили бути бандерівцями, але оцей первородний гріх будив у них опришки* [2, с. 101], а не володіти світом, панувати над ним незалежно від Бога.

Як різновид прецедентних релігійних інтертекстем у розглянутому творі також представлена алюзія як натяк на зв’язок із певними біблійними подіями чи відсилання до тексту Святого Письма. У результаті аналізу було виявлено, що всі засвідчені у творі алюзії належать до подієвих.

Можна припустити, що в епізоді, де зібралися 12 друзів для обговорення подальших кроків щодо захисту сільського храму й скульптури Христа на ньому, автор указує читачеві на його прямий семантичний зв’язок із біблійною легендою, коли Ісус покликав дванадцять чоловік, яких готував до проповідування свого вчення, і представництва його у подальшому (Мт. 10.2–4; Мр. 3.16–19; Лк. 6.13–16): *Тим часом на галявині Андрій зібрав 12 своїх соратників. Це число є сакральним не лише в Біблії* [2, с. 217].

Алюзію до біблійного епізоду розп’яття Сина Божого знаходимо в рядках: *“Що значить твоя журба проти моєї” – споконвічний напис на фронтоні вершинної скульптури Христа під хрестом тепер промовляв до землі й до небес посеред острівця на карпатській річці. Його розіп’яв у Кедрівці вічний звір на ймення народ, які дві тисячі років тому в Єрусалимі. Але він воскрес із підводної безодні, як тоді на дереві* [2, с. 356].

Також натяк на легенду про розп’яття Ісуса Христа знаходимо в рядках: *Юрба ревіла. Вона це робить завжди однаково і самовіддано. Так само, як вона майже дві тисячі літ тому ревіла на порозі палацу Понтія Пілата: “Розіпни його! Розіпни!”* [2, с. 266] і *Велетенську скульптуру Ісуса під хрестом несли до лісовоза сотні тремтячих – чи то з перепою, чи з відчуття важливості історичного моменту – молодечих. Вічна мелодія злитих воедино сердець народнього, сліпого й кровожерного моноліту “Розпни його!” звучала в оновленій модерній інтерпретації – “Ленін! Партія! Комсомол!”. Натовп ревів у язичницькому ритмі цю пресвяту трійцю матеріалістичної релігії людинонезалежності й боговідступництва* [2, с. 299]. Оновлена інтерпретація письменника фрази “Розпни його!” сприймається по-особливому гірко: люди в ім’я безбожництва прагнуть знищити все, що пов’язане з Богом та й самого Бога. Словосполучення “пресвята трійця” у “матеріалістичній релігії” трансформується із священного в саркастичне й звучить уїдлимо, ніби вказуючи, що трійця, в основі якої немає Бога, не може бути пресвятою.

Отже, усе викладене дозволяє зробити висновок про те, що в постбіблійному детективі Василя Базіва “Хрест” активно вживаються біблійні імена й тексти як прецедентні релігійні інтертекстеми. З-поміж проаналізованих інтертекстуальних елементів виділяються такі, як власні назви, зокрема теоніми, імена святих, антропоніми, топоніми, назви релігійних традицій і свят, релігійних книг та їх частин, назви культових споруд, атрибутовані й неатрибутовані цитати, подієві алюзії. Опрацьований фактичний матеріал дає можливість говорити про переосмислення значення наповнення деяких біблійних імен і фразеологізмів біблійного походження.

Логічне продовження розпочатого дослідження вбачаємо в детальному вивченні кожного типу прецедентних релігійних інтертекстем у названому творі художньої літератури.

Література

1. Андреева В. А. Библиейские цитаты в “Житии Михаила Ярославича Тверского” / Е. А. Андреева // Русская речь. – 2006. – №3. – С. 97–101.
2. Базів В. Хрест : [постбіблійний детектив] / В. Базів. – Х. : Фоліо, 2011. – 441 с.

3. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту: переклад з давньоєврейської та грецької. – К.: Українське біблійне товариство, 1991. – Старий Заповіт. – 959 с.; Новий Заповіт. – 296 с.

4. Богдан С. Святе Письмо як інтертекст в епістолярних текстах Лесі Українки / С. Богдан // Науковий вісник Чернівецького університету. Романо-слов'янський дискурс. – 2013. – Вип. 659. – С. 23–27.

5. Верещагин Е. М. Ветхо- и новозаветные цитаты в Изборнике Святослава 1073 г. / Е. М. Верещагин // Изборник Святослава 1073 г. : сб. ст. – М., 1977. – С. 127–138.

6. Колоїз Ж. Біблійна алюзія як засіб вираження авторської інтенції в романі В. Шкляра “Залишенець. Чорний Ворон” / Ж. Колоїз // Науковий вісник Чернівецького університету. Романо-слов'янський дискурс. – 2013. – Вип. 659. – С. 3–8.

7. Озерова Е. Г. Прецедентное имя как отражение духовности в русской поэтической прозе / Е. Г. Озерова // Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2012. – №1. – С. 78 – 82.

8. Орлова Н. М. Библиейский текст как прецедентный феномен / Н. М. Орлова : автореф. дис. ... д-ра филол. наук; специальность: 10.02.19 (теория языка). – Саратов, 2010. – 50 с.

9. Ранчин А. М. К вопросу о библеизмах в древнерусском летописании / А. М. Ранчин, А. В. Лаушкин // Вопросы истории. – 2002. – №1. – С. 125–137.

10. Скаб М. Біблійна алюзія в щоденниках Олеса Гончара / М. Скаб // Волинь філологічна : текст і контекст : збірник наукових праць. – Луцьк : Східноєвропейський національний університет, 2013. – Вип. 15. – С. 302–311.

11. Тупиков В. А. Особенности цитирования Священного Писания в оригинальных произведениях русской агиографии : дисс. ... канд. филол. наук / В. А. Тупиков; специальность: 10.02.01 (русский язык). – Волгоград, 2011. – 196 с.

УДК 811.133.1'37

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ТЕКСТОВОГО КОНЦЕПТУ ЖІНОЧНІСТЬ У СИЛЬНИХ ПОЗИЦІЯХ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕАЛІСТИЧНОЇ ПРОЗИ ХХ СТОЛІТТЯ

Буць Ж. В.

У статті представлено концептуальний аналіз творів французьких письменників-реалістів ХХ століття. Особлива увага приділяється розгортанню текстового концепту жіночність у художній тканині французької реалістичної прози. Особливої ваги набувають сильні позиції літературних творів з огляду на їх концептоутворюючу функцію. Розглянуто назви, епіграф та кінцівки досліджуваних романів з метою виявлення текстових концептів, що в них ідентифікуються.

Ключові слова: французька реалістична проза, текстовий концепт жіночність, сильні позиції, назва, епіграф, кінцівка.

В статье представлен концептуальный анализ произведений французских писателей-реалистов XX века. Особое внимание уделяется развертыванию текстового концепта ЖЕНСТВЕННОСТЬ в текстовом пространстве французской реалистической прозы. Важное значение отведено сильным позициям литературных произведений, потому как они выполняют концептообразующую функцию. Рассматриваются названия, эпиграф и концовка исследуемых романов с целью идентификации текстовых концептов.

Ключевые слова: французская реалистическая проза, текстовый концепт ЖЕНСТВЕННОСТЬ, сильные позиции, название, эпиграф, концовка.

The paper presents a conceptual analysis of the works of the French realist writers of the XX century. Particular attention is paid to the deployment of the textual concept FEMINITY in the text area of the French realist prose. Special weight gain the strong positions of literary works in terms of their concept forming function. Considers the name, epigraph and ending novels studied in order to identify textual concepts.

Key words: French realist prose, textual concept FEMININE, strong positions, title, epigraph, ending.

У другій половині ХХ століття наукова парадигма лінгвістичних досліджень змінила напрям, зокрема скерувала фокус уваги в русло когнітивно-дискурсивних вчень художнього тексту, що безпосередньо пов'язано зі складністю й багатогранністю художнього простору світової літератури.

Сучасні розвідки когнітивної поетики відзначаються низкою особливостей, оскільки розуміння художнього тексту як цілісної структури, в якій реалізовано задум автора, припускає множинність його інтерпретацій (Багацька О. В., Безребра Н. Ю., Adam J. M., Maingueneau D. та ін.). Розуміючи художній текст як концептуальну єдність, О. М. Кагановська пропонує систему текстових концептів художньої прози [7]. Поглиблюючи дослідження природи і функціонування текстових концептів, у сучасній романістиці виокремлюють концепт-константу (Каратєєва Г. М.), концепт-ідею (Андрієвська В. В.), концепт-сценарій (Логвиненко М. І.), розглядають оповідний простір як площину розгортання концептуальної інформації (Дорош О. О., Савчук Р. І.) та ін. Усе вищевикладене зумовлює **актуальність** обраної теми дослідження.

За **мету** ми ставимо визначити особливості ідентифікації текстового концепту жіночність у сильних позиціях художнього простору французької реалістичної прози ХХ століття.

До розгляду гендерно маркованого концепту нас спонукала дедалі посилена зацікавленість науковців напрямом досліджень, у центрі уваги якого перебувають гендерні аспекти мови та комунікації. Крім того, вважаємо, що

дослідження текстового концепту гендерної спрямованості сприяє подальшому розвитку когнітивних вчень.

Науковий інтерес до французької реалістичної прози у рамках когнітивної інтерпретації художнього твору обумовлений тим, що концептуалізація відбувається безпосередньо через мову та ментальну сутність мовного суб'єкта, які підпорядковані історико-культурній стереотипізації. Конкретно ми звернулися до одного з напрямів реалістичної прози – соціально-побутового роману. Характерним для цього різновиду реалістичного художнього простору є зображення персонажів у конкретних історичних обставинах, а також викриття їхнього приватного життя й побуту, що надає змогу простежити особливості концептуалізації французького суспільства відповідної епохи. У соціально-побутових романах спостерігається конфлікт між людиною та суспільством, в якому гендерний аспект посідає вагоме місце. Тому, ми й звернулися до вивчення текстового концепту (далі – ТК) жіночності у творах французьких письменників саме цього жанрового напрямку.

Матеріалом нашого дослідження слугували твори французьких письменників-реалістів ХХ століття: Ф. Мопіака "Thérèse Desqueyroux", Ф. Еріа "La famille Boussardelle" і Е. Базена "Madame Ex".

Сучасні лінгвопоетологи художній текст розуміють як концептуальну єдність, оскільки ТК є текстотвірними категоріями. Текстовий концепт (мається на увазі художнього тексту) характеризує авторський вибір концептуальних пріоритетів і формує індивідуально-авторську картину світу в художньому творі, яка визначається естетичними домінантами письменника [2]. У подальшій роботі визначаємо ТК за О. М. Кагановською, як "мовленнєво-розумове утворення змістового плану, яке характеризується багатосмисловою напруженістю й надкатегоріальністю і на текстовому рівні імплікує сукупність певних ознак метаобразів художнього твору з метою їхньої подальшої експлікації" [7, с. 24]. Мовленнєва сутність ТК проявляється на вербальному рівні, оскільки концепти віддзеркалюють реальність у свідомості через мову.

Занурившись у світ художнього твору, читач має перебувати в постійній напрузі, що на текстовому рівні відтворюється рухом смислу літературного тексту. Одним із засобів такої динамічної організованості художнього тексту є його членування на композиційні одиниці.

Під композицією літературного твору розуміється впорядкована сукупність функціонально розрізнених елементів, послідовність структурних домінант різних рівнів тексту [9, с. 336]. Композиційне оформлення художнього твору має змістову наповненість, що уможливорює перерозподіл смислового навантаження літературного тексту.

У когнітивній поетиці в організації текстового простору особливої ваги набуває сильна позиція, оскільки вона інтенсифікує текстові категорії [8, с. 125–128] і бере участь у розподілі інформації на певні фрагменти [10, с. 127].

Формально сильні позиції виявляються на конкретних ділянках лінійного текстового простору, тому що підкріплюють найсуттєвішу частину інформації всієї понятійно-сислової системи літературного тексту [3, с. 58]. У композиційній організації художнього твору сильні позиції збігаються із заголовком, епіграфом, зав'язкою, розв'язкою [7, с. 107].

У статті ми розглянемо концептуальний простір соціально-побутових романів ХХ у таких сильних позиціях, як заголовок, епіграф і кінцівка.

Заголовки художніх творів є першими вербальними маркерами ТК. Назва твору є відправною точкою для його розуміння і "інструкцією до побудови гіпотези щодо глибинної структури тексту і вказує читачеві можливі напрями в пошуках засобів декодування намірів автора" [6, с. 175]. Заголовок експліцитно або імпліцитно репрезентує концептуально значущу інформацію [7, с. 107], є ключем до розуміння та інтерпретації всього тексту [8, с. 101], оскільки являє собою відбиток проявів передтекстових і післятекстових когнітивних відтворень автора [13, с. 17].

Назва художнього твору як один із сегментів його композиції має численні функції й виступає "актуалізатором практично всіх текстових категорій" [8, с. 95], отже, є концептуально значущою і передає емоційне забарвлення тексту.

У лінгвопоетичних розвідках заголовків розуміється як сильна позиція, що являє собою номінативну твору [7, с. 107]. Завдяки заголовку художній текст набуває завершеності й підпорядковується певному концепту. Проаналізований нами матеріал, окрім належності до соціально-побутового різновиду реалістичного романного жанру, поєднано розгортанням ТК жіночність.

При проспективному прочитанні творів французької реалістичної прози ХХ століття стає зрозумілим, що вони здебільшого являють собою пряму номінацію головних героїнь: "Thérèse Desqueyroux" (Ф. Моріак) і "Madame Eх" (Е. Базен). Однак, вирізняються ускладненою семантикою, що можливо виявити лише при ретроспективному прочитанні цих романів.

Так, за тлумаченням енциклопедії імен, Тереза у перекладі з грецької означає *défenseuse* [15] – "захисниця". Після інтерпретації роману Ф. Моріака ("Thérèse Desqueyroux") стає зрозумілим концептуальне наповнення імені головної героїні. Жінка перебуває у конфлікті з навколишнім світом і, як може, захищає себе від нього – намагається отруїти свого чоловіка (Mauriac, TD). Проте у результаті вона отримує покарання. Таким чином, можна окреслити схему логічного розгортання сюжетної лінії в романі:

ЖІНКА → ЗАХИСНИЦЯ → КРИМІНАЛЬНИЙ ВЧИНОК → ПОКАРАННЯ.

Заголовок іншого французького реалістичного роману "Madame Eх" Е. Базена вказує на її соціальний статус. Зважаючи на історичну приналежність цього твору до ХХ століття, коли інститут сімейних стосунків утрачає свою вагу, особливої уваги потребує номінативна частина назви роману – Eх ("розлучена"). Уживання цієї лексичної одиниці автором у заголовку твору "Madame Eх" з великої літери конотує не просто статус представниці жіноцтва, а її приналежність до родини таких, як вона, що імпліцитно вказує на руйнацію та втрату морально-етичних норм французького суспільства. Так, у назві твору Е. Базена ідентифікується ТК МОРАЛЬНЕ ПАДІННЯ, що в концептуальному просторі роману є складником ТК жіночність.

У назві роману Ф. Еріа "Famille Boussardel" концептуального значення набуває лексема *famille*. За словниковою статтею: *famille* n.f. – "ensemble formé par le père, la mère et les enfants" (виділено нами. – Ж.Б.) [14, с. 408]. Семантико-когнітивний аналіз назви твору Ф. Еріа, з огляду на досліджуваний ТК, вказує на соціальний статус жінки – МАТИ. Роман "Famille Boussardel" набуває рис сімейного роману [11, с. 89], і розгортання ТК жіночність у творі відбувається у межах його концептуальних складників, які визначають стан жінок як у сім'ї, так і в суспільстві. При ретроспективному прочитанні роману Ф. Еріа спостерігаємо розгортання ТК МАТЕРИНСТВО у рамках досліджуваного ТК.

У композиційній структурі художніх творів окрему позицію займає епіграф. Він має своєрідну автономність, що зумовлена його проміжним становищем (між заголовком і основним текстом). Будучи так званим "текстом у тексті" (за В. А. Кухаренко [8, с. 133]), епіграф набуває вторинної комунікативної функції у збільшенні інформаційного наповнення ТК [4, с. 83]. Оскільки епіграф здебільшого має цитатну форму, то він виступає "метатекстовим включенням", яке впливає на осмислення всього художнього твору [1, с. 355].

Одним із різновидів епіграфів французької реалістичної прози стає епіграф-присвята. Так, роману Ф. Моріака "Thérèse Desqueyroux" передує цитата французького поета ХІХ століття Ш. Бодлера, яка являє собою фінальну репліку головного персонажа одного з віршів у прозі, що увійшли до збірки "Petits poèmes en prose ou Le Spleen de Paris": **Seigneur, ayez pitié, ayez pitié des fous et des folles! O Créateur! peut-il exister des monstres aux yeux de celui-là seul qui sait pourquoi ils existent, comment il se sont faits, et comment ils auraient pu ne pas se faire [...]** [12]. Будучи письменником-католиком і пропагуючи християнські моральні принципи, Ф. Моріак обрав для епіграфа саме рядки Ш. Бодлера, оскільки поет своїми неоднозначними віршами виступав проти будь-якого насилля. Головна героїня твору "Thérèse Desqueyroux" намагалася позбутися чоловіка, отруївши його (Mauriac, TD). Концептуального навантаження в цьому епіграфі набувають лексичні одиниці *Seigneur* n.m. – "[avec une majuscule] relig. Dieu, considéré comme le maître souverain et absolu de toutes choses" [14] і *Créateur* n.m. – "gén. avec majuscule [dans l'ordre relig.] Dieu, considéré comme

ayant tiré du néant l'univers, notre monde ainsi que l'homme et les êtres qui le repeuplent" [там само], що номінують Вище Створіння, до якого звертаються за прощенням. Повторення звертання *avez pitié* – "змилюйтеся" імпліцитно вказує на каяття, хоча при ретроспективному прочитанні твору Ф. Моріака не спостерігаємо спокути з боку головної героїні, що набуває імпліцитного вираження у ТК МОРАЛЬНЕ ПАДІННЯ. З другого боку, цією цитатою Ф. Моріак нібито виправдовує все, що відбуватиметься у творі.

За епіграфом-цитатою в романі "Thérèse Desqueyroux" йде епіграф-присвята, звернений до головної героїні. При порівнянні цього звертання з віршем Ш. Бодлера простежується певна закономірність, тому вважаємо, що тут ідеться не про пряме цитування, а про наслідування. Так, на семантичному рівні компоненту із цитованого вірша *cette énigme inespérée* [12] ("ця несподівана загадка") відповідає пояснення Ф. Моріака про справжність образу головної героїні, хоча і в цьому є міра нереальності: *Thérèse, beaucoup diront que tu n'existes pas. Mais je sais que tu existes [...]* (Mauriac, TD, 2).

В епіграфі-зверненні до роману Ф. Моріака "Thérèse Desqueyroux" концептуального значення набуває метонімічне порівняння головної героїні зі Святою Локустою (*sainte Locuste*), у якому набуває імпліцитного вираження ТК ПРАГНЕННЯ СВОБОДИ, що, у свою чергу, окреслює концептуальну лінію гріховності, оскільки Локуста була відомою римською отруйницею I століття нашої ери. Тереза, прагнучи свободи від чоловіка, намагалася його отруїти, за що не понесла покарання з боку суспільства. Тож, в епіграфі отримують вираження додаткові смислові нюанси концептуального простору роману.

Будучи єдиним актуалізатором категорії завершеності в художньому тексті, кінцівка набуває концептоідентифікувальної функції сильної позиції, а точніше – підтверджує попередню ідентифікацію ТК у заголовку та епіграфі [7, с. 123]. Розрізняють відкриті й закриті кінцівки художніх творів [8, с. 136]. У французькій реалістичній прозі XX століття немає чіткого дотримання того чи іншого виду текстового завершення.

Відповідно до жанру досліджуваних творів, концептуальний простір французьких соціально-побутових романів XX століття ґрунтується на ідеї ЖИТТЄ-ВОГО ШЛЯХУ. Завершення цього довгого чи короткого шляху відбивається у фінальних частинах художніх творів.

Особливо цікавими видаються закриті кінцівки французьких реалістичних романів XX століття. Так, у розв'язці твору Ф. Ерія "Famille Boussardel" головна героїня роману, хранителька сімейних традицій, пані Бусардель ховає свого чоловіка в сімейному мавзолеї: *Madame Boussardel enfin renversa la tête. [...]... inscrits au fronton du mausolée, noircis par le temps, solidement gravés, les mots: FAMILLE BOUSSARDEL* (Hériat, FB, 499). Символічний образ склепу, останнього притулку, імплікує ТК ВІЧНІСТЬ, що актуалізується в межах розгортання ТК ЖІНОЧНІСТЬ. Особливої концептуальної значущості набувають дієприкметник *noircis* р.р.р. і прислівник *solidement* adv., які вербалізують ТК ВІЧНІСТЬ: з плином часу, можливо, лише потемніють (*noircis par le temps*) літери, що міцно вигравіювані (*solidement gravés*) на мавзолеї – СІМ'Я БУСАРДЕЛЬ. За духовними традиціями французького суспільства родина є найважливішим одвічним джерелом самоідентифікації й реалізації жінок. У концептуальному просторі роману Ф. Ерія "Famille Boussardel" спостерігається циклічність реалізації ТК. Твір починається з того, що молоде подружжя перебуває на цвинтарі, саме біля сімейного мавзолею (але це інше покоління родини): ніщо не є вічним, лише сімейні зв'язки.

У французьких соціально-побутових романах XX століття відкриті кінцівки є концептуально значущими. Погоджуючись із думкою О. П. Воробйової, вважаємо, що відкритість фінальних частин твору підсилює ефект закритого простору, ефект полону [5, с. 80]. Такі кінцівки залишають масу питань в адресатів, але, водночас, активізують їхнє сприйняття й активують процес обміркування можливого продовження художнього твору [8, с. 137].

У відкритих кінцівках французької реалістичної прози XX століття ілюстративний матеріал демонструє розгортання ТК життєвий шлях у межах досліджуваного ТК.

Роман Е. Базена "Madame Ex" закінчується монологом головної героїні, яка звертається до однієї з доньок: [...] *un jour on n'en saura plus rien ; et tes **arrière-petits-enfants**, ne sachant plus très bien de quelle femme ils descendent, s'apercevront seulement qu'à leur **arbre généalogique**, il y a une branche fourchue. [...] il te reste à **survivre** doucement ; il te reste à **mourir longtemps*** (Bazin, ME, 349). У наведеному фрагменті Аліна Ребюсто замислюється над сенсом свого життя. Концептуального значення набувають лексичні одиниці, що позначають майбутнє: *arrière-petits-enfants* n.m.pl. "enfants du petit-fils ou de la petite-fille" [14], імпліцитно вказуючи на вічність. Семантичне значення словосполучення *arbre généalogique* ("tableau qui, sous une forme arborescente, indique le développement d'une famille à partir d'un couple ancestral commun" [там само]) лише підтверджує актуалізацію ТК вічність. Розлучення і, як наслідок, руйнація сім'ї спричинили самотність головної героїні твору Е. Базена. На лексичному рівні ТК САМОТНІСТЬ вербалізовано семами *survivre* ("виживати") і *mourir longtemps* ("довго помирати").

У цілому дослідження сильних позицій ілюстративного матеріалу надало змогу ідентифікувати й простежити розгортання ТК жіночність у французькій реалістичній прозі ХХ століття. Сильні позиції французьких соціально-побутових романів ідентифікують ТК МОРАЛЬНЕ ПАДІННЯ, ВІЧНІСТЬ, МАТЕРИНСТВО, САМОТНІСТЬ та ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ, що є концептуальними складниками ТК жіночність. Крім того, сильні позиції аналізованих творів викривають додаткові смислові нюанси концептуального простору.

Перспективним у подальших розвідках видається розгляд концептоутворюючої функції сильних позицій у художньому просторі "жіночих" романів.

Література

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка (Стилистика декодирования) : [учеб. пособ.] / Ирина Владимировна Арнольд. – М. : Просвещение, 1990. – 300 с.
2. Аскольдов С. А. Концепт и слово / С. А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: антология / [под ред. В. П. Нерознака]. – М. : Academia, 1997. – С. 267–279.
3. Буцикіна Н. Є. Лінгвокогнітивний і комунікативний аспекти внутрішнього мовлення персонажів (на матеріалі художньої прози Ф. Моріака) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05 / Буцикіна Надія Євгенівна. – К., 2004. – 256 с.
4. Буць Ж.В. Текстовий концепт жіночність у французьких соціально-побутових романах ХІХ–ХХ століть: лінгвокультурологічний і комунікативно-прагматичний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05 / Буць Жанна Володимирівна. – К. : 2013. – 269 с.
5. Воробйова О. П. Ідея РЕЗОНАНСУ в лінгвістичних дослідженнях / О. П. Воробйова // Мова. Людина. Світ : [зб. наук. праць / відп. ред. О. О. Тараненко]. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2006. – С. 72–86.
6. Горшкова К. А. Роль заглавия-аллюзии в реализации категории интертекстуальности в художественном тексте / К. А. Горшкова, Н. Г. Шевченко // Вісник Харківського національного університету. Романо-германська філологія. – Харків : Константа, 2005. – № 667. – С. 175–178.
7. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини ХХ століття) : монографія / Олена Марківна Кагановська. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2002. – 292 с.
8. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту / Валерія Андріївна Кухаренко. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 272 с.
9. Лотман Ю. М. Семиосфера [Електронний ресурс] / Юрий Михайлович Лотман. – СПб. : Искусство – СПб, 2000. – 704 с. – Режим доступу : <http://lib.socio.msu.ru/library?e>.
10. Савчук Р. І. Оповідний простір художньої прози Ф. Саган: лінгвокогнітивний та комунікативний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05 / Савчук Руслана Іванівна. – К. : 2009. – 296 с.
11. Симонова Л. А. Семейный роман: к проблеме жанра / Л. А. Симонова // Идейно-художественное многообразие зарубежных литератур нового и новейшего времени : [межвуз. сб. науч. трудов]. – М. : МГОУ, 2004. – Ч. 6. – С. 83–96.

12. Baudelaire C. Petits poèmes en prose [Електронний ресурс] / Charles Baudelaire. – P. : ATHENA, 1998. – Режим доступу : http://www.uniscience.ch/athena/ baudelaire/spleen/baud_ppp_frame0.html.
13. Berrendonner A. Décalage : les niveaux de l'analyse linguistique / A. Berrendonner, M.–J. Reichler-Béguelin // Langue française. – 1990. – № 81. – P. 99–125.
14. Le petit Larousse illustré : chronologie universelle. – P. : LAROUSSE, 2008. – 1812 p.
15. L'encyclopédie des prénoms de L'Internaute [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://milsabor.blogspot.com/2007/11/lencyclopdie-des-prnoms-de-internaute.html> .

Список джерел ілюстративного матеріалу

1. Bazin, ME : Bazin H. Madame Ex : [roman] / Hervé Bazin. – P. : Editions du Seuil, 1975. – 350 p.
2. Hériat, FB : Hériat P. Famille Boussardel : [roman] / Philippe Hériat. – P. : Gallimard, 1944. – 499 p.
3. Mauriac, TD : Mauriac F. Thérèse Desqueyroux : [roman] / François Mauriac. – P. : Le Livre de Poche, 1998. – 89 p.

УДК 811.111'373.7

THE USE OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN BRITISH NEWSPAPERS

Vasylenko O. M., Berezovskaia Y. O.

У статті розглядаються особливості фразеологізмів в англійській мові на матеріалі британської періодики. Зроблено теоретичний аналіз проблеми, розглядаються різні підходи щодо класифікації фразеологізмів. У статті також наведені приклади фразеологізмів з британської періодики та пояснюється їх значення.

Ключові слова: фразеологізм, фразеологічне злиття, фразеологічні єдності, фразеологічне словосполучення, фразове дієслово, ідіоматична фраза.

В статье рассматриваются особенности фразеологизмов в английском языке на материале британской периодики. Сделано теоретический анализ проблемы, рассматриваются различные подходы к классификации фразеологизмов. В статье также приведены примеры фразеологизмов с британской периодики и объясняется их значение.

Ключевые слова: фразеологизм, фразеологическое слияния, фразеологические единства, фразеологическое словосочетание, фразовое глагол, идиоматическая фраза.

This article describes the features of phraseological units of English language on the material of the British periodicals. The theoretical analysis of the problem and various approaches to the classification of phraseological units have been made. The article also gives examples of phraseological units from the British periodicals and explains their meaning.

Key words: phraseological unit, phraseological fusion, phraseological unity, phraseological collocation, phrasal verb, idiomatic phrase.

The more society is developed the more media are required. Nowadays media plays one the most enormous and vital role in our everyday life. Day by day, people face with advertisements, billings or billboard advertising, despite of their wish.

Media of the United Kingdom consists of different types of communications: television, magazines, Web sites, radio, newspapers. Thus, people prefer to watch the news by Internet, but our research is devoted to analyze the British newspapers, just using the phraseological units in it.

The theme is not new, so as it has been researched by different scholars, such as Koonin A., Arnold I., Yorell A. but the theme is still open for study, so it is actual.

The purpose of the article is to analyze the features of phraseological units in British newspapers.

Cambridge dictionary gives the following meanings of newspaper: (1) it is a regularly printed document consisting of large sheets of paper that are folded together, or a website, containing news reports, articles, photographs, and advertisements; (2) it is an organization that publishes a newspaper [13].

The first British newspaper appeared at the end of 16th century as short news pamphlets. They addressed to a broad audience and showed the important things in everyday life of British mankind, such as public and cultural problems, social and politician events. The first British newspapers were "Weekly News" and "The London Gazette". The modern newspapers have the greater quantity of rubrics, such as crossword puzzles, poems, children's page, etc. So, newspaper became one of the most popular mass-media in Great Britain. The general target of newspaper is to affect public opinion, to convince the reader the information is authentic and sincere, so it's worth reading.

While reading the newspaper articles we cannot but notice the use of phrasal verbs, which sometimes make it difficult for foreigners to understand.

Cambridge dictionary gives the following meanings of phrasal verb. It is a phrase that consists of a verb with a preposition or adverb or both, the meaning of which is different from the meaning of its separate parts [13].

Oxford Dictionary gives the following meaning: an idiomatic phrase consisting of a verb and another element, typically either an adverb, as in *break down*, or a preposition, for example *see to*, or combinations of both, such as *look down on* [15].

Phraseological verbs are known to appear due to free combination of words that are used in figurative meaning.

There are different approaches to classification of phraseological verbs. The most popular and widespread one is structurally-semantic classification by V. V. Vinogradov. This classification became the main and basic for most other classifications.

Phraseological units can be classified according to the degree of motivation of their meaning. This classification was suggested by acad. V.V. Vinogradov. He pointed out three types of phraseological units: phraseological fusions, phraseological unities and phraseological collocations. Phraseological fusions are completely non-motivated word-groups. For example: *blue Bonnet*, *to kiss the hare's foot*. Phraseological unities are partially non-motivated as their meaning can be usually perceived through the metaphoric meaning of the whole phraseological unit, e.g. *to bend the knee*, *to discuss or make public* one's quarrels. V. V. Vinogradov points out that the main feature of phraseological fusions is its semantic unity and indivisibility.

Phraseological unity is a stable phrase that is characterized by separate components, for example: *the break of day*, *prove a success*.

Phraseological collocation is sustained phrase semantically inseparable and integral to the value. Phraseological collocations are not only motivated but contain one component used in its direct meaning, while the other is used metaphorically, e.g. *to meet the requirements*, *to attain success*: *baker's dozen*, *Pandora's box*.

Phraseological units can be classified as parts of speech. This classification was suggested by I. V. Arnold. Here we have the following groups:

- a) noun phraseological units denoting an object, a person, a living being, e.g. *bullet train*, *latchkey child*, *redbrick university*;
- b) verb phraseological units denoting an action, state, feeling, e.g. *to break the log-jam*, *to get on somebody's coattails*, *to be on the beam*, *to nose out*;
- c) adjective phraseological units denoting a quality, e.g. *loose as a goose*, *dull as lead*;
- d) adverb phraseological units, such as: *with a bump*, *in the soup*, *like a dream*;
- e) preposition phraseological units, e.g. *in the course of*, *on the stroke of*;
- f) interjection phraseological units, e.g. *"Catch me!"*, *"Well, I never!"* [1].

The classification of Russian linguist A. V. Koonin does not contain consistent criteria in the selection of individual classes and does not respond to the question about the specifics of phraseological units as a special layer of lexicon. This classification is considered the most comprehensive; it reflects the semantic and structural features of stable phrases. He divides phraseological units into four structural and semantic branches [4]:

1. Nominative phraseological units. Phraseological units that mean objects, events, action, condition, quality etc. The main function is naming. Phrases of this type are called expressive, due to their common property. For example: *the last straw that broke the camel's back*. It also includes the expressions *such as wear and tear*, *well and good*. Nominative phrases also have the following euphonic features: alliteration, assonance, rhyme.

2. Nominative – communicative phraseological units. Phraseological units that can be transformed into a passive sentence. For example: *to break the ice* - the ice is broken; *to cross the Rubicon* – the Rubicon is crossed. There are also phraseological units that can be used only in passive voice: *to be reduced to a shadow* or only in active voice *to smell a rat*, *to chatter like a magpie*. Such phraseological verbs can be expressed in metaphor (*make a clean breast of smth.*), metonymy (*be in smooth water*), comparison (*to die like flies*), hyperbole (*hitch once wagon to a star*).

3. Interjectional and modal phraseological units. Phraseological units expressing emotion, desire, expression, etc., but do not have a logical meaning: *by*

George! I could eat a horse! They express the personal relation to objects of the external world, sometimes to him. Phraseological units cannot be perfect balance with the words or the promptness words, they differ from all others they do not have a single clear meaning, their value is determined by the context.

4. Communication phraseological units. They are characterized by structure of simple and complex sentence. There are two types of communication idioms—proverbs and sayings. Complex sentences are found only among proverbs. For example: *why keep a dog and bark; there are other fish in the sea; if you run after two hares, you will catch neither.*

The vivid examples of British phraseological units for the last 5 years we researched in the following newspapers: “The Times”, “The Sunday Times”, “The Guardian”, “The Independent”, “The Sun”, “Times Online”, “The Mirror”, “The Telegraph” and indicated them on table using the classification of A. V. Koonin.

“The Times”

1. “That will be the belief of many people outside the political class who do not have a taxpayers **pot of gold** to dip into to make ends meet”. (2010-02-05).

- *pot of gold* – “is to be found by anyone who succeeds in reaching the end of a rainbow” [10];

- *pot of gold* – “a large but distant or imaginary reward” [8].

2. “The roof leaks and the boiler and the doorbell have been **on the blink** for months. My eight-year-old has pinned a sign that says “please bang” to the front door. My brain is **on the blink**. Or do I mean the brink? Please bang. (2010-04-09).

- *on the blink* – “not working properly; out of order” [10];

- *on the blink* – “not working properly” [8].

3. As he moved out, progressed in his career and married, the gulf with his mother became unbridgeable. They were not **on speaking terms** when she died. (2010-01-26).

- *on speaking terms* – “friendly enough to talk” [8];

- *on speaking terms* – “to know someone well enough to talk to them” [8].

4. **Clegg says Tories should “come clean” on cuts.** (2014-12-7)

- *come clean* – “to tell the truth about something that you have been keeping secret” [11];

- *come clean* – “be completely honest and frank” [10].

5. “**Food for thought**” – the title of magazine. (2014-12-7)

- *Food for thought* – “something that warrants serious consideration or reflection” [10];

- *Food for thought* – “to make someone think seriously about something” [8].

“The Sunday Times”

1. Y2K computer bugs, killer bees, sex-change fish, global warming, ocean acidification and even asteroid impacts that would soon **bring our happy interlude to a terrible end**. (2010-05-16).

- *Bring something to an end* – “to make something finish” [8];

- *Bring something to an end* – “to end something; to cause something to reach its final point and stop” [11].

2. Gerrard closed his memoir by saying he and Liverpool were “**a love affair that would never, ever end**” but trophy-absence does not make the heart grow fonder. (2010-05-23).

- *a love affair* – “a romantic and sexual relationship between two people who are not married to each other” [8];

- *a love affair* – “is a romantic and usually sexual relationship between two people who love each other but who are not married or living together” [8];

- *Absence makes the heart grow fonder* – “being apart from someone that you love makes you love them even more” [8];

- *Absence makes the heart grow fonder* – “This means that when people we love are not with us, we love them even more” [10].

3. **Whip up an elephant** – (The title of newspaper)

- *whip up* – “If someone whips up an emotion, especially a dangerous one such as hatred, or if they whip people up into an emotional state, they deliberately cause and encourage people to feel that emotion” [10].

“Guardian”

1. Young offenders get chance of a **fresh start**, one song at a time. (2014).
 - *fresh start* – “a situation in which you start something again in a completely new and different way after you have been unsuccessful” [11];
 - *fresh start* – “a new start; an act of starting over” [9].
2. New management should be allowed to **take over** the Soho venue rather than allowing gentrification. (2014-12-1)
 - *take over* – “to start doing a job or being responsible for something that another person did or had responsibility for before” [8];
 - *take over* – “to assume the control or management of” [10].
3. Last week, Bill de Blasio, the mayor of New York – where Westbrook is based – **spoke out** against the firm. (2014-12-1)
 - *spoke out* – “to give your opinion about something in public, especially on a subject that you have strong feelings about” [8];
 - *spoke out* – “1) to state one's beliefs, objections, etc., bravely and firmly 2) to speak more loudly and clearly” [10].
4. Westbrook are hoping this will **die down** and we are going to go away but we won't because we haven't got anywhere else to go,” she said. (2014-12-1)
 - *die down* – “If a sound or activity dies down, it becomes quieter or less obvious” [8];
 - *die down* – “to fade to almost nothing; to decrease gradually” [9].
1. Despite a heavy work-over by the American political consultant and “alpha dog” Paul Manafort, his speeches are **heavy as suet**. (2010-02-10)

None of dictionaries gives such phraseological unit, but the editor of British newspaper “The Guardian” Timothy Garton Ash gives such a phrase as its own idiosyncrasy, that could be used as phraseological unit.

As the space doesn't permit us to discuss all the details or give the meanings of all of the phraseological units, we just want to give the examples in the table below. It's important to stress that the authors of articles used most phraseological units of action, state, feelings, quality in order to pay attention to the act of doer. It is fact, nowadays people, who are interested in news all over the world, chose information containing actions, but not description of some objects. So, the reading of such kind materials make readers boring.

According to the A.V. Koonin's classification *table 1* shows that the majority of British phraseological verbs refer to nominative phraseological units that mean objects, things, events, etc., especially such newspapers as *The Sun*, *The Independent*, *The Times*, *The Sunday Times* indicate this. Hence, generally British newspapers consist of simple form of phrases. The second place takes the use of communication phraseological units. In the context they are used as simple sentences or as part of a complex sentence. We found almost an equal quantity of such phraseological verbs as the previous type. Mainly such newspapers as *The Times*, *The independent*, *The Telegraph* indicate it. Interjectional and modal phraseological units cannot be combined with words, they differ from the rest of phraseological verbs as they do not have a single meaning; their value is determined by the text. Thus, there are few patterns of using such types of phrasal verbs. Substantially, they occur in *The Times*, *The Telegram*. The last one we researched is Nominative – communicative phraseological units. Most of verbal phraseological units refer to a person, his/her acts, the state and condition in which he/she finds himself/herself. There are few examples of their use, such newspapers as *The Guardian*, *The Independent* indicate it.

Таблиця 1

**Separation of phraseological units (PU) according
to A.V. Koonin's classification**

Newspapers	Nominative PU	Nominative – communicate PU	Interjectional and modal PU	Communication PU
The Times	1. on the blink; 2. on speaking; terms; 3. come clean.		1.Holy smokes!	1. pot of gold 2. to be in heaven; 3. food for thought.
The Sunday Times	1. Bring something to an end; 2. a love affair; 3. whip up			1. Absence makes the heart grow fonder;
The Guardian	1. fresh start; 2. take over; 3. speak out; 4. die down	1. heavy as suet.		
The Independent	1. get something across; 2. keep somebody in the dark. 3 .pull punches.	1. hell hath no fury like a woman scorned;		1. when the shit hits the fan; 2. put the cart before the horse;
The Sun	1. stand down; 2. come of age 3. to breathe down someone neck;			1. throw money down the drain
The Mirror	1. boob job			1. under the surgeon's knife
The Telegraph	1. hit the spot; 2. scratch your head.		1.shut your mouth/face!	1. have a chip on your shoulder; 2. take the mickey/mick.

So, analyzing the results of our theoretical and practical research we came to the following conclusions. The usage of phraseological units isn't only an interesting theme for research but also newspapers can effectively promote learners' critical thinking, creativity.

The British editors refer to phraseological units in their texts: to evaluate events and people, to attract attention, to illustrate facts, to promote solidarity and to evoke humor.

In the future, we'll try to focus our attention on increasing quantity of British newspapers for research and using others' classification of phraseological units.

References

1. Арнольд, И. В. Лексикология современного английского языка / И. В. Арнольд. – М. : Издательство литературы на иностранных языках, 1959. – 351 с.
2. Бабич Г. Н. Lexicology: A Current Guide. Лексикология английского языка: учеб. Пособие / Г. Бабич. – 5-е изд. – ФЛИНТА : Наука, 2010. – 200 с.
3. Виноградов В. В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке [Текст] / В. В. Виноградов: Лексикология и лексикография: избр. тр. – М. : Наука, 1986. – 182 с.
4. Кунин А. В. Английская фразеология. Теоретический курс / А. В. Кунин. – М., 1981. – 285 с.
5. Кунин А. В. Фразеология современного английского языка / А. В. Кунин. – М. : Международные отношения, 1996. – 380 с.

6. Соловьева Т. С. Конспект лекций по фразеологии / Т. Соловьева. – Петропавловск-Камчатский: КамчатГТУ, 2007. – 102 с.
7. Уорелл А. Дж. Английские идиоматические выражения / А. Дж. Уорелл. – М., 1985. – 160 с.
8. Longman Dictionary of Contemporary English. London, 2005. – 1949 p.
9. McGraw-Hill – McGraw-Hill Dictionary of American Idioms and Phrasal Verbs / The McGraw-Hill Companies, Inc, – 2002.
10. Oxford Dictionary of English Idioms / Judith Siefring: Oxford University Press. – 2008. – 352 p.
11. Paul Heacock. Cambridge Dictionary of American Idioms / Cambridge University Press, 2006.

УДК 811.111`373`38`42:311.9

**СПЕЦІАЛЬНА ЛЕКСИКА У СКЛАДІ СТИЛІСТИЧНИХ ФІГУР
В АНГЛОМОВНОМУ НАУКОВО-ФАНТАСТИЧНОМУ ТЕКСТІ****Вільховченко Н. П.**

Стаття присвячена визначенню стилістичних функцій спеціальної лексики, яка розглядається як елемент художньо-образних засобів сучасного англomовного науково-фантастичного тексту. Визначено основні стилістичні фігури, до складу яких входить спеціальна лексика. Стаття розкриває шляхи створення фантастичних образів художньої картини світу за допомогою спеціальної лексики.

Ключові слова: жанр, стиль, спеціальна лексика, науково-фантастичний текст, квазіспеціальна лексика.

В представленной статье подчеркивается, что специальная лексика может приобретать эмоционально-экспрессивные оттенки, когда она попадает в художественный текст. В работе определены стилистические функции специальной лексики как элемента образных выразительных средств современного англоязычного научно-фантастического текста. Среди стилистических средств, в состав которых входит специальная лексика, выделены метафоры, персонификации, эпитеты и сравнения. В статье раскрывается, каким образом автор, используя специальную лексику, создает фантастические образы художественной картины мира.

Ключевые слова: жанр, стиль, специальная лексика, научно-фантастический текст, квазиспециальная лексика.

The paper focuses on special vocabulary which contains special vocabulary proper and quasi-special vocabulary coined by the author. Special vocabulary is able to gain emotional and expressive shade of meaning in the text of fiction. Special vocabulary is an element of figurative means of the modern English science fiction text. A particular emphasis is placed on main stylistic devices introduced by special vocabulary, which include metaphors, personifications, epithets and comparisons. It is also shown how the author creates his/her fictional world by means of special vocabulary.

Key words: genre, style, special vocabulary, science fiction text, quasi-special vocabulary.

Постановка проблеми. Швидкий розвиток науки і техніки сучасного світу відображається у літературних творах, передусім у науковій фантастиці, що сприяє появі новотворів, які приваблюють увагу сучасних лінгвістів. У цьому контексті важливим є аналіз функціонування спеціальної лексики науково-фантастичного тексту.

Огляд останніх досліджень і публікацій з цієї проблеми. Мовне оформлення науково-фантастичних творів уже було об'єктом уваги фахівців (Л. А. Кузнецової, Н. В. Новикової, Ю. В. Ковалік, Т. Н. Тесленко, Т. А. Сінопольської, О. О. Калінюк, А. А. Лисенко, Т. В. Катиш), однак лінгвопрагматика лексики наукової фантастики сьогодні ще малодосліджена.

Завданням дослідження є визначення й опис стилістичних функцій спеціальної лексики у сучасному англomовному науково-фантастичному тексті.

Матеріалом дослідження послуговували романи і оповідання англomовних письменників-фантастів другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст.: В. Дітца, Д. Адамса, А. Кларка, У. Гібсона, Т. Джонса, Е. Айдла, К. Саймака, А. Маккефрі, Е. Скарборг, М. Тиса, Дж. Йорка, У. Сміта, Н. Стівенсона, Дж. Варлі, Р. Шеклі, Р. Бредбері, Д. Геррольда, К. Лаумера (загальний обсяг близько 3 500 сторінок).

Виклад основного матеріалу дослідження. Використана в мові наукової фантастики спеціальна лексика (СЛ) є перенесеною зі своєї природної, наукової, сфери функціонування. У художньому творі вона має стилістичне навантаження,

отож розглядаємо її як художньо-зображувальний засіб. З огляду на це, ми вважаємо, що особливою сферою використання СЛ у науковій фантастиці є сфера образного вживання одиниць цього лексичного шару, що зумовлює зміни у семантичній структурі цих лексичних одиниць.

Стилістичні фігури створюють потужне асоціативне поле, формують особливості мовні картини фантастичних світів. Для письменників-фантастів цілком природно описувати людину, об'єкти живої і неживої природи, абстрактні поняття, емоційні та фізичні стани людей та вигаданих істот, їхні дії, використовуючи спеціальну лексику.

Дослідження засвідчило, що СЛ у науково-фантастичному тексті вживають у складі наступних стилістичних засобів: метафор, персоніфікації, епітетів, порівнянь. Особливої уваги заслуговує використання одиниць СЛ у складі *метафор*, оскільки їх вживають частіше, ніж інші стилістичні тропи. За підрахунками, метафори, до складу яких входять одиниці СЛ, становлять 43 % від усіх тропів, виокремлених під час дослідження (119 метафор з 278-ми одиниць, що становлять їх загальну кількість).

Метафора – це вид тропів, побудованих на основі вживання слів та виразів у переносному значенні. “У ній відображається здатність людини вловлювати ... подібність між різними індивідами, класами об'єктів... та переносити назви справжнього носія чи функції на характеризовану особу або предмет” [5, с. 329]. Наприклад:

“How strange that a missile made of ice could generate temperatures that must be in the tens of thousands of degrees!” [7, с. 41].

У цьому реченні письменник описує властивості комети, називаючи її *реактивним ладунком*. Метафора *a missile made of ice* переносить об'єкт (*комету*) в клас (*зброя*), до якого його на раціональній основі не можна зачислити. У такий спосіб, заперечують належність до того класу предметів, до якого він насправді входить (тобто *небесне тіло*). Автор, помічаючи певні спільні риси або переносячи певну рису з іншого об'єкта на той, що описує, зачисляє його до цього класу об'єктів. Зокрема, у цьому випадку спільною рисою є властивість комети, так само, як і реактивного ладунка, нанести потужний удар планеті.

Фактично метафора, до складу якої входить СЛ, є скомпресованою одиницею тексту, яка містить певну інформацію. Наприклад, описуючи метафорою *the kingdom of sulphur* [7, с. 60] Європу, супутник Сатурна, автор наголошує, що на Європі панує сірчане середовище.

Метафора є результатом втручання уявлення в поняття, тобто індивідуально-авторське бачення предмета чи явища. У наступному прикладі автор образно пояснює, з чого складаються комети:

“For only some ninety per cent was water-ice: the rest was a witch`s brew of carbon and sulphur compounds, most of them stable only at temperatures not far above absolute zero” [345, с. 3].

У текстах, які проаналізовано, спостерігаємо вживання СЛ у складі такої стилістичної фігури, як *персоніфікація*, де ознаки істоти перенесено на неживий предмет. За результатами обчислень стилістичні фігури, представлені персоніфікацією, становлять 14 % (39 одиниць) серед інших стилістичних фігур у науково-фантастичному тексті. Наприклад:

“The pressure at these depths was so great that the water in contact with the red-hot magma could not flash into steam, so the two liquids co-existed in an uneasy truce” [7, с. 63]. *“But the ploughman must have been drunk – or the guidance system must have gone crazy – for the furrows meandered in every direction, sometimes cutting across each other or turning back on themselves”* [7, с. 48].

У наведених прикладах іменникам, що позначають неживі предмети (*liquids* та *guidance system*), приписано властивості живих істот (*co-exist in truce* та *go crazy*).

На нашу думку, використання СЛ у складі персоніфікації конкретизує образ, роблячи його доступним для уявного сприймання кількома аналізаторами: візуальним, акустичним, тактильним тощо. Це можна проілюструвати такими прикладами:

“Thawing them out could produce unpleasant surprises: as one astrochemist had famously remarked, ‘Comets have bad breath’ [7, с. 3].

“The thin scream of hydrogen wind faded as he sank into the calmer depths, and a sheet of waxen snowflakes – some already coalescing into barely palpable mountains of hydrocarbon foam – descended from the heights above” [7, с. 72].

Наступною стилістичною фігурою, у складі якої використано СЛ, є *порівняння*, які містять спеціальні лексичні одиниці та становлять 24 % (67 одиниць) у складі решти стилістичних фігур, що вживають у науково-фантастичному тексті.

Порівняння – це стилістична фігура, в якій мовне зображення особи, предмета, явища чи дії передається через найхарактерніші ознаки, притаманні іншим особам, предметам чи явищам. Цій фігурі властива компаративна зв'язка, тобто єднальні сполучники (*like, as, identical to, compared with, similar to*), або використання лексичної одиниці у складі порівняльного звороту (... *more ... than...*). Наприклад:

“It showed a three-masted steamship, dwarfed by the iceberg that was looming above it – as, indeed, Goliath was dwarfed at this very moment” [7, с. 3].

У наведеному прикладі, використано поширене порівняння, автор описує зовнішній вигляд космічного корабля **Goliath**, підкреслюючи мізерність його розмірів, у порівнянні його зі звичайним морським човном. На нашу думку, такі порівняння сприяють виникненню нових, невідомих відчуттів і створюють образи фантастичних світів за аналогією з чимось звичайним, добре відомим читачу у реальному земному житті.

Наведемо опис магнітосфери Юпітера, де автор поєднує метафори (**tendrils of magnetic force, explosion of radio waves, geysers of electrified plasma**) та порівняння (**wider than the planet Earth** та **as real ... as the clouds banding the planet**):

“The million-kilometer-long tendrils of magnetic force, the sudden explosion of radio waves, the geysers of electrified plasma wider than the planet Earth – they were as real and clearly visible to him as the clouds banding the planet in multi-hued glory” [7, с. 72].

Вважаємо, що СЛ, яку використано у складі стилістичних фігур, стимулює уяву читача до сприйняття фантастичних речей, підсвідомо порівнюючи їх з існуючими аналогами.

У наступному прикладі, описуючи флору і фауну Європи, супутника Юпітера, письменник порівнює її з землею:

“They were small only as compared with the inhuman scale of their surroundings; the very least would have covered a fair-sized city” [7, с. 73].

В основу цих метафоричних порівнянь покладено логічні операції виокремлення найсуттєвішої ознаки описуваного через пошук іншого, для якого ця ознака є виразнішою, а також через зіставлення з ним та опис. У прикладі, наведеному нижче, автор описує живих істот, які населяють супутник Юпітера, порівнюючи їх з землею рибою:

“Some were the European analogues of fish – streamlined torpedoes, propelled by vertical tails, steered by fins along their bodies” [7, с. 64].

Тут можемо спостерігати логічний тип порівняння, що більш притаманне науковому стилю. Під час використання такого порівняння до предмета, що описують, додають нову інформацію (**streamlined torpedoes, propelled by vertical tails, steered by fins along their bodies**). Як зазначає Л. І. Мацько, у логічному порівнянні встановлюється ступінь схожості чи відмінності між предметами одного класу, беруть до уваги всі властивості, якості, ознаки предметів, що порівнюють, проте виокремлюють щось одне [5, с. 359]. Автор у своєму описі змішує знайоме, земне і незвичне, позаземне. У такий спосіб він імітує науковість і створює ілюзію достовірності розповіді.

Окрім логічних порівнянь письменники-фантасти використовують спеціальну лексику також у складі порівнянь образного типу:

“Even the hunters, who might have been expected to develop higher degrees of organization, were like the sharks in Earth's oceans – mindless automata” [7, с. 73].

Тут спостерігаємо вживання образного порівняння, поєднаного з метафорою (**like the sharks... – mindless automata**). Таке порівняння окреслює одну найвиразнішу ознаку, часом несподівану, і робить її головною. У наведеному прикладі такою ознакою є кровожерливі хижацькі якості земних акул.

У наступному прикладі описано транспортний засіб, який своїм виглядом нагадує інвалідний візок:

*"The vehicle in which he had travelled looked almost **identical to the wheelchairs** used by the luckier paraplegics of his own time"* [7, с.76].

Тут основою для порівняння слугує зовнішня ознака транспортного засобу (**identical to the wheelchairs**).

Важливим є той факт, що порівняння, у яких автор використовує власне терміни, базуються на глибоких знаннях особливостей предмета або явища, що позначає термін. У наступному прикладі автор описує біосферу Європи, супутника Юпітера, використовуючи логічне порівняння, до складу якого входить власне спеціальна лексика:

*"The sulphur-based biochemistry that powered the Europs was **not as efficient as the oxygen-driven one** that energized the vast majority of terrestrial animals"* [7, с. 66].

Автор порівнює атмосферу Землі з атмосферою Європи, головним компонентом якої є сірка, зазначаючи, що сірчана атмосфера не забезпечує енергією живих істот настільки ефективно, як киснева атмосфера Землі.

Epimem, як стилістична фігура, поєднує експресивність семантики з певною синтаксичною позицією. За нашими обчисленнями епітет у науково-фантастичному тексті становить 19 % (53 одиниці) серед інших фігур. Епітет, який зазвичай представлено означенням чи обставинами метафоричного, метонімічного чи експресивно-емоційного типу, передає суб'єктивне відношення автора. Як відомо, це є художнє, образне означення, що підкреслює характерну рису, що визначає якість явища, предмета, поняття чи дії. Наведемо приклади використання епітета з назвою планети та з електронним приладом:

*"It swept past the frozen outer planets, paused briefly above the deserts of **dying** Mars, and presently looked down on Earth"* [7, с. 45].

*"However, even the most **stupid** electro-optic computer would not fall into such a simple trap: the day had long since passed when mechanical morons would wear out their gears, grinding them to powder as they tried to divide by zero"* [7, с. 86].

Епітети **dying** у першому реченні та **stupid** у другому є емотивними епітетами з елементами персоніфікації, оскільки ці прикметники зазвичай характеризують стан живої істоти. Водночас, зазначимо, що читач може сприймати такі епітети як звичні, тому що вони є лексикалізованими.

У наступному прикладі використання епітету сприяє виникненню гумористичного забарвлення:

*"At the same time, he raised up the table lamp and brought it crashing down onto that **magnificent** cranium that housed Leovinus's **magnificent** brain"* [7, с. 40].

Емотивний епітет **magnificent** використаний з власне термінами **cranium** та **brain** для опису персонажа, якого у творі представлено як геніального винахідника.

Вважаємо, що у такий спосіб описуючи картини вигаданого світу, автор також намагається передати власне чуттєве сприймання цього світу.

У результаті аналізу виявлено, що співвідношення власне спеціальної і квазіспеціальної лексики у складі стилістичних фігур, котрі трапляються у науково-фантастичному тексті, є нерівномірним. Зокрема, визначено, що загальна кількість стилістичних фігур у досліджених нами творах становить 278. І тільки до складу 36-ти фігур входять одиниці квазіспеціальної лексики. Таке нерівномірне співвідношення, на нашу думку, впливає з того, що автори створюють фантастичні образи, спираючись передусім на образи, відомі читачу. Адже, використовуючи звичайні для земного світу образи предметів, які є близькими читачу, автори можуть викликати певні почуття та емоції у читача.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, одиницям СЛ властиво набувати емоційно-експресивних відтінків, коли вони потрапляють у мову наукової фантастики. Як засіб виразності, одиниці СЛ слугують елементами різних

стилістичних фігур: метафор, персоніфікацій, порівнянь, епітетів. Окрім того, в результаті дослідження з'ясовано, що здебільшого (87 %) до складу стилістичних фігур у науково-фантастичних творах входить власне спеціальна лексика.

У перспективі дослідження: аналіз лексичних одиниць, які втратили статус квазіспеціальної лексики; дослідження проблем, які стосуються процесів та шляхів входження квазітермінів до загальнолітературної мови; особливості мови і стилю окремих авторів-фантастів, вплив етнокультурних чинників на мовне оформлення науково-фантастичного тексту.

Література

1. Калінюк О. О. Композиційно-мовленнева форма "опис" у науково-фантастичному тексті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / О. О. Калінюк. – Одеса, 1999. – 16 с.
2. Катиш Т. В. Особливості функціонування термінологічної лексики в мові української фантастики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Т. В. Катиш. – Дніпропетровськ, 2005. – 20 с.
3. Ковалик Ю. "Фантастическая реальность": опыт лингвистического подхода / Ю. Ковалик // Всесоюзная научная конференция-семинар, посвящ. Творчеству И. А. Ефремова и проблемам научной фантастики : тезисы докладов и сообщений. – Николаев, 1988. – С. 121–123.
4. Кузнецова Л. А. Язык и стиль научно-фантастических романов Г. Д. Уэллса : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Лилия Андреевна Кузнецова. – Львов, 1967. – 343 с.
5. Лисенко А. А. Сербська та хорватська науково-фантастична лексика [Електронний ресурс] / Алла Андріївна Лисенко. – Режим доступу : <http://www.rastko.rs/rastko.ukr/umetnost/lisenko2002/lisenko-01.html>
6. Мацько Л. І. Стилістика української мови: підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько – К. : Вища школа, 2005. – 462 с.
7. Тесленко Т. Н. Жанровая специфика перевода научной фантастики : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10. 02. 20 "Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание" / Т. Н. Тесленко. – Одесса, 1989. – 16 с.
8. Clarke A. 3001: The Final Odyssey / A. Clarke. – London : Ballantine Books, 1997. – 237 p.
9. Jones T. Starship Titanic / Terry Jones. – New York : Ballantine Books, 1998. – 246 p.

УДК: 811.112.2'373.612.2:82-34

МОВНІ ЗАСОБИ СТВОРЕННЯ ЛАПІДАРНОСТІ В ТЕКСТІ СТИСЛОГО НІМЕЦЬКОГО ОПОВІДАННЯ

Волошук В. І.

Створити і передати максимальну кількість інформації, смислового навантаження, зберігши при цьому мінімалістичність, стислість і лаконічність форми вираження – основна мета автора стислого оповідання. Цьому сприяють структурні та мовні засоби лапідарності. На лексичному рівні стислість створюється за рахунок складних слів, метафор, метонімії та окказіоналізмів. На синтаксичному рівні лапідарності сприяють еліпси, інверсія, зевгма тощо.

Ключові слова: стисле оповідання, лапідарність, компресія, скорочення, імплікація.

Создать и передать максимальное количество информации, смысловой нагрузки, сохранив при этом минималистичность, сжатость и лаконизм формы выражения – основная цель автора концентрированного рассказа. Этому способствуют структурные и языковые средства лапидарности. На лексическом уровне сжатость создается за счет составных слов, метафор, метонимий и окказионализмов. На синтаксическом уровне лапидарности способствуют эллипсы, инверсия, зевгма и т.д.

Ключевые слова: концентрированный рассказ, лапидарность, компрессия, сокращение, импликация.

To create and transmit the maximum amount of information, semantic load, while maintaining minimalism, brevity and conciseness of expression forms is the main purpose of the short-short story's author. This is facilitated by the structural and language features of laconism. On the lexical level, compactness is created by compound words, metaphors, metonymy and occasional words. On the syntactical level, laconism is contributed by ellipses, inversion, zeugma etc.

Key words: short-short story, laconism, compression, abridgement, implication.

Останнім часом багато дослідників (Л. М. Тимошук, В. Вайраух, Е. Анггесер, Е. Скотт, В. Хеллерер, З. Л. Петрусак, Т. Н. Лапчинська) приділяють увагу вивченню малих епічних форм. Одним з відносно нових жанрів в німецькій літературі є стисле оповідання (Kürzestgeschichte). До головних ознак стислого оповідання відносять: малу форму, мозаїчність подій, синхронність дій, відкритий початок та кінцівку, повсякденність. Проте всі вони екстралінгвістичні. В цій же статті будуть досліджені самі лінгвальні чинники створення малої форми. В стислих оповіданнях читач зустрічає натяки на те, що невисловлено, і на те, що слід читати поміж рядків. Стисла форма вимагає від письменника найвищої концентрації, вміння в декількох словах показати цілий світ. Створити і передати максимальну кількість інформації, смислового навантаження, зберігши при цьому мінімалістичність, стислість і лаконічність форми вираження – основна мета автора стислого оповідання. Тобто саме лапідарність є головною рисою цього малого жанру. Але в цій роботі мова йде саме мовні (лексико-синтаксичні) засоби створення лапідарності.

Лапідарність (лат. lapidarius – каменотес, lapis – камінь) – виняткова стислість і чіткість у висловлюванні думок, виразність складу або стилю, економне використання художніх засобів. В буквальному розумінні лапідарний означає “висічений на камені”, оскільки всі вищевказані ознаки були властиві написам на давньоримських кам'яних пам'ятниках [5]. Синонімом слова “лапідарний” можна вважати прикметник “лаконічний”.

Отже, лапідарність – це зручний термін для позначення ряду змістових характеристик такого короткого, стислого типу тексту як текст “Kürzestgeschichte”. Тут під лапідарністю ми розуміємо обмеженість, як кількості

сюжетних ліній, так і числа персонажів в тексті. У текстах найчастіше існує лише одна, основна, сюжетна лінія, вони не ускладнені жодними побічними, додатковими сюжетними лініями або персонажами. Проте лапідарність тексту зовсім не є ознакою того, що текст поверхневий, неглибокий, а його сюжет збіднений і неопрацьований. Навпаки, концентрація уваги лише на одній сюжетній лінії та на малій кількості персонажів сприяє точнішому і конкретнішому вираженню основної ідеї автора. Тексту властива релевантність усієї інформації – вона згорнута, компресована, надлишкова інформація по суті відсутня. Але за рахунок цього збільшується обсяг підтекстової інформації, особлива роль надається імплікації [3, с. 49].

На семантичному рівні одним з типових випадків реалізації лапідарності є об'єднання двох (зазвичай службових) слів у одне, наприклад:

“Ich habe auf Spiel gesetzt, was nicht mehr hielt, weil's unter ihm modert” (Я ризикнув життям, яке вже не мало значення, оскільки воно лише тліло) [6, с. 98]. **“Jetzt ist die Zeit fürs Tageslicht gekommen”** (Зараз настає час для денного світла) [6, с. 99].

У даних випадках відбувається об'єднання прийменників та артиклів (**auf das – aufs, für das – fürs**). Такий спосіб створення більш стислого виразу зазвичай використовувався у розмовному стилі. Але сьогодні цей прийом автори часто застосовують під час написання художніх творів.

“Tritt nicht drauf!” (Не наступай на нього!) [6, с. 58]; **“Im Büro geht wohl alles drunter und drüber”** (У цьому закладі мабуть завжди безлад) [6, с. 74]. Тут скорочення складних службових частин мови (**drauf – darauf, drunter – darunter, drüber – darüber**) як прийом створення лапідарності тісно пов'язаний з вживанням розмовної лексики, адже такі скорочення активно вживають мовці для створення стислого та лаконічного висловлювання та прискорення процесу мовлення. Крім того, використання скорочень у поєднанні з колокваціальними виразами має на меті привернути увагу читача до певного факту, події або явища. Таким чином, емфатична функція на семантичному рівні поєднується із створенням лапідарності висловлювання, що і є головною метою автора стислого оповідання.

Оказіоналізми як авторські новоутворення виконують в стислому оповіданні не тільки функцію акцентування уваги на певному понятті, події, предметі, особливості. Вони є одним із засобів створення лапідарності тексту оповідання. Таким новоутворенням притаманна стислість форми, а також повнота змісту повної фрази, що мав на увазі автор. Наприклад, у стислих німецьких оповіданнях можна зустріти такі okazіоналізми: **die Liebedurftige** (люди, які потребують любові), **die Schneehütten** (хатинки зі снігу).

Продуктивним мовним засобом створення лапідарності в сучасних німецьких стислих оповіданнях також є вживання займенників, що зазвичай складаються з меншої кількості морфем, ніж німецькі (зокрема складні та складені) іменники, наприклад:

“Einen gab es unter ihnen, der wußte nicht das gleiche wie sie, und sie nannten ihn dumm” (Серед них був один, який не знав те ж саме, що й вони, і вони назвали його дурнем) [6, с. 19].

Тобто автори не акцентують увагу на конкретних особах, таким чином переносючи погляди чи події з життя однієї людини на всіх, надаючи їм рангу загальності. Отже, стисле оповідання виконує свою основну функцію: у тексті на пересічному прикладі відображено узагальнену картину світу.

“Sie ist mager. Sie schreiben sich Briefe, daß sie sich lieben. Sie ändert manchmal ihre Frisur” (Вона худа. Вони пишуть одне одному листи про те, що вони один одного кохають. Вона іноді змінює зачіску) [6, с. 40].

У даному випадку вживання займенників – це не тільки продуктивний прийом створення лапідарності. Автор таким чином акцентує увагу на протиставленні однієї групи людей іншій: **sie** (вона) – **sie** (вони як пара). Таке незвичайне використання займенників у реченнях сприяє поєднанню двох головних ознак стислого оповідання: лапідарного вираження думок та обов'язкової наявності інакомовності, підтексту, глибини змісту.

Створенню лапідарності в стислому оповіданні також може сприяти застосування певних видів тропів, наприклад, метафори та метонімії. У номінації тропів та образів закладений своєрідний тип компресії [13, с. 220]. До образності звертаються не лише з експресивною метою, але й чисто з прагматичних міркувань, тому, що це за певних умов є рішенням, котре забезпечує зрозумілість та точність. Як наслідок досягається чіткість, стислість та лапідарність форми.

“Je mehr Schlachten gewonnen wurden, desto knapper wurde Schlachtvieh” (Чим більше боїв було виграно, тим менше ставало людських ресурсів (худоби на забій)) [6, с. 22].

У цьому реченні автор використовує слово **das Schlachtvieh**, що дослівно можна розуміти як “худоба на забій”. Таким чином письменник наголошує, що людське життя під час війни майже нічого не варте.

“Für mich war er eine Null, als er sich scheiden ließ” (Для мене він став просто нікчемою, коли пішов на розлучення) [6, с. 49].

У даному випадку метафора **eine Null** – це засіб компресування компаративної семантики. Автор очевидно мав на увазі порівняння **“Für mich war er, wie eine Null”** (він для мене був, як нуль), тобто присутність чи відсутність чоловіка у житті героїні вже нічого не змінювала. Він для неї був пустим місцем, нікчемою. У цьому реченні використане приховане порівняння живої істоти та неістоти на основі аналогії.

Лапідарності сприяють також різні види метонімії:

а) перенесення назви з імені власного на що-небудь, пов'язане з ним:

Am nächsten Morgen im Radio Mendelssohn wie Schumann gespielt von einem Pianisten, der zum Schluß nicht genannt wird (Наступного ранку по радіо грав Мендельсона, як Шумана, піаніст, якого в кінці не представили) [6, с. 63]. У цьому реченні **Mendelssohn, Schumann** – це не композитори Мендельсон та Шуман, а їхні музичні твори.

б) перенесення назви з місцевості чи приміщення на тих, хто знаходяться в ньому:

“Verließen schweigend die tote Stadt, zogen das Netz ein, lagerten” (Залишили мовчки мертве місто, забрали сітку, стали табором) [6, с. 34]. У даному прикладі **die tote Stadt** – не саме місто, а його жителі.

в) перенесення назви з частини на ціле:

“Daheim bin ich, wenn meine Füße die Anzahl der Treppenstufen von selbst kennen” (Я вдома, коли мої ноги самі знають кількість сходів) [6, с. 79]. Тут **meine Füße** позначають не тільки ноги, а саму людину.

г) перенесення назви з цілого на частину:

“Sie bestellt einen Kaffee” (Вона замовляє чашку кави) [6, с. 39]. У цьому прикладі **einen Kaffee** – це чашка кави, а не кава, як продукт.

Ці та інші приклади дозволяють зробити висновок, що метонімія є інформативним, економним та експресивним засобом непрямой характеристики явища шляхом виділення одного з постійних, змінних або випадкових ознак цього явища, що здаються на даний момент істотними.

Але чи не найголовнішим засобом створення текстової лапідарності є семантична полісемія. Майже кожне слово тут стає багатозначним. Саме багатозначність мовних одиниць є одним з головних засобів створення лапідарності, як кількісної та якісної ознаки тексту стислому оповідання.

Наприклад, стисле оповідання Арнфріда Астеля “Lektion” (“Урок”) складається з двох коротких речень: **“Ich hatte schlechte Lehrer. Das war eine gute Schule”**. – В мене були погані вчителі. Це була хороша школа [6, с. 54].

В даному випадку, слово “школа”, як і в українській мові має інше значення – “досвід”. І саме це має на увазі адресант, коли говорить про поганих вчителів.

Герой стислому оповідання “Морозиво” Хельги М. Новак – зовсім юний парубок, що недостойно, некоректно та неввічливо поводить себе із зовсім незнайомою дорослою людиною. Саме слово **“das Eis”** є ключовим словом в оповіданні, оскільки воно має не тільки пряме значення **“морозиво, лід”**, а й переносне – **“холод, холодність”**. Такі приклади полісемантизації можна зустріти в кожному стислому оповіданні.

Синтаксичні засоби відіграють не менш значну роль у створенні лапідарного тексту. Одним з таких засобів є конструкція з відсутністю логічно необхідних синтаксичних елементів - зевгма. Такі речення відображають авторську позицію, мають комунікативно-прагматичну спрямованість та викликають функціональний збій ритму. Зевгма, за думкою Ю. О. Сергєєвої, є одним з найефективніших способів досягнення найвищого ступеня стислості висловлювання [4, с. 94].

“Braungebrannt und mit einer geschmuggelten Flasche Chartreuse kehrt der Sohn aus Spanien zurück” (*Загорілий та з контрабандною пляшкою Шарпрез син повертався з Іспанії*) [6, с. 32].

Явна логічна несумісність слів, приналежність їх до двох різних семантичних полів говорять про синтаксичне об'єднання несумісних елементів. Так, наприклад, у даному реченні нетиповим є вживання двох неоднорідних членів речення (**braungebrannt und mit einer geschmuggelten Flasche** – *загорілий та з контрабандною пляшкою*) із сполучником **und**, що не відповідає нормам німецької мови, оскільки ці члени речення відповідають на різні питання та виконують різні функції в реченні.

Ще одним мовним засобом створення лапідарності в сучасному німецькому стислому оповіданні виступає прийом парцеляції – конструкція, що виникає в результаті розчленовування тексту з метою додання вислову виразності [4, с. 118]. Парцельовані речення передають авторську інтенцію, модальність, оцінку, не допускаючи жодної варіативності, жорстко скеровуючи читача, наприклад:

“Am Mittwoch. Jeder wusste wie viele Stufen hinauf. Den Druck auf den Knopf. Die Zweite Tür links” (*У середу. Всі знали, на якому поверсі. Натиснути на дзвінок. Другі двері ліворуч*) [6, с. 18].

У даному випадку парцеляція виконує функцію уточнення і акцентує увагу читача на деталі. Але автор свідомо розділяє одне складне повне речення на чотири неповних саме для того, щоб привернути увагу до часу, місця, учасників та самої події.

Парцеляція часто вступає в конвергенцію з іншими прийомами, впливаючи на їхню лаконічність та підсилюючи експресивність. У текстах сучасних німецьких стиліх оповідань часто зустрічається взаємодія парцеляції з анафорою, наприклад: **“Steht immer noch herum, der Liebebedürftige. Steht uns im Wege. Bleibt auf unserer Strecke. Ist mit Geld und guten Worten nicht wegzukriegen”** (*Стоїть на одному місці тільки той, кому потрібне кохання. Стоїть у нас на шляху. Залишається на нашій території. Його не позбутися за допомогою грошей чи хороших слів*) [6, с. 69].

Отже, за допомогою парцеляції досягається економія мовних засобів. Вона створює ефект роздробленості внутрішньої мови, думок та емоцій персонажа. Парцеляція також використовується для посилення ритміки прозового тексту стислого оповідання..

До випадків відсутності логічно передбачених синтаксичних елементів також відноситься еліпс. Еліптичними вважаються речення, в яких відсутній один або два головні члени речення.

Основними видом еліптичних речень у стислих оповіданнях є речення, в яких відсутній підмет: **“Befohlen war, etwa noch lebende Besatzung, ob verwundet oder nicht, zu erschießen”** (*Було наказано розстріляти всіх солдатів екіпажу, які вижили, поранених чи ні*) [6, с. 22]. **“Stehen herum, starren uns an”** (*Оточують, пильно роздивляються нас*) [6, с. 69].

Для побудови німецького речення обов'язковою умовою є наявність двох головних членів речення (підмета і присудка). Ця особливість німецької граматики значною мірою впливає на емфатичну функцію еліптичних речень у німецькому стислому оповіданні. Так, читач одразу звертає увагу на речення **“Befohlen war...”**, оскільки правильним є варіант **“Es war befohlen...”**, де **es** – підмет, **befohlen war** – присудок.

Менш розповсюджені речення, в яких відсутній присудок: **“Es war aber Sonntag und das Geld in der Kirche”** (*Але була неділя, і гроші були у церкві*) [6, с. 18]. **“Hübsche Knie. Hübsche Ohren. Was noch? Vielleicht ganz hübsches Oberteil”** (*Гарні коліна. Гарні вуха. Що ще? Мабуть гарний весь тулуб*) [6, с. 58]. За своєю комунікативною функцією такі еліптичні речення є простою

констатацією факту. Для автора представляється важливим сам предмет або явище, його існування.

Ще одним синтаксичним засобом створення лапідарності є інверсія – порушення звичайного порядку членів речення, в результаті якого певний елемент виявляється виділеним і отримує спеціальні конотації емоційності або експресивності [1, с. 219]. Саме додавання конотаційного значення як окремій лексичній одиниці, так і всьому реченню в цілому сприяє створенню більш стислого та лаконічного вислову.

“*Standen am Mittag sich gegenüber: zwei Armeen, Maus neben Maus*”
(*Стояли опівдні один напроти одного: дві армії, миша біля миші*) [6, с. 34].

У наведеному прикладі стилістична (емфатична) інверсія має на меті виділення певної частини речення, яка є найбільш значимою з позиції автора, а саме підмет ***zwei Armeen*** (*дві армії*). При цьому найважливіша частина речення стає його інформативним центром і реалізується зміною порядку слів і перестановкою взаємопов'язаних членів речення.

Підсумовуючи, можна виділити наступне. Сьогодні зростає інтерес дослідників до малих епічних форм, що здатні блискавично реагувати на суспільні зміни. Одним за найменших зразків малої форми в Німеччині є “*Kürzestgeschichte*” – стисле оповідання. Лапідарна форма вимагає від автора стислого оповідання найвищої концентрації, уміння в декількох словах показати цілий світ. Цей ефект досягається за рахунок мовних одиниць на всіх рівнях. Не семантичному рівні це – авторські оказіоналізми, вживання займенників замість іменників, такі тропи, як метафора (як засіб компресування компаративної семантики) та метонімія (інформативний, економний та експресивний засіб непрямої характеристики явища шляхом виділення одного з постійних, змінних або випадкових ознак цього явища). Лапідарності сприяє перш за все полісемія, що реалізується за одночасного вживання різних семем однієї лексеми. На синтаксичному рівні лапідарність досягається через використання автором зевгм, парцельованих речень, емфатичної інверсії, еліптичних конструкцій, в яких відсутній один або два головних члени. Лаконізм стислих оповідань апелює безпосередньо до уяви адресатата і надає багато інформації імпліцитно.

Література

1. Арнольд И. В. Стилистика. Современный английский язык / И. В. Арнольд. – М.: Флинта, 2002. – 384 с
2. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М.: Наука, 1981. – 139 с.
3. Полуянова Л. Н. Лингвостилистические особенности текста басни (на материале англоязычной литературной басни) : дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Полуянова Людмила Николаевна. – М., 2001. – 167 с.
4. Сергеева Ю. А. Ритм в структуре современного короткого рассказа : дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Сергеева Юлия Александровна. – М., 2008. – 187 с.
5. Современная энциклопедия. [Электронный ресурс]. – 2000. – Режим доступа:
<http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc1p/26142>
6. Reclam P. Texte und Materialien für den Unterricht. Kürzestgeschichten / P. Reclam. – Stuttgart: Reclams Universal-Bibliothek, 2010. – 136 S.

УДК 811.11'42

СЕМАНТИЧНИЙ ПРОСТІР І СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ**Головащенко Ю. С.**

У статті висвітлено структурний і смисловий аспекти семантичного простору художнього тексту. Особлива увага приділяється смисловій домінанті семантичного простору в світлі діалогу між автором і читачем. Семантичний простір художнього тексту розглянуто в синонімічності з мовною картиною світу як відображенням мовної особистості автора.

Ключові слова: семантичний простір, художній текст, семантична структура, мовна картина світу, смисл.

В статье представлены структурный и смысловый аспекты семантического пространства художественного текста. Особое внимание обращено на смысловую доминанте семантического пространства в свете диалога между автором и читателем. Семантическое пространство художественного текста рассмотрено в синонимичности с языковой картиной мира как отображением языковой личности автора.

Ключевые слова: семантическое пространство, художественный текст, семантическая структура, языковая картина мира, смысл.

Structural and meaningful aspects of semantic space of fiction are highlighted in the article. Particular attention is paid to the dominance of sense in the semantic space in the light of the dialogue between the author and reader. Semantic space is regarded synonymic to linguistic world picture as the reflection of language personality of the author.

Key words: semantic space, fiction, semantic structure, linguistic world picture, semantic structure, sense.

Постановка проблеми. За останні десятиліття категорія тексту в лінгвістиці зазнала суттєвих епістемологічних видозмін. Із становленням галузі лінгвістики тексту в 1970-х роках і поступовим відступом від синтактикоцентричного підходу у вивченні тексту останній розглядається у прямій кореляції з дискурсом у стилістичному (R. Jakobson, R. Carter, P. Simpson) [12], культурному (C. Poynton, A. Lee, T. Threadgold) [17] і контекстуальному (B. Malinowski, J. R. Firth, M. A. K. Halliday, T. Van Dijk) вимірі [15, 18]. Ще один вектор дослідження становить часткова інтеграція літературознавчих принципів у студіях тексту щодо втілення в ньому авторської свідомості як глибоко персоналізованого багажу знань та уявлень про світ (D Lodge) [15]. У перспективі цей напрямок дозволяє розглядати текст як індивідуальну лексико-семантичну модель, синтезуючи власне лінгвістичні, дискурсивні і літературно-жанрові елементи авторського стилю.

Сучасна західна наукова думка концентрує увагу на функціонуванні мови у соціальному середовищі. Із цією тезою пов'язана пріоритетність двох напрямків дослідження, серцевину яких становить аналіз мовного матеріалу тексту, – дискурс-аналізу і системно-функціональної граматики.

В теорії дискурс-аналізу (Discourse Analysis), представниками якої є Т. ван Дейк [18], Г.Відовсон [20], Р.Водак, Н.Феркло [14], текст витлумачується як мовно-семіотичний результат динамічного розгортання дискурсу в широкому соціальному контексті комунікативної ситуації. Особливе місце в дискурсних студіях займає контекст як екстралінгвістичне середовище, що обумовлює функціональний профіль мови і об'єктивується релевантним набором мовних засобів, які сприяють локальній когезії в межах дискурсу і глобальній когерентності дискурсу в межах тексту.

У системно-функціональній лінгвістиці (Systemic-Functional Linguistics / SFL) М. А. К. Халлідея функціональна дієвість мови є детермінуюча щодо мовного

значення, яке в сукупності репрезентується семантичною сіткою (semantic network) і відбирається з огляду на значеннєвий потенціал (meaning potential) [15, с. 323]. З опертям на останній М. А. К. Халлідей виокремлює три метафункції значення: значущу, міжособистісну і текстову (ideational, interpersonal, textual) [15, с. 312-316]. Згодом із появою гіпотези залучення метафункцій до контексту (context metafunction hook-up hypothesis / CMNH) Р. Хасан запропонувала контекстуальну параметризацію трьох метафункцій у кореляції оточення (field) – значуща функція, смисл (tenor) – міжособистісна функція і форма (mode) – мовна функція [13, с. 40].

Отож, актуальність досліджень тексту з позицій відображення в ньому дискурсу та контексту ситуації у вимірі особливого мовного регістру (передусім лексико-граматичного і семантичного рівнів мови), а також тексту як семіотичного простору функціонування мовних одиниць з наголосом на їх семантичну маніфестацію становить основу нашої розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Художній текст виявляє функціонально-естетичний потенціал впливу на читача завдяки концептуальній глибинності своєї ідеї та слугує певною мірою інформаційним повідомленням – ланкою процесу комунікації між адресантом (автором) та адресатом (читачем). Цим, власне, й пояснюється актуальність лінгвістичних досліджень у перехресному вивченні семантичних (Л. Бабенко і Ю. Каразін) і комунікативно-прагматичних (Т. Радзівська, О. Селіванова) параметрів структурної організації художнього тексту (ХТ) з урахуванням широкого культурного контексту (Ю. Лотман). У процесі літературно-художньої комунікації ХТ також слугує майданчиком для комунікативної взаємодії між автором і читачем (І. Бехта). Процес інтерпретації читачем складного діалогу внутрішніх смислів слова (М. Бахтін) сприяє відродженню первинного авторського смислу як результату когнітивної кооперації автора і читача у моделі індивідуально-авторської картини світу (І. Щирова) або семантичного простору ХТ, структурованого за авторським задумом.

Мета статті – розглянути семантичний простір ХТ у світлі його змістово-смислової структури і суміжності з поняттям картини світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із перших, хто запропонував нову концепцію тексту, не знехтувавши тезисом семіотичної квінтесенції і врахувавши його функціональну триєдність, був Ю. Лотман. Виокремивши три функції тексту – інформаційну (передача повідомлення), творчу (породження смислів) і функцію пам'яті (конденсатор попередніх контекстів) [8, с. 158-162], Ю. Лотман помістив текст у площину семіотичного простору культури – семіосфери [7, с. 250]. Семіосфера витлумачується як абстрактний простір існування культури, в якому вона перебуває в стані безперервного розвитку та завдяки мові як функціональній реалізації семіосфери накладає імперативи семіозису [7, с. 251].

У процесі сприйняття як семіотично закодованого повідомлення текст найповніше виявляє свій прагматичний потенціал і генеративні можливості, які, на нашу думку, пов'язані секвентивно. Прагматичний потенціал тексту розкривається у взаємодії з читачем. В результаті втручання читацького семіозису в семіотичний простір тексту, створений за моделлю семіозису авторського, відбувається структурно-смислова трансформація тексту читача, в якій мова інкорпорується як свідомий засіб смислової маніпуляції [6, с. 152-153]. Отож, в семіотичному просторі культури текст є генератором нових смислів, які в процесі читацького переосмислення циркулюють, осідають та вибудовують нову смислову ієрархію текстового повідомлення в свідомості читача як суб'єкта семіотичної творчості.

Найбільша цінність ХТ полягає у неповторній взаємодії смислових частинок, які в ході читання ХТ нарощуються у смисловий згусток – ядро еманации текстової ідеї. Ідея ХТ несе особливий естетичний і світоглядно-ціннісний відбитки авторського задуму та створює особливе і визначене межами тексту смислове поле, поза яким вона розпорошується і втрачає сенс свого буття. У світлі формального вираження ХТ як певної скінченної послідовності мовних знаків важливим є поняття семантичного простору ХТ, сконструйованого на вищому рівні абстракції як ментального простору осмислення тексту, що постійно

провокує боротьбу між авторськими і читацькими смислами і зазнає модифікацій в результаті нетривалої перемоги одного із них.

В А. Новікова знаходимо членування семантичного простору тексту на віртуальний як лінійний відбір автором мовних одиниць для імплементації своєї інтенції та актуальний як результат сприйняття й інтерпретації тексту як цілісної одиниці простору [2, с. 51]. У такому ракурсі можна виділити два етапи ментальної побудови семантичного простору ХТ – авторська конструкція і читацька реконструкція, в яких наявність зворотного зв'язку з боку читача свідчить про успішність авторського задуму.

В Л. Бабенко і Ю. Каразіна семантичний простір ХТ конституюється текстовими універсалиями “людина”, “час” і “простір” [2, с. 53]. Зрозуміло, що “людина” в ХТ репрезентована антропоцентрами автора і персонажів, а “час” і “простір”, або суміжний термін “хронотоп” за М.Бахтіним, обмежує середовище їхнього існування. Зрештою, “людина” не може існувати поза “часом” і “простором” – навпаки, вона ідентифікується в них. Крім цього, часопростір ХТ слугує фоном для характерологічного розвитку персонажів, емпатизації їх психоемоційного стану, зображення подієвого аспекту розгортання ХТ, створення специфічної текстової тональності.

Л. Бабенко і Ю. Каразін кваліфікують семантичний простір як ієрархічно-структурну єдність, в якій вербальний простір охоплює віртуальний простір і виражає експліцитний зміст, що міститься в денотативній структурі зі складовими “людина”, “простір”, “час”, а також емотивно-аксіологічною складовою одиницею. На противагу ньому, ментальний простір займає найвищу позицію ієрархії щодо актуального простору, що виражає смисл імпліцитно-експліцитної природи, зафіксований у концептуальній й емотивній структурах (остання з емотивно-аксіологічною складовою) [2, с. 54]. Отож, семантичний простір ХТ розглядається у світлі своєї структури, до якої входять два структурних елементи – денотативний і концептуальний [2, с. 55; 5, с. 66, 68].

Денотативна структура ХТ має на меті висвітлення проблеми категоризації і дискретизації світу на основі аналізу зображеної в ХТ дійсності [2, с. 85]. Процес категоризації є супутнім із дискретизацією. Одні категорії, немов частинки “броунівського руху”, утворюють конгломерати з іншими задля синкретичної експлікації явищ реальної дійсності, та водночас такі об'єднання є нетривкими, вони швидко розпадаються у зв'язку зі статусом категорії як окремої формально-змістовної сфери знання.

Система суб'єктивно-авторських категорій слугує фундаментальним законом світобудови художньої дійсності, зображеної в ХТ. Текстовий світ, імітуючи реальний, розгортається передусім синтагматично у вигляді текстових ситуацій – подій текстової реальності, що створюють загальний фон і сюжетно-композиційний каркас ХТ, і парадигматично як сітка ситуацій, у центрі якої перебуває глобальна ситуація, що відображає тематичне спрямування ХТ і від якої відгалужуються макро- і мікроситуації як опорні у висвітленні теми ХТ.

Як вважає М. Алефіренко, денотатом тексту є позначувана ним ситуація в сукупності предметів та взаємозв'язків між ними; тобто “уявлення про те, що даним текстом позначається” (тут і далі переклад з російської наш – Ю.Г.) є нічим іншим, аніж денотатом тексту [1, с. 303]. Проте слід зауважити, що план змісту ХТ передбачає логічний результат операції осмислення цього змісту, “викопування” інформації з надр текстових ситуацій та мозаїчне складання з них глобальної ситуації. Тому особливої ваги набуває концепція когнітивного моделювання ситуацій Т. ван Дейка (1989). В її основі лежить гіпотеза про когнітивний корелят ситуації дійсності в свідомості людини, що також містить суб'єктивні знання про цю ситуацію – пропозицію [2, с. 87-88; 5, с. 66; 19, с. 10].

Проекція зазначеної концепції на площину ХТ дозволяє з'ясувати план його змісту з опорою на глибинний і поверхневий рівні. Глибинний рівень складають глобальна ситуація, імплікована в макроситуаціях і мікроситуаціях згідно з їх тематично-контрибутивною значущістю. Відтак, поверхневий рівень ХТ утворює семантично-пропозитивна макроструктура на основі об'єднання текстових макропропозицій, що репрезентують авторські знання про макроситуації [5, с. 89]. Макропропозиції поєднані одна з одною за допомогою макроконекторів –

лексичних або синтаксичних маркерів, що сигналізують їх межі та сприяють зв'язності макроструктурі [5, с. 67]. Пропозиції, закладені в мікроситуаціях, у локальному масштабі слугують засобом актуалізації окремих елементів тематичного полотна ХТ і в потенції є найменшими тематичними блоками, на яких тримаються макропропозиції ХТ та цілісна семантична макроструктура.

Концептуальна структура як другий елемент семантичного простору ХТ характеризується смисловим навантаженням, якому також притаманна структурно-ієрархічна організація. Концептуальна структура ХТ є полем взаємодії авторських смислів, які в динамічному аспекті вирують у мовному середовищі семантичного простору ХТ, а в статичному – утримують структурно-семантичну цілісність ХТ міцним кільцем смислової напруги.

У лабіринті концептуальної структури ХТ смисл заचाївся як палітра авторських конотацій, аксіологічних відтінків і модальних значень, що об'єктивуються у формі концептів – одиниць концептуальної системи людини, ментально абстрагованих інформаційних ресурсів пам'яті і свідомості, етнокультурно маркованих знань, якими оперує людина в процесі мовомислення.

Значимість концепту в концептуальній структурі ХТ розкривається у вимірі його внутрішньої тришарової структури: понятійного субстрату, перцептивно-образного адстрату і ціннісного епістрату [8, с. 57]. На відміну від категорії, що лежить в основі денотативної структури ХТ і містить в собі референційні знання та уявлення про реальний світ, концепт репрезентує суб'єктивні знання, які, немов тонкий пучок світла, були заломлені крізь емоційну, валоративну й аксіологічну грані призми людської свідомості і реорганізувалися як нові структури знання (інгерентна внутрішня будова концепту) з унікальним смисловим наповненням.

Синонімічним до семантичного простору вважаємо поняття картини світу як вторинного ментального відображення реального світу. В основу картини світу були покладені погляди про людину як суб'єкта мисленневих процесів. Тому цілком зрозуміло, що І. Щирова визначає КС як "атрибут мислення" і відзначає, що "мислення (...) відображає дійсність, а мова виражає мислення" [11, с. 157]. Науковець слушно цитує Г. Колшанського, що взаємозв'язок мови і мислення радше свідчить про мовомисленнєву картину світу [11, с. 157], оскільки в основі картини світу лежить когнітивна здатність людини до низки мисленневих операцій – сприйняття, обробки, запам'ятовування, уяви і вигадки.

Образ картини світу (КС) був уведений Л. Вітгенштейном і пізніше адаптований до мовної картини світу (МКС) як скомпресованого знання про світ в системі мовних номінацій Л. Вайсгербером. У МКС синтезуються універсальні, національні та індивідуальні елементи [11, с. 148-149]. Чималий багаж знань людини актуалізується в МКС мовними одиницями, що репрезентують складно організовану систему мовних понять [10, с. 17]. Отож, здобутий життєвий досвід постає у мовному вимірі як коренево розгалужена система мовних номінацій на позначення об'єктів і явищ навколишньої дійсності, що встановлює взаємозв'язки між когнітивними структурами, до яких ці об'єкти і явища відносяться, з урахуванням парадигматики культурно-історичного зрізу, в якому мовна свідомість поступово формувалася, розвивалася і малювала індивідуальну МКС.

За умови екстраполяції вищеподаних міркувань на площину ХТ вважаємо лексико-семантичний рівень найпродуктивнішим у текстовій реалізації ІМКС. Як семантичний простір ХТ, так і ІМКС несуть у собі відлуння авторської інтерпретації дійсності, в якій мова слугує інструментом відбору і комбінації лексико-семантичних одиниць у спільний смисловий каркас. Схожу думку знаходимо в І. Щирової: "Будь-який мовний елемент тексту – безпосереднім або непрямим чином, експліцитно чи імпліцитно – репрезентує авторську картину світу" [11, с. 161] та М. Бахтіна: "Мова для свідомості, що живе в ній, – це не абстрактна система нормативних форм, а конкретне уявлення про світ, сповнене протиріч. Всі слова пахнуть (...) певним твором, певною людиною, поколінням, віком, днем і часом. Кожне слово пахне контекстом і контекстами, в яких воно жило своїм соціально напруженим життям; всі слова і форми сповнені інтенціями" [3, с. 46].

Архітектоніка зображеного в ХТ світу повністю спроектована ІМКС: вона підтримується емоційно-смисловими колонами, оздоблена художньо-естетичною

образністю, довершена ідейно-тематичною верхівкою ХТ; вона зумовлена особливостями авторського мислення, вербалізованого мовними знаками, серед яких найбільший валоративний відблиск дістався таким лексичним одиницям, семантичний потенціал яких в масштабі цілого ХТ сприяв ієрархізації текстових смислів в абстрактний текстовий концепт.

Реконструкція семантичного простоту на основі мовного матеріалу ХТ і його лексико-семантичне моделювання можливі в результаті інтерпретації ХТ як змістово-сислової єдності. Автор як диригент мовного оркестру створює свій власний твір із втіленням в ньому суб'єктивної моделі світу. Проте смислово-генеративний заряд притаманний лише окремим мовним одиницям – ключовим словам, які освітлюють путь читача до виявлення ідейно-сислового ядра ХТ. У процесі інтерпретації читач спочатку прокладає собі шлях до розуміння ХТ, відшукуючи в ньому ключові слова, а пізніше намагається зібрати їх до купи в сузір'я, сяяння якого він ототожнюватиме зі смисловим мерехтінням ХТ. Така особливість інтерпретації трактується Ф.Шлейєрмахером у вияві діалогу між автором і читачем, в процесі якого останній часто вдається до сислової рекурсії з метою розтлумачення авторського смислу [9, с. 116].

Незважаючи на це, будь-яка читацька інтерпретація не буде позбавлена варіативності. Використовуючи мову як семіотичний код, ускладнений індивідуальними духовними, мовними і фоновими знаннями, кожен читач ХТ сприймає слова у діалогічній єдності авторських і власних смислів. Допоки внутрішній діалог слова триває в свідомості читача, він може проектувати на нього нові смислові пласти, реконструювати смислову ієрархію, оновлювати лексико-семантичний формат сислового прошарку. За М. Бахтіним, чуже слово, тобто слово автора, в ментальному сисловому полі читача стимулює діалогізацію виражає “його смислову незавершеність для нас, (...) невичерпність нашого діалогічного спілкування з ним” [3, с. 102]. Проте погоджуємося з І.Бехтою, що сислова варіативність і дискретність не є безкінечними, “бо сам текст задає певні обмеження” [4, с. 67]. Сислові флуктуації вирівнюються в ході прочитання й умовно відображають семантичний виднокіл ХТ, досягнути який читач зміг лише уподібнившись авторові, переживши з ним карколомні оберти сислового поступу.

Висновки і перспективи дослідження. Отже, семантичний простір ХТ та індивідуально-авторська мовна картина світу, представлена в ньому, – це поняття, тотожні за своїм змістом. На відміну від концептуальної, яка є продуктом безпосереднього емпіричного досвіду, мовна картина світу є лише елементом першої, оскільки обмежується даним їй мовним інструментарієм. Водночас конкретизація концептуальної картини світу неможлива без мовної: перша опосередковується мовою внаслідок трансформації чуттєвого досвіду і впливу мовного антропоцентризму.

В результаті нашарування суб'єктивних перцептивних, образних, аксіологічних конотацій утворюється індивідуальне мовне полотно, яке лягає в основу вираження авторського світосприйняття в ХТ. Сисловий ескіз семантичного простору ХТ вимальовується в координатах ключових слів. Лексико-семантичний потенціал цих мовних одиниць надає їм першочергову роль в побудові сислової ієрархії ХТ і дає змогу відтворити семантичний простір авторського тексту в моделі семантичного поля з ядрово-периферійною структурою, що й становить перспективу подальших розвідок.

Література

1. Алефиренко Н. Ф. Спорные проблемы семантики : Монография / Н.Ф. Алефиренко. – М. : Гнозис, 2005. – 326 с.
2. Бабенко Л. Г. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика : Учебник ; Практикум / Л. Г. Бабенко, Ю. В. Каразин. – М. : Флинта : Наука, 2004. – 496 с.
3. Бахтин М.М. Собрание сочинений : Т.3 : Теория романа (1930–1961 гг.) / М.М.Бахтин. – М. : Языки славянских культур, 2012. – 880 с.
4. Бехта І.А. Дискурс наратора в англomовній прозі / І. А. Бехта. – К. : Грамота, 2004. – 304 с.

5. Земская Ю.Н. Теория текста : Учебное пособие / Ю. Н. Земская, Н. В. Панченко, И. Ю. Качесова, Л. М. Комиссарова, А. А. Чувакин. – М.: Флинта, Наука, 2010. – 132 с.
6. Лотман Ю.М. Избранные статьи в трех томах : Том I. Статьи по семиотике и типологии культуры / Ю. М. Лотман. – Таллинн : “Александра”, 1992. – 480 с.
7. Лотман Ю.М. Семиосфера / Ю. М. Лотман. – СПб. : “Искусство – СПб”, 2010. – 704 с.
8. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
9. Селиванова А.Е. Основы лингвистической теории текста и коммуникации : Монографическое учебное пособие / А. Е. Селиванова. – К. : ЦУЛ, “Фитосоциоцентр”, 2002. – 336 с.
10. Тарасова В.В. Семантичне поле “Засоби пересування” в сучасних англійській, німецькій, російській та українській мовах : Монографія / В. В. Тарасова. – К. : ТзОВ “SprintPrint”, 2010. – 255 с.
11. Щирова И.А. Многомерность текста : понимание и интерпретация : Учебное пособие / И. А. Щирова, Е. А. Гончарова. – СПб. : ООО “Книжный Дом”, 2007. – 472 с.
12. Carter R. Language, Discourse and Literature : An Introductory Reader in Discourse Stylistics / R. Carter, P. Simpson. – London : Routledge, 1989. – 304 p.
13. Clarke B. Do patterns of ellipsis in text support systemic functional linguistics' 'context metafunction hook-up hypothesis'? A corpus-based approach : A thesis ... for the degree of Doctor of Philosophy / B. Clarke : Cardiff University, 2012. – 305 p.
14. Fairclough N. Critical Discourse Analysis / N. Fairclough, R. Wodak // Introduction to Discourse Analysis [ed. T. van Dijk]. – London : Sage Publications, 1997. – P. 258–284.
15. Halliday M.A.K. On Language and Linguistic [edited by Jonathan Webster] / M. A. K. Halliday. – London, New York : Continuum, 2003. – 478 p.
16. Lodge D. Consciousness & the Novel : Connected Essays / D. Lodge. – Cambridge : Harvard University Press, 2002. – 320 p.
17. Poyton C. Culture & Text : Discourse and Methodology in Social Research and Cultural Studies / C. Poyton, A. Lee. – Lanham : Rowman & Littlefield Publishers, 2000. – 225 p.
18. Van Dijk T. Discourse and Context : A Sociocognitive Approach / T. van Dijk. – Cambridge : Cambridge University Press, 2008. – 284 p.
19. Van Dijk T. Discourse as Structure and Process / Teun van Dijk // Discourse Studies : A Multidisciplinary Introduction. – London : SAGE Publications, 1997. – 356 p.
20. Widdowson H.G. Text, Context, Pretext : Critical Issues in Discourse Analysis / H. G. Widdowson. – Oxford : Blackwell Publishing, 2004. – 185 p.

УДК 811.111: 81'42

**ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС Б. ОБАМИ: МАНІПУЛЯТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ
(НА МАТЕРІАЛІ ЗВЕРНЕННЯ ДО ГЕНЕРАЛЬНОЇ АСАМБЛЕЇ ООН
ВІД 24.09.14 Р.)**

Гуменюк Н. Г.

Подана робота присвячена розгляду маніпулятивних технологій у зверненні Б. Обами до Генеральної Асамблеї ООН від 24.09.14 р. з точки зору дейктичних полів. Механізми розшарування та підключення дейктичних полів у промові Б.Обами забезпечують реалізацію маніпулятивної компоненти його промови. Використання цих механізмів є неодмінною частиною сучасної медіакультури, сучасного постіндустріального суспільства. Людина повинна знати і розуміти дії, які над нею чинять технологи сучасного впливу на людину. Ключові слова: дейктичне поле, розшарування дейктичного поля, підключення дейктичного поля, маніпуляція

Данная работа посвящена рассмотрению манипулятивных технологий в обращении Б. Обамы к Генеральной Ассамблее ООН от 24.09.14 г. с точки зрения дейктических полей. Механизмы расщепления и подключения дейктических полей в речи Б. Обамы обеспечивают реализацию манипулятивной составляющей его выступления. Использование этих механизмов является неотъемлемой частью современной медиакультуры, современного постиндустриального общества. Личность должна знать и понимать действия, которые над ней совершают технологи современного воздействия на человека.

Ключевые слова: дейктическое поле, расщепление дейктического поля, подключение дейктического поля, манипуляция.

The following work is devoted to the problem of the manipulative techniques in the B.Obama's Address to the United Nations General Assembly, 09.24.14 from the point of view of the deictic fields. The mechanisms of deictic field layering and adding in B.Obama's speech help to realize the manipulative component of it. The usage of these mechanisms is the compulsory element of the modern media culture and postindustrial society. Any person must know and understand the results of modern manipulators actions over him or her.

Key words: deictic field, deictic field layering, deictic field adding, manipulation.

Подана стаття присвячена розгляду політичного дискурсу Б. Обами у його зверненні до Генеральної Асамблеї ООН від 24.09.14 р. з метою виявлення маніпулятивної компоненти поданого дискурсу.

Як відомо, розгляд політичного дискурсу не є новим в лінгвістці [7; 8].

Політичний дискурс як особливий тип дискурсу спрямований на “пропаганду тих чи інших ідей, є емотивним впливом на громадян і спонуканням їх до дії” [7, с. 107; 8, с. 5].

Актуальність цієї роботи полягає в тому, що політичний дискурс Б. Обами буде розглянуто в аспекті дейктичних полів, які забезпечують реалізацію маніпулятивних технологій впливу на людину.

Під маніпуляцією ми розуміємо “приховане від адресата спонукання його до зміни ставлення до чого-небудь, прийняття рішень та виконання дій, необхідних для досягнення маніпулятором власних цілей” [2, с. 36].

Політичний дискурс Б. Обами у зверненні до Генеральної Асамблеї ООН від 24.09.14 р. є дискурсом масової комунікації, дискурсом масового впливу на людину, який транслювався і був відображений у всіх медійних засобах: радіо, телебачення, Інтернет, преса.

Таким чином, політичний дискурс Б. Обами є елементом медіакультури, культури інформаційного (постінформаційного) суспільства [5, с. 141], в якому мас-медіа мають “перетворювальну функцію, оскільки вони часто викривлюють

або видозмінюють реальність. Медіація має різні сфери впливу на аудиторію - від особистих до глобальних” [4, с. 206].

Як відомо, особистість, яка організовує дискурс, є центром цього дискурсу [6, с. 15], вона є відповідальною за наслідки свого спілкування зі співрозмовником, оскільки будь-який дискурс має не тільки інформативну компоненту про щось повідомити, але й прагматичну компоненту вплинути на адресата з метою виконання ним певних дій.

В цьому сенсі, будь-який дискурс і політичний, особливо, є двобоєм двох сторін, двох его, двох Я, де Я-промовця намагається перемогти Я-співрозмовника [1, с. 297]. З метою отримати перемогу в цьому двобої промовець вдається до певних стратегічних і тактичних заходів, серед яких є не тільки заходи аргументативного переконання, але й заходи маніпулятивного впливу на свідомість співрозмовника.

Такі заходи маніпулювання свідомістю людини пов'язані з маніпулюванням на мовному рівні, а саме у царині дейктичних полів.

Дейктичне поле – це “сукупність мовних одиниць, тобто дейктичних маркерів, які групуються на одній з координатних осей “Я / ми – тут – зараз”, “Ти /Ви – коло тебе / коло Вас – зараз”, “Він /вона /воно /вони – там – тоді”, які мають семантичну та прагматичну спільність і виконують спільні функції в рамках дискурсу та його відрізках” [3, с. 12].

Як відомо, дискурс і текст як його відбиток передбачають наявність трьох дейктичних полів: дейктичного поля промовця (*I /we – now - here*), дейктичного поля співрозмовника (*you – now - there*), дейктичного поля третіх осіб (*he/ she / it / they – then – there*). Кожне з цих полів має певне призначення в рамках дискурсу.

Дейктичне поле промовця призначене надавати певного ступеня авторитетності і відповідальності текстам дискурсу. Дейктичне поле співрозмовника призначене орієнтувати у просторі і часі промовця і співрозмовника на співпрацю, на діалог, на кооперацію. Дейктичне поле третіх осіб призначене надавати тексту певного дискурсу певного ступеня об'єктивності [3, с. 12].

Як відомо, політичний дискурс Б. Обама у його зверненні до Генеральної Асамблеї ООН від 24.09.14 р. розпочинається зі звернення:

Mr. President, Mr. Secretary General, fellow delegates, ladies and gentlemen...

Цим зверненням президент Б. Обама окреслює коло свого співрозмовника: президента, секретаря та делегатів Генеральної Асамблеї ООН, присутніх жінок та чоловіків, орієнтуючи їх на співпрацю.

Проте, відразу за цим зверненням Б. Обама слідує інше речення:

We come together at a crossroads between war and peace; between disorder and integration; between fear and hope.

Це речення вказує на існування дейктичного поля промовця, яке створене використанням займенника *we*, яке призначене надавати інформації певного ступеня відповідальності. Проте, використання прислівника *together* відсилає нас до попередньої фрази. В цьому і криється маніпулятивна технологія підключення дейктичних полів, коли одне дейктичне поле підключається до сфери діяльності іншого дейктичного поля [3, с. 111-120].

Іншими словами, своїм зверненням до співрозмовника Б. Обама чітко розмежовує себе і своє оточення, позиціонуючи їх як дейктичне поле промовця, від свого співрозмовника, позиціонуючи його як дейктичне поле співрозмовника. При цьому, він вдається до маніпулятивного впливу, підключаючи співрозмовника до своєї сфери діяльності, розділивши з ним відповідальність за мир і війну, за інтеграцію та безпорядок, за надію та страхи.

Багато разів у своїй промові Б. Обама використовує таку маніпулятивну техніку впливу на людину. Дослідження тексту його промови до Генеральної Асамблеї ООН свідчить про використання ним інших маніпулятивних технологій. Наведемо приклад:

Fellow delegates, we come together as united nations with a choice to make. We can renew the international system that has enabled so much progress, or we can allow ourselves to be pulled back by an undertow of instability. We can reaffirm our collective responsibility to confront global problems, or be swamped by more and more outbreaks of instability. And for America, the choice is clear: We choose hope

over fear. We see the future not as something out of our control, but as something we can shape for the better through concerted and collective effort. We reject fatalism or cynicism when it comes to human affairs. We choose to work for the world as it should be, as our children deserve it to be.

В цьому абзаці звернення Б. Обама видно, як спрацьовує механізм розшарування дейктичних полів [3, с. 11] Так, дейктичне поле промовця *I / we /- now – here* розшаровується на два поля: дейктичне поле промовця як делегатів Генеральної Асамблеї ООН

...Fellow delegates, we come together as united nations with a choice to make. We can renew the international system that has enabled so much progress, or we can allow ourselves to be pulled back by an undertow of instability. We can reaffirm our collective responsibility to confront global problems, or be swamped by more and more outbreaks of instability...

та дейктичне поле промовця як представників Америки

... And for America, the choice is clear: We choose hope over fear. We see the future not as something out of our control, but as something we can shape for the better through concerted and collective effort. We reject fatalism or cynicism when it comes to human affairs. We choose to work for the world as it should be, as our children deserve it to be.

Таке розшарування дейктичних полів дозволяє Б. Обамі змінювати свої соціальні ролі, відносячи себе до різних верств населення, народів та етносів. Проте, використання займенника *we* при створенні дейктичних полів спотворює справжній стан речей в силу того, що не всі делегати Генеральної Асамблеї ООН є представниками Америки. Більш того, іменник *America* відноситься до дейктичного поля третіх осіб *he /she / it /they- then – there*, яке призначене надавати інформації певний ступінь об'єктивності.

Підключаючи себе і своє оточення до світу третіх осіб, президенту Б. Обамі вдається надати позитивній оцінці діяльності Америки більш високий ступінь об'єктивності. При цьому, використання займенника *we* позбавляє співрозмовника відчуття того, що президент Б. Обама чітко розмежує своє "Я і Америка" і чуже "Ви і Європа", надаючи Америці позитивну оцінку.

Як відомо, позитивна оцінка свого світу є досить сумнівною, вона не може вважатися об'єктивною в силу того, що в ній присутній субактивний фактор та елементи пристрасності. Саме з метою уникнення прямого зображення високих якостей свого світу, що може бути розцінено співрозмовником як самопохвала, Б.Обама вдається до маніпулятивних технологій розшарування та підключення дейктичних полів.

В своєму зверненні до Генеральної Асамблеї ООН Б. Обама також використовує тактику розшарування дейктичного поля промовця на: дейктичне поле *we*-колективне та дейктичне поле *I*-особисте.

Дейктичне поле промовця *we* –колективне представлене у тексті промови Б.Обама займенниками *we, our, ourselves, us*, прислівниками *recently, today*, словосполученнями часу *this time, this moment*.

Дейктичне поле промовця *I*-особисте знайшло відображення у таких фразах:

1. *But today I'd like to focus on two defining questions at the root of so many of our challenges -- whether the nations here today will be able to renew the purpose of the UN's founding; and whether we will come together to reject the cancer of violent extremism.*

2. *My message to Iran's leaders and people has been simple and consistent: Do not let this opportunity pass. We can reach a solution that meets your energy needs while assuring the world that your program is peaceful.*

3. *I have made it clear that America will not base our entire foreign policy on reacting to terrorism.*

4. *Today, I ask the world to join in this effort.*

5. *My fourth and final point is a simple one: The countries of the Arab and Muslim world must focus on the extraordinary potential of their people -- especially the youth.*

6. *And here I'd like to speak directly to young people across the Muslim world.*
 7. *So long as I am President, we will stand up for the principle that Israelis, Palestinians, the region and the world will be more just and more safe with two states living side by side, in peace and security .*

8. *At crossroads, I can promise you that the United States of America will not be distracted or deterred from what must be done.*

9. *I ask that you join us in this common mission, for today's children and tomorrow's.*

Таким чином, зображення *we*-колективного і *I*-особистого є не випадковим у зверненні Б.Обами до Генеральної Асамблеї ООН. Президент використовує *we*-колективне для надання делегатам Генеральної Асамблеї ООН колективної відповідальності за стан речей у світі. При цьому, президент Б. Обама чітко визначає свою надзвичайну місію, своє лідерство серед світу “своїх”, використовуючи *I*-особисте .

Президент використовує маніпулятивну тактику розшарування дійктичного поля співрозмовника на дійктичне поле присутніх

Mr. President, Mr. Secretary General, fellow delegates, ladies and gentlemen...

та дійктичне поле мусульманської молоді

And here I'd like to speak directly to young people across the Muslim world.

You come from a great tradition that stands for education, not ignorance; innovation, not destruction; the dignity of life, not murder. Those who call you away from this path are betraying this tradition, not defending it.

Розшарування дійктичного поля співрозмовника указує на те, що в реальності Б. Обама має декількох співрозмовників: присутніх та представників мусульманської молоді, які в тексті промови представлені експліцитно. Проте, імпліцитний співрозмовник (аудиторія медіа простору, яка спостерігає за промовою Б. Обами, яка є опосередкованим співрозмовником) не позначений в промові президента.

Як відомо, політичний дискурс Б. Обами у його зверненні до Генеральної Асамблеї ООН призначений не обмеженій кількості співрозмовників, а широкому загалу людей, які є опосередкованим співрозмовником, які ніби споглядають за цим дійством, але саме для них це дійство було сплановано і реалізовано у якості промови Б. Обами.

Ця промова Б. Обами до Генеральної Асамблеї ООН за своєю формою є монологом, проте, за своєю суттю, завдяки маніпулятивним технологіям, перетворюється на полілог, на розмову з декількома співрозмовниками.

Таким чином, президент Б.Обама у своєму зверненні до Генеральної Асамблеї ООН від 24.09.14 р. використовує маніпулятивні технології впливу на адресата, серед яких механізми розшарування та підключення дійктичних полів.

Ці маніпулятивні технології, з одного боку, є неодмінним елементом сучасної медіакультури, “яка демонструє, хто має владу і хто є безсилим, кому дозволено використовувати силу і насильство, кому ні” [9, с. 3].

З іншого боку, людина, свідомістю якої намагаються маніпулювати, “яку не поглинула могильна колиска медіа і суспільства користувачів, повинна знати, як розуміти, інтерпретувати і критикувати зміст і посилання медіакультури” [9, с. 3].

В цьому сенсі, результати цього дослідження можуть мати практичне значення для кожної людини з метою розуміння нею тих маніпулятивних дій, які над нею чиняться технологами сучасного впливу на людину.

Результати цієї роботи також можуть бути корисними у подальшому розгляді дискурсів особистостей, їх порівнянні, у розгляді дискурсів як індивідуального, так і масового впливу на людину.

Література

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М.: Прогресс, 1974. – 311 с.
2. Германов В. Г. Вплив засобів масової інформації на підсвідомість: дис. ... канд. філол. н. / В. Г. Германов : Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ун-т журналістики, 2003. – 174 с.

3. Гуменюк Н. Г. Дейктические маркеры как фактор, влияющий на реализацию категории оценки в тексте (на материале англоязычной прессы и рекламы): дисс. ... канд. филол. наук. 10.02.04 / Н. Г. Гуменюк : Киевский государственный лингвистический ун-т, 1996. – 169 с.
4. Землянова Л. И. Коммуникативистика и средства информации: Англо-русский толковый словарь концептов и терминов / Л. И. Землянова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2004. – 416 с.
5. Зражевська Н. І. Феномен медіакультури у сфері соціальних комунікацій : дис. ... д-ра. наук із соціальних комунікацій: 27.00.01 / Н. І. Зражевська : Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького – Київ, 2012. – 427 с.
6. Сусов И. П. Личность как субъект языкового общения / И. П. Сусов // Речевое воздействие в сфере массовой коммуникации. – ИНИОН АН СССР. – М.: Наука, 1990. – С. 9-16.
7. Федотова О. І. Медійний політичний текст : семантичний аспект / О. І. Федотова // Вісник Луганського нац. ун-ту ім. Т.Шевченка. Філологічні науки. – № 14. – С. 107 -112.
8. Чудинов А. П. Россия в метафорическом зеркале: Когнитивное исследование политической метафоры (1991-2000) / А. П. Чудинов. – Екатеринбург, 2001. – 180 с.
9. Kellner D. Media Culture / D. Kellner. – London: N.Y. :Routledge, 1995. – 342 p.

УДК 811.111'42

ІНТЕРДИСКУРСИВНЕ ВТІЛЕННЯ ЛЕКСЕМИ “GODMOTHER” ЯК ЕЛЕМЕНТА НОМІНАТИВНОГО ПРОСТОРУ “ХРЕЩЕННЯ ДИТИНИ”

Дунаєвська О. В.

У статті пропонується специфіка опису інтердискурсивної репрезентації номінативного простору “Хрещення дитини”. Ключовим елементом зазначеного опису є інтердискурсивний ідентифікатор “godmother”, на прикладі якого показується розгортання інтердискурсивних зв'язків зазначеного вище номінативного простору і доповнення лінгвокультурних характеристик денотативного ідентифікатором агента.

Ключові слова: номінація, номінативний простір, інтердискурсивність, ідентифікатор, Хрещення дитини.

В статье предлагается специфика описания интердискурсивной репрезентации номинативного пространства “Крещение ребенка”. Ключевым элементом обозначенного описания является интердискурсивный идентификатор “godmother”, на примере которого показывается раскрытие интердискурсивных связей упомянутого выше номинативного пространства и дополнение лингвокультурных характеристик денотата, обозначаемого интердискурсивным идентификатором.

Ключевые слова: номинация, номинативное пространство, интердискурсивность, идентификатор, Крещение ребенка.

The article dwells upon the peculiarities of “Infant Baptism” space of nomination interdiscursive representation. The central issue of the work is interdiscursive identifier “godmother”, which enables to define some interdiscursive relationships and their progression. Consequently, the identification of the possible godmother agent’s linguacultural verifying is offered.

Key words: nominative unit, space of nomination, interdiscursivity, identifier, Infant Baptism

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок з науковими завданнями. На сьогоднішній день найбільш потужними векторами лінгвістики є явища антропоцентризму, міждисциплінарності та функціоналізму, які знаходяться серед засад так званої “когнітивно-дискурсивної парадигми”. Остання, на думку Н. І. Андрейчук покликана забезпечувати синтез різних точок зору на один і той самий об'єкт [1, с. 275–277; 3, с. 520]. Питанням поєднання дискурсивних та когнітивно-лінгвістичних досліджень займалися такі вчені як Е. Бенвеніст, Г. Г. Почепцов, І. С. Шевченко, Е. С. Кубрякова, Ф. С. Бацевич, Д. Шиффрін, Н. Ферклоу та ін. Зокрема, І. С. Шевченко пропонує розглядати когнітивно-дискурсивну парадигму в термінах “когніції, яка базується на людському досвіді та системно-діяльнісному розумінні: вербальної взаємодії, мови, мовної свідомості; метою якої є поєднання вивчень ментальних та мовленнєво-комунікативних процесів; методологічною базою якої є розмаїття методів та методик когнітивістики, прагматики та інших суміжних дисциплін” [5, с. 20]. Отже, простір когнітивно-дискурсивної парадигми є відкритим для досліджень інших суміжних дисциплін, у нашому випадку когнітивної лінгвістики, що забезпечує надання їм нового змісту.

Наше дослідження зорієнтоване на розгляд ТС “Хрещення дитини” як цілісного мовного явища, який спирається на аналіз дискурсів, де воно застосовується [6; 3]. Це спрямовує нашу увагу у бік горизонтів, які відкриваються іншими (окрім релігійного) дискурсами, що спричиняє потрапляння його у інтердискурсивну площину. **Актуальність** статті полягає у виявленні інтердискурсивних зв'язків номінативного простору “Хрещення дитини”, котрий первинно функціонує в рамках релігійного дискурсу, що дає змогу прослідкувати тенденції

розвитку ідентифікативних елементів зазначеного номінативного простору у інших типах дискурсу.

Метою статті є висвітлення тенденцій розвитку номінативного простору “Хрещення дитини” за межами релігійного дискурсу на прикладі лексичної одиниці “godmother”.

Завдання статті:

- виокремити особливості досліджуваної лексичної одиниці та її роль як інтердискурсивного ідентифікатора;
- встановити та описати особливості інтердискурсивних зв'язків, утворених досліджуваною одиницею;
- змодельовати структуру встановлених зв'язків.

Аналіз останніх досліджень. Останні роботи, котрі торкаються проблематики інтердискурсивності належать І. Шевченко, Д. Шиффрін, Н. Ферклоу, О. Ротанова і містять як теоретичні положення щодо визначення явища так і опис її функціонування на матеріалі різних типів дискурсу, зокрема, О. Ротановою пропонуються основні положення інтердискурсивного аспекту текстів “Христини Вольф” [4].

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання інтердискурсивної актуалізації номінативного простору є щонайменш двограним, оскільки поєднує два базових аспекти досліджень зазначеного явища: 1) опис ймовірних та встановлення основних джерел інтердискурсивності номінативного простору “Хрещення дитини”; 2) окреслення особливостей розвитку інтердискурсивних актуалізаторів номінативного простору “Хрещення дитини”.

Приймаючи до уваги твердження, що експліцитно інтердискурсивність проявляється у формі введення в текст елементів іншого типу дискурсу [4, с. 10–13], ми можемо говорити про певну міру змішування або накладання таких елементів. У нашому випадку, ми акцентуємо увагу на вербальних проявах інтердискурсивності, а саме у вигляді певних визначених нами номінацій.

Номінативний простір “Хрещення дитини” об'єднує номінації, котрі позначають об'єкт, агентів, їх засоби та дії в рамках типової ситуації (ТС) “Хрещення дитини” в англіканській церкві. Остання, функціонуючи в рамках релігійного дискурсу, займає певну нішу, куди входить лексичний матеріал як загально релігійного характеру так і номінативні одиниці специфічно-ситуативного вжитку наприклад: 1) іменники – *godparent / хрещений батько або мати, godfather / хрещений батько, godmother / хрещена мати, godchild / хрещений син або дочка, godson / хрещений син, goddaughter / хрещена дочка*; 2) дієслова: *to baptize / хрестити, to christen / хрестити, нарікати (давати ім'я під час хрещення)*.

Дослідження інтердискурсивності вимагає виокремлення низки елементів, за допомогою яких проходить встановлення інтердискурсивних зв'язків між ланкою релігійного дискурсу пов'язаного з хрещенням дитини та іншими типами дискурсу. Як такі елементи ми пропонуємо розглядати зазначену вище низку лексем специфічно-ситуативного вжитку, які першочергово та автоматично апелюють до номінативного простору “Хрещення дитини”, відіграючи роль репрезентаторів останнього, здійснюючи позначення осіб, дій, засобів ТС “Хрещення дитини”, а у процесі утворення інтердискурсивних зв'язків виконують роль інтердискурсивних ідентифікаторів.

Таким чином, в рамках нашого дослідження базовими інтердискурсивними ідентифікаторами номінативного простору “Хрещення дитини” є лексичні одиниці: *godfather, godmother, godparents, godchild, to baptize, to christen*. На прикладі лексичної одиниці *godmother*, маніфестація якої в рамках інших типів дискурсу, наприклад масово-інформаційному, політичному та ін. буде вказувати на безпосередню присутність елементів ніші релігійного дискурсу.

Заданий нами принцип виявлення інтердискурсивних ідентифікаторів передбачає залучення до їх подальшого моделювання відповідних структур, які відображали б особливості останніх. На нашу думку, найбільш вдалим буде застосування моделі фракталу як складної, динамічної структури, яка вносить риси нелінійності [2, с. 168–177]. Фрактал – утворення, котре постійно оновлюється, повертаючись та беручи за основу у будівництві нових утворень

первинний екземпляр. Побудова фрактальних моделей відобразатиме відповідну організацію новоутворених окремих структур за межами функціонування ТС “Хрещення дитини”, що згодом даватиме перспективу встановлення додаткових характеристик елементів вище згаданої ситуації в рамках соціумів, на які вона поширюватиметься.

У ході дослідження ми помітили, що лексема *godmother* у якості інтердискурсивного ідентифікатора в рамках художнього (fiction discourse) (FD), документального, публіцистичного, автобіографічного, історичного (non-fiction discourse) (N-FD), побутового (everyday discourse) (EDD), медійного (mass-media discourse) (M-MD), політичного (political discourse) (PD), фінансового (discourse of finance / banking) (DF/B), театрального (theatre discourse) (TD), кінематографічного (cinema discourse) (CD), музичного (music discourse) (MuD), медичного (medical discourse) (MeD), юридичного (law discourse) (LD) дискурсів та дискурсу світу моди (discourse of fashion) (DF), спортивного (sports discourse) (SD), утворює низку інтердискурсивних зв'язків. Останні підлягають опису за допомогою фрактальної структури, особливістю якої є присутність актуалізованих значень інтердискурсивного ідентифікатора “godmother” у вигляді фрактальних вузлів. На існування одного із таких вузлів впливає існування позакультурного чинника, котрий спричиняє актуалізацію значення досліджуваної номінації, відмінного від наділеного англіканською церквою, а саме такого котре кристалізується із використанням словосполучення “*Fairy Godmother*”, яке позначає одну із головних героїнь казки “*Cinderella / Попелюшка*” (в ред. Ш. Перро або Братів Грімм). Зазначена героїня за сюжетом є духом померлої хрещеної матері й всіляко допомагає Попелюшці, використовуючи магію і чарівну паличку. Під час встановлення інтердискурсивних зв'язків ідентифікатора “godmother” було помічено наявність умовної лінії перехрещення значень двох номінативних одиниць “*godmother*” та “*Fairy Godmother*” і переважаюче використання у інтердискурсивному просторі саме другої, з різноманітними варіаціями змісту. Тому, ми схильні до висновку, що інтердискурсивний ідентифікатор номінативного простору “Хрещення дитини” перехрещується із екстра культурною або міжкультурною номінацією “*Fairy Godmother*” (зважаючи на те, що казка “Попелюшка” популярна у всьому світі), у процесі чого розвиваються два фрактальні і разом з тим лінгвокультурні вузли. Перший фрактальний вузол об'єднує номінації із класичними значеннями лексичної одиниці “godmother” та актуалізаціями інших значень, а другий є розгалуженням номінацій відповідно до різноманітних характеристик, втілених у особі, котру позначає номінативна одиниця “*Fairy Godmother*”.

У ході аналізу різних типів дискурсу було встановлено, що перший вузол утворює інтретедискурсивний прошарок із наступними значеннями ідентифікатора “godmother”:

Засновник / організатор чогось / founder: (1) “... but then there's probably a huge amount about Smith, the godmother of punk, that I don't know” (MuD) (12); (2) “... and the punk godmother Patti Smith is, at the last count, 68% through her own” (MuD) (18); (3) “The last time I saw Professor Louise Wilson, the unsung godmother of British fashion who died nine days ago ...” (DF) (21); (4) “... who called her the godmother of civil rights, said that she witnessed ...” (LD) (9); (5) “We had received our Christmas presents from “*La Murraine*”, the godmother of the regiment” (N-FD) (11). Використання досліджуваної номінативної одиниці у значенні засновника або організатора перегакуються із встановленим нами раніше одним із інтердискурсивних значень, що отримує номінація *godfather* у інтердискурсивному просторі. Це вказує на спільну тенденцію до пріоритетного використання обох лексем із певними неklasичними для релігійного дискурсу значеннями.

Рідна та чуйна особа / close, sensible person: (6) “... And your aunt is your godmother ...” (FD) (10); (7) “... I know how much my godmother was worth” (FD) (16); (8) “I grew up close to my godmother so as a child I was inoculated with the theatre ...” (N-FD) (20). Всі наведені приклади демонструють фіксацію інтердискурсивного ідентифікатора номінативного простору “Хрещення дитини” у художньому та автобіографічному дискурсі із збереженням лінгвокультурних значень, отриманих у англіканській громаді британського суспільства.

Особа, яка приходять на допомогу / person ready to help: (9) “... *godmother who always seems to save his neck at the last minute*” (FD) (13); (10) “*She became a writer, she would later say, at the age of five, when an imaginative godmother introduced her to the world of books by giving her a tantalizing collection of fairy stories, and forbidding anyone to read it to her*” (EDD) (8). Зазначені приклади демонструють однакову з релігійним дискурсом актуалізацію значень досліджуваної номінативної одиниці в художньому та побутовому дискурсах, тобто таку, котра позначає одну із лінгвокультурних характеристик, закріплених за хрещеною матір'ю канонами англіканської церкви *рідної, чуйної, готової завжди прийти на допомогу особи*.

Особа, яка дарує подарунки / present provider: (11) “... *It was to be her present as godmother, delivered to Kensington Palace on Wednesday at 3pm precisely*” (EDD) (7); (12) “... *Are godfathers and godmothers now mere providers of treats and presents?*” (EDD) (19). Наведені приклади вказують на присутність тенденції виокремлення у досліджуваної номінативної одиниці значення, що використовується лише для позначення особи, котра дарує подарунки, що є умовною паралеллю із інтердискурсивним втіленням номінації *godfather*.

Узагальнюючи зазначені характеристики у процесі опису інтердискурсивних зв'язків ідентифікатора номінативного простору “Хрещення дитини” “*godmother*”, ми встановили кілька варіантів актуалізації досліджуваної номінації. Перша актуалізація позначає класичні лінгвокультурні риси хрещених батьків в рамках англіканської громади, а інша – номінує ті, що кардинально відрізняються від попередніх. Зокрема, у першому випадку – це лексичні одиниці, котрі мають значення особи, що приходять на допомогу, а також номінації на позначення рідної, чуйної особи, інша – це номінація, що використовується для позначення особи, котра втілює характеристику хрещеної матері, яка лише дарує подарунки, що говорить про винесення обов'язку дарувати подарунки на перший план.

Другий фрактальний вузол формує інтердискурсивну ланку під впливом запозичених із казки, образів хрещеної матері і отримує наступні розгалуження:

Особа, котра грає роль казкової хрещеної матері / person who plays part of Fairy Godmother: (13) “*One manager even offered me the role of Fairy Godmother in Cinderella*” (TD)(15); (14) “*So here you'll find a chunk of Capra, a dose of Dickens, a fairy godmother, flying reindeer, elves, Santas, singing and dancing chimneysweeps, and a Little Match Girl*” (TD) (14). Усі приклади об'єднують їх спільне походження – театральний дискурс, оскільки він висвітлює сюжети казок, а роль (мається на увазі театральна роль) казкової хрещеної матері належить до одного із таких сюжетів.

Виконавець функції казкової хрещеної матері / person performing function of Fairy Godmother: (15) “*Stefanie Powers, famed for her role in Hart to Hart, was barred from appearing as the Fairy Godmother in Cinderella at the Mayflower Theatre*” (TD) (17); (16) “*Well, of course we couldn't if we had to, but my godmother really is a fairy godmother*” (FD) (10). Дані приклади з різних типів дискурсу демонструють актуалізацію номінативних одиниць, що позначають проектування функцій казкової хрещеної матері на фрагменти театрального та художнього дискурсів.

Подані приклади засвідчують факт широкого використання значення досліджуваної лексичної одиниці у сполученні зі словом *fairy*, що позначає казкову особу в різних типах дискурсу. Не можна залишити поза увагою й те, що дане словосполучення та його лінгвокультурний образ проявляється не лише у художньому, театральному або побутовому дискурсах, але присутнє у медичному, медійному, спортивному, дискурсі бізнесу та банкінгу, що засвідчує широкий полідискурсивний спектр виокремленого значення.

Керуючись наведеним вище матеріалом, лінгвокультурний образ казкової хрещеної матері, як особи, котра допомагає завдяки надприродним здібностям або таким предметам як чарівна паличка, поширюючись, набуває актуальності, на що вказує його використання у дискурсі фінансів та банкінгу, медійному, медичному, кінематографічному дискурсах.

Висновки. Таким чином, ми можемо спостерігати дві паралельні лінгвокультурні характеристики хрещеної матері згідно виокремлених нами

інтердискурсивних значень однойменної номінативної одиниці. Перший фрактальний вузол переважно об'єднує інтердискурсивні прояви, котрі підтверджують встановлені англіканськими канонами і виявляє нові. Другий фрактальний вузол розкриває недосліджувану нами раніше лінію розвитку інтердискурсивних зв'язків ідентифікатора "godmother", котра пов'язана із входженням у британський лінгвокультурний простір явища *Fairy Godmother* і розвиває лінгвокультурні характеристики хрещеної матері, як особи, з надприродними здібностями. Отже, зважаючи на отримані результати перспективним є подальше докладне дослідження інших інтердискурсивних ідентифікаторів номінативного простору "Хрещення дитини" для повного опису інтердискурсивного зазначеного простору.

Література

1. Андрейчук Н. І. Антропоцентрична парадигма сучасної лінгвістики: ідеологія і програма досліджень / М. І. Андрейчук // Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. – Вип. 17. – С. 273 – 278.
2. Добрицына И. А. От постмодернизма к нелинейной структуре: архитектура в контексте современной философии и науки / И. А. Добрицына. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – С. 160 – 177.
3. Кубрякова Е. С. Язык и знание / Е. С. Кубрякова. – М., 2004. – С. 534 – 540.
4. Ротанова Е. В. Интердискурсивный аспект интерпретации литературно-повествовательного текста: на материале прозы Кристины Вольф: автореф. дис. ... филол. наук: 10.02.04 / Ротанова Елена Владимировна; Российский гос. педагог. ун-т им. А. И. Герцена. – Санкт-Петербург, 2007 – 21 с.
5. Шевченко І. С. Когнітивно-комунікативна парадигма і аналіз дискурсу / І. С. Шевченко // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен: [кол. моногр.] / [за заг. ред. І. С. Шевченко] – Х.: Константа, 2005. – С. 12 – 20.
6. Schiffrin D. Approaches to discourse / D. Schiffrin. – Oxford: Blackwell, 1992. – 470 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

7. Best of Times, Worst of Times: Valentine Warner [Electronic edition]. – Mode of access: http://www.thesundaytimes.co.uk/sto/style/food/article_239364.ece
8. Bottome Ph., protest novelist Carolin. Morehead [Electronic resource] / Ph. Bottome. – Mode of access: <http://www.thesundaytimes.co.uk/sto/public/itesearch.do?querystring=Phyllis+Bottome%2C+protest+novelist§ionId=2&p=sto&bl=on&pf=all>
9. Dorothy Heigh, godmother of civil rights movement, dies aged 98 [Electronic resource] – Mode of access: <http://www.thetimes.co.uk/tto/news/world/americas/article2484012.ece>
10. Foster M. Lady's Maid [Electronic resource] / M. Foster. – Mode of access: <http://bnc.bl.uk/BNCbib/AD.html#ADS>
11. Jennings C. Mouthfull of Rocks [Electronic resource] / C. Jennings. – Mode of access: <http://bnc.bl.uk/saraWeb.php?qy=presents+from+%E2%80%98La+Marraine+%E2%80%99&mysubmit=Go>
12. Marks O. Person with a Power [Electronic resource] / O. Marks. – Mode of access: http://www.thesundaytimes.co.uk/sto/culture/music/pop_and_rock/article_1294230.ece
13. Marty C. A Coward's chronicles [Electronic resource] / C. Marty. – Mode of access: <http://bnc.bl.uk/saraWeb.php?qy=godmother+who+always+seems+to+save+his+neck+&mysubmit=Go>
14. Maxwell D. No wise Men in the Playhouse, Liverpool [Electronic resource] / D. Maxwell. – Mode of access: <http://www.thetimes.co.uk/tto/arts/stage/theatre/article2861268>
15. Nightingale B. Sonia Friedman: The Fairy Godmother of The West End and Broadway [Electronic edition] / B. Nightingale. – Mode of access: <http://www.thetimes.co.uk/tto/arts/stage/theatre/article4068931.ece>

16. Stipman T. This wil blow it apart [Electronic resource] / T. Stipman, D. Harrison. – Mode of access:
<http://www.thesundaytimes.co.uk/sto/public/sitesearch.do?querystring=chunk+of+Capra%2C+a+dose+of+Dickens§ionId=2&p=sto&bl=on&pf=all>
17. Short A. Origins of Vietnam War [Electronic resource] / A. Short. – Mode of access:
<http://bnc.bl.uk/saraWeb.php?qy=state+of+Vietnam+into+existence&mysubmit=Go>
18. The Art newspaper [Electronic resource]. – Mode of access:
<http://bnc.bl.uk/saraWeb.php?qy=The+Freie+Akademie+der+K%C3%BCnste+Hamburg+will+&mysubmit=Go>
19. Titford J. The Titford Family 1547 – 1947 [Electronic source] / J. Titford. – Mode of access:
<http://bnc.bl.uk/saraWeb.php?qy=son+for+baptism+at+St+Mary+Whitechapel+&mysubmit=Go>
20. Wells T. The Cricketer [Electronic resource] / T. Wells. – Mode of access:
<http://bnc.bl.uk/saraWeb.php?qy=Tendulkar+is+no+doubt+&my submit =Go>
21. Wilson P. Dark sunlight [Electronic resource] / P. Wilson. – Richmond, Surrey: Mills & Boon, 1993. – Mode of access:
<http://bnc.bl.uk/saraWeb .php?qy=godfather+rank&mysubmit=Go>

УДК 81'23

ПОТЕШКИ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ РЕБЕНКА

Зозуля Н. В.

Статтю присвячено дослідженню одного з жанрів дитячого фольклору – потішки. Потішки приходять на зміну пестушкам й супроводжують другий етап формування мовної особистості дитини. У статті аналізуються лексичні й граматичні особливості жанру, його стилістична своєрідність. Окрім того, визначається вплив потішки на формування мовної особистості дитини.

Ключові слова: дитячий фольклор, потішка, мовна особистість.

Статья посвящена исследованию одного из жанров детского фольклора – потешки. Потешки приходят на смену пестушкам и сопровождают второй этап формирования языковой личности ребенка. В статье анализируются лексические и грамматические особенности данного жанра, его стилистическое своеобразие. Кроме того, определяется влияние потешки на формировании языковой личности ребенка.

Ключевые слова: детский фольклор, потешка, языковая личность.

The article investigates one of the genres of children's folklore – nursery rhymes. Nursery rhymes are replacing pestushka and accompany the second stage of formation of the children's linguistic personality. The lexical and grammatical features of the genre and stylistic originality are analyzes. The influence of nursery rhymes on the formation of the children's linguistic personality is determined.

Key words: children's folklore, nursery rhymes, linguistic personality.

Логика развития научных знаний предполагает двунаправленное рассмотрение проблем языковой личности: 1) от языка к языковой личности; 2) от языковой личности к языку. В первом случае личность выступает как потребитель языка, а сам язык рассматривается как средство познания окружающего мира; во втором – личность выступает как творец языка, а язык репрезентирует интеллектуальный и культурный уровни индивида (либо целого народа). Наиболее фундаментально проблема языковой личности разработана в трудах Ю. Н. Караулова, В. И. Карасика, Т. Н. Ушаковой, И. И. Халеевой, Г. И. Богина, В. Д. Лютиковой, А. Ю. Богомолова, К. Ф. Седова, Л. П. Крысина и др.

Одной из составляющих понятия “языковая личность” является языковая картина мира. Изучение различных аспектов языковой картины мира (пространства и времени, живой и неживой природы, социума и т.д.) особенно важна при изучении становления языковой личности. Этим обусловлена актуальность нашего исследования, посвященного анализу процессов формирования языковой личности ребенка посредством произведений детского фольклора, в частности потешек.

Произведения детского фольклора отличаются жанровым и стилистическим своеобразием, специфичной системой образов и художественных средств. В процессе исторического развития в этих произведениях выработались определенное содержание и форма, наиболее соответствующие детской этике, они стали основой в обучении ребенка родному языку и передаче от поколения к поколению национально-культурных и морально-этических норм и традиций.

Основы современных подходов к изучению фольклорного материала формировались в исследованиях В. Я. Проппа, Е. М. Мелетинского, Г. М. Акимова, В. П. Аникина. Язык фольклора изучали Т. В. Цивьян, И. В. Тубалова, Ю. А. Эмер, С. Е. Никитина, С. Ю. Неклюдова, К. А. Богданова и др. Исследованием детского фольклора занимались М. П. Чередникова, М. В. Осорина, М. Ю. Новицкая.

Каждый жанр детского фольклора (пестушка, потешка, прибаутка, колыбельная, считалка и т.п.) имеет четко выраженные жанровые особенности,

соответствует определенному возрасту ребенка и реализует конкретные задачи народной педагогики. Наша задача – выявить жанровое и стилистическое своеобразие потешки как жанра детского фольклора, а также определить ее роль в формировании языковой личности ребенка.

Потешки (производное от слова “потеха” – забава, развлечение, веселье [203, 331]) сопровождают второй этап формирования языковой личности ребенка. Они вводятся на 2-3 годах жизни ребенка, когда он уже овладел минимальным лексико-семантическим запасом и освоил соотношенность языковой формы слова с определенными предметами и действиями окружающего мира. Потешки представляют собой игры взрослых с детьми с участием различных частей тела. Главным назначением жанра является стремление позабавить ребенка, создать радостное настроение и в процессе игры подготовить его к активному познанию окружающего мира. В отличие от пестушек и колыбельных, в потешках закладываются основы нравственного и этического воспитания ребенка. Кроме того, потешки связаны с первыми самостоятельными движениями и играми малыша, направленными на овладение новой информацией.

В жанровом отношении потешки представляют собой короткие песенки объемом 6-13 строк, состоящих из одного-двух, редко трех слов. Потешки тяготеют к диалогической форме, которая соответствует живой разговорной речи и является наиболее динамичной и выразительной, что вполне отвечает данному этапу в психическом развитии ребенка, его природной эмоциональности. Постоянное чередование реплик, смена интонаций активизируют внимание ребенка, способствуют лучшему усвоению информации. Форма диалога необычайно важна в процессе овладения речевой деятельностью: необходимость выразить вопрос отрицание диктуется потребностями коммуникации.

Потешки характеризуются наличием развивающегося сюжета, содержащего нравственное поучение. Сами сюжеты не отличаются особым разнообразием, скорее можно говорить об их однотипности, вариантности: “Сорока, ворона”, “Ладушки, ладушки”, “Пан – барыня”, сюжет о пальцах-братьях. В них, как правило, повторяется начало или конец потешки (во многих случаях первая часть или первые стихи), а далее идет вариативное развитие сюжета в пределах одной и той же темы и цельной идеи.

По всей видимости, повтор однотипных сюжетов вызван актуальностью темы в воспитании ребенка и способствует лучшему усвоению данного урока, а также стимуляции процессов запоминания.

Потешки отражают реалии крестьянской жизни, быт семьи, то есть то, что хорошо знакомо ребенку. Доступность тематики вызывает интерес слушателя, обогащает его новыми знаниями об окружающем мире и одновременно формирует отношение к этому миру.

Главной является тема труда: необходимости труда для всех членов общества, посильное разделение труда между всеми членами семьи, восприятие труда как нравственной основы жизни, осуждение лени, тунеядства и их наказуемость: *Этому дала. А тебе не дам. Ты в лес не ходил, Дров не рубил, Воды че носил, Печь не топил – Не дам тебе кашки.*

Не менее важной составляющей жизни общества, с точки зрения народной морали, является досуг. Отсюда сюжеты, описывающие поход в гости (*Ладушки, ладушки; – Где были? – У бабушки*); увеселения, забавы (*А малышке песни петь, Песни петь да плясать, Старших братьев потешать; Не поливаны сады, Не досуг поливать. Надо в ладушки играть.*

Композиция потешек строго подчинена форме повествования (монолог-диалог). Для потешек, представляющих монологическую речь, характерны ритмические и смысловые повторы, усиливающие эмоциональное воздействие на ребенка: *Ты вода-водица, Всех морей царица, Пузыри пускай, Мой и полоскай! Моем глазки, моем щечки, Моем сына, моем дочку, Моем кошку, моем мышку, Моем серого зайчишку! Моем, моем наугад, Перемоем всех подряд!*

В основе композиции диалогических потешек наблюдается чередование вопросов и ответов, развивающих одну и ту же тему: *Ладки, падки, – Где были? – У бабки. – Чего пили? – Бражку. – Чего ели? – Кашку.*

Лексика потешек максимально конкретна. Она отражает тот круг предметов и явлений, которые ребенок может наблюдать в реальной жизни. Процессы восприятия и запоминания новой информации стимулируются прежде всего повторами лексем. Наиболее широко в текстах потешек представлены наименования:

- людей (*мама, папа, бабушка, братья, детки, мальчик, пан, барыня, князь*): **Бабушка, бабушка, Рваные тапки, Дай нам кашки, Кашки-малашки. Кому кашки дашь, Тот и князь наш;**

- животных (*котик-коток, петушок, сорока-белобока, гусь, волчок, корова, коза*): **Раз, два, три, четыре, пять! Негде зайчикам гулять! Всюду ходит волк-волк! Он зубами щелк-щелк!; Баю-баю, надо спать, Все придут тебя качать! Приди конь – успокой, Приди щука – убаюкай, Приди сом – дай нам сон, Приди пеструшка – дай подушку, Приди свинка – дай перинку, Приди котик – закрой ротик, Приди ласка – закрой глазки!**

- пищи (*каша, молоко, хлеб, капуста, сало, бражка, щи*):

- денежных единиц (*пятаки, грошики, полушки, деньги*) и т.д.:

В потешках (по сравнению с пестушками) активизируется роль глаголов. Таким образом внимание акцентируется на действии, которое передается как словом, так и движениями ребенка и взрослого. Наиболее часто используются глаголы, связанные:

- с процессом принятия пищи (*есть, съесть, поест, пить, кормить, угощать*): **Скушай-ка за папу ложку, Подрастешь еще немножко! Ам! Ам! Ам! Ам! Есть не будешь, съем я сам;**

- с процессом коммуникации (*спрашивать, говорить*): **Хватит плакать, рева, Вот, смотри, корова! Говорит она: “Му-му! Что ты плачешь, не пойму?”;**

- физическим трудом (*ткать, поливать, варить, рубить, носить, топить*): **Сорока-белобока, Где была? – Далеко! Печку топила, Кашку варила, Хвостиком мешала;**

- развлечениями (*играть, петь, плясать, потешать*): **Ты пляши, пляши, пляши, У тя ножки хороши! Хороши – не хороши, Все равно ты попляши! Ножками потопай, Ручками похлопай! Хохотушки-хохочи! Поскакушки-поскачи!**

Также, по сравнению с пестушками, в потешках возрастает роль прилагательных (в том числе кратких форм и компаратива), местоимений (чаще личных, указательных, притяжательных и вопросительных) и наречий: **Как у коту, у коту Колыбелька золота, У дитяти моего Да покраше его. Как у коту, у коту Периночка пухова У дитяти моего Есть помягче его. Как у коту, у коту Занавесочка чиста. У дитяти моего Есть почище его; Катя будет крепко спать, крепко спать. Котик Катеньку качать, да качать; А последний – пятый пальчик Шустро прыгает, как зайчик.** Кроме того, посредством числительных (от одного до пяти – по количеству пальцев на руке) ребенок обучается начальному счету: **Раз, два, три, четыре, пять! Негде зайчикам гулять;**

В ходе взросления ребенка активизируется процесс освоения им словообразовательных элементов языка (префиксов, суффиксов), без чего невозможно освоение системы языковых значений. Так, глагольные приставки дифференцируют способ протекания действия, фиксируют его начало, конец, длительность, направленность: **пили – попили, ели – поели; сели – посидели; пели – запели; прилетели – полетели.** В составе существительных и прилагательных выделяются суффиксы субъективной оценки: **Котя-котюшка, коток, Котя, серенький лобок, Приди котик ночевать, Нашу деточку качать; Пошел котик во лесок, во лесок. Нашел котик поясок, поясок.**

На синтаксическом уровне в потешках преобладают вопросно-ответные конструкции, для которых характерна особая динамичность и экспрессивность: – **Чей нос? – Мокеев. – Куда едешь? – В Киев. – Что везешь? – Рожь. – Что возьмешь? – Грош. – Что купишь? – Калач. – С кем съешь? – Один. – Не ешь один! Не ешь один!** Вопросно-ответные конструкции учат ребенка вести диалог: в его память вкладываются готовые к воспроизведению клише (**Куда едешь? – В Киев. – Что везешь? – Рожь. – Что возьмешь? – Грош. – Что купишь? – Калач. – С кем съешь? – Один.**)

Активно представлені діалогічески неполные и эллиптические предложения, семантика которых вытекает из контекста. Такие конструкции являются этапным моментом в овладении ребенком интонацией, которая четко фиксируется сигналом вопроса и способствует приобретению навыков ведения диалога. Синтаксическая анафора, сопровождающая, как правило, диалогические конструкции, активизирует процессы запоминания, стимулирует воспроизведение интонации. Благодаря данным конструкциям ребенок усваивает стандартные словосочетания и формульные предложения, вводя их в свою речь: – *Тим-тилим, куда пошел?* – *Тим-тилим, в земляночку.* – *Тим-тилим, зачем пошел?* – *Тим-тилим, пельмешки есть.* – *Тим-тилим, какие они?* – *Тим тилим, мясны они.*

Нередки в потешках неполные конструкции с имплицированным подлежащим: *Сорока-Воронушка, На хвосте ни перышка – По полю шныряла, Хвостик потеряла. Спряталась под мостик – Отрастила хвостик, И теперь шныряет – Хвостик не теряет.*

Среди монологических конструкций преобладают бессоюзные предложения: *Баю, баюшки-баю, Не ложися на краю! Придет серенький волчок И ухватит за бочок; Баю-баю, надо спать, Все придут тебя качать! Приди конь – успокой, Приди щука – убаюкай, Приди сом – дай нам сон, Приди пеструшка – дай подушку, Приди свинка – дай перинку, Приди котик – закрой ротик, Приди ласка – закрой глазки!*

Из союзных преобладают сложносочиненные предложения: *Пусть у кошки заболит, У собачки заболит, Будет кошка инвалид И собачка инвалид! А тебе пусть повезет – У тебя вся хворь пройдет!* Сложноподчиненные предложения встречаются редко: *Ты расти-расти, сынок, Как пшеничный колосок, Чтоб тебя отец любил, За проказы не бранил, Чтобы мамка берегла, Каждый день блины пекла; Я коза-дереза, Всему свету гроза! Кто Ваню будет бить, Тому худо будет жить!*

Широко используемым экспрессивным приемом в потешках является инверсия, особенно инверсия глагола-сказуемого, усиливающая динамичность повествования (*Идет коза рогатая; Ходит кот по лавочке; Ехала барыня*), а также инверсия второстепенных членов (дополнения, обстоятельства), способствующая перенесению смыслового акцента на дополнительные смыслы (*Дров не рубил, Воды не носил, Печь не топил, Щи не варил; На головку Диме сели*).

Таким образом, потешки, сменяя пестушки на втором-третьем годах жизни ребенка, продолжают процесс формирования языковой личности ребенка. Поскольку к этому времени ребенок уже имеет минимальный лексический запас, ему дается новая информация об окружающем мире. Активнее вводятся глаголы, прилагательные и наречия, таким образом, внимание ребенка с предметов переключается на действие. Вводится начальный счет.

Использование производных лексем стимулирует словотворчество ребенка. Диалогическая форма потешек способствует овладению различными интонационными конструкциями. Благодаря использованию различных видов повторов, инверсии, неполных и эллиптических конструкций в сознании ребенка фиксируются стандартные конструкции и формульные предложения, необходимые для дальнейшего общения.

В перспективе планируется изучение роли прибауток в формировании языковой личности ребенка.

Литература

1. Аникин В. П. Русские народные пословицы, поговорки, загадки и детский фольклор / В. П. Аникин. – М.: Учпедгиз, 1957. – 240 с.
2. Капица О. И. Детский фольклор / О. И. Капица. – Л., 1928. – 222 с.
3. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов – М.: Наука, 1987. – 264 с.
4. Мельников М.Н. Русский детский фольклор / М. Н. Мельников – М.: Просвещение, 1987. – 100 с.
5. Негневицкая Е. И. Язык и дети / Е. И. Негневицкая, А. М. Шахнорович – М.: Наука, 1981. – 111 с.

811.133.1'42(045)

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕКЛАМНОГО ТЕКСТУ

Каратєєва Г. М.

У статті досліджено структуру рекламного дискурсу, зокрема його текстового простору. Актуальність теми визначається підвищенням інтересу лінгвістів до цього типу комунікації та недостатнім його висвітленням у нашій країні. У розвідці представлено та охарактеризовано основні структурні елементи рекламного тексту, визначено їх сутність, значення та регламент побудови. Встановлено кореляцію структурного фундаменту словесної тканини з традиційними та новітніми формулами творення успішного рекламного дискурсу.

Ключові слова: рекламний дискурс / текст, структурна модель, заголовок, слоган, комунікація.

В статье исследовано структуру рекламного дискурса, в частности его текстового пространства. Актуальность темы определяется повышением интереса лингвистов к этому типу коммуникации и недостаточным его освещением в нашей стране. В работе представлено и охарактеризовано основные структурные элементы рекламного текста, определено их сущность, значение и регламент построения. Установлена корреляция структурного фундамента словесной ткани с традиционными и новейшими формулами создания успешного рекламного дискурса.

Ключевые слова: рекламный дискурс / текст, структурная модель, заглавие, слоган, коммуникация.

The article examines the structure of the advertising discourse, in particular its text space. The relevance of the topic is determined by the increasing interest of linguists to this type of communication and insufficient lighting in our country. This paper presents and characterizes the main structural elements of the ad text, specifically their essence, meaning and rules of construction. The article also determined the correlation of the structural foundation of the verbal fabric with traditional and modern formulas of successful advertising discourse.

Keywords: advertising discourse / text, structural model, title, slogan, communication.

Будь-який текст – літературний, поетичний, рекламний тощо – передбачає певний вплив на свого адресата, який, у свою чергу, може бути здійснений тільки за умов дотримання певних норм та правил побудови того чи іншого типу дискурсу. Останні роблять можливим процес кодування інформації, метою якого є досягнення бажаного ефекту. Відтак, задатком проведення успішного рекламного дискурсу, тобто дискурсу, що реалізує поставлені задачі, а саме – надання інформації щодо товарів, послуг тощо з ціллю їх просунення та збуту, є знання: знання його структури, принципів функціонування, правил та обмежень. **Мета** цієї роботи полягає у дослідженні канонів, що регламентують структуру рекламного дискурсу та розгляді його композиційних особливостей.

Рекламний дискурс є поєднанням двох традицій, а саме словесної та ілюстративної, представляючи таким чином змішану семіологічну структуру з подвійною системою – іконічною та вербальною. Йдеться про обов'язкову наявність лінгвосеміотичних параметрів, відповідного стилістичного простору специфічної лінгвосеміотики, що актуалізується низкою варіативних засобів [2, с. 14]. Отже, обов'язковим мінімальним елементом рекламного тексту є слово / символ, при декодуванні яких, об'єкт впливу досягає свого адресата. Рекламний текст розкриває зміст, сутність рекламного повідомлення. Його ж головна задача – максимально допомогти адресату розкрити зміст повідомлення та, звичайно, зацікавити його з метою здійснення подальшої дії; його зовнішній вигляд повинен притягнути увагу потенційного покупця [4]. Зауважимо, що у цій роботі ми

зупинили нашу увагу на дослідженні вербального простору рекламного дискурсу, який є **об'єктом** нашої розвідки; структурні характеристики цього простору представляють **предмет** нашого дослідження. **Актуальність** обраної теми зумовлена підвищенням інтересом сучасної науки про мову та суміжних наукових галузей до різноаспектного вивчення рекламної комунікації (Е. В. Гаран, Л. А. Кочетова, Ю. В. Кривобок, Т. В. Крутько, О. В. Кулікова, А. В. Олянич, О. С. Попова, О. М. Сердобенцева, Т. В. Крутько, J.-M. Adam, M. Bonhomme, T. Chibani та інші).

Кожний рекламний текст вирізняється чіткою структурою, що містить заголовок, основний текст та слоган; останні є його базисними елементами. Окрім того, зазначені фундаментальні елементи можуть доповнюватися підзаголовком, вставками, рамками, печатками, реквізитами фірми, логотипами й автографами [2]. Подібну композиційну модель виокремлює і А.В. Олянич; остання передбачає наявність заголовку, основного тексту, заключення, слогану та контактної адреси. Однак, автор зазначає, що ця модель може різнитися за рахунок видалення або додавання деяких структурних складових, що цілком залежить як від цілей кожного окремого тексту, так і певної комунікативної ситуації [4, с. 14]. На наш погляд, йдеться про єдину стандартну структурну модель рекламного дискурсу, що допускає термінологічну варіативність та певний комплект факультативних складових.

Перейдемо безпосередньо до структури рекламного тексту. Кожний із вищеназваних елементів має свою конкретну задачу. Так, заголовок, що розміщується у верхній частині текстового простору, має бути ефективним щодо впливу й чітким щодо смислу; він повинен привертати увагу та зацікавлювати. Заголовок або хедлайн (з англ. *headline / head*) може бути представлений у формі рекламного лозунгу, "зачіпки" (з франц. *accroche* ← "accrocher" – attirer l'attention [6]). Заголовки, у свою чергу, класифікуються за формально-змістовим критерієм таким чином: заголовки, що повідомляють відносно певних корисних характеристик об'єкту реклами; такі, що провокують; запитальні та імперативні заголовки. Окрім того, заголовки можуть класифікуватися тільки за змістовим критерієм. Відтак, вирізняємо: заголовки-накази, заголовки-новини, заголовки-лозунги, раціональні заголовки, емоційні заголовки, заголовки, що пробуджують допитливість, заголовки, що притягують увагу (заголовки-пастки). [3, с. 3]. Заголовок, трактується, як константа рекламного тексту (поряд із зображенням), оскільки саме він зобов'язаний максимально чітко та стисло / детально висвітлити сутність повідомлення і саме від його семантичного наповнення, "сили" буде залежати, чи буде прочитаний подальший текст. Підзаголовок – факультативний структурний елемент – це, свого роду, проміжна ланка між заголовком та основним текстом. У більшості випадків він є представленим у формі заяви (від англ. *claim* – заява, ствердження) – лаконічної афірмативної фрази у простому теперішньому (Le Présent) чи простому / найближчому майбутньому часі (Le Futur Simple, Le Futur Immédiat), у якій підкреслюються переваги того чи іншого продукту або надбання потенційного покупця при придбанні того чи іншого товару. Наприклад: "*Vous ne viendrez plus chez nous par hasard*" ("Total"), "*Vous allez adorer votre silhouette*" ("Nouveau Lipton Linéa"). Іноді така заява може заміщувати заголовок.

Основний текст або інформаційний блок рекламного повідомлення, який французькими рекламодавцями номінується англійським терміном *body copy* або скорочено *la body*, може бути оповідним, описовим, аргументативним. Зазначимо, що йдеться не просто про надання інформації, оскільки останню не можна назвати об'єктивною; метою інформаційного повідомлення рекламного тексту є імпліцитне переконання, завуальоване "зваблення" адресата [5]. Щодо форми, то це, зазвичай, чи то монолог, чи то діалог, чи то свого роду "мікс" цих двох форм. Сам текст структурно поділяється на три частини – вступ, який інтегрує споживача у тему / проблему, що є йому маловідомою або взагалі невідомою чи остання не усвідомлюється адресатом; основна частина, яка містить сутність (комерційної) пропозиції, тобто зазначає переваги того чи іншого товару або послуги (до речі, саме ці характеристики, переваги цікавлять потенційного

споживача, який має на меті задовольнити свої потреби); у висновках рекламодавця підводить підсумок [4].

Фінальна фраза, або як її називають французькі рекламодавці *base line* (нижній (опорний) рядок), повинна відповідати загальній темі, бути лаконічною, оригінальною, логічною, простою у вимові / перекладі та може містити назву компанії / послуги, іноді місце продажу. Вона може бути представлена слоганом продукту рекламної кампанії (слоган – з галльської "бойовий клич"; у сучасному значенні вжито вперше у 1880 р.) або інституційним підписом, лозунгом підприємства. Останні є константою рекламного повідомлення та можуть збігатися і навіть заміщати заголовок. Їх рекурентним ілюстративним додатком виступає фотографія, продукту, що рекламується – *packshot*. Мета будь-якого слогану – полонити адресата та знищити конкурентів; він повинен робити підсумок щодо привабливих характеристик продукту / компанії, створюючи тим самим повідомлення у повідомленні, що легко запам'ятовується. Слоган має довготривалу, але еволюціонуючу природу, оскільки його призначення вимагає від нього не тільки відповідати сучасності та її потребам, але й змінам у політиці, концепції підприємства. Так, французький автомобільний концерн "Renault" протягом тривалих років (1985-2000 рр.) використовував слоган "Des voitures à vivre", який був змінений у 2000 році на "Créateur d'automobiles", згодом – на "Il est temps de changer", а в 2009 році – на "Changeons de vie, changeons l'automobile" [7]. Окрім того, за змістово-формальним критерієм розрізняють такі типи слоганів: слоган торгової марки або корпоративний слоган (*le slogan de marque*); слоган-"зачіпка" або слоган-заголовок / хедлайн (*le slogan d'accroche* або *head-line*), який виступає лозунгом певного товару та розміщується у верхній частині рекламного повідомлення; слоган-фундамент (*le slogan d'assise* або *base-line*) або ехо-фраза синтезує стратегію підприємства або серії товарів та розташовується у нижній правій частині рекламного простору. Ключова позиція слогану пояснюється тим, що саме він відображає сутність, філософію організації, її корпоративну політику, а отже саме він (на відміну від заголовка) у більшості випадків має одиничну природу, тобто характеризує компанію, а не її продукт.

Зазначена вище структуртурна модель є віддзеркаленням формули рекламного дискурсу, що була запропонована у 1896 році американським рекламистом Ельмером Левісом, а саме: *ATTENTION INTEREST DESIRE ACTION* (УВАГА ІНТЕРЕС БАЖАННЯ ДІЯ), скорочено *AIDA* та яка приймає до уваги особливості функціонування людської психіки. Кожен із зазначених елементів має свою мету, отже складові формули *AIDA* повинні бути представлені у рекламі у тій самій послідовності, що й в абрєвіатурі. Так, перший елемент моделі *ATTENTION* / УВАГА корелює з ключовою фразою, заголовком рекламного повідомлення, який, на думку Е. Левіса, повинен містити не більше 4-5 слів, що розкривають комунікативну подію, без якої неможливо привернути увагу потенційного покупця. Другий компонент моделі *INTEREST* / ІНТЕРЕС представляє повідомлення, основний текст якого обмежений 2-3 реченнями, в яких йдеться про невідомі покупцю характеристики товару. Третя складова *DESIRE* / БАЖАННЯ, яка відповідає слогану (або іконічному символу, емблемі) є кульмінаційною точкою рекламного повідомлення та має на меті викликати величезне бажання у потенційного покупця придбати товар, що пропонується. Заклучна фраза, що містить зміст всього повідомлення відповідає останньому компоненту формули Е. Левіса *ACTION* / ДІЯ. Зазначимо, що ця модель, яка існує вже більше 118 років, не тільки відображає етапи психологічного впливу реклами, але й свідчить про антропоцентричний характер рекламного дискурсу взагалі [1, с. 200].

Звичайно час не стоїть на місці й сьогодні науковці продовжують роботу над удосконаленням традиційних методик формування рекламного дискурсу відповідно до вимог та потреб суспільства, про що свідчить поява великої кількості різномірних формул побудови рекламного тексту (*AIDMA*, *ODC*, *PPPP* Генрі Хока, *PINC* Майкла Хаятта, *DAGMAR* Рассела Коллі тощо), застосування яких залежить від низки факторів: продукту, що рекламується, соціальних, вікових, професійних тощо особливостей цільової аудиторії, приференцій рекламодавця, змістового наповнення рекламного повідомлення, стратегій та тактик

підприємства та ін., але, всі вони мають за свою основу формулу Ельмера Левіса.

Відтак, створення рекламного тексту є складним та багатогранним процесом, який передбачає залучення як мовних, так і позамовних засобів та пошук найефективніших форм впливу на адресата. Структура рекламного дискурсу регламентується певними канонами та передбачає певний стійкий набір базових елементів та факультативні складові, зміст та семантико-стилістична форма яких визначається інтенціями адресанта того чи іншого повідомлення. Представлена структурна модель рекламного тексту корелює з традиційними та сучасними формулами побудови ефективної рекламної комунікації. Вважаємо, що **перспективним** є подальше більш глибоке дослідження кожного окремого елементу визначеної структурної моделі – їх лексико-семантичної форми, стилістичних та синтаксичних особливостей, концептуального та прагматичного навантаження з урахуванням іконічних параметрів рекламного дискурсу.

Література

1. Куликова В. Е. Языковая специфика рекламного дискурса / В. Е. Куликова // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Филология. Искусствоведение. – Нижний Новгород, 2008. – № 4, – С. 197–205
2. Олянич А. В. Рекламный дискурс и его конститутивные признаки / А. В. Олянич // Рекламный дискурс и рекламный текст : коллективная монография / науч. ред. Т. Н. Колокольцева. – М. : Флинта : Наука, 2011. – С. 10–37.
3. Песоцкий Е. А. Реклама и психология потребителя / Е. А. Песоцкий. – Ростов н/Д : изд-во "Феникс", 2004. – 192 с.
4. Тюрина С. Ю. О понятиях рекламный текст и рекламный дискурс [Електронний ресурс] / С. Ю. Тюрина // Вестник Ивановского государственного энергетического университета имени В. И. Ленина. – Ивановск, 2009. – Вып. 1. – Режим доступу:
<http://ispu.ru/files/75-77.pdf>.
5. Kara Ş. Analyse des discours publicitaires [Електронний ресурс] / Ş. Kara // Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt: XVII, Sayı: 1, 2003. – Режим доступу:
[http://ucmaz.home.uludag.edu.tr/PDF/egitim/htmpdf/2003-16\(1\)/MK-9-10.pdf](http://ucmaz.home.uludag.edu.tr/PDF/egitim/htmpdf/2003-16(1)/MK-9-10.pdf)
6. Le Dictionnaire [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.le-dictionnaire.com/>.
7. Pompey J. Renault change sa signature [Електронний ресурс] / J. Pompey // Les Echos. – Режим доступу:
http://www.lesechos.fr/15/09/2009/lesechos.fr/300375879_renault-change-sa-signature.htm.

УДК 811.112'2+821.112.2: 81.42

ЛІНГВІСТИКА ТА ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО: ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ ГЕРМАНІСТИЦІ

Ковбасюк Л. А.

У статті висвітлено зв'язок лінгвістики та літературознавства, проведено аналіз становлення лінгвістики тексту в Німеччині. Аналізуються наукові здобутки німецьких науковців, окреслюються новітні напрями вивчення мови у площині дискурсивної лінгвістики, корпусної лінгвістики тощо. Висвітлюються останні дослідження мовознавців ФРН та інтернаціональні проекти. Окреслюються перспективи подібних майбутніх досліджень у сучасній українській германістиці.

Ключові слова: лінгвістика, літературознавство, текст, дискурс, корпус, Німеччина.

В статье показана связь лингвистики и литературоведения, анализируется становление лингвистики текста в Германии. Определяются научные достижения немецких учёных, а также новые направления изучения языка в рамках дискурсивной лингвистики, корпусной лингвистики и т.д. Рассматриваются последние исследования лингвистов ФРГ и международные проекты. Предлагаются перспективы будущих исследований в украинской германистике.

Ключевые слова: лингвистика, литературоведение, текст, дискурс, корпус, Германия.

The article deals with the relation of linguistic and literary theory. It also examines the Text linguistics in Germany. Scientific achievements of German linguists and new directions in Discourse analysis and Corpus linguistics are analyzed. The article has a close look at the latest researches of German linguists and international projects. It offers the perspectives to the new linguistic investigation in the Ukraine.

Key words: linguistic, literary theory, text, discourse, corpus, Germany.

Наукова філологічна думка початку ХХІ століття спрямована значною мірою на дослідження взаємовідношення, взаємодії, взаємозв'язку різних галузей науки, оскільки будь-яке ґрунтовне дослідження мови завжди є надзвичайно складним, багатоаспектним творчим процесом. Інтеграція класичних та новітніх підходів до аналізу художнього мовлення призвела до того, що сучасні науковці звертають пильну увагу на взаємодію лінгвістики та літературознавства, про що свідчить вагома кількість дослідницьких робіт вітчизняних та зарубіжних учених. Лінгвістичні пошуки присвячуються як загальним питанням [3; 4; 7; 13; 15], так і окремим проблемам дослідження мовних засобів у різних дискурсах та літературних творах [6; 9; 12; 16], що свідчить про **актуальність** досліджень у цій площині.

Зв'язок лінгвістики та літературознавства вважається одним із найбільш складних напрямів сучасних досліджень, оскільки існує багато підходів та трактувань до вивчення мови у текстах та дискурсах. Крім того, у лінгвістиці панує певне протиставлення понять "текст" та "дискурс", що в свою чергу обумовлює важливість наукових пошуків у цьому напрямі.

Мета нашої роботи полягає у систематизації основних здобутків німецької германістики щодо дослідження мови у різних мовленнєвих жанрах у площині лінгвістики тексту, дискурсивної лінгвістики та корпусної лінгвістики, а також у визначенні перспективи майбутніх досліджень у вітчизняній германістиці. Визначена мета передбачає розв'язання наступних завдань: 1) проаналізувати дослідницькі роботи німецьких лінгвістів щодо вивчення мови на різних етапах становлення певних мовознавчих галузей стосовно дослідження зв'язку мови та

літератури; 2) висвітлити існуючі національні та інтернаціональні проекти; 3) встановити перспективні напрями досліджень.

Лінгвістика та літературознавство мають тісний історичний зв'язок, оскільки об'єднуються однією спільною ознакою, а саме – спільною спрямованістю на вивчення словесності. Однак, лінгвістика досліджує мову, її структуру та історичний розвиток, функціонування мовних одиниць, а літературознавство вивчає художню літературу різних народів з урахуванням закономірностей її розвитку. У той же час, вони постійно взаємодіють між собою, оскільки твори художньої літератури слугують важливим джерелом лінгвістичних студій, з їхньою допомогою можна зрозуміти особливості художньої творчості автора, пояснити лінгвістичну специфіку використання мовних одиниць для розкриття значення тексту тощо [3].

За словами Й. Бера [7], протягом 50 років мовознавці ХХ століття намагалися штучно відокремлювати лінгвістику від мовознавства, як у теоретичній (термінологічній), так і в практичній площині. Але всі ці намагання виявилися марними і призвели до того, що у 60-их роках минулого сторіччя у мовознавстві германістиці з'явилась нова самостійна лінгвістична галузь – лінгвістика тексту ("Textlinguistik"), засновником якої у німецькому мовознавстві вважається П. Гартман та його ідейні послідовники [14].

Важливу роль у становленні цієї галузі мовознавства відіграла герменевтика, у первісному значенні – напрям наукової діяльності, пов'язаний з дослідженням, поясненням, тлумаченням філологічних, а також філософських, історичних і релігійних текстів. У ХХ ст. герменевтика набуває більш ширшого значення як теорія чи філософія будь-якої інтерпретації. Встановленню принципів власне лінгвістичної герменевтики сприяла філософія мови В. Гумбольдта. Основи герменевтики як загальної теорії інтерпретації закладені протестантським теологом, філософом і філологом Ф. Шлейєрмахером (1768-1834). В. Дільтей (1833-1911) розвивав її як методологічну основу гуманітарного знання, враховуючи психологічний аспект розуміння. Підґрунтям герменевтики, за В. Дільтеєм, є "психологія, що розуміє", – безпосереднє осягнення цілісності душевно-духовного Життя. М. Хайдеггер (1889-1976) онтологізував герменевтику, з мистецтва тлумачення вона перетворюється у "здійснення буття". Підтримує цю тенденцію Х.-Г. Гадамер, учень та послідовник М. Хайдеггера. Саме він став засновником філософської герменевтики, вихідним пунктом якої є онтологічний характер герменевтичного кола. Звідси випливають тези Х. Гадамера: 1) інтерпретація є принципово відкритою й ніколи не може бути завершеною; 2) розуміння тексту є невіддільним від саморозуміння інтерпретатора [3; 13, с. 263 – 267].

Розуміння тексту є процесом інтерпретації художнього тексту, під час якого виникають певні труднощі, оскільки мова у тексті реалізується двопланово: первинно – у системі засобів словарних значень та вторинно – під час передавання інформації прагматичного впливу учасникам комунікації. Саме текст стає тією ланкою, що пов'язує між собою лінгвістику та літературознавство. В усних та письмових текстах конструюється історія, різні концепти суспільного, політичного та історичного життя, що знаходять своє відображення у мові певного художнього твору. Текст є складною системою знаків, дослідження якої враховує семіотичні, медійні та культурознавчі передумови опрацювання певного ідеостилу [11, с. 91– 93].

Взаємозв'язок лінгвістики та літературознавства ґрунтується на наступних принципах: 1) об'єктом лінгвістичних досліджень повинні бути не просто слово та речення, а сам текст в широкому розумінні; 2) лінгвістичні дослідження повинні відбуватися з урахуванням історично-герменевтичного підходу до вивчення художніх текстів; 3) лінгвістика має тісно взаємодіяти з теорією комунікації, оскільки важливим фактором художнього твору завжди є реципієнт [11, с. 83 – 84].

Зокрема, з метою розповсюдження основних ідей, розробки методології та обговорення новітніх здобутків у площині лінгвістики тексту у 1971 році було засновано наукове видання "Literaturwissenschaft und Linguistik", що сприяло більш тісному зв'язку наукових пошуків у галузі літературознавства та мовознавства. Особлива увага у даному науковому виданні приділялась семіотичним

та прагматичним аспектам вивчення стилю, культурологічному підходу до різних мовленнєвих жанрів тощо. З 80-их років XX століття багато досліджень стали ґрунтуватися на комунікативному підході до мови та літературних творів. Пізніше науковий пошук було спрямовано на вивчення окремих типів тексту та ін. [11, с. 76-78]. Крім того, починаючи з 1960 під егідою “Марбурзької робочої групи з історії германістики” щорічно проводиться міжнародний симпозиум “Literaturwissenschaft und Linguistik” [15, с. 11]. В університеті м. Білефельд з 1998 року виходила факультетська газета “LiLi. Zeitung der Fakultät der Linguistik und Literaturwissenschaft der Universität Bielefeld”, в якій публікуються результати досліджень студентів та професорсько-викладацького складу [19].

З розвитком прагматичного підходу до дослідження мови у другій половині XX століття у німецькій лінгвістичній літературі почали використовувати термін “Literaturlinguistik” (“LiLi” та “LitLing”), що застосовується до інтерпретації художніх текстів з урахуванням здобутків сучасного мовознавства. Зазначимо, що в німецькій науковій літературі до цього часу використовуються також терміни “Hermeneutische Linguistik”, “linguistische Hermeneutik” (“лінгвістична герменевтика”).

Надзвичайно важливим для розуміння взаємозв'язку лінгвістики та літературознавства стало виокремлення та становлення окремої мовознавчої галузі у мовознавстві – дискурсивної лінгвістики (“Diskurslinguistik”) або дискурсивного аналізу (“Diskursanalyse”), що стала розповсюджуватися у германістиці у 80-ті роки минулого століття, в першу чергу, завдяки науковим працям французького дослідника М. Фуко [21, с. 66].

Дискурсивна лінгвістика займається дослідження дискурсу, складного неоднозначного явища, із специфічними властивостями, які можуть бути притаманні писемному текстові чи усному мовленню, що складається з учасників комунікації, ситуації спілкування і самого тексту. У сучасній германістиці виокремлюють наступні різновиди дискурсивного аналізу, у межах яких відбувається дослідження мовних одиниць: 1) критичний дискурсивний аналіз, в першу чергу, політичного дискурсу З. Йегера (die Duisburger Schule des Duisburger Instituts für Sprach- und Sozialforschung (DISS)) [22]; 2) дискурсивна семантика слова, речення, тексту Д. Буссе та Ф. Германа (Heidelberger/Mannheimer Gruppe) [9]; 3) лінгвістичний дискурсивний аналіз лексем Г. Штетцеля та метафор, аргументації тощо його послідовників М. Юнга, К. Беке та ін. (die Düsseldorfer Schule) [20]; 4) етичний дискурсивний аналіз конфліктів К. Глоя (das Oldenburger Projekt) [20]. З метою розповсюдження основних ідей, розробки методології та обговорення новітніх здобутків у площині дискурсивної лінгвістики у 1982 році було засновано наукове видання “KultuRRevolution. Zeitschrift für angewandte Diskurstheorie”[18].

Вивчення різноманітних текстів та дискурсів у германістиці кінця XX початку XXI століть відбувається із залученням новітніх здобутків когнітивної лінгвістики, лінгвістики тексту, психолінгвістики тощо. Важливі досягнення у площині лінгвістики тексту та когнітивно-дискурсивної парадигми стали можливими завдяки виникненню нового розділу мовознавства – корпусної лінгвістики, тобто електронних словників і енциклопедій або електронного зібрання текстів природної мови, впорядкованого, організованого та оформленого за певними правилами, призначеного для наукового та практичного вивчення мови. Пройшовши складний шлях наукового становлення, корпусна лінгвістика визнається у сучасній лінгвістиці самостійною галуззю прикладного мовознавства з власним предметом, об'єктом, термінологічним апаратом, власними методами та прийомами та ін. [1, с. 8, 12]. На думку В. О. Плунгяна, корпусна лінгвістика – це не просто наука про те, як створювати корпуси і як ними користуватися, а певна ідеологія, що зародилася ще в класичній філології XIX ст., але значно інтенсифікувалася на початку XXI ст. Корпусна лінгвістика пропонує новий погляд на мову, яка, на його погляд, і сама є корпусом [5].

Ідея створення корпусу англійської мови зародилася в 60-х роках XX століття у Великій Британії та в США під значним впливом здійснених масштабних емпіричних досліджень мовознавців цих країн. До кінця 1960-х існувало декілька невеликих корпусів англійської мови, укладених на різних принципах.

Уперше великий корпус текстів на машинному носії було укладено у 1963 р. в Браунівському університеті (США) У. Френсісом і Г. Кучерою для дослідження лінгвістичних особливостей американського варіанта англійської мови [2, с. 74].

Засновниками сучасних повнотекстових електронних баз даних у Німеччині вважаються Інститут німецької мови у м. Мангайм та Інститут комунікації й фонетики при університеті м. Бонн [17, с. 40 – 44]. Електронні бази даних різних мовознавчих установ, напр., “Das Deutsche Referenzkorpus” (DeReKo), Elexico (“Online-Wörterbuch zur deutschen Gegenwartssprache”) в університеті Лейпцига, “Das Korpus des Projekts “Deutscher Wortschatz”” Інституту німецької мови у м. Мангаймі та ін., в яких зібрані мільярди текстів різного ґатунку, уможливають багатоаспектні дослідження у межах сучасної лінгвістики тексту. Завдяки наявності електронних баз даних значної кількості німецьких дослідницьких інститутів та університетів, що містять приблизно 80% німецькомовних текстів на електронних носіях [17, с. 57], можна досліджувати, напр., вживання лексеми “**Frieden**” у наукових та літературних творах німецької романтики; вивчати вербалізацію концепту **KRIEG** у творах німецьких класиків; визначати частотність використання фразеологізму “**ins Schwarze treffen**” у XIX-XX ст.; досліджувати роль колірної символіки у творах німецьких авторів повоєнної доби XX ст. тощо.

Літературознавчі лінгвістичні дослідження стають центром уваги багатьох германістів, які присвячують свої роботи різним аспектам вивчення ролі слова та його значення у процесі створення літературних творів. Вагомий внесок у розвиток літературознавчої лінгвістики у германістиці зробили такі німецькі вчені, як У. Фікс, Й. Бер, А. Беттен та ін. [7; 8; 10].

В університеті м. Фехта під керівництвом професора Й. Бера періодично відбуваються засідання наукового співтовариства “LitLing”. Напр., у 2013 році засідання відбулося під гаслом “Literaturlinguistik – philologische Brückenschläge”. Європейський центр мовознавства (EVS), розташований у м. Гейдельберг, та Інститут німецької мови у м. Мангайм (IDS) регулярно проводять Літні лінгвістичні школи, присвячені лінгвістичним та літературознавчим підходам до вивчення мовних конструкцій у літературних творах. Так, влітку 2014 року відбулась Літня міжнародна школа “Історична невпевненість у дзеркалі мовних конструкцій (лінгвістичні та літературознавчі підходи до вивчення минулого в оповіданнях та повідомленнях)” з нагоди 100-річчя розв’язання Першої світової війни [3].

Отже, проведений аналіз теоретичних здобутків германістів ФРН свідчить, що поєднання літературознавчих та лінгвістичних пошуків характеризується широкою різноманітністю та становить не аби який інтерес для подальшого багатоаспектного наукового робіт. Важливі досягнення у площині лінгвістики тексту стають можливими завдяки розвитку дискурсивної та корпусної лінгвістики. **Перспективним** для українських науковців можна вважати укладання електронних баз даних, енциклопедії та словників, враховуючи методи та прийоми німецьких мовознавців, які слугуватимуть у подальшому для досліджень у межах лінгвістичної герменевтики. Використання результатів наукового пошуку німецьких учених значно покращать здобутки вітчизняних мовознавців у мистецтві інтерпретації художнього тексту, у лінгвістиці тексту та дискурсивної лінгвістики.

Література

1. Демська-Кульчицька О. М. Основи національного корпусу української мови: монографія / О. М. Демська-Кульчицька. – Київ: Інститут української мови НАНУ, 2005. – 218 с.
2. Карпіловська Є. А. Вступ до прикладної лінгвістики: комп’ютерна лінгвістика: Підручник. – Донецьк: ТОВ “Юго-Восток, Лтд”, 2006. – 188 с.
3. Ковбасюк Л. А. Лінгвістика та літературознавство: “літературознавча лінгвістика” у німецькій германістиці / Л. А. Ковбасюк // Міжнародна науково-практична конференція “Філологічні науки в умовах трансформаційних процесів” м. Львів, 26-27 вересня 2014 р. – м. Львів: ГО “Наукова філологічна організація “Логос””. – С. 87-90.
4. Луков В.А. Литературная герменевтика / В. А. Луков // Знание. Понимание. Умение. – М.: МГУ, 2007. – №3. – С. 238-239.

5. Плунгян В. А. Почему современная лингвистика должна быть лингвистикой корпусов?: (публичная лекция, прочитанная 01.10.2009) [Электронный ресурс] / В. А. Плунгян – Режим доступа до джерела:
<http://polit.ru/article/2009/10/23/corpus/>
6. Руснак І.Є. Художня модифікація національної історіософії в прозі У. Самчука: Автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.01.01 "Українська література" / І. Є. Руснак. – К., 2007. – 36 с.
7. Bär J. Hermeneutische Linguistik. Theorie und Praxis grammatisch-semantic Interpretation. Grundzüge einer Systematik des Verstehens. In Vorbereitung [Електронний ресурс]. – Режим доступа до джерела:
http://www.baer-linguistik.de/beitraege/hermeneutische_linguistik_1.pdf
http://www.baer-linguistik.de/beitraege/hermeneutische_linguistik_2.pdf
http://www.baer-linguistik.de/beitraege/hermeneutische_linguistik_3.pdf
8. Betten A. Sprache – Literatur – Literatursprache. Linguistische Beiträge / A. Betten, J. Schiewe. – Berlin: Erich Schmidt, 2011. – 350 S.
9. Busse D. Linguistische Diskursanalyse: neue Perspektiven / D. Busse, W. Teubert. – Wiesbaden: Springer VS, 2013. – 241 S.
10. Filatkina N. Historische formelhafte Sprache als "harte Nuss" der Korpus- und Computerlinguistik. Ihre Annotation und Analyse im HiFoS-Projekt [Електронний ресурс] / N. Filatkina //Linguistik Online. – 2009. – Bd. 39, Nr. 3. – S. 75-95. – Режим доступа до джерела:
<https://bop.unibe.ch/linguistik-online/article/view/478/787>
11. Fix U. Sprache in der Literatur und im Alltag: Ausgewählte Aufsätze. / U. Fix. – Berlin: Frank und Timme, 2013. – 455 S.
12. Fix U.: Zugänge zu Textwelten. Linguistisch-literaturwissenschaftliche Möglichkeiten, in die Geschlossenheit eines Erzähltextes einzudringen / U. Fix // Linguistische Hermeneutik. Theorie und Praxis des Verstehens und Interpretierens. – Tübingen: Niemeyer, 2007. – S. 321–359.
13. Gardt A. Linguistische Interpretieren. Theorie und realistische Praxis / A. Gardt // Linguistische Hermeneutik. Theorie und Praxis des Verstehens und Interpretierens. – Tübingen: Niemeyer, 2007. – 263– 280.
14. Hartmann P. Textlinguistik als neue linguistische Teildisziplin / P. Hartman. // Replik. – 1968. – 2. – S. 2-7.
15. Hass U. Literaturwissenschaft und Linguistik von 1960 bis heute/ U. Haß, C. König. – Göttingen: Wallstein, 2003. – 297 S.
16. Klein J. Linguistische Hermeneutik politischer Rede. Eine Modellanalyse am Beispiel von Kanzler Schröders Verkündigung der Agenda 2010 / J. Klein // Linguistische Hermeneutik. Theorie und Praxis des Verstehens und Interpretierens. – Tübingen: Niemeyer, 2007. – S. 201 – 240.
17. Lemnitzer P. Korpuslinguistik: eine Einführung / P. Lemnitzer, H. Zinsmeister. – Tübingen: Narr, 2006. – 199 S.
18. KultuRRRevolution. Zeitschrift für angewandte Diskurstheorie [Електронний ресурс]. – Режим доступа до джерела:
<http://zeitschrift-kulturrevolution.de/>
19. LiLi. Zeitung der Fakultät der Linguistik und Literaturwissenschaft der Universität Bielefeld [Електронний ресурс]. – Режим доступа до джерела:
<http://www.uni-bielefeld.de/lili/forschung/projekte/archiv/zeitung/index.htm>
20. Linguistische Diskursanalyse. Überblick, Probleme, Perspektive. / C. Bluhm, D. Deissler, J. Scharloth, A. Stuckenbrock [Електронний ресурс]. – Режим доступа до джерела:
http://scharloth.com/publikationen/scharloth_diskursanalyse.pdf
21. Spitzmüller J. Diskurslinguistik. Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtextuellen Sprachanalyse / J. Spitzmüller, I. H. Warnke. – Berlin/Boston: De Gruyter, 2011. – 236 S.
22. Vogel F. Linguistik als Kampfsport – Ein Plädoyer für die Suche nach Paradigmen demokratischen Sprechens in Alltag, Medien und Recht [Електронний ресурс] / F. Vogel. //Linguistik Online. – 2014. – Bd. 69, Nr. 7. – Режим доступа до джерела:
<https://bop.unibe.ch/linguistik-online/article/view/1658/2805>

УДК 821.161.2–3

ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ХУДОЖНЬОГО НАРАТИВУ В МАЛІЙ ПРОЗІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА**Козакова Л. О.**

У поданій статті розглядається питання мови про зовнішню та внутрішню фокалізацію фразеологічної точки зору персонажа у наративі малої прози Олеса Гончара. А також проаналізовано, які форми вираження знаходять у тексті художнього твору зовнішня і внутрішня фокалізація.

Ключові слова: наративний дискурс, внутрішня і зовнішня фокалізація, фразеологічна точка зору, міметичність, екстрадієгетичний наратор.

В представленной статье рассматривается вопрос о внешней и внутренней фокализации фразеологической точки зрения персонажа в нарративе малой прозы Олеса Гончара. А также проанализировано, какие формы выражения находят в тексте художественного произведения внешняя и внутренняя фокализации.

Ключевые слова: наративный дискурс, внутренняя и внешняя фокализация, фразеологическая точка зрения, миметичность, экстрадиэгетический наратор.

The article deals with the question of language concerning external and internal focalization of the phraseological point of view of a character in the narrative of short prose by Oles Honchar. The forms of expressing external and internal focalization in the text of a work of fiction are examined.

Key words: narrative discourse, external and internal focalization, phraseological point of view, mimesis, extradiegetic narrator.

Б. Успенський відзначав, що специфіка вираження фразеологічної точки зору в наративі художнього твору полягає у співвідношенні слів наратора і слів персонажа [1, с. 44]. Тому він вважав, що особливості вираження різних точок зору в плані фразеології повинні тлумачитись через дві можливості контамінації тексту наратора (“авторського слова”) і тексту персонажа (“чужого слова”). З одного боку, відбувається видозміна тексту наратора під впливом “чужого слова”, а з другого – здійснюється зміна тексту персонажа під впливом опрацювання його наратором, тобто вплив слова наратора на “чуже слово”. Ж. Женетт у праці про наративний дискурс літературного твору робить протиставлення між специфікою вираження “наративу про події” і “наративу про слова”: “Якщо словесне “наслідування” несловесним подіям є ні що інше, як утопія або ілюзія, то “наратив про слова” може представлятись, навпаки, апріорі приреченим на абсолютне наслідування” [2, с. 167]. Тобто з приводу способу вираження фразеологічної точки зору персонажа у словесному тексті наратора можна говорити про більший або менший рівень міметичності відтворення. Поняття міметичності означає, наскільки фразеологічна точка зору персонажа повноцінно відтворена в тексті художнього твору. Тому Ж. Женетт способи вираження “чужого” мовлення персонажа класифікує згідно з тим, наскільки “чуже” мовлення вивільнилось від впливу мовлення наратора: наратизований, транспонований і цитатний дискурси [2, с. 169]. Наратизований дискурс – найбільш віддалений дискурс, який свідчить про максимальний вплив наратора, що сильно редукує особливості мовлення персонажа на предметно-аналітичному і словесно-аналітичному рівнях. З іншого боку, маємо цитатний дискурс, який виражається у формі прямої мови персонажа. У цьому випадку говорять про мімезис зовнішнього (слова, сказані вголос, звернені до когось) і внутрішнього (слова, сказані про себе, ні до кого зовні не звернені) дискурсів. Порубіжною ланкою є транспонований дискурс, під чим Ж. Женетт розуміє власне непряму мову. [4]. Отже, у контексті наших міркувань про специфіку вираження фразеологічної точки зору варто відзначити, що аналіз наративу малої прози О. Гончара слід розгортати у відношенні між нульовою

зовнішньою і внутрішньою фокалізаціями в тексті художніх творів. Нульова фокалізація передбачає максимальний вплив точки зору наратора на весь хід наративного дискурсу, в цьому випадку на спосіб вираження “чужого” для контексту наратора мовлення персонажа. При цьому використовується наративований дискурс. З другого боку, йдеться про міметичне вираження слів персонажа в контексті його зовнішнього (зовнішня фокалізація) і внутрішнього (внутрішня фокалізація) дискурсів.

Стосовно наративу малої прози Олесея Гончара найбільш доречно вести мову про зовнішню та внутрішню фокалізації фразеологічної точки зору персонажа, тому що наративний дискурс творів письменника розгортається згідно із домінуванням індивідуальної перспективи персонажа. Оскільки остання в наративі може виражатись у формі зовнішнього або внутрішнього дискурсів, то треба проаналізувати, які форми вираження знаходять у тексті художнього твору відповідно зовнішня і внутрішня фокалізації. Наративний дискурс малої прози О. Гончара відзначається особливим рівнем майстерності психологічного аналізу, який переважно структурується на основі внутрішньої фокалізації персонажа. Внутрішній дискурс персонажа в наративі літературних творів здатен виражатись у формі трьох головних дискурсів, від максимального впливу слів на нього до його остаточного мімесису. Однак внутрішній дискурс персонажа в малій прозі О. Гончара проходить складну еволюцію від форми внутрішнього монологу до форми невластне прямого мовлення. Форму внутрішнього монологу Б. Успенський називає прикладом впливу слів наратора на “чуже слово” персонажа. Такий зразок опрацювання слів персонажа екстрадієгетичним наратором трапляється в тих випадках, коли відтворюються почуття і думки героя, причому хоч виклад розповіді про героя розгортається від третьої особи, впізнається характерний для цього героя текст. Б. Успенський відзначав, що внутрішній монолог героя дуже часто несе сліди більшого впливу дискурсу наратора, ніж звичайне пряме мовлення цього ж героя, оскільки індивідуальність персонажа, яка виявляється в його діалогічному прямому мовленні, часто усувається наратором у внутрішньому монолозі і замінюється словами наратора, наратор виступає тут в іпостасі редактора, який опрацьовує текст цього персонажа [1, с. 55]. Отже, присутність, в наративі малої прози О. Гончара такої форми вираження внутрішнього дискурсу персонажа, як внутрішній монолог, хоча й свідчить про намагання письменника наблизитись до перспективи відтворення внутрішнього світу життя людини, однак воно поки що здійснювалось переважно у предметно-аналітичному руслі без врахування словесно-аналітичних особливостей внутрішнього мовлення персонажа. Для прикладу звернемось до тексту оповідання із ранньої творчості письменника “Ілонка”, в якому засобами внутрішнього монологу відтворюються внутрішні думки героїні, які стосуються її привітного ставлення до радянських солдат-визволителів: *“Майнувши до колодязя, Ілонка з захопленням береться за теплий металевий важіль. Її чорні оченята горять, променяються. Вона готова б ціле озеро добути з землі для Лукича! Свіже, джерельне, чисте... Хай би змив оті рубці, що лягли йому через усі груди. Але те не змивається, то – від швабських осколків. Хтозна: може, летіли люті осколки десь просто в Ілончине серце, та перепинив їх Лукич своїми грудьми”* [3, 1, с. 496]. Про те, що зазначений дискурс героїні відредатований наратором, свідчить те, що виклад розгортається від третьої особи, а також те, що в тексті зустрічаються слова та образи, які не можна вважати характерологічними для дискурсу маленької дівчини. Більш характерним все ж таки є нормативна лексика, яка потрібна для побудови схвального дискурсу, властивого для літератури того часу. Форма внутрішнього монологу так само характерна для творів більш пізнішого періоду. Однак у нових творах письменника останніх років його життя, що загалом було властивим для форми викладу в прозі 60-70 рр., внутрішній монолог персонажа дуже часто доповнюється його невластне прямим мовленням: *“Даринка – ось хто був для нього найдорожчий у світі! Ну й мама, звісно, ну й діти, розуміється, але ж Даринка... Що тут казати: вона ще більше розкрилася в ці важкі для них дні. Виявилась такою молодчиною, така смілива, рішуча, це вона, коли йому стало зовсім кепсько, перша й наполягла, щоб не в медпункті його тримати, а негайно відправити*

до міста в найкращий інститут, де апаратура, де професори!.. Після її відвідин йому щораз ніби легше, бо вірить вона, як ніхто, що все обійдеться, що чудо таки має статись... Ах, Даринко, Даринко! Добре, що не чуєш ти, як хворі лаються ночами в палаті, останніми словами обзивають тих, що ракет та всякої гидоти для смертовбивства повинаходили, а рятівних, може, найпростіших ліків для людини винайти не можуть... Даринко, горлице моя..." ("Ніч мужності") [3, 6, с. 328].

Хоча форма внутрішнього монологу для вираження внутрішнього світу персонажів ще досить часто вживається в тексті ранніх творів письменника, проте з кожним твором все більш характерним стає використання невластне прямого мовлення. На прикладі аналізу наративу малої прози О. Гончара можна переконатись у тому, як відбувається розширення функцій невластне прямого мовлення, яке вважається традиційним засобом відтворення внутрішнього мовлення. Те, що одні тематичні елементи наративу можуть бути виражені різними способами, сприяє перебудові внутрішньої організації наративу, збільшуючи роль невластне прямого мовлення, яке включає в себе портрет, пейзаж, передісторію персонажа, різного роду характеристики і в багатьох випадках відсуває на задній план виклад від наратора, залишаючи за ним тільки інформативну функцію. Наприклад, у новелі письменника "Народний артист" про ті чи інші характеристики персонажів читач дізнається із їх невластне прямого мовлення, що видно уже з початку твору: "Таксист був явно не в дусі. І недбала поза, і руки, що тримали кермо якимось нехитьма, і невдоволений вираз обличчя зі зневажливо відкопленою нижньою губою – все ніби промовляло: підсунули ж мені цього пасажира, та ще в суботній день! Де він у дідька взявся на мою голову, і кому потрібна ця його поїздка безглузда? Що він забув, спитати б, у тому забанюченому, промоклому під дощами осінньому селі? Такі пасажири найчастіше дошкуляють у дорозі якимись витребеньками, кривитимуться на кожну запалену тобою сигарету, а потім ще змусять чекати так, що навряд чи й встигнеш на вечірню телепередачу. А сьогодні ж хокей..." [3, 6, с. 311].

Дуже часто невластне пряме мовлення, яке відтворює спогади персонажа, включає в себе і наратив, і опис, і діалог, який у теперішньому часі певною мірою втрачає свою природу, перетворюючись у факт свідомості персонажа. В цьому контексті варто навести приклад із новели автора "Пізнє прозріння". Іван Оскарович, який приїхав на батьківщину свого колишнього працівника, пригадує, у яких стосунках він був із ним: "А втім, кинув усе, приїхав. Навіть сам трохи здивований цим своїм рішенням, злегка іронізує над собою: ось ти і в ролі "весільного генерала", у ролі гостя на вшануванні того, хто з усіх учасників твоєї експедиції був, може, найневдатнішим, був особою майже курйозною, іноді просто жалюгідною! Пригадується зіщулена слабосила постань, що, поспішаючи на виклик, комічно й незграбно плутається в якомусь хутряному балахоні (товариші таки подбали, щоб не обморозивсь), з-під скрученого набік полярного башлика сполохано визирає худе, посиніле від холоду, вічно чимось ніби сконфужене обличчя... Вимагаєш пояснень, скажімо, за самовільну відлучку, а він, поблизкуючи сліпими від сонця окулярами, щось там белькоче, шепелявить, не вмюючи до ладу зліпити навіть те, що має за душею. Ходив, мовляв, на колонію пінгвінів дивитись... "Та ти краще під ноги собі дивись – там тріщини такі, що незадовго до твого прибуття й трактор проковтнули! Провалишся, хто за такого генія відповідатиме?" Стоїть, підшмаркує, нічого вже й не мимрить на своє виправдання" [3, 6, с. 353].

У наративі малої прози О. Гончара невластне пряме мовлення персонажа втрачає свою одноплановість, наближаючись до мовлення наратора, яке легко включає в себе "чуже слово". У такий спосіб розширюється сфера застосування невластне прямого мовлення в її традиційному значенні. Якщо традиційно вона виникає як реакція на якусь подію, явище, то в наративі письменника вона часто стає прихованою відповіддю на репліку діалогу. Співвідношення між діалогом чи окремими репліками і невластне прямим мовленням має різні форми залежно від того, яку функцію виконує персонаж. У наративі автора найбільш часто розгортається такий дискурс, у якому невластне пряме мовлення містить оцінку або реакцію поведінки, або мовлення якогось персонажа. Дуже часто буває так, що

певна репліка може викликати дві відповіді: одна – явна, виражена у формі прямої мови, друга – прихована, у формі невласне прямого мовлення, які можуть вступати одна з одною в складні смислові відношення. Репліки подвоюються – на висловлену і невисловлену, діалог при цьому втрачає свою одновекторність, розвиваючись, наче у двох планах – зовнішньому і внутрішньому: *“А край столу серед місцевих уже бражничає на повну волю той рибалка-гігант з вогнистими бакенбардами: поминки так поминки! Один ківш спорожнив, другий бере, піна в ньому аж кипить... А рука! Оце Голіаф!.. Ось би такого в експедицію! В ролі Нептуна виступав би при переході екватора... І раз у раз поглядає в цей бік. Що він хоче сказати? І раптом Нептун голосно звертається через стіл до Івана Оскаровича:*

– А ви з ним не дуже там церемонились, у ваших льодах... Такої бездушності просто пошукати!..

Іван Оскарович навіть зніковів:

– Такий то материк. Там не до ніжностей!..

Іван Оскарович після цього сидів понурений. Здається, розгадав, нарешті, причину своєї невдачі з виступом. Всі оті анекдотики. Хизування власною величчю. Біда в тому, що й до сьогодні ти ще вважаєш поета мовби своїм підлеглим, з котрим можна повестися абияк, виставити його у світлі смішному, невмілим, безпорадним... Ти й не помітив, як він із своєю “Полярною поемою” уже давно виїшов з-під твоєї підлеглості! Якщо він і підлягає нині якимось законам, то хіба що тим іншим, вічним, тобою вже ніяк не контрольованим... І для всіх людей, що зібралися тут, він – гордість, він чистий, він повік уже буде невіддільний від своєї прекрасної поеми! Та й ти хіба хотів зумисне принизити його образ?..” [3, 6, с. 361-362].

Наведена вище особливість функціонування невласне прямого мовлення в наративі малої прози письменника свідчить про високий рівень майстерності психологічного аналізу, що відповідним чином передбачає його конструктивне ускладнення, оскільки воно може будуватись як діалог із самим собою, так і з уявним слухачем. Розглянемо у цьому контексті приклад із новели “Пізнє прозріння”, у якому Іван Оскарович намагається перевиховати себе після того, щоб йому довелося пережити під час зустрічі на батьківщині поета: *“Дико, звичайно, було б їти насупроти уявлень, які тут склалась. Якщо відводять тобі саме таку роль – нічого не лишається, як тільки взяти її на себе і виступати в ній. Чи, може, й сам ти щось у собі недооцінюєш? Може, те, що єднало вас під час експедиції, ті подолані труднощі й усе інше було куди значнішим, ніж досі тобі здавалось? Можливо, поет із своєю дитинною ясновидністю, із своїм глибоким захопленням вами, людьми полярного гарту, був куди ближчий до істини, до справжньої суті речей? Тож-бо вгамуйся, відкинь ґризоти і спокійно приймай шану, яку тобі виявляють ці люди, поетові земляки. Десь він тут виростав серед цих ялівців... Так рано пішов із життя і так пізно ти його для себе відкрив. Тепер і сам почуваєш його нестачу, щодалі навіть гострішає відчуття серйозної і незамінної втрати. Справді, міг би ще жити та жити... Ще довго полярний люд, мабуть, не матиме такого співця. Та й взагалі: чи народиться вдруге такий?” [3, 6, с. 360].*

Інколи буває так, що невласне пряме мовлення якогось персонажа не є реакцією на репліку діалогу або чийсь поведінку, а стає виразом внутрішнього світу людини, яка перебуває на самоті. Приклад такого дискурсу спостерігаємо в новелі “На косі”, у якій головна героїня дуже часто залишається на косі, позбавлена зустрічі з кимсь із людей. Саме тут у неї розгортається можливість обдумати особисті проблеми та переваги свого існування наодинці: *“Після біофаку, як відмінниця, залишена була в столиці, та це тривало недовго, бо так потім склалося, що оглянулася аж тут, на краю землі, де тільки птахи мітинують. Що ж, іноді і в такий спосіб збуваються мрії. Після напруг та перенапруг міського життя, з його карколомним темпом, чадом, гуркотнявою, нарешті ти чуєш тишу, впливаєшся простором, починаєш виходити з очманіння” [3, 3, с. 513].*

Дослідження і аналіз фразеологічної точки зору в наративі малої прози О. Гончара свідчить про те, що домінуюче значення має все ж таки внутрішній

дискурс персонажа. Це відбувається передусім з двох причин: по-перше, тому що письменника цікавить герой у процесі становлення його характеру, по-друге, в наративі художніх творів автора розгортається високо майстерний за рівнем виконання психологічний аналіз. Саме в рамках внутрішнього дискурсу персонажів письменнику вдається відтворити складний світ духовного життя людини, коли із боротьби двох суперечливих тенденцій народжується те, втіленням чого цей персонаж є у творі. Тому в творах О. Гончара більше семантичне навантаження мають внутрішні репліки персонажа, які виражаються у формі або внутрішнього монологу, або невласне прямого мовлення. Таким чином, наратив малої прози письменника йде від зовнішнього до внутрішнього дискурсу, тобто від прямого до невласне прямого мовлення.

Традиційно зовнішній дискурс може утверджуватись у формі монологу або діалога. Монолог у наративі прози О. Гончара переважно стосується внутрішнього дискурсу персонажа. Тому зовнішній дискурс зазвичай організований у вигляді діалогу. У прозі того періоду, коли творив письменник, традиційно виділяють два типи діалогів: описовий і драматичний. Перший тип характеризується порівняно досить великими за обсягом репліками, які містять опис, характеристику, розповідь про якусь подію, викладення фактів у певній послідовності. Другий тип діалогу намагається відтворити драматизм, напругу ситуації. Для цього в тексті використовуються різні засоби, завдання яких відтворити лаконізм та вимушеність репрезентованої ситуації. Однак момент зустрічі, виклад історії, яка розгортається у творі, рідко коли свідчить про якусь нервозність ситуації. Переважно персонаж, який є втіленням певної моралізаторської ідеї, виступає послідовним та виваженим у своїх думках і помислах, у висловленні своєї позиції, на підтримку якої стоїть зовні екстрадієгетичний наратор.

Література

1. Успенский Б. А. Поэтика композиции. Семиотика искусства / Б. А. Успенский. – М.: Школа "Языки русской культуры", 1995. – 360 с.
2. Genette Gerard Narrative discourse. / Gerard Genette. – Ithaca, New-York: Cornell University Press, 1983. – 268 p.
3. Гончар О. Твори: В 7-и т. / О Гончар – К.: Дніпро, 1987-1988.
4. Женетт Ж. Фигуры: В 2 т. / Ж. Женетт – М.: Издательство имени Сабашниковых, 1998. – Т. 1. – 472 с.; Т. 2. – 450 с.
5. Капленко О. Наратив як модель світу: структурна побудова і проєкція на художній текст / О. Капленко // Слово і час. – 2003. – № 11. – С. 10-16.
6. Мафтін Н. Становлення наративної стратегії української новелістики / Н. Мафтін // Слово і час. – 2003. – № 12. – С. 42-49.
7. Сірук В. Наративна стратегія "малої" прози Лесі Українки / В. Сірук // Слово і Час. – 2006. – № 2. – С. 8-14.
8. Ткачук О.М. Наративна стратегія малої прози Михайла Яцківа / О. М. Ткачук // Слово і Час. – 2003. – № 1. – С. 63-70.

УДК 811.161.2

КООПЕРАТИВНІ ТА КОНФРОНТАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ МІЖСОБИСТІСНОГО МОВЧАННЯ У НОВЕЛІСТИЦІ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА

Коловоротна Н. Д.

У статті розглядаються особливості омовлення комунікативно значущого концепту мовчання. Виявлено, що мовчання у Григора Тютюнника є художньою деталлю, супровідником широкої гами людських почуттів. Описано амбівалентність міжособистісного мовчання, що допомагає реалізовувати не лише конфронтаційні, а й кооперативні стратегії.

Ключові слова: комунікативно значуще мовчання, концепт, міжособистісне мовчання, амбівалентність, художня деталь.

В статье рассматриваются особенности вербализации коммуникативно значимого концепта молчание. Выявлено, что молчание у Григора Тютюнника это художественная деталь, которая сопутствует широкой гамме человеческих чувств. Описано амбивалентность межличностного молчания, которое способствует реализации не только конфронтационных, но и кооперативных стратегии.

Ключевые слова: коммуникативно значимого молчание, концепт, межличностного молчания, амбивалентность, художественная деталь.

The article discusses the features of verbalization communicatively meaningful concept silence. Revealed that silence Gr. Tiutiunyk an art piece that accompanies a wide range of human emotions. Described interpersonal ambivalence of silence, which contributes to the implementation of not only confrontational, but also cooperative strategy.

Key words: communicatively meaningful silence, concept, interpersonal silence, ambivalence, art piece.

Постановка наукової проблеми та її значення. Мовчання потрапило в поле зору як зарубіжних (В. Річмонд, Дж. К. Мак-Кроскі, П. Вацлавек, Дж. Бівін, Д. Джексон, Г. Колшанський, Г. Почепцов та ін.), так і вітчизняних (Ф. Бацевич, Л. Солощук, Т. Вашека, Т. Осіпова та ін.) дослідників насамперед як невербальний компонент комунікації, проблеми якої актуалізувалися в останні десятиліття, адже на сьогодні цілком зрозуміло, що невербальні компоненти комунікації є однією з найважливіших сфер функціонування знаків і знакової інформації. Уведення ж невербальних компонентів у комунікативний процес дає змогу звести до мінімуму можливість помилкового декодування висловлення, таким чином даючи адресатові можливість виявити комунікативний намір партнера та зробити відповідний комунікативний крок.

Комунікативно значуще мовчання своєрідно фіксується в художньому дискурсі. Його вербалізація, безумовно, мотивована й комунікативною компетенцією автора певного художнього тексту, а також тематикою відповідного художнього твору.

Як видається, на сьогодні актуальним залишається й проблема вербалізації мовчання конкретною особистістю, зокрема й такою оригінальною і творчою, як Гр. Тютюнник.

Мета нашої розвідки – дослідити особливості омовлення міжособистісного мовчання у художньому дискурсі Гр.Тютюнника.

Виклад основного матеріалу. Лаконізм і точність як визначальні риси прози Гр. Тютюнника виражаються зокрема й у процесі вербалізації концепту “мовчання”. Сам письменник уважав уміння “примусити себе замовкнути”, тобто не писати зайвого, одним з головних ознак таланту. У своєму щоденнику Гр. Тютюнник писав: “Писати літературно – означає перемагати у собі графомана. Графоман сидить у кожному письменнику, і талановитий той, хто вміє

примусити себе замовкнути. Що закреслює письменник, коли править рукопис? Графоманію!” [5, с. 344]. У житті і творчості Гр. Тютюнник протиставляє мовчання пустослів'ю, вважаючи останнє однією з найгірших вад людини, надто письменника.

Як видається, промовистою художньою деталлю в багатьох творах Гр. Тютюнника є мовчання. Для його вербалізації митець використовує лексеми *мовчати*, *мовчанка*, *замовкнути*, *мовчки*, *мовчатися*, *примовчувати*, *примовкувати*, *вмовкати*, *змовчати*, *німий*, *німіти*, *мовчазний*, *мовчакуватий*, *мовчун*, *оніміти*, *онімілий*, *оніміння*, *оніміло*, *заніміти*, *пауза*, *німотний*, *тиша*, включаючи їх до різних стилістичних фігур і прийомів з метою якнайглибшого розкриття творчого задуму.

Одразу впадає в око, що серед розмаїття вербальних засобів Гр. Тютюнник фактично не вживає ядерної лексеми *мовчання*, надаючи перевагу дієслову *мовчати* та іменнику *мовчанка*, наприклад: “Коли обидві “півсмерті” вже давно випито, і в хаті надовго **западає мовчанка**, тільки кози вовтузяться у загороді за стіною, ми з дядьком підводимося, щоб іти додому” [6, т. 1, с. 174]; “Тільки сержант-надстроковик ні про що не розпитував, а **улучивши мовчанку**, поривався розповідати і починав здалеку: “А в нашій часті, де я служу...”” [6, т. 1, с. 187].

У Гр. Тютюнника мовчання багатозначне й полярне. Воно є супровідником широкої гами людських почуттів, зокрема розгубленості: “Іван сплигнув на землю, став проти неї і **мовчав розгублено**” [6, т. 1, с. 213]; образи: “Коли ж мама, хоч траплялося це й нечасто, ішла до когось у гості а чи в кіно, пудрилася і підфарбовувала губи, Іван супився і **мовчав** або лягав на ліжко і одвертався до стіни: йому здавалося, що вона чепуриться не для себе, а для когось, що вона байдужа і чужа до нього перед отим своїм дзеркальцем” [6, т. 1, с. 205]; нерішучості: “За дверима якусь хвилю **мовчать**, **нерішуче** покашлюють:

– **Кхе... кхе...** Та це, товаришу, ми... Сусіди” [6, т. 2, с. 29].

Виконуючи функцію художньої деталі, мовчання, зокрема міжособистісне, виступає своєрідним індикатором непростих стосунків між людьми, змінюючись від мовчання-ніяковості, мовчання-захвату до мовчання-люті одного з комунікантів і мовчання-відчаю – другого:

– Він тут недалеко й живе. ... Вони саме снідали. ... Ну, батько, мати – звісно, як у нас гостей пришановують – і жареним, і шквареним пригощати заходилися, ... жаліють, хвалять, що я втекла. А він **мовчить**. Ложку поклав, очей з мене не зводить. ...

Посиділа я ще трохи – незручно ж попоїсти і гайда з хати, – подякувала, і стала прощатися. Куди там! Не пускають. ... це старі. А він (його Кирилом звати) **мовчить**, тільки зблід, як полотно. І вже не на мене, а під ноги собі дивиться та все комір то застібає, то розстібає.

... На тому й закінчилося наше свято. Наче покійника в домі замали. Кирило цілими днями **мовчить**, навіть до батьків **не балакає**. ... Опівночі, коли батьки в хатині поснуть, підхопиться як тороплений і ні з сього ні з того – хвать за горло: “Кажу, любиш?” ...

Замовкне, ніби схаменеться. Тоді як упнеться пальцями в груди, аж кров під пучками закипає: “Може, скажеш, гадино, що він і тут не був? – на німця натякає, бо я ж усе до крихти йому розказала. – що, **мовчиш?**” – і регоче, радий, що мені **відповісти нічого** [6, т. 2, с. 24].

Таким чином, цілком очевидно, що декодування мовчання значною мірою залежить від дискурсу. У наведеному вище контексті лексема *мовчати* виявляє периферійні семи ‘ніяковіти’, ‘соромитись’, ‘гніватись’ та ін., що, очевидно, вказує на симптоматичність мовчання, але й на комунікативну значущість. Мовчання одного з комунікантів Гр. Тютюнник позначає надслівними вербалізаторами *відповісти нічого*, дієсловами із значенням заперечення мовчання *не балакає*.

На емоційність мовчання вказує низка інших паралінгвальних засобів, зокрема окулістичних (*очей з мене не зводить*), кінетичних (*ложку поклав*), фізіогномічних (*зблід, як полотно*).

Безперечно, мовчання тут емоційно забарвлене. О. Носова зазначає: “У спілкуванні мовчання експресивно забарвлене, оскільки воно за визначенням не

може бути винятковим джерелом передачі інформації. Навіть при однозначній відповіді, згоді чи незгоді, мовчання імпліцитно виражає або емоційний стан того, хто говорить, (мовчить), або його ставлення до дій / слів співрозмовника (слухача). Однак мовчання для людини не асоціюється з однією певною емоцією. Зрозуміло, що одна й та сама емоція може бути виражена по-різному різними особистостями” [3, с. 24].

Мовчання одного з комунікантів, а саме Кирила, є як симптомом його зняковіння й розгубленості в першій частині уривка, так і головним елементом його конфронтаційної стратегії в другій, що сприймається іншими учасниками комунікації як невічливість, навіть ворожість. “Мовлення є ... показником доброзичливості людини, оскільки для звичайної людини в мовчанні іншої є щось тривожне й небезпечне” [1, с. 318]. Ці слова відомого лінгвіста яскраво ілюструє й інший приклад з повісті Гр. Тютюнника “Вогник далеко в степу”, де оксиморонний вираз *відповісти мовчанкою* образно вербалізує таке небажане для одного з комунікантів гірке й недоброзичливе мовчання: “*Кібкало як іменинник усміхається раз по раз до всіх, забалакує, упевнений, що сьогодні за хліб і молоко йому ніхто не відповість мовчанкою*” [6, т. 2, с. 166]. Використання оксюморона, окрім іншого, також експресивізує сприйняття мовчання. Погоджуємося з Н. Бойко, яка зазначає, що оксюморони “... спонукають читачів до почуттєвого сприймання та образного осмислення дійсності, розуміння прийомів, до яких звертається митець” [2, с. 418].

Через мовчання герої Гр. Тютюнника виражають стратегію ігнорування, наприклад:

- *Діду, нащо вам все оте? – допитуються в старого молоді й пристаркуваті сусіди та заходжальники.*

- *А на те, – одказує Свирид. Або мовчить, як і не чує* [6, т. 1, с. 191], або дистанціювання, як це видно зі слів матері, що відчуває на собі провину перед сином і його образу на неї за її подружню зраду:

- *Ти, сину, вже краще б ляв мене, ніж отак. Три дні, як приїхав, і все мовчиш. Чи вже у серці для матері порожньо?...*[6, т. 1, с. 17].

Традиційно міжособистісне мовчання сприймається негативно, викликаючи почуття ніяковості, а то й страху: - *Ти що, не чуєш? – торсає мене Меланя. – Кажу, давай їсти, а ти мовчиш. Аж налякав* [6, т. 2, с. 280]. Воно також засвідчує спільну тривогу комунікантів, однаково пригнічений їхній душевний стан, наприклад: “*Климко не знав того, що Зульфат щодня виходить на переїзд у степ і довго журно дивиться пригаслими очима на дорогу через вибалки на узгірці ..., що часто разом з ним виходить на переїзд і Наталія Миколаївна з маленькою Олею на руках, тоді вони дивляться на дорогу вдвох із Зульфатом і мовчать, картаючи себе в душі: Зульфат – що не розрадив Климка, Наталія Миколаївна – що не почула, як він пішов*” [6, т. 2, с. 116] або ж є ознакою нездорової обстановки в сім’ї, де вже давно немає порозуміння й злагоди: “*З того дня, як він назавжди відстебнув од шитого офіцерського пояса кортик і пішов на трактор, теща зненавиділа його, почала звати на “ви”, і хата, немов зрозумівши свою господиню, спохмурніла й залякла в німому презирстві. ... Андрій задкував у темний куток, тулився до стіни, щоб дати їй [тещі] дорогу, і мовчки скаженів: здавалося, вона наемисне зустрічає його в сінях, аби загнати в куток і цим принизити. ... Вечеряли мовчки, як після лайки*” [6, т. 1, с. 52].

Однак Гр. Тютюнник використовує феномен мовчання як такий, що допомагає його героям реалізувати не лише конфронтаційні, а й кооперативні стратегії, зокрема виступає синтоном, що з позиції лінгоконфліктології трактується як “засіб профілактики зародження конфлікту з метою не зруйнувати комунікації” [3, с. 135], наприклад: “*Цими словами вона щодня починала сварку. Устим на те тільки усміхався і мовчав. Він був щасливий і не хотів розлучатися зі своїм щастям отак зрання. Тому і мовчав*” [6, т. 1, с. 244]; “*Відливості він [Тур], одначе, не помічав. Або ж хотів подолати її мовчанкою*” [6, т. 1, с. 207], так і засобом демонстрації утримання від конфлікту: “*А день настане – старі просвітку не дають. Свекор ще сяк-так, мовчить, тільки молотком сердитіше стукає, зате свекруха і за нього й за себе надолжує ...*” [6, т. 2, с. 24].

Як кооперативне сприймається мовчання в ситуації, якщо між співрозмовниками встановлене повне взаємопорозуміння, й вони поділяють ті позитивні (радість, умиротвореність, спокій) або негативні почуття, пов'язані з горем, смертю тощо, наприклад: *“Далі все робилося мовчки, у любій братерській злагоді: один ішов обходити ферми – всі, від корівника до гусятника, другий підмітав сторожку, розставляв на свої місця стіл, табуретки, ослін, розкидані за вчорашньої чубанини попід стіни...”* [6, т. 1, с. 264].

Так, факт наявності позитивного настрою у всіх комунікантів окреслює ситуація, в якій кооперативна стратегія мовчання вербалізована зворотним дієсловом-оказіоналізмом *мовчатися*, яке, очевидно, можна віднести до безособових, наприклад: *“Ми розкошували мовчки й курили. Цигарку за цигаркою бо курилося і мовчалось”* [6, т. 2, с. 280]. Позитивне сприйняття мовчання посилює вживання Гр. Тютюнником прислівника *мовчки* в сполученні з дієсловом *розкошувати*, що в цьому контексті має значення “відчувати задоволення, насолоду, втіху від чого-небудь” [4, т. VIII, с. 711]. У такому разі мовчання набуває смислів ‘блаженство’, ‘задоволення’.

Для героїв Гр. Тютюнника мовчання часто є кращим, ніж слова, засобом взаєморозуміння, оскільки зайві слова можуть зруйнувати певний незримий зв'язок між людьми, поставити одного з комунікантів у незручне становище, чого рідше можна очікувати від мовчання. Так зокрема розмірковує Павлентій, підліток з повісті “Вогник далеко в степу”, який не знаходить слів, щоб висловити вдячність своїй мачусі за її піклування, соромиться виказати свої почуття, тому вважає за краще мовчати: *“Мені жалко дивитися на її [тітки Ялосовети] пальці худі, що стягають шинелю, аби якось застібнути гаплички. Всю жалко. Але й пожаліти ніколи. Та ще й словами... Краще мовчати”* [6, т. 2, с. 168]. На думку Павлентія, висловити співчуття словами, очевидно, важче, ніж мовчанням.

Так само мовчання є більш доречним при відчутті вдячності простій людині, жінці-трудівниці, не звиклій до пишноти слів, життя якої є мовчазним трудовим подвигом: *“Тож якщо доведеться зустріти вам у Донбасі жінку чи бабусю з надто великими руками у синіх міточках, вклоніться їй у душі – мовчки, бо захоплення вашого чи (ще гірше) розчуленості вона просто не прийме”* [6, т. 2, с. 268].

В іншій повісті Гр. Тютюнника мовчання також емоційно навантажене, точніше, енергетично зарядженим є слово-варваризм *малчать*, яке вербалізує концепт “мовчання”: *“– Малча-ать! – гукаю щосили, бо знаю від старших, що слово це замашне. Я чув його, коли їхав у фуражному обозі до Знам'янки – великої розбитої станції. Хто й на кого кричав отак, не знаю, бо діло було вночі, але слово мені сподобалось, як подобалось колись, іще до війни, батогом на череду ляскати”* [6, т. 2, с. 6]. Як видається, при комплексному поєднанні лексеми-варваризму і її графічного виділення унаочнюється сприйняття й самого мовчання як чогось різкого, войовничого, подібного до ляскання батога.

У дискурсі новел і повістей Гр. Тютюнника мовчання переважно негативно конотоване, оскільки супроводжує стани засмученості: *“Степан засмутився й мовчав”* [6, т. 2, с. 213] або зажури, наприклад: *“Бабуся держала мене на руках і плакала, а мати мовчала, високо піднявши голову і дивлячись перед собою”* [6, т. 2, с. 62]; *“Перша підвода вже давно поминула наші ворота, а на мосту вже гуркотіли й гуркотіли колеса, кашляли коні, бриньчала зброя, схлипувала мама, закусивши губу, й мовчали дядьки”* [6, т. 2, с. 62]. В ілюстраціях-контекстах, виокремлених із повісті “Облога”, мовчання є ознакою наведених станів, оскільки йдеться про арешт батька головного героя-підлітка.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, у творах Гр. Тютюнника мовчання є тією художньою деталлю, тим образом-концептом, що допомагає письменнику-неореалісту правдиво і яскраво відтворити внутрішній світ його героїв, реалізувати авторські інтенції. Мовчання у Гр. Тютюнника – не просто утримання від мовлення, а завжди мовчання про щось. У подальших розвідках перспективним видається дослідження особливостей вербалізації світського та соціального мовчання в прозових творах українського художнього дискурсу.

Література

1. Балли Ш. Французская стилистика / Шарль Балли / [перевод с фр. Н. А. Долинина под ред. Е. Г. Эткинда; вступ. статья Р. А. Будагова]. – М. : Издательство иностранной литературы, 1961. – 396 с.
2. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний лексикографічний і функціональний аспекти : [монографія] / Н. І. Бойко. – Ніжин : ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2005. – 552 с.
3. Носова О. Е. Лингвокультурологический анализ стратегических ресурсов молчания в структуре коммуникации (на материале современного английского языка) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04. / Носова Оксана Евгеньевна. – Уфа, 2010. – 182 с.
4. Словник української мови : в 11 т. / [редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
5. Тютюнник Г. Бути письменником: щоденники, записники, листи / Григор Тютюнник [передмова, упорядкув. О. Неживого]. – К. : Ярославів Вал, 2011. – 440 с.
6. Тютюнник Гр. Твори : У 2 т / Григор Тютюнник. – К. : Молодь, 1985.

УДК 811.112.2-42

КОГНІТИВНА КАРТА ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТ КОНЦЕПТОСИСТЕМИ ДИСКУРСУ**Осовська І. М.**

У статті на прикладі сучасної німецької матримоніальної дискурсивної практики презентується процес конструювання когнітивної карти дискурсу, що зображає його концептосистему, схематично відтворюючи цілісну ментальну репрезентацію цього типу дискурсу у статистично верифікованій концептуальній структурі та системі кореляцій між її елементами.

Ключові слова: когнітивна карта, когнітивне картування, дискурс, концептосистема.

В статье на примере современной немецкой матримониальной дискурсивной практики представлен процесс конструирования когнитивной карты дискурса, изображающую его концептосистему, схематически воспроизводя целостную ментальную репрезентацию этого типа дискурса в статистически верифицированной концептуальной структуре и системе корреляций между её элементами.

Ключевые слова: когнитивная карта, когнитивное картирование, дискурс, концептосистема.

The article in terms of the modern German matrimonial discursive practices presents the process of designing a cognitive map of the discourse that portrays its conceptsystem, schematically reproducing a complete mental representation of this type of family discourse in a statistically verified conceptual structure and correlations system between its elements.

Key words: cognitive map, cognitive mapping, discourse, conceptsystem.

Вивчення системної організації мислення особистості поступово займає одне з чільних місць у лінгвістичних дослідженнях (С. А. Жаботинська, В. І. Карасик, О. С. Кубрякова, А. П. Мартинюк, А. М. Приходько, Т. А. van Dijk, R. Jackendorff, G. Lakoff та ін.). Ментальне підґрунтя діяльності реконструюється дослідниками у вигляді окремих концептів та їхніх угруповань (концептосфер, концептополів, концептосистем). Одними із новітніх формацій, що репрезентують когнітивний простір індивіда, стали когнітивні карти, які, хоча й по-різному розуміються дослідниками (Н. К. Кравченко, О. О. Селіванова, R. Axelrod, E. S. Tolman), однак призначені для представлення глобальної картини програм комунікантів, репрезентації ментальних каркасів дискурсивних практик лінгвокультурної спільноти та розкриття усталеного способу осмислення певного сегмента діяльності її членів. Однією з таких дискурсивних практик спільноти є сімейний дискурс (СД).

Сімейне спілкування перемістилося у фокус лінгвістичних досліджень досить недавно, однак виявилось привабливим об'єктом як мономовних, так і порівняльних розвідок (А. М. Байкулова, А. В. Занадворова, Я. Т. Ритнікова, О. Б. Сиротиніна, M. Böttger, S. Häwel, J. Kramer, H. Kratzmeier, E. Leisi, K. Loewit). Когнітивно-дискурсивна парадигма створює підґрунтя для визначення родинної комунікації одним із видів дискурсу та дослідження, насамперед, його комунікативно-прагматичних особливостей в англomовному соціумі (А. А. Бігарі, О. І. Гридасова, А. А. Семенюк). Загалом, попри частково реалізований інтерес до комунікативно-прагматичних і лінгвокультурних особливостей СД загалом та німецького зокрема, залишається дифузним його когнітивне підґрунтя, яке репрезентує релевантний сегмент уявлень індивіда, відповідно, детермінуючи семантико-когнітивну і комунікативно-прагматичну специфіку СД в межах певної лінгвокультури. Когнітивно-дискурсивний підхід до вивчення сімейної дискурсивної практики дозволяє представити її інформаційний архів, виявити стрижні

національного менталітету, зіставити її когнітивну репрезентованість, мовну об'єктивіацію та комунікативну реалізацію.

Комплексне дослідження СД [4] дозволяє стверджувати, що наявність закономірностей комунікативного процесу в сім'ї забезпечується колективним когнітивним простором, репрезентованим концептосистемою – дискурсивно-специфічною конфігурацією концептів, що відображає етноспецифічні уявлення про родину та є ментальним ресурсом сімейної комунікації. На тлі викладеного метою статті є презентація когнітивної карти одного з типів СД – матримоніального кооперативного дискурсу (МКД). Об'єктом дослідження виступає сучасний німецький МКД, предметом – елементи специфічної концептосистеми, що є конституюнтами його когнітивної карти. Матеріал дослідження склали текстові фрагменти персонажного мовлення сучасних німецькомовних прозових творів, сценарії та транскрипти кінофільмів, транскрипти усних інтеракцій.

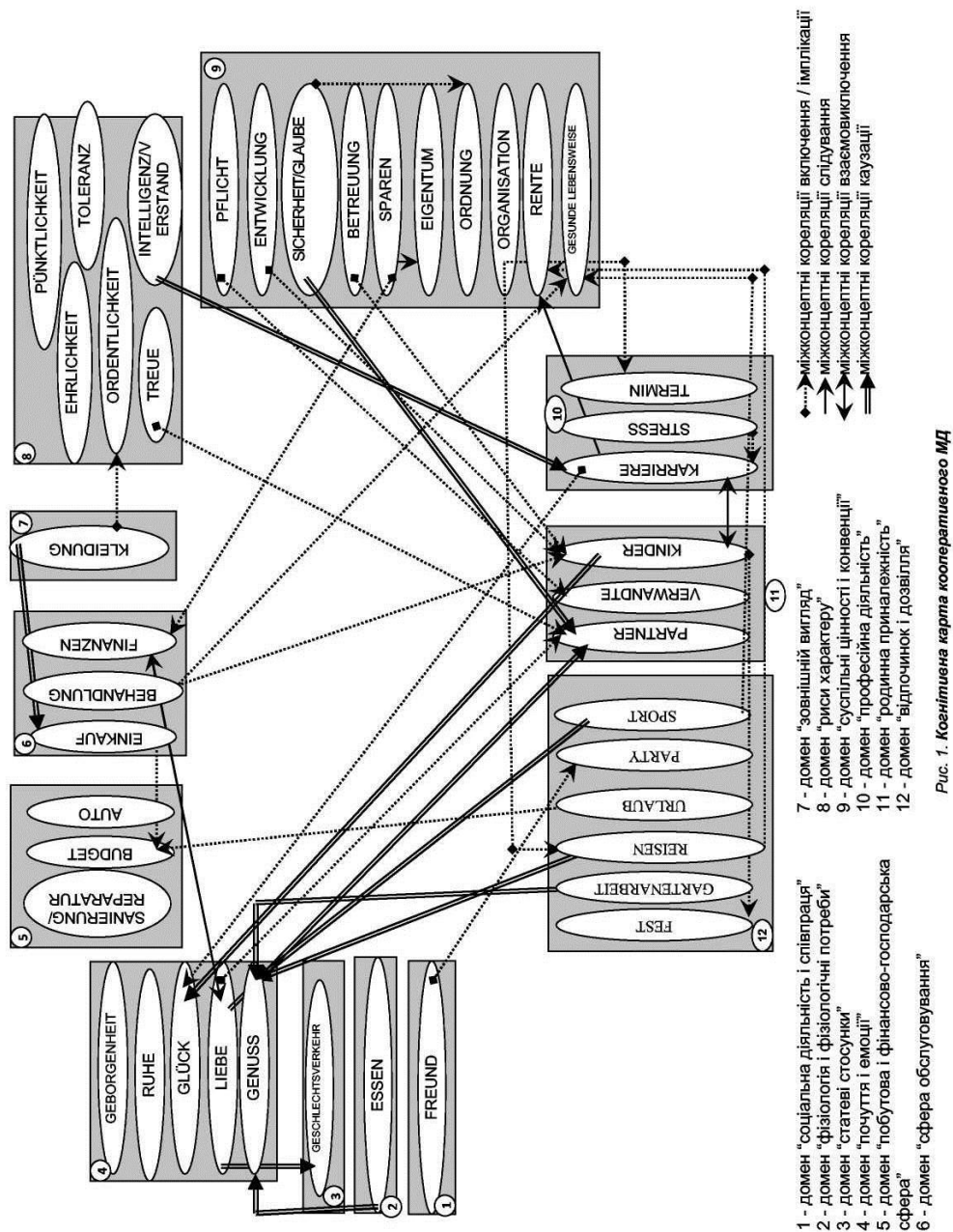
Визначення системотвірних конституюнтів концептосистеми (автохтонів) МКД, що ментально формують його матрицю як каркас комунікації у цій сфері, полягає, насамперед, у визначенні вербального “наповнення” (адже когнітивні структури є глибинними мисленнєвими утвореннями, виявлення яких може здійснюватися лише через вивчення смислів мовних одиниць [6, с. 862]), фіксації та категоризації об'єктиваторів концептів, статистичного встановлення значущих концептів та їхніх конфігурацій. Використання квантитативного аналізу, а саме верифікація даних за методикою розрахунку критерію χ^2 -квадрат (опис процедури див. [3]), дає змогу через визначення відповідностей між розподілами частот актуалізаторів концептів певного домену в текстах та певних концептів у статистично значущих доменах виокремити із множини зафіксованих концептуальних змінних, що презентують нетипові та малоймовірні кванти знань та є по суті складовими інших концептуальних просторів [5, с. 243], закономірні автохтони концептосистеми МКД. Такими встановлені 43 концепти, що формують стрижень його когнітивної карти (див. рис. 1).

Так, у домені “суспільні цінності і конвенції” статистично значущими виступають концепти-регулятиви морального, антропоморфного та етнопсихокультурного порядку: ORDNUNG (*Ordnung muß sein, das unterliegt keinem Zweifel!*), SPAREN (*Ach du meine sparsame Lady*), ORGANISATION (*Alles braucht Vorbereitung! Pass auf, dass die Zeit nicht zu knapp wird!*); GLAUBE / SICHERHEIT (*Ich glaube dir, du bist immer an meiner Seite*), PFLICHT (*Ist nichts besonderes, bloß Hausfrauenpflicht*), ENTWICKLUNG (*Nichts bleibt sich gleich, alles ändert sich stets*), PFLEGE (*Pass auf, Mama wartet, wir müssen am Wochenende zu ihr ins Altenheim; Sollte heute nicht deine Therapie neu eingestellt werden?*), GESUNDE LEBENSWEISE (*Du joggst, das ist ja prima!*), RENTE (*Jeder wird mal im Ruhestand*), EIGENTUM (*Das Haus gehörte Jahrzehnte der Familie*).

Домен “родинна приналежність” представлений концептами KINDER (*Du bist ein liebevoller Familienvater, dem die Kinder alles bedeuten; Unserem heute 30-jährigen Sohn Familiensinn ans Herz zu legen war eines meiner wichtigsten Erziehungsziele*), PARTNER (*Du Helga, sag mal, wann bist du denn heute zu Hause? Ich muss auf dich richten*); VERWANDTE (*Tante Inge kommt heute, wir müssen sie vom Bahnhof abholen*), домен “соціальна діяльність і співпраця” – FREUND (*Was ich wirklich zu schätzen habe ist ihre Freundschaft, das musst du doch verstehen*), а домен “зовнішній вигляд” – KLEIDUNG (*Leider beissen sich die Farben in deinem heutigen outlook*).

Найчастотнішими в домені “побутова і фінансово-господарська сфера” на тлі МКД виступають концепти BUDGET (*Unser Budget reicht dafür nicht aus*), SANIERUNG / REPARATUR (*Die Garage muss sofort saniert werden; Um vier hab ich ein Termin im Werkstatt*); AUTO (*Ich mag meinen dicken Mercedes und will ihn nicht loswerden!*).

Домен “фізіологія і фізіологічні потреби” представлений концептом ESSEN / KOCHEN (*Du kochst doch heute was schönes für dein Kätzchen? Was gibt's heute zum Abendessen?*), а домен “статеві стосунки” – GESCHLECHTSVERKEHR (*Las uns jetzt einander richtig lieben*).

Широку палітру статистично верифікованої актуалізації концептів представляють домени “риси характеру”: ORDENTLICHKEIT (*Du siehst ja ganz anständig aus*), INTELLIGENZ (*Das war ja klug von dir, das nicht zu merken*), TREUE (*Ich bin dir immer treu geblieben, das musst du ja schätzen*), EHRlichkeit (*Sei ehrlich, beantworte meine Frage*), PÜNKTlichkeit (*Also, Punkt drei!*), TOLERANZ (*Das muß toleriert sein!*), EHRlichkeit (*Sei ehrlich, du wolltest mich loswerden?*); “почуття і емоції”: GLÜCK (*Ich bin so glücklich, wenn ich euch, alle meine Lieben um mich habe;*), LIEBE (*Du bist meine Liebe, mein Alles! Es gibt nichts Wichtigeres in meinem Leben als du*), GENUSS (*Ich genieße jeden Tag mit dir!*), RUHE (*Das ist so gut, ruhig mit dir unterhalten zu können!*), GEBORGENHEIT (*Ich mag unser gemütliches Haus, unser Nestlein*).

Домен “професійна діяльність” представлено концептами STRESS (*Ich stecke im ewigen Stress*), KARRIERE (*Ich bin im Büro, du verstehst, was das heißt*), TERMIN (*Wann hast du den Termin beim Steuerberater?*).

Статистично підтвердженою є значущість концептів з домену “відпочинок і дозвілля”: FEST (*Keine Panik, Annika hat versprochen, sie kommt zum Jubiläum rechtzeitig*), GARTENARBEIT (*Ich habe eine Menge Blumentöpfe im Garten*), URLAUB (*Wir sollten auch diesmal unsere Familienferienstätte nicht betrügen lassen*), REISEN (*Für diese Reise brauchen wir sicher eine Impfung*), PARTY (*Party? Auf der Terrasse? Schwer vorstellbar*), SPORT (*Wenn du Vereine und so monatlich bezahlst, kannst du ins Squash, Tennis, Kegeln und Sauna*).

Домен “сфера обслуговування” надає МКД такі автохтони: EINKAUF (*Erstmal einkaufen, dann Kino; Guck mal, welchen Bierkrug ich auf der Flohmarkt gefunden habe! Wieviel bist du bereit dafür auszugeben?*), FINANZEN / GELD (*Ihr Sohn, der Banker, der hat mir die Dresdner Bank empfohlen*), BEHANDLUNG (*Herr Müller erwartet mich um 7, dann kommen die Untersuchungen*).

Автохтони засвідчують релевантність особистої (власне, фізіологічної, а також інтимної міжособистісної – чуттєвої та статевої), приватної (внутрішньородинної – особистісної, почуттєво-емоційної та діяльнісної), а також позагрупової (суспільно-ціннісної, обслуговувальної, дозвіллевої, фінансово-економічної) інформації для функціонування матримоніальних стосунків. Явними пріоритетами німецької пари є такі суспільні цінності і конвенції, як порядок, організація, економія, обов’язок, прагнення до розвитку, здорового способу життя, добробуту. У зв’язку з цим особливого значення набувають бюджет сім’ї, фінансові операції, що здійснюються комунікантами, медичне обслуговування, якому вони підлягають, спільне дозвілля – відпустки, вечірки, робота в саду, спорт і подорожі. В спільному житті цінуються пунктуальність, толерантність, вірність, розум, охайність та щирість. Почуттєвою основою співіснування пари вважаються кохання, отримання задоволення, щастя, затишку та спокою. Істотне значення в житті пари має статевий контакт. Фізіологічним пріоритетом є харчування. Значне місце у фінансово-господарській сфері займає автомобіль та його обслуговування. Важливими для комунікантів у соціальному контексті є діти, друзі, партнер та рідня. Тематизуються в МКД й сегменти професійної сфери: кар’єра, ділова зустріч і професійний стрес загалом.

Однак, оскільки лише “аналіз сполучуваності концептів, ... дозволяє вибудувати ту картину світу, що характерна буденній свідомості” [7, с. 59], наступним етапом формування когнітивної карти дискурсивної практики є виявлення сумісної зустрічаності концептів, встановлення статистично значимих пар шляхом кореляційного аналізу та визначення специфіки міжконцептних кореляцій (адже дискурс є мовленнєво-мисленнєвим процесом, що відтворює і формує комплексні лінгвістичні структури, компонентами яких є висловлення та групи висловлень, пов’язані логічними операціями [1, с. 277]).

Логіко-семантичний аналіз висловлень / діалогічних єдностей дозволяє стверджувати, що палітра інтреконцептивної кореляції обмежується чотирма основними типами відношень – включення (“X включає / імплікує Y” (ε)), наслідковості (“Y слідує за X” (→)), каузативності (“X спричинює Y” (=>)) та взаємовиключення (“X або Y” (↔)), (пор. [5 та ін.]).

Статистично найрелевантнішими (вирахованими за показником простої лінійної кореляції Пірсона r [2]) в палітрі концептивної кореляції МКД є:

– субординативні (підпорядкування, імплікації):

а) зафіксовані на тлі гіперо-гіпонімічних відношень у домені: ESSEN є “фізіологічна потреба” (*Du musst frühstücken, sonst kannst du nicht objektiv denken*), AUTO є “побутова потреба” (*Den Wagen brauch ich um alle deine gastronomischen Wünsche zu erledigen*), PÜNKTLICHKEIT є “цінність” (*Gut, dass du da warst, ich sollte mich deswegen nicht schämen*), TOLERANZ є “цінність” (*Ich akzeptiere dich im vollen Umfang*), PFLICHT є “конвенція” (*Ich muss schon los, die Elisa wartet*), ALTERSVORSORGE є “цінність” (*Ich werde immer Menschen um mich haben. Ich werde nie mutterseelenallein sein, das ist ein gewaltiger Trost*) та ін.;

б) зафіксовані на тлі внутрішньодоменної концептуальної кореляції: STRESS є KARRIERE (*Als ob du nicht weiss dass ich von früh bis spät vollstressig im Büro schufte*); SICHERHEIT є ORDNUNG (*Ich kann nur dann sicher sein, wenn alles geregelt ist*);

в) зафіксовані на тлі міждоменної концептуальної кореляції: SPARSAMKEIT є BUDGET (*Deinen Wellness-Zentrumbesuch müssen wir uns leider sparen, weil unser Budget dafür nicht ausreicht*), URLAUB є BUDGET (*Unser Budget wird den Urlaub verkraften*), EINKAUF є BUDGET (*Du darfst nur eine Schachtel, sonst reicht das Geld nicht aus*), KLEIDUNG є ORDENTLICHKEIT (*Zieh bitte dieses Hemd, es sitzt perfekt*), TREUE є PARTNER (*Ich hab nie eine andere Frau geliebt, du warst die einzig*), LIEBE є PARTNER (*Ich lieb dich, Michi, über alles*), ORGANISATION є TERMIN (*Mein Organisationsgenie hat mir diesen Treffplan eingegeben*), SICHERHEIT є ORDNUNG (*Ich fühle mich hier geborgen, ich hab hier meine Wurzeln, hier befinden sich Familie, Heim und Herd. Hier gibt es keine Verunsicherung, keine Angst mehr von der kalten und chaotischen Welt draußen, vor dem Unbekannten und Ungewissen. Hier herrscht Ordnung, es ist alles warm und vertraut*), SPAREN є FINANZEN (*Ich kann mit Geld umgehen, ich bin ganz ausgeglichen und sparsam*), ORGANISATION є REISEN (*Keine Panik, ich werde die Reise vorplanen und durchdenken*), PFLICHT є VERWANDTE (*Gabi, du musst zu deiner Mutter ins Heim, und zwar morgen*), ENTWICKLUNG є KINDER (*Wir haben wunderbare Kinder, intelligente und gut erzogene*), BETREUUNG є KINDER (*Maxim braucht unsere Unterstützung*), REISEN є RENTE (*Meine Rente erlaubt mir unser schönes Ferienhaus auch dieses Jahr nicht zu verraten*), BEHANDLUNG є GESUNDE LEBENSWEISE (*Wenn ich den Zahnarzttermin verschiebe, kann ja passieren ich kriege am Wochenende Zahnschmerzen*), FREUND є PARTY (*Alex und Oli, die kommen bestimmt ... Das Fest wird klasse!*), KINDER є FEST (*Geschenke nicht vergessen, Kinder warten*), BEHANDLUNG є KINDER (*Rony hat morgen ein Augenarzttermin, ich muss dabei sein*), KARRIERE є GLÜCK (*Ich bin glücklich mit allen meinen Hosen, Röcken, Kleidern und Kunden*);

– слідування: SPAREN → EIGENTUM (*Wenn einige Generationen nicht so tüchtig gespart hätten, hättest du jetzt nichts auf dem Konto*), KARRIERE → RENTE (*Ich schufte auf dem Bau, aber die Zeit kommt und ein Häuschen auf den Inseln gehört mir ... da bin ich leider nicht mehr so jung...), обумовлені сполученістю в реальному житті та загальнолюдськими принципами мислення;*

– координації, що їх демонструють насамперед макро-, мікрополя та концепти однакового статусу EHEMANN / PARTNER ↔ EHEFRAU / PARTNERIN, KINDER ↔ ELTERN, а також “ціннісної ваги” в німецькомовному соціумі LIEBE ↔ FINANZEN (*Du musst dich entscheiden: Liebe oder Geld. Beides geht nicht*), KARRIERE ↔ KINDER (*Ich stand vor der Wahl, Karriere zu machen oder Kinder zu haben. Ich entschied mich für die Familie*).

Деякі з концептів знаходяться в причинно-наслідкових зв'язках (ESSEN => GENUSS (*Ich geniesse diese Abende leckeren Essens und netter Unterhaltung*), VERSTAND => KARRIERE (*Du bist klug genug, um eine erfolgreiche Karriere zu machen*), SICHERHEIT => PARTNER (*Ich vertraue dir, ich bin mir sicher, dass du mich nicht betrügst ... Ich denke, wir können es versuchen ... zusammen zu sein*), REISEN => GENUSS (*Tokio ... Ich war dort glücklich ... hab die Reise so genossen*), SPORT => GENUSS (*Die heutige Strecke ... diese hundert Meter, ich mag dieses Gefühl*), GARTENARBEIT => GENUSS (*Noch die Rosen da am Rande giessen ... est es nicht atemberaubend, wie sie unsere Betreuung genießen!*), KLEIDUNG => EINKAUF (*Ich hab nichts Cooles, nichts, was mir steht .. lass uns was besorgen*),

KINDER => GLÜCK (*Kinder ... die machen mich überaus glücklich*), LIEBE => PARTNER (*Ich hab mich in dich furchtbar verliebt, dann sagtest du, wir gehören zusammen; Ich liebe dich, was stört uns immer zusammen zu sein*), LIEBE => GESCHLECHTSVERKEHR (*Ich lieb dich, warum dann können wir einander nicht ganz genießen?!*).

Представлені кореляційні відношення дозволяють сформулювати за змістовим принципом основні ментальні пресупозиційні уявлення МКД: значущість дотримання суспільних конвенцій і цінностей (економії у витратах, загальної організованості, фінансової та чуттєвої впевненості в майбутньому, зовнішньої охайності, обов'язку щодо інших членів родини, догляду і виховання дітей, спільного проведення вільного часу), можливостей реалізації побутових і фінансових потреб, а також наявності позитивних почуттів та емоцій (вірності, любові, задоволення, інтимних стосунків) для підтримки кооперативної подружньо-партнерської атмосфери, імплікуючи прототипний смисл: подружні / партнерські стосунки є конвенційною цінністю (33% міжконцептних кореляцій), повинні викликати позитивні особисті відчуття та емоції (3%), створювати довірливу, як інтимну (7%), приватну (3%), так і фінансово-господарську (17%) атмосферу, забезпечувати комфорт для особи (7%), акцептувати професійну сферу партнерів (7%), однак відокремлювати її від приватно-сімейної (20%).

Отже, така методика дає змогу сконструювати когнітивну карту дискурсу, що відтворює його концептосистему та, у такий спосіб, експлікує соціальну внутрішньогрупову структуру мислення осіб матримоніальної групи, виявивши у структурах мислення спільні елементи. Перспективним у даному контексті досліджень вважаємо конструювання когнітивних карт для представлення концептосистем широкої палітри дискурсивних практик однієї етноспільноти, а також однотипних дискурсів різних етнопросторів та їх зіставлення.

Література

1. Борботько В. Г. Принципы формирования дискурса : от психолингвистики к лингвосинергетике / В. Г. Борботько – М. : КомКнига, 2006. – 288 с.
2. Левицкий В. В. Семасиология / В. В. Левицкий. – Изд. 2, исправл. и дополн. – Винница : Нова Книга, 2012. – 680 с.
3. Осовская И. Н. Лингвостатистические методы в конструировании концептосистемы дискурса (на примере современного немецкого семейного дискурса) / И. Н. Осовская // European Applied Sciences : wiss. Zeitschrift. – Stuttgart : ORT Publishing, 2014. – № 7. – P. 62–66.
4. Осовська І. М. Сучасний німецькомовний сімейний дискурс : ментальний і вербальний ресурс : [монографія] / І. М. Осовська. – Чернівці : Видавничий дім "Родовід", 2013. – 404 с.
5. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики : [монографія] / Анатолій Миколайович Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
6. Тукаева Г. С. Исследовательский потенциал когнитивных структур / Г. С. Тукаева // Вестник Башкир. ун-та. – 2009. – Т. 14. – № 3. – С. 861–865.
7. Чернейко Л. О. Металингвистика : хаос и порядок / Л. О. Чернейко // Вестник Московского университета. Сер. 9 : Филология. – 2001. – № 5. – С. 39–52.

УДК 811.111:81'371'42

АЛЮЗИВНІ ЕПІТЕТИ В РОМАНАХ Д. БРАУНА**Піндосова Т. С.**

У статті розглядається проблема алюзивних епітетів, зокрема біблійних, історичних та літературних. Особлива увага приділяється вертикальному контексту, який надає епітету додаткової конотації. Дослідження виконано на матеріалі романів Дена Брауна “Янголи та Демони”, “Код да Вінчі”, “Інферно”.

Ключові слова: алюзія, епітет, біблійні, історичні, літературні алюзивні епітети, вертикальний контекст.

В статье рассматривается проблема аллюзивных эпитетов, а именно библейских, исторических и литературных. Особое внимание уделяется вертикальному контексту, который наделяет эпитет дополнительной коннотацией. Исследование выполнено на материале романов Дэна Брауна “Ангелы и Демоны”, “The Da Vinci Code”, “Inferno”.

Ключевые слова: аллюзия, эпитет, библейские, исторические, литературные аллюзивные эпитеты, вертикальный контекст.

The article deals with the problem of the biblical, historical, literary allusive epithet. Special attention is paid to the vertical context, which gives additional connotation to the epithet. The research was made on the basis of Den Brown’s novels “Angels and Demons”, “The Da Vinci Code”, “Inferno”.

Keywords: allusion, epithet, biblical, historical, literary allusive epithets, vertical context.

Розуміння художнього тексту є на сьогоднішній день однією з найбільш актуальних і суперечливих проблем у сучасній філологічній науці. Це пояснюється, з одного боку, особливостями художньої мови, яка відзначається полісемантичністю та можливістю неоднозначної інтерпретації значень мовних одиниць, з іншого – індивідуальними особливостями авторського стилю письменника. У той же час сприйняття тексту різними читачами не може бути однаковим, це пов'язано з процесом мислення та рівнем літературної культури кожної людини. Найбільш точно розуміння художнього твору неможливе без звернення до аналізу тексту на двох рівнях: синтагматичному і парадигматичному. При цьому якщо синтагматичний аналіз обмежується рамками тексту, то під час парадигматичного аналізу твір досліджується на метамовному рівні, що включає культурний рівень читача.

З вивченням функціонування словесних художніх засобів мови на метамовному рівні пов'язано багато досліджень з поетики. Вивченню епітета присвячені дослідження таких лінгвістів, як О. О. Потєбні, О. Н. Веселовського, І. Р. Гальперіна, Ф. І. Буслаєва, В. М. Жирмунського, Ю. М. Скребнєва, О. М. Мороховського, В. А. Кухаренко. Однак до теперішнього часу у сучасній лінгвістиці немає узгодженості щодо визначення епітета, його призначення в мові. Це спричинено складністю, багатоаспектністю самого поняття.

Найбільш повне, на нашу думку, тлумачення цього поняття подає О. Селіванова: “Епітет – стилістична фігура, троп, що є означенням чи обставиною в реченні як атрибут предмета, дії, стану й характеризується високою емотивно-експресивною зарядженістю й образністю” [3, с. 145]. Такий підхід свідчить про те, що дослідниця звертає увагу не тільки на експресивну сутність художнього означення, а й на зв'язок епітета з іншими тропами, тобто розглядає його в тропеїчній системі мови.

Аналіз досліджень, присвячених проблемі епітетів, показує різні принципи їх класифікації. І. В. Арнольд та С. М. Мезенін виділяють метафоричні епітети як окрему категорію, під якою розуміють епітет, виражений словами в переносному значенні.

Як показують результати дослідження, в метафоричних епітетах достатньо поширені алюзії. Проблемам вивчення алюзії присвячено праці О. Ю. Абрамової, О. С. Ахманової, І. В. Гюббенет, О. М. Дронової, А. С. Євсєєва, М. І. Кіосе, А. Г. Мамаєвої, Л. А. Машкової, І. Г. Потилициної, Є. В. Розен, І. Н. Софронової. За І. Р. Гальперінім, алюзії – це посилання на біблійні, історичні, літературні, міфічні, побутові факти [1, с. 138].

Треба зазначити, що дослідниця алюзії А. Г. Мамаєва має схожий погляд. На її думку, алюзія – це прийом навмисного використання в тексті певних слів (словосполучень, речень), які побічно співвідносяться із засвідченими фактами культури [2, с. 10]. Таким чином, основною характеристикою прийому алюзії є його співвіднесеність з джерелом.

Розглядаючи питання класифікації алюзії, А. Г. Мамаєва відзначає, що відповідно до своєї структури алюзії можуть виражатися: власними назвами; алюзивними цитатами. Власні назви включають топоніми (назви місць та подій) і антропоніми (імена міфічних героїв, біблійних та літературних персонажів, історичних осіб) [2, с. 8-9].

Класифікація за джерелами включає поділ на дві групи: 1) алюзії на факти, що складають основний фонд знань соціальної культури певного суспільства; 2) алюзії на явища масової культури. До першої групи належать алюзії на: біблійні сюжети; історичні події; літературні твори; невербальне мистецтво. Слово або фраза, які містять алюзивний смисловий компонент, часто виконують функцію епітета до визначеного слова.

Категорією метамовного рівня є поняття “вертикальний контекст”, запропоноване О. С. Ахмановою та лінгвістами її школи. Автори не тільки виокремили це явище з різноманіття видів контексту, але й протиставили його вербальному контексту. За їх визначенням, вертикальний контекст є сукупністю філологічних, історичних, культурологічних, побутових знань, які забезпечують виявлення зв'язків, аналогій, паралелей між окремими елементами та інформацією, що співвідноситься з ними, але не входить до рамок самого тексту.

Серед усього різноманіття виражальних засобів мови на метамовному рівні ми зупинились на дослідженні саме алюзивних епітетів у романах Д. Брауна, тому що алюзія та епітет як самостійні стилістичні прийоми, а також їх взаємозв'язок та взаємодія, особливо у творах вказаного американського письменника, ще недостатньо вивчені.

Мета даної статті полягає в аналізі алюзивних епітетів у художньому тексті. Реалізація поставленої мети вимагає розв'язання таких завдань:

- 1) уточнити поняття “алюзивний епітет”;
- 2) розкрити вплив вертикального контексту на алюзивні епітети;
- 3) виявити в романах Дена Брауна наступні алюзивні епітети: біблійні, історичні, літературні, епітети, які включають алюзії на невербальне мистецтво.

Матеріалом дослідження є романи Дена Брауна “Янголи та Демони”, “Код да Вінчі”, “Інферно”.

Класифікація А. Г. Мамаєвої стала основою для виділення наступних груп алюзивних епітетів: біблійні сюжети; історичні події; літературні твори; невербальне мистецтво.

До першої групи відносяться епітети, які мають зв'язок з біблійними персонажами та описами. У романі Д. Брауна “Код да Вінчі” знаходимо такий асоціативний образ: “*And it is purportedly one of the cornerstones of the Sangreal documents*” [5, с. 215]. Словосполучення “наріжний камінь” (англійською – *cornerstone*) набуло широкого поширення завдяки Біблії. Наріжний камінь – це скеля на Храмовій горі, над якою розташовувалось Святеє Святих Єрусалимського храму, він також вважається наріжним каменем світобудови, оскільки саме з нього Господь почав Створення світу. У наш час це поняття означає основу, початок чого-небудь. Тобто через визначення “cornerstone” автор проводить паралель між скелею та знанням, вказуючи на подібність функцій каменя як будівельного матеріалу, що кладуть в основу фундаменту, та знання, яке стало основою інформації про Святий Грааль.

Особливо цікаві епітети, в яких джерелом алюзивності служать імена історичних осіб, назви історичних місць, які позначають історичні реалії.

Наведемо один з таких прикладів: “*The room was **spartan** – hardwood floors, a pine dresser, a canvas mat in the corner that served as his bed*” [5, с. 10]. Для того, щоб усвідомити, яке семантичне уточнення Д. Браун вкладає в “спартанську обстановку кімнати”, треба знати, що таке Спарта. Згадка про це місто-державу Стародавньої Греції не є випадковою, адже воно залишило значущий спадок у військовій справі: дисципліна – необхідний елемент будь-якої сучасної армії. Суворе виховання, орієнтоване на витривалість, і зараз називають спартанським. Ден Браун порівнює аскетичну, просту обстановку кімнати та строге, жорстоке вихованням у стародавньому місті.

В “Інферно” знаходимо епітет, в якому простежується алюзивний зв'язок тексту твору з романом-утопією “1984” (1949) Дж. Оруелла: “...*but a highly contagious airborne pathogen that could do so by altering us genetically seemed to belong in another world ... some kind of **Orwellian dystopia** of the future*” [6, с. 1580]. Тим самим автор проводить аналогію між неможливістю повірити у потойбічність та жахливість ефекту, до якого призводить вірус (безпліддя), та майбутнього світового суспільства як тоталітарного ієрархічного устрою, заснованого на витонченому фізичному та духовному поневоленні.

У творах Д. Брауна присутні також алюзії на невербальне мистецтво, що можна проілюструвати наступним прикладом: “*Only her gaze was sharp, and the juxtaposition conjured images of a multilayered **Renoir portrait**... veiled but distinct, with a boldness that somehow retained its shroud of mystery*” [5, с. 55]. У самому реченні пояснюється, чому автор, описуючи погляд героїні, згадує про портрети Ренуара. Імпресіоніст намагався у своїх творах відтворити шляхетні, витончені особисті враження та спостереження мінливих миттєвих відчуттів та переживань, природу, схопити мінливі ефекти світла – проте не зобов'язувався об'єктивно відображати реальність, а натомість поділитися власними почуттями зі спостерігачем твору, вплинути на нього, тому у Ренуара був свій власний стиль, в якому він використовував більш певні форми, чіткі лінії і більш вишукану палітру.

В аналізованому тексті часто використовується епітет у комбінації з метафорою та порівнянням, що мають відтінок алюзивності. На думку О. Селіванової, ці приклади також можна віднести до алюзивних епітетів. Дослідниця зазначила, що епітет має метафоричну або метонімічну природу, тож у широкому розумінні епітет є не лише метафорою чи метонімією, а й будь-яким оціночним атрибутом.

У романі Дена Брауна “Янголи та Демони” один з головних персонажів порівнюється із героєм притчі про Ісуса Христа, про яку згадується в Євангелії від Луки: “*Maybe he really is acting as the **Samaritan***” [4, с. 219]. Вона розповідає про милосердя і безкорисливу допомогу людині, яка потрапила до лиха, перехожим-самарянином – представником етнічної групи, яку євреї не визнають одновірцями. На думку деяких богословів, дана притча показує, що приклади людської доброти зустрічаються у всіх народів і у всіх вірах, що Закон та заповіді Божі виконують люди різних національностей, віросповідань.

Максиміліана Коллера (герой роману “Янголи та Демони”) письменник ототожнює із кайзером: “*Maximilian Kohler, director general of CERN, was known behind his back as **König-King***” [4, с. 10]. Саме такий титул носили німецькі монархи, він походить від римського титулу “цезар”. Автор використовує поняття “*König-King*” для того, щоб підкреслити могутність, впливовість свого героя, а також почуття жаху, яке він вселяв у підлеглих, керуючи своєю “імперією” ЦЕРН (Європейський Центр ядерних досліджень). Д. Браун вказує на кмітливість та надзвичайний розум Вікторії (головна героїня роману “Янголи та Демони”): “*My little **Einstein***” [4, с. 50], посилаючись на А. Ейнштейна, видатного фізика ХХ ст., лауреата Нобелівської премії.

До наступної підгрупи належать епітети, які є результатом переносу будь-яких якостей персонажів одних літературних героїв на інші. Так, Ден Браун уподібнює уважну та допитливу Вікторію (головну героїню роману “Янголи та Демони”) привабливій, добре освіченій, талановитій дівчини-детективу Ненсі Дрю: “*He nodded to Vittoria. “Nice work, **Nancy Drew**”*” [4, с. 126], персонажу книги “Таємниця старого годинника” (1930), створеної Едвардом Стратемаєром,

засновником фірми, що займалася пакуванням книг. Цей твір було створено колективом авторів та опубліковано під псевдонімом "Керолайн Кін".

Проведене дослідження дозволило зробити наступні *висновки*:

1) алюзивний епітет – це слово або фраза, які містять алюзивний смисловий компонент і виконують функцію епітета до визначеного слова;

2) вертикальний контекст як засіб уточнення значення мовних одиниць надає алюзивним епітетам додаткові конотації, пов'язані з їх функціонуванням на метамовному рівні;

3) вивчення взаємозв'язку алюзії та епітетів дозволило виявити в романах Дена Брауна "Янголи та Демони", "Код да Вінчі", "Інферно" кілька основних груп алюзивних епітетів: біблійні, історичні, літературні, епітети, які включають алюзії на невербальне мистецтво.

Перспективами цієї теми можуть стати подальші дослідження форм інтертекстуальності в романах Дена Брауна.

Література

1. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М., 1981. – 138 с.
2. Наумова Т. М. Аллюзивные антропонимы в британской концептосфере: Автореф. дисс. ... канд. фил. наук. – Нижний Новгород, 2011. – 24 с.
3. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – 716 с.
4. Dan Brown. Angels and Demons [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.miracle-girl.com/angels&demons.pdf>
5. Dan Brown. The Da Vinci Code [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://hrsbstaff.ednet.ns.ca/engramja/ENG_11/The.Da.Vinci.Code.pdf
6. Dan Brown. Inferno [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://vk.com/doc8069473_215629575?hash=2d99d0b5d2e7178d05&dl=98c99737087cc5b9d1

УДК 811.161.2'37'42:001

ВСТАВНІ КОМПОНЕНТИ ЯК ДИСКУРСИВИ В НАУКОВОМУ МОВЛЕННІ**Романченко А. П.**

У статті досліджено місце, роль, функціональне навантаження вставних компонентів у науковому мовленні Ю. О. Карпенка. Їх розглянуто з позиції комунікативної прагматики, виокремлено типи вставних елементів. Встановлено частотність вживання та виявлено специфіку регулятивів та організаторів. Запропоновано вивчення вставних компонентів як засобів експлікації особистості вченого на матеріалі україномовного лінгвістичного дискурсу.

Ключові слова: вставні компоненти, науковий лінгвістичний дискурс, семантичні типи, дискурсиви, Ю. О. Карпенко.

В статье исследованы место, роль, функциональная нагрузка вводных компонентов в научной речи Ю. А. Карпенко. Они рассмотрены с позиции коммуникативной прагматики, выделены типы вводных элементов. Установлена частотность употребления и выявлена специфика регулятивов и организаторов. Предложено изучение вводных компонентов как средств экспликации личности ученого на материале украиноязычного лингвистического дискурса.

Ключевые слова: вводные компоненты, научный лингвистический дискурс, семантические типы, дискурсиви, Ю. А. Карпенко.

The place, role and functional yield of inserting components in scientific speech are explored in this article. They are reviewed from the position of communicative pragmatics and types of insertive elements are distinguished. The specific of regulatives and organizers is revealed and the frequency of using them is established. Studying inserting components as means of explication of the scientist's personality on material of Ukrainian-language linguistic discourse.

Key words: inserting components, scientific linguistic discourse, semantic types, discursive words, Yu. O. Karpenko.

Вставні компоненти здавна функціонують у мові. Зафіксовані вони в писемних пам'ятках, зокрема в Лаврентіївському, Новгородському, Львівському, Черніговському літописах. Ці компоненти мають багату історію дослідження в науковій літературі.

Вставні слова, словосполучення й речення як синтаксично ізольовані члени речення вивчали з різних кутів зору. А. І. Анікін, І. І. Мещанінов, О. М. Пешковський, О. О. Шахматов досліджували їх зв'язок із реченням у цілому та окремими частинами речення, О. М. Гвоздєв звернув увагу на особливості інтонації, Л. О. Кадомцева, М. У. Каранська запропонували виокремлювати модальні види за значенням, взявши до уваги міркування Б. М. Кулика про суб'єктивну модальність вставних елементів, В. В. Виноградов, Д. І. Ганич, О. М. Лашкевич також вивчали вставні члени як засіб вираження модальності речення.

Сучасних дослідників продовжує цікавити питання функціонування вставних слів, словосполучень та речень у структурі висловлювання й художнього тексту (З. П. Олійник, О. Г. Межов), у сучасному публіцистичному тексті та газетному мовленні (І. Я. Завальнюк, В. І. Грицина, Н. В. Рачук, М. Н. Рудковська). Крім того, у зв'язку з орієнтацією на антропоцентричний аспект вивчення мови поживався інтерес до вставних елементів як засобів реалізації лінгвокреативності (Г. Ємельяненко), як метатекстових одиниць (Л. Г. Котнюк, О. В. Малікова, З. Чапіга), як комунікативно-прагматичної категорії (О. А. Пантелєєва), як скріпів в усному мовленні (С. П. Бибик) тощо. Вставні слова та словосполучення в ролі дискурсивів активно вивчає О. В. Вікторова, залучаючи матеріал російського та англійського наукового мовлення [2; 3; 4].

Поза увагою мовознавців залишилася специфіка функціонування вставних компонентів в україномовному науковому дискурсі, що й становить *актуальність* пропонованого дослідження. Його *мета* – розглянути семантичні ознаки вставних компонентів, акцентувати на найактивніших у функціональному плані вставних елементах, їх місці й ролі в науковому мовленні, з'ясувати тенденції функціонування в україномовному лінгвістичному дискурсі в аспекті комунікативної прагматики, схарактеризувати вставні компоненти як дискурсивні слова в науковому дискурсі. *Матеріалом* для міркувань послужило 24 статті та 23 наукових огляди (переважно з ономастики) відомого у світі вченого, який присвятив служінню науці багато років, – Ю. О. Карпенка.

За виконуваними функціями вставні компоненти поділяють на ті, які виконують модальну функцію, і ті, що виконують суб'єктивно-модальну функцію. Відомі в лінгвістиці семантичні класифікації безпосередньо пов'язані з названими функціями. Українські мовознавці традиційно виокремлюють шість [11, с. 363-364; 13, с. 166-167], сім [5, с. 160-164; 12, с. 228-229] або вісім [6, с. 177-178] семантичних типів вставних компонентів. Серед дискурсивних слів вирізняють дискурсиви-регулятиви й дискурсиви-організатори. Перші виконують міжособистісну мовну функцію, виражаючи регулятивну інформацію, а другі – текстову функцію, виражаючи дискурсивну інформацію [2, с. 11]. Далі з'ясуємо, які вставні компоненти є дискурсивами-регулятивами, а які – дискурсивами-організаторами.

На наш погляд, з огляду на аспекти вивчення мови на сучасному етапі доцільно буде звернутися до класифікації вставних компонентів, розробленої О. А. Пантелєєвою [8]. Із позиції комунікативної прагматики вона вирізняє такі типи вставних компонентів: акцентно-стверджувальні, акцентно-ймовірнісні, емотивно-кваліфікативні, адресно-марковані, фатичні й метатекстові. Одразу зауважимо, що регулятивна функція відображає взаємодію між автором та адресатом. Саме тому дискурсиви-регулятиви – це акцентно-стверджувальні, акцентно-ймовірнісні, емотивно-кваліфікативні, адресно-марковані та фатичні вставні компоненти. Метатекстові вставні компоненти – це дискурсиви-організатори. Дискурсивна інформація скерована на організацію дискурсу та орієнтацію адресата в ньому. Дотримуючись такого підходу, схарактеризуємо вставні слова, словосполучення та речення в науковому дискурсі Ю. О. Карпенка.

Дискурсиви-регулятиви. Акцентно-стверджувальні вставні компоненти мають на меті акцентувати увагу адресата на висловлюванні в цілому або на його певній частині. Автор, використовуючи їх, наполягає на тому, що інформація, подана ним, є достовірною, правдивою. Залежно від комунікативної стратегії, яку розуміють як евристичне інтенціональне планування дискурсу для досягнення його учасниками кооперативного результату [10, с. 170], як оптимальну реалізацію інтенцій мовця стосовно досягнення конкретної мети спілкування [1, с. 118], Ю. О. Карпенко обирає з арсеналу вставних елементів (*безперечно, безумовно, безсумнівно, без сумніву, дійсно, звичайно, звісно, звісна річ, зрозуміло, немає сумніву, певна річ, правда, природно, розуміється, само собою зрозуміло, само собою розуміється, сказати по правді, справді, ясно, ясна річ*) ті, які будуть слугувати адресатові своєрідним сигналом про безсумнівність того, про що говориться, про повну відповідність з об'єктивними фактами. Подаємо використовувані автором вставні компоненти цього типу за частотністю вживання в наукових статтях із мовознавчої проблематики: *зрозуміло* (11), *безперечно* (8), *як бачимо* (6), *звісно* (3), *звичайно* (2), *щоправда* (2), *дійсно, правда, ясно* (по 1). Обмежений набір слів для вираження достовірності в науковому дискурсі вченого, на нашу думку, пов'язаний із тим, що специфіка наукових жанрів полягає в об'єктивності висвітлюваного питання, апіорі наукові тексти (особливо підручники) містять незаперечні факти, які не вимагають доказів, оскільки вони визнані й доведені теоретично чи практично мовознавцями. Наведемо приклади: *Стус і Маланюк, зрозуміло, знали, бо інакше взагалі не вжили б цього міфоніма; ... перехід о > у... давніше ... мав, безперечно, значно ширший ареал, аніж нині; Це, звичайно, відноситься й до слів икати – ікати, які зовсім не стосуються питання про те, є чи не є **и** та **і** різними фонемами.*

Крім того, до цього типу можна уналежнити слова і словосполучення, які містять вказівку на щось звичайне, загальновідоме (*було, буває, бувало, як водиться, як завжди*). Для наукового мовлення притаманні вставні компоненти як правило (8), як відомо (5), зафіксовані в зібраному матеріалі.

Акцентно-ймовірнісні вставні компоненти охоплюють широкий спектр гіпотетичної модальності, виражаючи недостовірність, непевність, гаданість, вірогідність, сумнів. Цю модальність в українській мові можна реалізувати за допомогою таких вставних слів, словосполучень та речень: *видається, видимо, видно, здається, здавалося, є надія, очевидно, очевидячки, ймовірно, либонь, мабуть, може, можливо, може бути, можна сказати, напевно, певно, певне* (рідше), *треба гадати, як видно, як здається*. Зважаючи на стилістичну диференціацію названих вище вставних компонентів, можна констатувати, що в наукових текстах використовують ті з них, які є літературними, а усномовні та просторічні, як правило, не вживаються. Модальну функцію з указаною семантикою в науковому дискурсі Ю. О. Карпенка виконують *здається* (12), *можливо*, (12), *мабуть* (10), *ймовірно* (8), *може* (6), *здавалося б* (4), *очевидно, скоріше, так би мовити* (по 2), *вірогідно, мовляв, можна сказати, можна думати, можна припускати, найімовірніше, швидше* (по 1). Наприклад: *Такий географічний термін у Славії, здається, відсутній...; Мабуть, тут на разі доводиться прийняти більш обережне визначення гідроніма Вігор...; Ймовірно, давньоєвропейської давнини сягає назва лівої притоки Тиси Марош...* Також ми виявили розмовні варіанти *очевидячки* (2), *ймовірніш*. Напр.: *...В. Стус ужив античних міфонімів, очевидячки, більше, ніж О. Ольжич*. Усього нараховано 16 вставних елементів названого типу. Це вдвічі більше порівняно з попереднім типом, що зумовлено, на нашу думку, новизною досліджуваної проблеми, її новими аспектами чи появою невідомих раніше фактів, які ще потребують перевірки. Крім того, їх використання дає можливість іншим мовознавцям погодитися з викладеним матеріалом або аргументовано заперечити думки автора. Інакше кажучи, у такий спосіб адресант дає змогу поміркувати над порушеним питанням зацікавленим адресатам чи собі в подальших розвідках. Отже, акцентно-ймовірнісні дискурсиви знижують категоричність висловлення.

Вставні компоненти, що виражають почуття людини у зв'язку з повідомлюваним, "емоційну оцінку фактів або явищ дійсності з боку того, хто їх сприймає" [6, с. 177], теж мають певні можливості під час спілкування. Це емотивно-кваліфікативні вставні компоненти. До них варто зарахувати такі: *бачу, відчуваю, власне, гадаю, дивна річ, думаю, м'яко кажучи, нівроку, на диво, на жаль, на лихо, на превеликий жаль, на радість, на сором, на щастя, нівроку, нічого не скажеш, от лишенько, правду кажучи, сподіваюсь, хвалити долю, чого доброго, шкода, як на біду, як навмисне, як на гріх, як на зло, як на лихо, як уявляється*. Названі вставні слова та словосполучення в науковому дискурсі виражають оцінку повідомлюваного, ставлення до сказаного, власний погляд автора. Перші з них вносять експресивний відтінок до змісту висловлення (*на жаль* (4), *на щастя* (2)). Інші вставні компоненти підкреслюють присутність автора (*власне* (20), *гадаємо* (8), *гадаю* (8), *думаю, власне кажучи, відверто кажучи, уточнимо, додамо* (по 1)). Напр.: *Українське мовознавство в своєму розвитку знає цілу плеяду блискучих, прекрасних фонетистів, але практично не знає, на жаль, фонологів такого рівня; Це, власне, є головною причиною того, що в українській фонології ще від часів Олени Курило закоренилися засади Ленінградської фонологічної школи (ЛФШ)*.

Адресно-марковані вставні компоненти вказують на джерело повідомлення, уточнюють авторство висловленого. Авторство може бути імпліцитним (*кажуть, повідомляють, як говорять, як кажуть, як то кажуть*), експліцитним (*за висловом..., за даними..., за повідомленням..., з погляду..., з точки зору..., на думку..., на його / її / їхню думку, на його / її / їхній погляд*). Частина вставних слів і словосполучень, у яких автор мислиться узагальнено, може перетворюватися на такі, що мають вказівку на конкретного автора висловлюваної думки адресантом. Окремим підтипом вважаємо вставні словосполучення, які відображають власну думку автора наукового тексту. В обстеженому матеріалі зафіксовано три останніх типи. Це відповідно *на думку вченого* (2), *за висловом*

К. Галаса, за висловом М. С. Грушевського, зазначає В. А. Никонов, на досить аргументовану думку О. Матвеева, на думку О. Трубачова, на думку В. Шміда, як слушно зауважив О. А. Семенюк, як це показав В. Шульга; як кажуть росіяни; на мій погляд, на мою думку, на нашу думку, як на мене. Загалом використання адресно-маркованих дискурсивів підвищує ступінь достовірності інформації за рахунок цитованого джерела або згадки дослідника, який цікавився проблемою, тобто підвищує рівень правдивості інформації. Адресно-маркованими також є такі вставні компоненти: *як зазначалось, як уже підкреслювалось, як указано*, які пов'язані з текстом, породженим безпосередньо автором наукової праці, і які фактично означають *як я вже казав раніше*.

“Сема контакту” наявна у фатичних вставних компонентах. Зважаючи на три фази спілкування, можна стверджувати, що такі компоненти використовуються для встановлення контакту, його підтримки та завершення спілкування. Для активізації комунікації як інтимізувально-контактувальні засоби в українській мові вживаються такі: *бач, бачте, вірите, даруйте, даруйте на слові, диви, дивись, дивіться, думаєте, знаєте, знай, знайте, їй-богу, кажу вам, коли хочете, між нами кажучи, можете собі уявити, повірте, погодьтеся, признаюся, прошу вас, розумієте, скажи, скажімо прямо, уявіть собі, чуєш*. Для писемного наукового спілкування фатичні вставні компоненти не властиві, в усній формі частина з них цілком може функціонувати. Вважаємо, що деякі дискурсиви-регулятиви мають здатність виконувати функцію організаторів, наприклад, мати “сему контакту” та привертати увагу до певної частини тексту, бути мета текстовою одиницею (*зверніть увагу*).

Дискурсиви-організатори. Метатекстові вставні компоненти як дискурсиви-організатори логізують виклад матеріалу, сприяють оформленню ходу міркувань адресанта, зв'язують частини тексту, акцентують увагу адресата на певній думці тощо. Широкий діапазон значень репрезентує наукове мовлення, що підтверджує зібраний матеріал. Метатекстові вставні компоненти організують пропозиціональну інформацію, вказують ракурс сприйняття її адресатом [7, с. 69] і мають неоднакове навантаження в тексті. У зв'язку з цим доречно виокремити типи цих вставних слів та словосполучень.

Для вираження різнобічного зв'язку висловленого, його черговості серед інших думок у лінгвістичних статтях та оглядах Ю. О. Карпенко використовує вставні слова *по-перше (7), по-друге (4)* і словосполучення (*у свою чергу (2), з одного боку, з другого боку (по 1)*). Наприклад: *Поляни жили значно південніше... але потім були потіснені войовничими степовиками на північ, у ліси, де їм довелося, в свою чергу, відтіснити деревлян трохи далі на північ*. Ми виявили цікавий спосіб використання слова *по-друге*, до якого неодноразово звертається автор, напр.: *По-перше, слово німци, фіксуючися з XII ст., початково позначали-таки германців. <...> За межами східнослов'янських текстів слово німці... зафіксоване вже в IX ст. у Костянтина Багрянородного одночасно зі словом слов'яни. Це вже по-друге*. Давно помічено, що названі метасигнали черговості трактують як синоніми числівників *перший, другий* та як скорочені показники речень *скажу як перше, скажу як друге* [7, с. 71-72].

Засобом вирізнення повідомлюваного серед інших фактів є вставні компоненти *головне, головним чином, зокрема, зрештою, нарешті, насамперед, передусім, перш за все*. Названі одиниці виділяють, підкреслюють якусь кількісну чи якісну сторону предмета, про який йдеться [6, с. 178]. У нашому матеріалі зафіксовано слова і словосполучення *головне (5), зрештою (4), більш(е) того (2), найголовніше (1), передусім (1)*. Напр.: *...російський “Словарь” подає окремо кожне слово, що зумовлено і прийнятим принципом... і, головне, тим, що адресується неживій праслов'янській мові і має на меті назвати всі праслов'янські слова, а не лише етимологічно складні*.

Рух думки “вбік” виражають *до речі (24), втім (21), між іншим (5), між тим (3)*. За допомогою названих елементів автор повідомляє читачеві про відхід від теми, про те, що далі він зробить якесь зауваження або доповнення до основного, фактично спрямує думку в інше русло. Найчастіше учений використовує сполуку *до речі*, яка сигналізує про певну ідею, якою автор хоче поділитися, вважаючи, що вона варта уваги співрозмовника. Напр.: *Епіграма ця, до речі,*

єхидно називається “Довге слово”... Подібну функцію виконують деякі вставлені конструкції, які досить активно функціонують у науковому лінгвістичному дискурсі [9]. Крім того, названа одиниця може входити до складу вставленої конструкції, що, на нашу думку, підсилює її доповнювальний характер, напр.: *Про невдалість вибору імені Мотрона (до речі, історично найімовірнішого) говорити варто, але не тому, що воно зрусифіковане.* Дискурсив до речі використовують для введення фрагменту мовлення й демонстрації асоціативного зв'язку фрагменту з текстом, а притаманне йому акцентно-видільне значення вважають другорядним [2, с. 13]. Вставне слово *втім / утім* теж досить активно вживане Ю. О. Карпенком, напр.: *Втім, О. Стрижак у децю двозначному контексті зараховує цей гідронім чи то до кельтських, чи то до слов'янських; Втім, С. Вербич усе ж уважає Солючку генетично слов'янським гідронімом, похідним від сіль.* З огляду на подані приклади зі словом *втім* можна говорити про полісемічність дискурсивів, оскільки аналізоване слово є своєрідним превентивним засобом певного зауваження, а також виконує контрадикторну функцію.

Контрадикторну функцію в тексті в чистому вигляді реалізують слова *навпаки, однак, проте*, за допомогою яких адресант протиставляє одну думку іншій, виражаючи незгоду з висловленим раніше, заперечуючи його, підкреслюючи контраст між сказаним. Ю. О. Карпенко віддає перевагу словам *навпаки* (12) та *однак* (3): *То може видатися чимось надзвичайним або ж, навпаки, звичайнісіньким випадковим збігом, але серед 87 топонімів, ужитих у романі за межами фрагментів, що написані онімічною мовою, маємо теж 12, саме 12 найуживаніших...* Зазначимо, що слово *однак* частіше використовується в ролі сполучника, а не вставного слова.

Досліджувана проблема вимагає підтвердження фактами, підкріплення прикладами. Саме тому в науковому дискурсі досить часто як метатекстовий засіб уведення ілюстрації в українській мові використовують слова *скажімо* (13), *приміром* (12), *наприклад* (8), *так* (1): *О. Трубачов підкреслює ендемічність цього гідроніма, але, скажімо, автори чехословацького топонімічного словника констатують значне поширення в Чехії назви Lira; Але okazіоналізм водночас сам по собі є художнім твором, як, приміром, Оптимістенко В. В. Маяковського.* Вказана частотність слів із функцією екземпліфікації фактично означає їх рівноправність, синонімічність, взаємозамінність. Слово *так*, за допомогою якого часто сигналізують, що далі думка буде демонструватися на прикладах, учений практично не вживає.

Вставні компоненти, які виконують функцію пояснення, сприяють уточненню, розкриттю змісту непростих для сприймання висловлень автора. Уможливають переформулювання, перефразування сказаного в обстежених працях словосполучення *інакше кажучи* (2), *конкретно кажучи* (1): *...неможливо теоретично обґрунтувати думку, що власні назви Київ (місто) і “Київ”(готель), Одеса (місто) і “Одеса” (корабель) не є різними словами, причому словами з виразно відчутними мотиваційними відношеннями. Інакше кажучи, утворення типу “місто” > “корабель” (“готель”, “кінотеатр”, “крамниця”, “кафе” тощо) ... являють собою яскравий взірець синхронічного лексико-семантичного способу словотвору.* За допомогою названих елементів формулюється покращений чи скорочений варіант висловленої думки. Нечасте звертання Ю. О. Карпенка до згаданих словосполучень свідчить про те, що виклад розрахований на фахівців, він є зрозумілим для адекватного сприйняття обізнаним читачем.

Одним з обов'язкових складників наукових статей за вимогами ДАК України є висновки до дослідження. Вказівкою на те, що далі йтиме певний підсумок, узагальнення є вживання вставних слів і словосполучень *взагалі, виходить, значить, одним словом, отже, словом, таким чином*. Однак не всі з них можуть функціонувати в науковому мовленні. Слово *значить* кваліфікують як прикрий, часто повторюваний паразит [5, с. 163]. Інші ж забезпечують структурно-змістову компресію, виконують функцію узагальнення, підбиття підсумків висловленого та підкреслюють, що в заключній частині подано суть, квінтесенцію всього попереднього тексту [7, с. 70]. У Юрія Олександровича в цілому вжито 1 раз, *таким чином* – 3, *взагалі* – 4, а *отже* – 42 рази, що свідчить про переважання не тільки серед подібних вставних компонентів, а й панівне становище

порівняно з усіма іншими, ще раз підкреслюючи необхідність і виняткову роль висновків у науковій роботі. Слово *отже* може починати висновки до мікротеми або загальні висновки до дослідженої теми, використовуючись на початку чи всередині речення, напр.: *Таке розуміння гідронімів Вишня, Вишниця й, отже, визнання в них дії відомого праслов'янського "закону ruki" автоматично засвідчує найглибшу слов'янську древність регіону; Отже, тут також наявна метонімізація – словотвірна пара, яка містить мотивуючий та мотивований комплекси.* Помічено, що вставне слово *отже* вчений порівняно рідко використовує для загальних висновків (всього в трьох статтях), воно функціонує в основній частині наукової праці як маркер попередніх висновків. Усе ж частіше воно просто відсутнє або замість нього використано як *бачимо, в цілому, взагалі* для повного узагальнення в статтях, *загалом* та *в цілому* (не як вставні компоненти) – в оглядах ономастичних праць.

Усього в дослідженому матеріалі зафіксовано 81 вставний компонент у 324 вжитках. Найбільш уживаними серед них є *отже* (42), *до речі* (24), *власне* та *втім* (по 21). Інші одиниці використовувалися від 1 до 13 разів. Одиначними виявилися *передусім, за свідченням..., можна думати, як зауважив..., на мою думку, на нашу думку, швидше, правда, як на мене, як це показав..., дійсно, ясно, мовляв, вірогідно* та сполуки зі словом *кажучи*. Це свідчить про велике функціональне навантаження одних і незначне – інших, які є меншою мірою затребуваними в науковому лінгвістичному дискурсі Ю. О. Карпенка.

Таким чином, дискурсиви з регулятивною функцією відображають взаємодію адресанта та адресата, а вставні компоненти з дискурсивною функцією допомагають авторові організувати науковий дискурс. Ю. О. Карпенко використовує апробовані мовознавцями вставні компоненти, проте їх функціонування в його дискурсі має певну специфіку. Перспективу дослідження вбачаємо у вивченні мовної особистості вченого.

Література

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К.: Академія, 2004. – 344 с.
2. Викторова Е. Ю. Дискурсивные слова: единство в многообразии / Е. Ю. Викторова // Известия Саратовского ун-та. Новая серия. Серия Филология. Журналистика. – Саратов, 2014. – Т. 14. – Вып. 1. – С. 10-15.
3. Викторова Е. Ю. Некоторые особенности употребления дискурсивных слов в различных научных дисциплинах (на материале английского языка) / Е. Ю. Викторова // Языки в современном мире: материалы X Междунар. конф. – М.: КДУ, 2012. – С. 135-140.
4. Викторова Е. Ю. Роль усной и письменной формы речи в использовании вспомогательных коммуникативных единиц (на материале научной речи русского и английского языков) / Е. Ю. Викторова. – Режим доступа до джерела: www.philology.nsc.ru/journals/spi/pdf/2014_22014_Viktorova.pdf
5. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови: навч. посіб. / М. У. Каранська. – К.: НМК ВО, 1992. – 400 с.
6. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис: підручник / Б. М. Кулик. – К.: Рад. шк., 1961. – Ч. II. – 288 с.
7. Малікова О. В. Функціональні типи метатекстових одиниць / О. В. Малікова // Мовознавство. – 1993. – № 1. – С. 68-72.
8. Пантелеева Е. А. Коммуникативно-прагматические свойства вводных и вставных элементов в современном русском языке (на материале художественных и публицистических текстов): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. – Волгоград, 2005. – 18 с.
9. Романченко А. П. Вставлені конструкції в науковому мовленні Ю. О. Карпенка / Романченко А. П. // Humanities and Social Sciences in Europe: Achievements and Perspectives: Proceedings of the 2nd International symposium (February 15, 2014). "East West" association for Advanced Studies Higher Education GmbH. Vienna. 2014. – P. 326-331.
10. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографическое учебное пособие. – К.: Брама, Изд. Вовчок О. Ю., 2004. – 336 с.

11. Сучасна українська літературна мова: підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; за ред. М. Я. Плющ. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Вища шк., 2000. – 430 с.
12. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1972. – 516 с.
13. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: підручник / К. Ф. Шульжук. – К.: Академія, 2004. – 408 с.

УДК 81'1(73)(092)О.Генрі7.08

**ДИСКУРСИВНА СТРАТЕГІЯ ЯК МОДЕЛЬ ПРАГМАТИЧНОЇ
МОВЛЕННЄВОЇ ПОВЕДІНКИ КОМУНІКАНТІВ (НА МАТЕРІАЛІ НОВЕЛ
О. ГЕНРІ)**

Рудик М. К.

Стаття присвячена вивченню прагматичних особливостей мовлення та стратегій / тактик як засобів їх реалізації. У статті подається огляд думок щодо визначення поняття дискурсивної стратегії, обґрунтовуються підходи до класифікацій стратегій та їх структури, характеризуються основні типи комунікативних стратегій англomовного суспільства, яким воно постає з новел О. Генрі.

Ключові слова: дискурсивна/мовленнєва стратегія, дискурсивна/ мовленнєва тактика, різка стратегія, помірна стратегія, мінлива стратегія.

Статья посвящена изучению прагматических особенностей речи и стратегий / тактик как средств их реализации. В статье подается обзор мнений относительно определения понятия дискурсивной стратегии, обосновываются подходы к классификациям стратегий и их структуры, характеризуются основные типы коммуникативных стратегий англоязычного общества, каким оно представляется из новелл О. Генри.

Ключевые слова: дискурсивная / речевая стратегия, дискурсивная / речевая тактика, резкая стратегия, умеренная стратегия, переменная стратегия.

The article studies speech pragmatic peculiarities and strategies/tactics as a means of their implementation. The article provides an overview of ideas regarding discursive strategy definition, as well as determines various strategies classifications approaches and their structures. It characterizes basic communicative strategy types of the English speaking society, as they are portrayed in O. Henry's novelettes.

Key words: discursive/speech strategy, discursive/speech tactic, abrupt strategy, moderate strategy, variable strategy.

Сучасні науковці виявляють підвищений інтерес до прагматичної сфери комунікації. Її ще називають мотиваційною, оскільки виявляє саме мотиви того чи іншого мовленнєвого повідомлення. Такий мотиваційний рівень мовленнєвої взаємодії науковці іменують прагматиконом [8, с. 37]. До нього відносяться мотиви й цілі особистості, що керують її мовленнєвою поведінкою. Актуальність вивчення прагматичної мовленнєвої поведінки визначається спробами вчених пізнати краще одні з найбільш таємничих і містичних куточків існування людини – її свідомість, пізнання, мислення та причини діяльності. Науковці аналізують мовленнєвий вплив з позиції авторського стилю (Герасименко О. В., Гніздечко О. М.), з позицій комунікативних стратегій і тактик як засобів згаданого раніше впливу (Морозова І. І., Юшковець І. А.), з позицій сучасності (Дмитрук О. В., Фадєєва О. В.). Дослідження у зазначеній галузі здебільшого велися з точки зору висвітлення комунікативної стратегії чи то як загального наукового поняття, чи то як відображення мотиваційного світогляду певних конкретних мовних особистостей. **Метою** нашого дослідження є узагальнення розгалужених понять щодо дискурсивних стратегій і тактик та відображення деяких характерних типів стратегій англomовного суспільства певної історичної доби, а саме кінця ХІХ – початку ХХ століття. До завдань дослідження відносяться аналіз думок щодо визначення поняття дискурсивної стратегії і тактики, обґрунтування підходів до класифікацій стратегій та їх структури, характеристика основних типів комунікативних стратегій англomовного суспільства, якими вони постають з персонажного мовлення в новелах О. Генрі. Дискурсивні стратегії, хоча й виділяються у мові в дослідницьких цілях, але, тим не менш, вони є лише

частинами мовленнєвої взаємодії, нерозривно пов'язані з усіма складовими (контекстом, ситуацією, соціальними і психологічними особливостями комунікантів) і мають свій вплив тільки в складі цих взаємозв'язків. Саме такий підхід до мотиваційних висловів визначає актуальність роботи.

Мотиви й цілі мовних особистостей дійових осіб, як компоненти їх психічної сутності, реалізуються через аналіз мовного матеріалу з позицій прагмалінгвістичного підходу. У прагмалінгвістиці мовлення трактується як цілеспрямована діяльність людини, продуктом якої є текст [1, с. 12]. В основі прагмалінгвістичних досліджень лежать декілька аспектів. По-перше, це комунікативні потреби мовця та його компетенція – мовна та комунікативна. **Мовна компетенція** включає знання правил вимови, словникового складу та вміння будувати висловлення відповідно до граматичних норм конкретної мови. **Комунікативна компетенція** передбачає вміння спілкуватися, тобто знати, що сказати за певних обставин і як, тобто які мовні засоби обрати для досягнення бажаного результату в певних соціальних контекстах [11, с. 36]. Поєднання обох видів компетенції забезпечує ефективність мовленнєвої діяльності особистості, тобто перлокутивний ефект, сутність якого полягає в успішному сприйнятті адресатом змісту повідомлення. Серед принципів прагмалінгвістичного дослідження слід виділити комунікативну здатність і готовність мовця цілеспрямовано будувати висловлення, які досягають бажаного перлокутивного ефекту. Саме такі комунікативні потреби й здібності слугують в нашому дослідженні одиницями аналізу мотиваційного рівня мовної особистості, відображеної в новелах О. Генрі. Інструментарій прагматичного аналізу докладно розроблений в теорії мовленнєвих актів [13, с. 119-129; 14, с. 271-278; 17, с. 48; 26, с. 211-212; 30, с. 179-216; 31, с. 19-50]. В нашій роботі вивчення теорії мовленнєвих актів обмежується акцентуванням лише на одному із аспектів – аналізі перлокутивного ефекту мовленнєвої взаємодії крізь призму виявлення та пояснення стратегій і тактик персонажного мовлення.

Комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення мовлення уможливорює дослідження мовної особистості шляхом аналізу продукованого нею дискурсу. Прагматичні риси колективної мовної особистості англійських носіїв, зображених у новелах О. Генрі, знаходять своє відображення у специфічному наборі використовуваних ними дискурсивних стратегій і тактик. Під **дискурсивною стратегією** розуміється комунікативна лінія мовленнєвої поведінки, в якій система різних вербальних засобів використовується для досягнення певної комунікативної мети, стратегічного результату [9, с. 53]. Також **дискурсивна стратегія** трактується як складна модель, що відображає правила поведінки в мовленнєвій ситуації спілкування [6, с. 119]. У нашій роботі **дискурсивна стратегія** позначає сукупність певних комунікативних тактичних прийомів, які формують спосіб, форму та манеру подачі мовленнєвого матеріалу.

Поняття дискурсивної стратегії персонажів включає їх комунікативні задуми, світоглядні цінності, оцінююче ставлення до предмету мовлення, а також внутрішні прагматичні бажання мовця. Дискурсивна стратегія, якій свідомо надається перевага мовцем, "стоїть" нібито понад текстом, надихаючи відповідні тактики її реалізації [4, с. 94]. Дискурсивна стратегія проявляється в характерних зразках комунікативної поведінки мовної особистості через використання дискурсивних тактик. **Дискурсивну**, або **мовленнєву**, тактику розуміють як сукупність дій, що виконуються в певній послідовності та підпорядковуються певним правилам для досягнення комунікативної мети [12, с. 4]. У нашому дослідженні **дискурсивна / мовленнєва тактика** трактується як конкретна реалізація дискурсивної стратегії, виражена конкретними типами висловлень чи певною низкою комунікативних дій.

Аналіз, виявлення та зображення дискурсивних стратегій входить у коло завдань прагматики. В різних дослідженнях з даної проблематики виділяються різноманітні складники дискурсивної стратегії [2, с. 343-349; 5, с. 153-157; 6, с. 120; 20, с. 413-415; 22, с. 69-75]. Ми виділяємо такі **структурні компоненти дискурсивної стратегії**: а) емоції й почуття мовців, їх задуми та психологічні настанови; б) характер та структура повідомлень; в) логічні та послідовні припущення носіїв мови, що ґрунтуються на досвіді кожного окремого мовця; г) синтаксичні структури, що ґрунтуються на виборі жанрових особливостей;

д) загальні стилістичні засоби композиційної організації змісту мовлення; є) дотримання загальноприйнятих постулатів і принципів задоволення кооперованої мовленнєвої взаємодії. У нашому дослідженні не всі згадані чинники розглядатимуться докладно. Оскільки аналіз ілюстративного матеріалу виконується в межах лінгвістичного дослідження, особлива увага в роботі приділяється стилістичному та прагматичному рівням структурної організації стратегічної моделі мовленнєвої поведінки персонажів. У фокусі нашої уваги знаходяться правила й закономірності побудови персонажного дискурсу в комунікативно-прагматичному й метакомунікативному аспектах його вивчення.

Дотримання риторичних норм англомовного дискурсу є однією з головних умов успішної комунікації. До основних **риторичних норм англомовного дискурсу** належать: 1) загальноприйняті постулати мовленнєвого спілкування, 2) національно-культурні традиції, 3) функціональні стандарти (етикет мовного спілкування). План вираження етикету в кожній мові є національно специфічним [10, с. 103; 19, с. 49]. Зокрема, національно-мовна своєрідність англомовного персонажного мовлення полягає в дотриманні комунікативних принципів ввічливості та кооперації [16, с. 46-49; 21, с. 56-69; 24, с. 83-106; 25, с. 141-158; 26, с. 121-129], у навмисній некатегоричності викладу [23, с. 187-210; 29, с. 3-23], у компромісі між гарними манерами й правдивістю, в стриманості мовлення.

Для позитивного використання дискурсивної стратегії шляхом вживання відповідних тактик велику роль відіграють **постулати**: а) *осмислення*, що має на меті необхідність досягнення між комунікантами однакового світоглядного розуміння дійсності; б) *чіткості* – потреба у ясності висловлення, мовлення без подвійного змісту з метою правильного розуміння інформації адресатом; в) *достатності*, тобто існування достатньої кількості засобів мовної репрезентації повідомлення для адекватного сприймання його змісту; г) *ситуативності*, що обумовлюється вправністю підтримувати бесіду в потрібному руслі [7, с. 239], узгоджено з темою, комунікативним наміром, вмінням добирати потрібні вислови згідно з ситуацією. Дотримуючись указаних постулатів, максим та принципів мовленнєвої взаємодії, кожна мовна особистість, належно до своїх комунікативних бажань, добирає необхідний тип дискурсивної стратегії.

Обумовлена риторичними нормами англомовного спілкування, мовленнєва діяльність комунікантів проявляється в художньому дискурсі О. Генрі через використання трьох основних типів дискурсивних стратегій: різкої, помірної та мінливої. Деякі науковці характеризують схожі типи дискурсивних стратегій як жорсткий, м'який та гнучкий [15, с. 51; 6, с. 121; 11, с. 42-44; 18, с. 9-16]. Така класифікація науково обґрунтована, проте ми вважаємо, що таке формулювання є дещо категоричним, оскільки дискурсивні стратегії не є чистими, тобто зазвичай мають у собі риси усіх типів, не лише одного. Ми можемо їх диференціювати лише за домінуючими ознаками, але не єдиними. Створення стилю мовленнєвої поведінки регламентується морально-етичними знаннями мовців, що пов'язано з відповідністю або невідповідністю риторичним нормам англомовного спілкування. Тож, для **різкої** дискурсивної стратегії характерним є навмисне порушення принципів, постулатів та норм мовленнєвого спілкування. В свою чергу відповідність мовця правилам мовленнєвої поведінки, мовленнєва повага до співрозмовника, що говорить про дотримання принципів мовленнєвої ввічливості та кооперації, є властивими рисами **помірної** дискурсивної стратегії. **Мінлива** дискурсивна стратегія розглядається як мовленнєва взаємодія людини через зміну своєї комунікативної поведінки від підлесника до агресора відповідно до ситуації.

Найбільш виразно різниця між різними типами простежується в мовленнєвих взаємодіях комунікантів. Так, злодії, звертаючись у листі до батька викраденої дитини, обирають різкі форми вербального впливу заради отримання викупу, тоді як містер Дорсет, батько, відповідає помірною відмовою:

“Ebenezer Dorset, esq.:

We have your boy concealed in a place far from Summit. It is useless for you or the most skilful detectives to attempt to find him. Absolutely, the only terms on which you can have him restored to you are these: we demand fifteen hundred dollars for

his return... . If you attempt any treachery or fail to comply with our demand as stated, you will never see your boy again These terms are final

Two desperate man.”

“Two desperate men.

Gentlemen: I received your letter to-day by post, in regard to the ransom you ask for the return of my son. I think you are a little high in your demands, and I hereby make you a counter-proposition, which I am inclined to believe you will accept. You bring Johnny home and pay me two hundred dollars You had better come at night

Very respectfully, Ebenezer Dorset” [28, с. 201-205].

Намір здійснити вплив на батьків та бажання за будь-яких умов отримати гроші спричиняють вибір злодіями різкої дискурсивної стратегії, що реалізується шляхом використання тактик **підтвердження своєї влади над родиною** (*it is useless for you or the most skilful detectives to attempt to find him*), **демонстрування відсутності можливих перемов** (*absolutely, the only terms on which you can have him restored to you ...; these terms are final*) та **наполегливого залякування** за допомогою використання мовленнєвих актів – комісивів-погроз [3, с. 56] (*if you attempt any treachery ... you will never see your boy again*). Специфіка мовленнєвої поведінки містера Дорсета зумовлена впевненістю в правильності своїх поглядів. Бажання запевнити злодіїв у недоцільності їхніх вимог реалізується через вживання операторів дискурсивного пом'якшення категоричності висловлень (*gentlemen; you ask for ...; I am inclined to believe; you had better ...; very respectfully ...*), що свідчить про втілення принципу мовленнєвої ввічливості як провідного комунікативного постулату.

Мінлива дискурсивна стратегія поєднує в собі елементи різкої та помірної ліній мовленнєвої поведінки і є досить поширеним способом англомовної вербальної комунікації. Саме мінлива дискурсивна стратегія реалізується в розмові злодія Чорного Біла, який видає себе за містера Персівалю Сент Клера, та його працедавця містера Генрі Огдена. Останній ненав'язливо звинувачується в злочинах, скоєних Чорним Білом, який у такий спосіб намагається зняти із себе підозру:

– There's one thousand dollars reward for his capture, – says Ogden.

– I don't need that kind of money. The twelve dollars a month you pay me is enough If Black Bill was to have come down this way and bought a little sheep ranch and

– Stop, – says Ogden, getting out of his chair and looking pretty vicious. – Do you mean to insinuate

– Nothing. No insinuations. If Black Bill had come down here ... he'd never have anything to fear from me.

Ogden looks black as camp-coffee for nine second, and then he laughs, amused.

– You'll do. Saint Clair. If I was Black Bill I wouldn't be afraid to trust you. Let's have a game or two of seven-up to-night. That is, if you don't mind playing with a train-robber [27, с. 119-120].

У наведеному текстовому фрагменті спостерігаємо, як містер Огден поступово переходить від помірних нормативних формул мовленнєвої поведінки до більш різких. Він починає розмову з викладення сутності справи (*there's one thousand dollars reward for his capture*), однак, отримавши у відповідь натяк на свою причетність до пограбування, починає збентежено змінювати тональність розмови (*stop ... do you mean to insinuate ...*). Роздратований нахабністю співрозмовника, Огден виплескує свої емоції у вигляді іронічно-скептичних висловлень (*you'll do, Saint Clair Let's have a game ..., that is, if you don't mind playing with a train-robber*), що свідчить про часткове порушення принципу мовленнєвої ввічливості.

Отже, комунікативно-прагматичні риси мовної особистості англомовного носія знаходять своє відображення у специфічному наборі використовуваних ним дискурсивних стратегій і тактик, що відхиляються на користь комунікативно-функціональних різновидів персонажного дискурсу. Існування багатьох інтерпретацій та класифікацій дискурсивних стратегій свідчить про інтерес до цього

явища. Остаточне з'ясування усіх мотиваційних настанов мовної особистості залишається одним із суперечливих питань, пов'язаних із розкриттям нових сторін цього феномену, з урахуванням морально-етичних знань комунікантів, його соціальної приналежності, культурно-історичних традицій епохи, у яку живе мовець, та багатьох інших аспектів. Це підтверджує актуальність ширшого і глибшого вивчення лінгвістичної природи комунікативних стратегій та особливостей їх актуалізації в англomовному дискурсі. Перспективним вважаємо дослідження дискурсивних стратегій і тактик їх реалізації з позиції мовленнєвого вираження статусу адресата, гендерних / вікових особливостей та вивчення соціолінгвістичних особливостей мотиваційного феномену.

Література

1. Бацевич Ф. С. Категорії комунікативної лінгвістики: Спроба визначення / Ф. С. Бацевич // Мовознавство. – 2003. – № 6. – С. 12-26.
2. Бергельсон М. Б. Прагматический “принцип приоритета” и его отражение в грамматике языка / М. Б. Бергельсон, А. Е. Кибрик // Известия РАН. Сер. лит. и яз. – 1981. – Т. 40, № 4. – С. 343-355.
3. Богданов В. В. Речевое общение. / В. В. Богданов – Л.: ЛОТКЗ, 1990. – 87 с.
4. Болотова Г. А. Труды В.В. Виноградова и проблемы текста // Вестник Московского университета. Серия 9: Филология. – 1995. – № 4. – С. 84-98.
5. Ван Дейк Т.А., Кинч В. Стратегии понимания связного текста: Пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1988. – Вып. 23. – С. 153-211.
6. Гніздечко О.М. Авторизація наукового дискурсу: комунікативно-прагматичний аспект (на матеріалі англomовних статей сучасних європейських та американських лінгвістів): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – К., 2005. – 203 с.
7. Загибалов Т.Е. Специфика дискурса языковой личности // Филология, литературоведение, лингвистика. – 2002. – № 13. – С. 239-245.
8. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 263 с.
9. Ключев Е.В. Речевая коммуникация / Е.В. Ключев. – М.: ПРИОР, 1998. – 87 с.
10. Максимова М. В. Стилистические параметры текстовой модальности (на материале английских научно-лингвистических монографий): Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – М., 1993. – 198 с.
11. Морякіна І.А. Мовна особистість у художній прозі Дж.Голсуорсі: лінгвокогнітивний та прагматичний аспекти (на матеріалі романів форсайтівського циклу): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – К., 2005. – 205 с.
12. Овцына Л.Ю. Стили коммуникативного поведения в английской лингвокультуре XIX века. – Режим доступа до джерела:
[http:// language.psu.ru/bin/view.cgi?art=0187&lang=rus](http://language.psu.ru/bin/view.cgi?art=0187&lang=rus)
13. Остин Дж.Л. Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1986. – Вып. XVII: Теория речевых актов. – С. 119-129.
14. Почепцов Г. Г. Фатическая метакоммуникация // Семантика и прагматика синтаксических единств. – Калинин: Калининск. гос. ун-т, 1981. – С. 271-278.
15. Пушкин А. А. Прагмалингвистические характеристики дискурса личности // Личностные аспекты языкового общения. – Калинин: Издательство КГУ. – 1989. – С. 45-54.
16. Старикова О. М. Принцип ввічливості у сучасній англomовній науковій рецензії / О. М. Старикова, О. М. Ільченко // Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія Філологія. – 1998. – Т. 1, № 1. – С. 46-49.
17. Степанов Ю.С. Альтернативный мир. Дискурс. Факт и принцип причинности // Язык и наука конца XX века. – М.: Просвещение, 1995. – С. 44-48.
18. Сусов И.П. Личность как субъект языкового общения // Личностные аспекты языкового общения. – Калинин: Издательство КГУ, 1989. – С. 9-16.
19. Формановская Н.И. Русский речевой этикет: Лингвистический и методический аспекты. – М.: Русский язык, 1982. – 126 с.
20. Энквист Н.Э. Стили как стратегии в моделировании текста // Известия РАН. Сер. лит. и яз. – 1988. – № 4. – С. 413-424.

21. Brown P., Levinson S. Universals in Language Usage: Politeness Phenomena // Questions and Politeness: Strategies in Social Interaction. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1978. – P. 56-289.
22. Camiciotti G. Editorial Strategies and Metadiscourse in Marshall's Elements of Economics of Industry // Dialogue within Discourse Communities: Metadiscursive Perspectives on Academic Genres. – Tübingen: Max Niemeyer, 2005. – P. 67-85.
23. Fraser B. Hedged Performatives // Syntax and Semantics. – London; New York: Academic Press, 1975. – Vol. 3: Speech acts. – P. 187-210.
24. Gordon D., Lakoff G. Conversational Postulates // Syntax and Semantics. – London; New York: Academic Press, 1975. – Vol. 3: Speech acts. – P. 83-106.
25. Grice H. Logic and Conversation // Syntax and Semantics. – London; New York: Academic Press, 1975. – Vol. 3: Speech Acts. – P. 124-165.
26. Leech G.N. Principles of Pragmatics. – London; New York: Longman, 1983. – 250 p.
27. O.Henry. The Hiding of Black Bill // Selected Stories. – M.: Progress Publishers, 1977. – P. 115-128.
28. O.Henry. The Ransom of Red Chief // Selected Stories. – M.: Progress Publishers, 1977. – P. 192-207.
29. Poos D., Simpson R. Cross-Disciplinary Comparisons of Hedging: Some Findings from the Michigan Corpus of Academic Spoken English // Using Corpora to Explore Linguistic Variation. – Amsterdam: Benjamins, 2002. – P. 3-23.
30. Searle I.R., Vanderveken D. Foundations of Illocutionary Logic. – Cambridge: Cambridge University Press, 1985. – P. 12-216.
31. Wierzbicka A. English Speech Act Verbs: A Semantic Dictionary. – New York: Academic Press, 1987. – P. 19-50.

УДК 811.133.1'42:82-3(045)

ВИПУСУВАННЯ ВЛАСНОГО “Я” ЯК ОСНОВНА ТЕКСТОТВІРНА СТРАТЕГІЯ ФРАНЦУЗЬКОЇ ПРОЗИ КІНЦЯ ХХ СТОЛІТТЯ

Савчук Р. І.

У статті здійснено спробу окреслити й проаналізувати нарративну практику випусування власного “я” як одну з основних нарративних текстотвірних стратегій французького роману кінця ХХ століття. Текстові елементи конструювання нарративної ідентичності письменника виявлено й описано на матеріалі французької психо-оповіді, котра відзначається (авто)біографічністю.

Ключові слова: випусування власного “я”, нарративна текстотвірна стратегія, нарративна ідентичність, психо-оповідь.

В статье сделана попытка обрисовать и проанализировать нарративную практику выписывания собственного “я” как одной из основных нарративных текстообразующих стратегий французского романа конца ХХ века. Текстовые элементы конструирования идентичности писателя выявлены и описаны на материале французского психо-повествования, имеющего тенденцию к (авто)биографичности.

Ключевые слова: выписывание собственного “я”, нарративная текстообразующая стратегия, нарративная идентичность, психо-повествование.

The paper presents an attempt to define and analyze the narrative practice of text self-construction as one of the main narrative text forming strategies in French novel of the end of XX century. Text elements of the author identity construction in French (auto)biographical psycho-narrative have been singled out and described.

Key words: text self-construction, narrative text forming strategy, narrative identity, psycho-narrative.

Постановка наукової проблеми та її значення. Французький нарративний дискурс ХХ ст. вибудовується як суб'єктивізація мови, як кодування знаків і символів, котрі допомагають митцеві витворити багатовимірну *модерністську смислову реальність* [7, с. 298], маркуючи при цьому власні інтенції. Зважаючи на те, що центром дослідження для письменників-модерністів постає царина несвідомого, свідомість і підсвідомість [5, с. 54], однією із основних форм оповіді, притаманної французькій літературі 2-ої половини ХХ ст., ми вважаємо *психо-оповідь*, яка, як різновид *суб'єктивізованої* – центральної на особистісному плані головного героя – має провідними подіями зображення ментальних і психічних реакцій та дій нарративного суб'єкта.

Актуальність нашої розвідки пояснюється, передусім, орієнтацією сучасних вітчизняних і зарубіжних, зокрема французьких, лінгвопоетологічних студій на виявлення в художньому творі елементів конструювання та вираження *ідентичності*, в тому числі й *нарративної ідентичності* самого письменника.

Традиційна *психо-оповідь*, представляючи зміну плину думок персонажа невеликого проміжку часу [9, с. 180-182], може формуватись гетеродієгетичним оповідачем. Модерністська, а пізніше й постмодерністська *психо-оповідь* форматується в межах гомодієгетичної. При цьому останню не подано прямим мовленням гомодієгетичного оповідача як головного актанта оповіді. Оповідно-мовленнева сітка в такому творі являє собою внутрішній монолог або навіть потік свідомості, створюючи ефект асоціативного плину і взаємодії свідомого і підсвідомого, реального й ірреального.

Отож, маючи на **меті** з'ясування основних нарративних стратегій творення модерністської оповідної реальності, ми звертаємося до тематики *ідентичності*, зокрема до питання *нарративної ідентичності письменника*, котре особливо відчутно увиразнилось у літературних практиках ХХ століття внаслідок актуалізації (авто)біографічності письма.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наративно-поетологічних дослідженнях художнього тексту (авто)біографічне письмо донині відзначається низкою невирішених або спірних питань. По-перше, йдеться про ступінь “оприявлення” письменника в художньому просторі свого твору, зважаючи на те, що (авто)біографія передбачає все ж деяку деформацію або трансформацію подій та/чи дій із життя автора. По-друге, чимало дискусій точиться навколо визначення ролі оповідача як текстового конструкта, котрий не є “власником” твору, однак (ре)транслює всі авторські інтенції.

Відтак, стверджується, що (авто)біографічне письмо вибудовується на принципі “два в одному”, де письменник і оповідач становлять єдине ціле. (Авто)біографічний роман, таким чином, можна розглядати як результат того, що промовляється – оповідного, мовленнєвого підґрунтя [3, с. 150].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Зважаючи на те, що (авто)біографічний роман постає одним із численних варіантів *письменницької ідентичності* [12, с. 13], ми постулюємо ідею того, що в *наративній матриці модерністської психо-оповіді*, котра має чітко виражений характер (авто)біографічності, “випикується” *наративна ідентичність автора*. Здебільшого остання конструюється *наративною ідентичністю оповідача* – головного героя твору, котрий не становить *Alter ego* письменника в дихотомічній парі *Я / Інший*, а, навпаки, моделює й вербалізує первинний авторський дієгезис.

Вважається, що художній наратив від першої особи однини, або *автодієгетична оповідь*, у термінології Ж. Женетта [11, с. 252-254] у романі ХХ століття являє собою відповідь-реакцію на навколишню дійсність і потребу творчої особистості розповісти про себе. Саме свідомо відмова від наслідування чітко визначених канонів творення оповідної реальності, а подекуди й справжнє експериментаторство, спонукають письменників до експліцитного / імпліцитного самовираження у власних творах.

Модерністська психо-оповідь, яка формується гомодієгетичним оповідачем, відзначається зміною традиційного коду жанру (авто)біографії й залученням чималої кількості інтертекстуальних образів або символів. Як правило, йдеться про твори з редукованою подієвістю [2, с. 68]. Останні мають своїм смисловим ядром розгортання цілісної суб’єктивної картини світу свого творця.

Окрім того, побутує думка, що модерністський роман не має реальних початку і закінчення, а роль естетичного впорядкування виконує в цьому разі алюзії чи імітації літературних моделей [5, с. 55]. Таке твердження є правомірним щодо наративної манери Франсуази Саган, зокрема в контексті її роману “Тохіке”, *наративна матриця* котрого вибудовується гомодієгетичним оповідачем, який позбавлений рис власне фікціоналізації, оскільки розкриває спогади й досвід самої авторки.

Пропонований для аналізу твір датується 1964 роком і вписується у парадигму модерністського текстотворення з огляду на його основні жанро-стильові та наративні доміанти. Отже, у цьому разі маємо справу з авторським щоденником: *ce petit journal de la désintoxication* (Sagan, T), а відтак, з елементами (авто)біографії самої письменниці. *Психо-оповідь*, таким чином, постає тут різновидом роману “Я-форми” з *доцентровим характером мислення* [там само, с. 16].

За класифікацією російського дослідника французького роману ХХ століття Ю. П. Уварова, ми визначаємо цей твір не просто щоденником, а скоріше “романом – станом” [8, с. 142], в якому зливаються в єдиний потік сам текст, “крик” і “сповідь” [там само].

У такому творі вся увага фокусується на невеликому за обсягом проміжку часу, а саме на періоді перебування авторки в спеціалізованій клініці, куди вона потрапила після лікування медичними препаратами, що містили наркотичні речовини внаслідок дорожньо-транспортної пригоди. Зважаючи на те, що тривалий час письменниця перебувала під дією морфію (*le “875”, Palfium*), про що власне й зізналась у своєму романі (*j’étais suffisamment intoxiquée*, де прикметник *intoxiqué* adj., похідний від дієслова *intoxiquer* v.tr., має значення: “toxicomane” [10]), ми постулюємо ідею того, що роман “Тохіке” є результатом роботи

письменниці у стані “зміненої свідомості”, а тому така *психо-оповідь* розкриває не лише ментальні й психічні реакції авторки на все, що відбувалося з нею, а й описує весь процес дезінтоксикації. У цьому разі *саганівська психо-оповідь* вибудовується як циклічний ланцюг еволюційних витків головної героїні твору від стану напівсвідомості до усвідомлення письменницею своєї самості.

Зауважимо, що використання наркотичних або інших психотропних препаратів являє собою одну з найпростіших і досить розповсюджених мистецьких практик пошуку та розкриття власної ідентичності. Стан зміненої свідомості, породжуючи відчуття на межі реального й ірреального, демонструє всю вразливість і недосконалість людської сутності й може супроводжуватися забуттям / запереченням дійсного, галюцинаціями, роздвоєнням особистості й відсутністю самоконтролю.

Саме гомодієгетичні конфігурації найбільш повно репрезентують авторську інтенційність, оскільки гомодієгетичний оповідач тяжіє в цьому разі до свідомого обмеження знання про ситуацію, в якій він перебуває:

Dimanche. Deuxième jour à la clinique. Ciel bleu, peupliers frémissants mais je n'ai pas une grande impression de campagne. Nuit terrible. À l'aube. J'ai dû aller chercher l'infirmier en bas. Je me suis retrouvée assise sur les marches de l'escaliers, effondrée, lui répétant d'une voix que je sentais enfantine qu'il y avait plus de six heures que ... En remontant avec elle, j'ai eu le sentiment de ce que pouvait être le sentiment de la déchéance (Sagan, T).

Відтак, все, що знає читач – це те, що дозволяє знати про себе оповідачка. Саме вона в цьому разі постає і фокалізатором, і фокалізованою, оскільки лише вона обирає відповідний ракурс і скеровує фокус бачення, ніби фіксуючи камеру спочатку на дні тижня (*dimanche*), потім на своєму місцеперебуванні (*deuxième jour à la clinique*), а пізніше й на власних відчуттях (*effondrée, le sentiment de la déchéance*).

Стверджується, що впродовж ХХ століття в жанрі роману постійно відбуваються модифікації літературних текстів на різних рівнях, викликані кінематографічним впливом [1, с. 14]. Яскравим підтвердженням цьому постає саганівська *психо-оповідь*. Просторова і темпоральна сітки оповіді конструюються шляхом прямої номінації об'єктів і явищ, подібно до руху камери. Ковзаючи поглядом на безліч предметів, остання все ж реєструє різні ступені їхньої освітленості, форматує, в такий спосіб, фрагментарно-парцельований текст. Так, через уживання номінативних і неповних речень *dimanche. Deuxième jour à la clinique. Nuit terrible. À l'aube* формується тло, на фоні якого більшу значущість отримують почуття й відчуття героїні: *j'ai eu le sentiment de ce que pouvait être le sentiment de la déchéance*.

Концептуальною домінантою аналізованого фрагменту *психо-оповіді* постає поняття ***занепадання як фізичних, так і духовних сил***, яке в цьому контексті втілюється такою номінативною одиницею, як іменник *déchéance* n.f. в основному словниковому значенні: “fait de déchoir ; état d'une personne qui est déchue” [10]. При цьому, синтаксичне оформлення цього сегменту *психо-оповіді*, а саме la syntaxe soucée (“рубаний синтаксис”), котрий утворюється шляхом накопичення коротких, неповних, називних і безособових речень: *dimanche. Deuxième jour à la clinique. Ciel bleu, peupliers frémissants mais je n'ai pas une grande impression de campagne. Nuit terrible. À l'aube. J'ai dû aller chercher l'infirmier en bas*, демонструє виникнення й укорінення в авторки почуття ***власного безсилля***.

Відтак, спочатку маємо прикметник *effondré* adj. у додатковому словниковому значенні: “brisé, démoli, détruit” [там само], а потім прикметник *enfantin* adj. в основному словниковому значенні: “qui est propre à l'enfant, a le caractère de l'enfance” [там само], який, у поєднанні з іменником *voix* n.f. (*дитячий голос*), імплікує почуття ***безсилля*** й ***безпорадності***, зважаючи на те, що дитина завжди потребує захисту та підтримки.

Варто наголосити на тому, що картинки й образи, які виникають в уяві оповідачки, не відзначаються багатомасштабною асоціативністю чи надмірною чуттєвістю. Створюється редукована семантико-синтаксична система образів, які вимальовуються чіткими епізодами – кадрами того, що бачить навколо себе головна

героїня: *ciel bleu, peupliers frémissants mais je n'ai pas une grande impression de campagne*.

Традиційно, світ гомодієгетичного оповідача передбачає гру з власною ідентичністю й програмує побудову альтернативної оповідної реальності, відмінної від дійсності. В цьому разі оповідач володіє певними авторськими скриптами, що вводяться в оповідь з метою ототожнення себе з іншим.

В аналізованому романі гомодієгетичний оповідач подає реальну історію. Водночас тут немає потоку спогадів як таких, оскільки оповідачка відтворює те, що з нею відбувається “тут” і “зараз”, так би мовити, у часі реаліті-шоу “за склом”, в якому час – це теперішнє, тобто момент власне буття героїні, але ніяк не актуальне теперішнє:

Jeudi. Une demi-ampoule. Nous arrivons. Je ne me sens pas trop mal. Je suis en train de lire un livre idiot sur Baudelaire, trois romans policiers, Chateaubriand, Apollinaire. En général, quand je prends un livre, je le finis, mais la, je n'arrive pas à fixer mon attention (Sagan, Т).

Наведений вище фрагмент *психо-оповіді* відзначається браком хронотопних кордонів у звершенні подій та/чи дій. Відсутність понять початку й кінця підсилює враження циклічності часу. Саме через темпоральне оформлення цього сегменту *психо-оповіді*, власне le Présent de l'Indicatif, не зважаючи на чималу кількість темпоральних дейктичних елементів (*jeudi*), маркується перебування оповідачки у позачасових координатах – у вимірі болю й страждання і не має значення, чи це було сьогодні вранці, чи вчора вночі.

Повертаючись до думки про нерухомість часу і незмінність простору, відзначимо, що використання називних або неповних речень, як от *jeudi. Une demi-ampoule. Nous arrivons* додає оповіді статичної описовості.

Ще однією особливістю французької *психо-оповіді* ХХ ст. постає її сповідальний характер і відсутність, відтак, автофікціоналізації письма. Дещо мозаїчна нарративна структура й перспектива теперішнього часу, рідше минулого, роблять центром читацької орієнтації переживання, судження й бажання оповідачки, переносючи акцент з (по)дієвості на відображення специфіки творчої свідомості в ситуаціях хвороби, болю й самотності. Для головної героїні існує тільки теперішнє, яке з'ясовується як “тотальність даного буття і характеризується марністю дієвості” [6, с. 66].

У контексті опису того, що відбувається з оповідачкою в лікарні, ми виокремили метафоричні й метонімічні текстові одиниці, в семантиці яких задана певна позиція мовця як суб'єкта ментальних й емоційних станів і дій. Так, здебільшого авторка використовує дієслівні метафори *la souffrance me diminue; le coeur me bat, je suis une bête qui épie une autre bête; je me livre à cette bataille contre le temps et le № 815; l'esprit monte et descend entre deux crises* або метонімії *la cigarette pensive; j'ai passé 13 heures sans Ampoule*, котрі можна віднести до суб'єктивного лексико-семантичного поля **фізичного болю** і **страждання**.

Окрім того, у *психо-оповіді* наскрізною є фігура *висхідної градації* неприродних змін фізичного і психологічного станів, яких зазнала або все-ще зазнає письменниця, котрою імплікується відчуття **приреченості**. *Висхідна градація* в цьому разі поетапно демонструє розвиток синдрому болю в авторки й посилює, відтак, емоційне напруження *психо-оповіді*, формуючи, в такий спосіб, егоцентричний простір замкненості письменниці й уможливаючи інтроспекцію в її внутрішній світ: *nuit terrible* → ... *me fait peur* → *un peu supportable* → *morne et effrayée* → *la vie doit être triste* → *il paraît que ça va devenir plus difficile* → *épouvantable* → *ça me paraît triste* → *dormir 3 jours* → *réflexes mesquins* → *je me méprise, agréablement* → *plus rien, c'est dégoûtant* → *la maladie est la pire chose* → *j'ai peur et je suis lasse d'avoir peur*.

Однією з основних *нарративних стратегій* форматування *модерністської оповідної реальності* являється переорієнтація із зображення на вираження [4, с. 182]. Французький (авто)біографічний роман кінця ХХ століття розірвано на окремі образи, котрі не завжди сполучаються в єдину цілісну картинку.

Отже, інтерференція внутрішніх світів оповідача, персонажа й автора постає основною нарративною текстотвірною стратегією французького роману кінця ХХ століття й вибудовує оповідь з орієнтацією на відображення

ментальних, психологічних й емоційних аспектів авторського буття у стані “зміненної свідомості” та стихійної пам’яті автодієгетичного оповідача як головного актанта психо-оповіді.

Література

1. Бабич О.М. Поетика кінооповіді в іспанському романі 90-х рр. ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.04 / НАН України; Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2009. – 20 с.
2. Гребенюк Т.В. Подія в художній системі літературного твору (на матеріалі української прози кінця ХХ – початку ХХІ століття): дис. ... д-ра філол. наук: 10.01.06; 10.01.01 / Тетяна Володимирівна Гребенюк. – Запоріжжя, 2010. – 409 с.
3. Логвиненко М.І. Концепт *ПОШУК ІДЕНТИЧНОСТІ* в постгуманістичній прозі Е.–Е. Шмітта: лінгвокультурологічний і дискурсивно-нараторологічний аспекти: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.05 / Марина Іванівна Логвиненко. – К., 2013. – 237 с.
4. Моклиця М. В. Модернізм як структура. Філософія. Психологія. Поетика: дис. ... д-ра філол. наук: 10.01.06 / Марина Василівна Моклиця. – Луцьк, 1999. – 416 с.
5. Палій О. П. Романи Мілана Кундери: проблематика, поетика, нарративні стратегії: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.03 / Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2005. – 212 с.
6. Сірук В.Г. Наративні структури в українській новелістиці 80-90-х років ХХ ст. (типологія та внутрішньо текстові моделі): дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06 / Вікторія Григорівна Сірук. – Луцьк, 2003. – 204 с.
7. Ткачук М. П. Наративні моделі українського письменства: [монографія] / Микола Платонович Ткачук. – Тернопіль: ТНПУ, Медобори, 2007. – 464 с.
8. Уваров Ю. П. Французский психологический роман 60-80 х годов ХХ века (идейно-тематические тенденции) / Ю. П. Уваров // Жанровое разнообразие современной прозы Запада / Отв. Ред. Д. В. Затонский. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 128-191.
9. Cohn D. La transparence intérieure, modes de représentation de la vie psychique dans le roman / Dorrit Cohn. – Paris : Seuil, 1981. – 315 p.
10. Dictionnaire Le Petit Robert électronique / Version électronique du Nouveau Petit Robert, dictionnaire analogique et alphabétique de la langue française. – P.: Bureau van Dijk, 1997. – Електрон. опт. диск (CD-ROM). – Назва з титул. екрану.
11. Genette G. Figures III / Gérard Genette. – P.: Seuil, Points, 1972. – 282 p.
12. Toro de A. La “ nouvelle autobiographie ” postmoderne ou l'impossibilité d'une histoire à la première personne : Robbe-Grillet, *Le Miroir qui Revient* et de Doubrovsky, *Le Livre Brisé* / Alfonso de Toro. – Université de Leipzig. – 36 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.uni-leipzig.de/~detoro/wp-content/uploads/2014/03/LaNouvelle.pdf>.

Джерело ілюстративного матеріалу

Sagan, T : Sagan F. Toxique / Françoise Sagan. – P., 2011.

УДК 81'23

ПРАГМАТИЧНИЙ ЗМІСТ МОВЛЕННЄВОЇ МАНІПУЛЯЦІЇ У МАСОВІЙ КОМУНІКАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОЇ “ЖОВТОЇ” ПРЕСИ)

Сіденко Н. Г.

Стаття присвячена визначенню головних елементів технології мовленнєвої маніпуляції у масовій комунікації. На основі чітких дефініцій проводиться розмежування понять мовленнєвого впливу і мовленнєвої маніпуляції. У статті розглядаються асиметричні відносини між мовленнєвими стратегіями, тактиками, прийомами. Увага приділяється з'ясуванню прагматичної спрямованості мас-медіа як головного каналу інформації у масовій комунікації.

Ключові слова: мовленнєва маніпуляція, масова комунікація, стратегія, тактика, прийом.

Статья посвящена определению основных элементов технологии речевой манипуляции в массовой коммуникации. На основе четких дефиниций проводится разделение понятий речевого влияния и речевой манипуляции. В статье рассмотрены асимметричные отношения между речевыми стратегиями, тактиками и приемами. Уделяется внимание выяснению прагматической направленности масс-медиа как основного канала информации в массовой коммуникации.

Ключевые слова: речевая манипуляция, массовая коммуникация, стратегия, тактика, прием.

The article deals with defining the key elements of speech manipulation technology in mass communication. The strict distinction between the notions of speech influence and speech manipulation is made with clear definitions. Asymmetric relations between speech strategies, tactics and devices are considered in the article. Much attention is paid to pragmatically-oriented mass media being a fundamental information channel in mass communication.

Key-words: speech manipulation, mass communication, a strategy, a tactics, a device.

Ідея впливу на свідомість індивіда і суспільства залишається стрижневою у ряді сфер сучасної цивілізації, якій притаманні глобальні комунікативні процеси. Здібність впливати на інших доводить факт нашого існування, а через комунікацію, особливо мовну, ми в змозі заявити про себе [3, с. 42]. Слово є інструментом впливу на мислення. В дослідженнях мовлення неможливо відсторонитись від загальної концепції про співвідношення мислення та мовлення [11, с. 14]. Одиницею, що відображує єдність мислення і мовлення, є значення слова, яке є необхідною ознакою, що конституює слово, а з психологічної сторони – узагальненням, тобто актом мислення [6, с. 276 – 277]. Можливість вербально впливати на емоції, мислення та поведінку інших людей спонукає лінгвістів глибше вивчати природні механізми цього процесу.

Психолінгвістичними проблемами мовленнєвого впливу займалися О. О. Леонт'єв, М. І. Жинкін, М. О. Рубакін, Р. М. Фрумкіна, Т. М. Дрідзе, І. Н. Горелов, К. Ф. Сєдов, Н. В. Уфімцева, П. П. Белянін, Т. Слама-Казаку, І. О. Зимня, Є. О. Ножин, Ю. О. Сорокін, Л. В. Сахарний, Ю. О. Шерковін, П. Паршин, А. У. Хараш, Я. М. Колкер, А. А. Брудний, Р. Румметвейт, Дж. Мортон. Теорію мовленнєвого впливу у рамках *прагмалінгвістики* вивчали: Г. Г. Почепцов, Й. А. Стернін, В. П. Терин, О. М. Бикова, О. Д. Васильєв, В. Г. Лемеш, Є. В. Горіна, Ю. А. Антонова, О. Ю. Булигіна, Т. І. Стекова, І. М. Дзялошинський, Т. А. ванн Дейк, Н. О. Остроушко, О. С. Попова, Ю. К. Пирогова, О. С. Іссерс, Н. Е. Гронська, Н. Д. Арутюнова, В. І. Карасик, Є. М. Верещагін, К. В. Нікітіна, Г. А. Копніна, С. С. Єлисєєва, О. В. Денисюк, О. М. Паршина, Д. В. Ольшанський та ін.

Але сучасний простір масової комунікації висуває на перший план проблему дослідження не стільки мовленнєвого впливу, скільки – мовленнєвої маніпуляції.

Метою цієї статті є визначення головних елементів моделі мовленнєвої маніпуляції на рівні масової комунікації, з'ясування умов їхнього формування з точки зору прагматичної спрямованості. В зв'язку з цим постають наступні завдання:

- розмежувати поняття мовленнєвого впливу і мовленнєвої маніпуляції;
- окреслити типову тенденцію сучасного суспільства у просуванні мас-медіа як головного каналу інформації у масовій комунікації і проаналізувати суперечності мас-медіального дискурсу;
- визначити типи інформаційного дискурсу в залежності від детермінованих функцій і виявити підпорядкованість їхнього функціонування загальним принципам комунікації.

Мовленнєвий вплив – це навмисна перебудова смислової сфери особистості [17, с. 171]. Мовленнєвий вплив слугує полегшенню освідомлення ситуації, підказує реципієнту базу для вибору, виконує зсув у системі цінностей, сприяє зміні у діяльності [18]. У теорії мовленнєвого впливу дослідження мовленнєвої маніпуляції посідає ключову позицію. Поняття мовленнєвої маніпуляції вступає у видо-родові стосунки з поняттям мовленнєвого впливу, будучи одним з його типів, що різняться за неприхованістю цілі продуцента мовлення та наявністю вибору дій реципієнта [19, с. 8]. Мовленнєвий вплив має ціллю переконати людину свідомо прийняти рішення щодо будь-яких дій, а мовленнєва маніпуляція – спонукати її змінити свою поведінку, виконати дію несвідомо або всупереч її думки, наміру [25, с. 66–67]. Мовленнєва маніпуляція – це свідоме й цілеспрямоване використання тих або інших особливостей побудови і застосування мови, вислів такого роду, коли мовець, вербально повідомляючи одне, бажає досягнути будь-якої цілі, яка ні в якому разі не позначена словесно. У широкому розумінні мовленнєва маніпуляція – це успішна мовна комунікація [22, с. 90; 7, с. 221].

Умови успішності або неуспішності масової комунікації створюються соціально-економічною, соціально-політичною та соціально-культурною ситуацією у суспільстві [10]. Типовою тенденцією сучасності виступає “медіатація” – процес і результат глобального впливу різних медіа на свідомість індивідів, що формує картини світу завдяки специфічним медійним когніотипам [5, с. 95]. Розглядаючи різні типи комунікативних моделей, зокрема модель масової комунікації, Г. Г. Почепцов вказує на парадокс мас-медіа: парадокс селекції (вибір теми), норми (сенсаційність, неординарність, нестандартність), взаємовпливу (відносини між суспільством та дискурсом), пріоритету реагування, міфологічної інтерпретації (живлення міфу), несиметричності (відносини між адресантом і адресатом) [24, с. 356]. Вибір слова “парадокс” не випадковий – не “ознака”, не “особливість”, а саме “парадокс”, бо воно виражає суперечливість, двоплановість, імпліцитність, уявне порушення і непізнаність причинно-наслідкових зв'язків будь-якого явища.

Аналізуючи парадоксальність мас-медіа, можна припуститися висновку, що головними функціями даного дискурсу є інформативна і маніпулятивна. Маніпулятивна функція у цьому дискурсі домінує над інформативною [16]. Для позначення дискурсу, де відбувається нерівноправна, асиметрична комунікація, прийнято вживати термін “персуазивний тип дискурсу” [13, с. 21]. Й. А. Стернін виділяє асиметричне спілкування як один з найбільш складних його видів. Взагалі, вчений вважає спілкування через ЗМІ неповноцінним за браком зворотного зв'язку або його випадковістю. Таке ствердження лише підкреслює імпліцитність перлокутивного ефекту та складний механізм його виявлення. Слід зазначити, що, наприклад, “жовтий” газетний дискурс підпорядковується головним законам спілкування, окреслених цим же вченим: дзеркального розвитку спілкування; залежності ефективності спілкування від об'єму інформації; зниження інтелекту аудиторії зі збільшенням її розміру; комунікативного самозбереження; довіри до простих слів; самопородження (залучання чуток); швидкого розповсюдження негативної інформації; зосередження на деталях; вузького

мовленнєвого кола (тематики); посилення емоцій та придушення логіки [25, с. 7, 17, 114–128]. У цьому контексті неможливо оминати поняття “максимів”, запропонованого Полем Грайсом. Постулати, що описують процес комунікації у рамках категорій кількості (інформативності), якості (правдивості), відношення (адекватності ситуації), способу (однозначності), базуються на принципі кооперації, який у лінгвістиці відображує категорію “ввічливості.” Цей принцип не виконується багатьма дискурсами, які можна назвати некооперативними, тому “максими” слід відокремити від загальних правил спілкування [24, с. 196 – 197; 13, с. 64].

Маніпулятивність у масовій комунікації реалізується через технології мовленнєвої маніпуляції – системи використання сукупності інструментів її імплементації [21, с. 161–162]. Феномен мовленнєвої маніпуляції пов'язаний з немовленнєвими цілями, досягнення яких контролює намір глобального масштабу – стратегія. Стратегія – це когнітивний план спілкування, який базується на когнітивних соціальних і особистісних моделях. Мовленнєва стратегія – це комплекс мовленнєвих дій, націлених на досягнення комунікативної цілі [13, с. 100]. В основі мовленнєвої стратегії лежить ідея запланованої мовленнєвої дії. З запланованим сценарієм цієї дії пов'язане поняття фрейму, що позначає структуру даних для представлення стереотипної ситуації. Верхні рівні цієї структури фіксовані і адекватні запропонованій ситуації, а нижні (термінальні, периферійні) вже заповнені, але їх можна з легкістю замінити. У терміналах фрейм зберігає питання, які з великою вірогідністю можуть постати у типовій ситуації [20, с. 294 – 295]. А типовій ситуації мовленнєвого спілкування, типовим темам, типовим контактам значень слів за типових обставин відповідають жанри.

Мовленнєвий жанр організує і оформлює мовлення у певні межі. Спілкуючись, ми передбачаємо об'єм та композиційну побудову повідомлення. На вибір жанрової форми впливають задум і мовленнєва воля адресанта. Обраний жанр, в свою чергу, підказує типи речень та їхні композиційні зв'язки [2, с. 180 – 184]. Таким чином, постає питання взаємозв'язку між мовленнєвими стратегіями, жанрами та мовленнєвими актами. Реалізація комунікативних задач об'єднує ці поняття, але жанр – більш об'ємна одиниця і може охоплювати декілька ілюктивних сил [12, с. 42]. Мовленнєві стратегії, жанри та мовленнєві акти мають спільні і розбіжні риси: наявність у кожного комунікативної цілі, віднесеність мовленнєвих актів і стратегій до мовленнєвих дій, наближення теорії жанрів до мовленнєвих стратегій через виділення жанроформуючих ознак [13, с. 73 – 74]. Мовленнєва стратегія визначає семантичний (когнітивний), стилістичний та прагматичний вибір. За рахунок існуючого вибору ми маємо змогу говорити про гнучкість стратегії, яка забезпечується динамічністю тактик.

Динамічність тактик слід вважати їхню здатність підпорядковуватися різним стратегіям. Так, наприклад, стратегія дискредитації представлена дев'ятьма тактиками (насмішка, звинувачення, роздум, спростування, самовираження, самопрезентація, загроза, образа, активізація емоцій) [15, с. 239–240]. Тактика сама по собі невербальна, вона складається з конкретних так званих мовленнєвих “ходів” або прийомів. Існує декілька визначень терміна “хід”:

1. Синтагматично визначений елемент мовленнєвого акту (за Карасиком В. І.).
2. Функціональна одиниця послідовності дій (за Ван Дейком).
3. Мінімальна діалогічна одиниця (за Іссерс О. С.).
4. Аналог компоненту комплексного жанру (за Федосюком М. Ю.).

Ці дефініції доводять той факт, що мовленнєві ходи реалізують визначений стратегією вибір.

Співвідношення між тактикою та прийомом характеризується як асиметричне: з одного боку, один і той же прийом може підлягати під різні тактики, тобто одна структурна одиниця може передавати різні змісти, а з іншого – одна й та ж тактика може бути вербалізованою різними прийомами. Маніпулятивний прийом – це конструктивний принцип організації вербальних і невербальних засобів у тексті з використанням тієї чи іншої маніпулятивної тактики [23, с. 279]. Класифікації маніпулятивних прийомів у текстах ЗМІ побудовані залежно від вибору очікуваного прагматичного ефекту [4, с. 44 – 48], способу інформаційної трансформації, форми її пред'явлення, маніпулятивної потенції мовленнєвих

засобів [14, с. 53 – 94] або відповідно до моделі об'єкта маніпуляції – свідомості людини. Ця модель трьохшарова і включає: глибинні елементи (ментальні створення, архетипи), раціональне/ірраціональне сприйняття, вербальні/невербальні засоби комунікації. Чим глибше рівень, до якого дістає маніпулятор, тим повільніше проходить “обробка” свідомості, але тим сильніша трансформація і більш тривалі результати маніпуляції. Відповідно, чим вище рівень, тим швидше відбувається реакція, але вона менш стала [9, с. 6]. Розглядаючи проблему співвідношення понять стратегії, тактики, прийому, очевидний той факт, що однотипні мовленнєві феномени маніпулятивної природи одні дослідники позначають як тактики/стратегії, а інші – як прийоми. Адаже, маніпулятивна мовленнєва тактика – це мовленнєва дія, що відповідає певному етапу реалізації тієї або іншої стратегії і націлена на скрите впровадження у свідомість адресата цілей і настанов, спонукаючи його виконати дію, що вигідна маніпулятору. Під маніпулятивним прийомом розуміють спосіб побудови вислову або тексту, що реалізує ту або іншу тактику [14, с. 49]. По-різному у теорії мовленнєвого впливу вирішується і проблема встановлення елементів технологічної моделі мовленнєвої маніпуляції у некооперативному дискурсі.

На думку одних вчених, компонентами маніпулятивного впливу у персуазивному типі дискурсу є стратегія, тактика, комунікативні ходи (прийоми), мовленнєві засоби [13, с. 109 – 112; 114 – 117], на думку інших – це мотив, інтенція, стратегія, тактика, мовні засоби, текст, успішність/неуспішність реалізації інтенції [7, с. 227] або спрощено: ціль, стратегія, тактика, перлокутивний ефект [23, с. 277]. Абстрактна прагматична модель маніпулятивного мовленнєвого впливу відкидає існування будь-яких специфічних маніпулятивних мовних засобів, специфічних маніпулятивних тактик, але стають вони такими, якщо вміщуються у структуру маніпулятивної стратегії [8, с. 19]. Багатий досвід теоретичних і практичних досліджень маніпулятивної потенції окремих мовних засобів спростовує тезу про їхню “маніпулятивну стерильність”. Питання використання або невикористання цих потенцій вирішує намір. Ще Аристотель наголошував на значенні наміру у мистецтві переконування: “Людина стає софістом не в силу особистої здібності, а в силу наміру, з яким вона користується своїм даруванням” [1]. Тому мотивовану ціль (інтенцію, намір) можна вважати умовою формування стратегії.

Отже, мовленнєва маніпуляція відбувається у межах персуазивних або некооперативних типів дискурсу, до яких відноситься і мас-медіальний дискурс. Маніпулятивний характер мас-медіального дискурсу зумовлений внутрішніми протиріччями, які мають прояв у дисбалансі між етичними нормами спілкування і прагматичною спрямованістю мас-медіа, у диспропорції вкладених зусиль і отриманих результатів учасників комунікації. Головними елементами технології мовленнєвої маніпуляції є стратегії, тактики і прийоми, які вступають у асиметричні відношення між собою, що надає підставу стверджувати про ієрархічний характер будови моделі маніпулятивного впливу. Тому стратегія є камертоном налаштування комунікації на маніпулятивну тональність. Через заплановану дію стратегія пов'язана з фреймом, через типову ситуацію фрейма – з жанром і мовленнєвим актом. Ціль, яку висуває сам дискурс під впливом соціально-політичної і культурної ситуації у соціумі, зумовлює стратегічний план й виступає чинником маніпулятивного змісту масової комунікації.

Результати наших розвідок можуть бути використані для подальшого дослідження механізмів або безпосередньо вербалізаторів мовленнєвої маніпуляції у сфері публік рілейшнз, соушиалайзинга, рекламі, бульварній та “жовтій” пресі; у аналізі прагматичного змісту мови новин, політичних та розважальних ток-шоу, агітаційних слоганів, релігійних проповідей, контрактів і законодавчих документів; у вивченні маніпулятивного ефекту мовної агресії та технологій нейролінгвістичного програмування.

Література

1. Аристотель. Риторика. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.ru/POEEAST/ARISTOTEL/ritoriki.txt>
2. Бахтин М. М. Проблема речевих жанров / М. М. Бахтин // Собр. соч. – М.: Русские словари, 1996. – Т.5: Работы 1940-1960 гг. – С. 159 – 206.

3. Блакар Р. М. Язык как инструмент социальной власти / Р. М. Блакар // Морозов А. В. Психология влияния (Серия "Хрестоматия по психологии"). – СПб.: "Питер", 2000. – 512 с.
4. Быкова О. Н. Опыт классификации приемов речевого манипулирования в текстах СМИ / О. Н. Быкова // Речевое общение: Вестн. Российской риторической ассоциации: Вып. 1 (9). Под ред. А. П. Сковородникова. Красноярск, 2000. – С. 42 – 53.
5. Васильев А. Д. Некоторые манипулятивные приемы в текстах телевизионных новостей / А. Д. Васильев // Политическая лингвистика. – Екатеринбург: Из-во Урал. гос. пед. ун-та, 2006. – №20. – С. 95– 115.
6. Выготский Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский. – М.: Изд-во "Лабиринт", 1999. – 352 с.
7. Гронская Н. Э. Языковые механизмы манипулирования политическим сознанием / Н. Э. Гронская // Вестник Нижегородского лингвистического университета. – Нижний Новгород, 2000. – С. 220 – 231.
8. Денисюк Е. В. Манипулятивное речевое воздействие: коммуникативно-прагматический аспект: Автореф. дис. на соискание н. ст. канд. филол. наук: 10.02.01 / Е. В. Денисюк. – Екатеринбург, 2004. – 24 с.
9. Дзялошинский И. М. Манипулятивные технологии в СМИ: [Учебно-методическое пособие] / И. М. Дзялошинский. – Москва: Изд-во Гуманитарного ун-та, 2006. – 48 с.
10. Желтухина М. Р. Специфика речевого воздействия тропов в языке СМИ: дис. доктор филол. наук: 10. 02. 19 / М. Р. Желтухина. – Москва, 2004. – 358 с.
11. Жинкин Н. И. Механизмы речи / Н. И. Жинкин. – М.: Изд-во Академии пед. наук, 1958. – 371 с.
12. Земская Е. А. Городская устная речь и задачи ее изучения / Е. А. Земская // Разновидности городской устной речи. – М., 1988. – С. 5 – 43.
13. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. Изд. 5-е. – М.: Из-во ЛКИ, 2008. – 228 с.
14. Копнина Г. А. Речевое манипулирование: [Учебное пособие] / А. Г. Копнина. Изд. 2-е. – М.: Флинта, 2008. – 176 с.
15. Лазарева Э. А. Стратегия дискредитации в современной российской прессе / Э. А. Лазарева, Е. В. Горина // Лингвокультурологические проблемы толерантности: Тез. докл. Междунар. науч. конф. 24 – 26 окт., 2001. – Екатеринбург: Изд-во Урал. Ун-та, 2001. – С. 239 – 241.
16. Лемеш В. Г. Засоби маніпулятивного впливу у смисловому просторі англomовного медіатексту [Електронний ресурс] / В. Г. Лемеш. – Режим доступу: http://www.confcontact.com/20110929/iy_lemesh.php
17. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики / А. А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1997. – 287 с.
18. Леонтьев А. А. Психолингвистические особенности языка СМИ [Электронный ресурс] / А. А. Леонтьев. – Режим доступа: <http://genhis.philol.msu.ru>
19. Лобас П. П. Тропика, синонимика, топка как средства убеждения и манипулирования (на материале текстов общественно-политической тематики): Автореф. дис. на соискание н. ст. канд. филол. наук: 10.02.19 / П. П. Лобас. – Ростов-на-Дону, 2011. – 19 с.
20. Минский М. Структура для представления знания / М. Минский // Психология машинного зрения. – М., 1978. – С. 250 – 338.
21. Никитина К. В. Манипулятивность как основополагающее свойство политического дискурса / К. В. Никитина // Лингвометодические проблемы обучения иностранным языкам в ВУЗе: Материалы научно-методической конференции / под ред. Р.И. Виноградовой. – Уфа: РИО БашГУ, 2006. – С. 160 – 163.
22. Остроушко Н. А. Речевое воздействие как лингвистическая проблема (К понятию языкового манипулирования) / Н. А. Остроушко // Мир русского слова. – М., 2002. – №5. – С. 86 – 91.
23. Попова Е. С. Структура манипулятивного воздействия в рекламном тексте / Е. С. Попова // Известия Уральского государственного университета. – Екатеринбург, 2002. – №24. – С. 276 – 288.
24. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации / Г. Г. Почепцов. – М.: Рефл - бук, К.: Ваклер, 2001. – 656 с.
25. Стернин И. А. Введение в речевое воздействие / И. А. Стернин. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 2001. – 252 с.

УДК 811.111'337

РОЛЬ ФОНОВИХ ЗНАНЬ У РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ НЕПРЯМИХ МОВЛЕННЄВИХ АКТІВ

Шуляк І. М.

Стаття присвячена окресленню, аналізу та характеристиці функціонально-комунікативних особливостей фонових знань як однієї з важливих умов успішного здійснення та інтерпретації непрямого мовленнєвого акту. У статті розглянуто джерела формування фонових знань. Охарактеризовано різні типи фонових знань. З'ясовано, що врахування учасниками комунікативного процесу відомостей про світ, явища і події допомагають адресанту реалізувати комунікативну інтенцію, а співрозмовнику розпізнати комунікативний смисл непрямого мовленнєвого акту.

Ключові слова: непрямий мовленнєвий акт, фонові знання, комунікативний смисл, комунікативна інтенція, інтерпретація.

Статья посвящена описанию, анализу и характеристике функционально-коммуникативных особенностей фоновых знаний как одной из важных условий успешного осуществления и интерпретации косвенного речевого акта. В статье рассмотрены источники формирования фоновых знаний. Охарактеризованы различные типы фоновых знаний. Выяснено, что учет участниками коммуникативного процесса сведений о мире, явления и события помогают адресанту реализовать коммуникативную интенцию, а собеседнику распознать коммуникативный смысл косвенного речевого акта.

Ключевые слова: косвенный речевой акт, фоновые знания, коммуникативный смысл, коммуникативная интенция, интерпретация.

The article is devoted to the analysis and characteristics of functional and communicative features of common ground as one of the important conditions of successful realization and interpretation of indirect speech act. The sources of formation of common ground are studied. Different types of common ground are characterized in this article. It was found out that taking into account the information about the world phenomena and events help recipients to realize communicative intention and make it possible for interlocutor to recognize communicative meaning of indirect speech act during the communicative process.

Key words: indirect speech act, common ground, communicative intention, communicative meaning, interpretation.

Постановка наукової проблеми та її значення. У сучасній комунікативно і прагматично зорієнтованій лінгвістиці комплексний аналіз процесів реалізації та інтерпретації висловлювань з непрямым (індиректним) вираженням їхнього комунікативного наміру перебуває у центрі уваги досліджень зарубіжних та вітчизняних учених (Дж. Серль, П. Грайс, Г. Кларк, Р. Гібс, Д. Хантер, В. Хортон, Ф. Бацевич, Л. Невідомська, О. Селіванова). Процес породження і сприйняття непрямого мовленнєвого акту характеризується використанням (залученням) лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників для його аналізу. Ефективність непрямого мовленнєвого акту та спілкування загалом ґрунтується на інтеграції мовних знань комунікантів із позамовними, а врахування учасниками комунікативного процесу відомостей про світ, явища й події допомагають досягнути взаєморозуміння у спілкуванні, а саме: адресанту реалізувати комунікативну інтенцію, а адресату – її ідентифікувати, успішно інтерпретувати та відреагувати на неї. Нехтування відповідними знаннями у процесі моделювання і розуміння спілкування з використанням непрямих мовленнєвих актів ускладнює комунікативний процес, унеможлиблює досягнення взаєморозуміння між комунікантами та може призвести до конфліктної ситуації.

Аналіз останніх досліджень. Автори наукових праць аналізують роль екстралінгвальних факторів, а саме фонових знань, у формуванні різних типів актів мовленнєвого спілкування [3; 6; 12; 16], вивчають та пропонують джерела (основи) формування фонових знань [5; 7], приділяють увагу питанням їх типології [7; 13], а також досліджують їх функціональну сутність у процесі виведення комунікативного наміру непрямого мовленнєвого акту [2; 11; 15; 17].

Незважаючи на наявність праць, зорієнтованих на дослідження екстралінгвальних факторів у реалізації та тлумаченні мовленнєвих актів, вивчення сутності фонових знань та їх функцій у здійсненні ефективної комунікації з використанням непрямих мовленнєвих актів залишається актуальним для наукових розвідок. Отже, **мета статті** полягає у з'ясуванні ролі фонових знань у процесі реалізації комунікативної інтенції адресанта та інтерпретації її адресатом у висловленнях, які реалізують непрямі мовленнєві акти. **Завданням статті** є узагальнити напрацювання зарубіжних і вітчизняних учених, у яких описано явище фонових знань, та окреслити функціональний потенціал фонових знань у реалізації й інтерпретації непрямого мовленнєвого акту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реалізація непрямого мовленнєвого акту неможлива без знань того, що є необхідним, допустимим і можливим у реальному світі, а правильне його осмислення вимагає від адресата не стільки розуміння значення семантичного змісту його складових, скільки здійснення додаткових усвідомлених мисленнєвих операцій, результатом яких є домислювання ілюкутивної сили повідомлення. Непрямий мовленнєвий акт є виразником прихованих інформаційних пластів з непрямим способом їх вираження і, на думку Дж. Серля, адресат осмислює їх з оперттям на загальні фонові знання (мовні та позамовні), а також на здатність слухача до здійснення домислювання за допомогою логічних суджень і міркувань прихованого комунікативного смислу мовця [6, с. 163; 15, с. 32; 18, с. 72], “сформованого у мовленнєвому акті як результат інтенції у конкретній конситуації спілкування” [1, с. 338]. Як зауважує Дж. Серль, фонові знання – це сукупність поглядів, норм та цінностей, що розділяють між собою співрозмовники, не представлених безпосередньо у контексті. Це інформація, що стосується подій у минулому, і, водночас допоможе реалізувати інтенціональний зміст висловлення, зрозуміти та декодувати його смисл у сформованій комунікативній ситуації [16, с. 158]. Ідеї американського філософа Дж. Серля поділяють вітчизняні та зарубіжні вчені, а саме Р. Гібс [11, с. 328], П. Грайс [13, с. 66], Г. Кларк [7, с. 325], Д. Шпербер [17, с. 179], Д. Вілсон [17, с. 179], В. Хортон [8, с. 56], І. Карпова [2, с. 134], Л. Невідомська [3, с. 76], А. Приходько [4, с. 18], О. Селіванова [5, с. 135].

Фонові знання слугують однією з умов успішності здійснення та осмислення непрямих мовленнєвих актів та розглядаються у вузькому й широкому значеннях у спеціальній теоретичній літературі. У вузькому значенні, за П. Грайсом, це знання мовного коду та принципу кооперації разом із його постулатами і максимами [9, с. 144]. У широкому розумінні, фонові знання є тією сукупністю знань, які об'єктивуються реальною дійсністю та використовуються у спілкуванні [9, с. 152].

Співрозмовникам необхідні знання для продукування мовленнєвого акту та їх належного розуміння. Для реалізації цих двох процесів обов'язково залучаються: 1) мовні знання (знання лексики, граматики, фонетики мови та їх використання), а також “комунікативні можливості мовленнєвих актів щодо доречності й конкретних тактик їх застосування, стратегій спілкування” [4, с. 18]; та 2) позамовні знання (про контекст і ситуацію, а також про адресата та знання про події, стани, дії, тощо, тобто знання про світ) [3, с. 76].

Сучасні дослідження проблеми сутності фонових знань доводять, що їх не можна ототожнювати лише зі “старою, набутою” інформацією [13]. Вони складаються зі знань комунікантів, що встановлюються (виводяться) із попереднього досвіду докомунікативної інтеракції, та знань, набутих у сформованій комунікативній ситуації. Мовець активує сформовані у пам'яті структуровані одиниці інформації у непрямому мовленнєвому акті, сподіваючись, що власні індивідуальні знання є спільним фондом для слухача. Американський лінгвіст І. Кекскес виокремлює основні фонові знання (core common ground) та ті, що з'являються

як логічний результат комунікативної інтеракції (emergent common ground). Основні фонові знання є статичними, узагальненими та спільними для учасників комунікації як результат попередньої взаємодії і незалежними від ситуації спілкування, а знання, що сформувалися у процесі спілкування, є динамічними, набутими учасниками комунікації у сформованій комунікативній ситуації. Ментальні репрезентації набутих знань, які активуються під час розмови, додаються до знань, що сформувалися у момент інтеракції. Попередня та набута інформація взаємодіють між собою, у результаті чого відбувається доповнення й модифікація фонду знань із прагненням до спільної пізнавальної діяльності, що забезпечує взаєморозуміння комунікантів [5, с. 197; 13, с. 380-382].

Фонові знання відіграють важливу роль у живій інтеракції комунікантів, роблячи спілкування зв'язним, сприйнятним та ефективним. Отже, під час реалізації та осмислення непрямого мовленнєвого акту до уваги слід брати не усю сукупність знань, якою володіють учасники комунікації, оскільки це може спричинити неоднозначну й множинну інтерпретацію нечітко вираженого смислу висловлення адресатом, що, ймовірно призведе до комунікативної невдачі або конфліктної ситуації. Суб'єкти комунікативного процесу можуть отримати різну інформацію залежно від знань, які вони мають, відомостей, якими вони володіють, референтного простору й параметрів даної комунікативної ситуації, а також зацікавленості в отриманні тієї чи іншої інформації [2, с. 134]. М. Приходько вважає, що кожний суб'єкт має власний фонд знань, який може збігатися повністю, лише частково або не збігатися взагалі з фондом іншого індивіда [4, с. 18]. Тому, прихований намір адресанта домислюється лише із врахуванням відповідних фонових знань, що є релевантними висловленню у сформованій комунікативній ситуації, та активуються ним відповідно до умов здійснення комунікації [17, с. 150]. Саме вони й забезпечують успіх осмислення слухачем прихованого змістового компоненту висловлення. Отже, чим більший об'єм спільних знань між комунікантами, тим більша ймовірність використання й глибшого розуміння непрямого мовленнєвого акту [14, с. 150]. І навпаки, чим бідніші спільні фонові знання суб'єктів комунікації, тим складніше сприйняття та інтерпретація повідомлення, що може унеможливити взаєморозуміння між комунікантами та ускладнити спілкування.

Проблема джерел формування фонових знань та їх функціонально-комунікативного потенціалу як умов успішної реалізації та осмислення висловлення розглядається у наукових роботах з прагмалінгвістики багатьма вченими як одне з першочергових предметів дослідження. У дослідженнях Г. Кларка основою для формування фонових знань співрозмовників є спільна фізична присутність (physical co-presence) обидвох учасників у комунікативному процесі. Автором береться до уваги спільний тезаурус, досвід комунікантів, отриманий заздалегідь, та досвід, отриманий у конкретно сформованій комунікативній ситуації. Наступним джерелом фонових знань виступає спільний (взаємний) мовний фонд (linguistic co-presence), тобто усі мовленнєві акти, здійснені до і під час комунікативної ситуації. Останнім фактором формування фонових знань, на думку вченого, є приналежність співрозмовників до суспільної групи (community membership), що об'єднує комунікантів за певними відносинами, становищем у суспільстві, ознаками спільності інтересів, видів діяльності, історичної спільності, тощо. Що є спільним для цієї групи, те є спільним для і слухача ймовця у сформованій комунікативній ситуації. Якщо фізична та мовна сумісність фонових знань може формуватися у конкретній комунікативній ситуації та є обмеженою нею, то нагромадження взаємних знань, що належать до спільної суспільної групи, вимагає довготривалого процесу становлення [7, с. 323]. Учасники можуть вивести необхідні спільні фонові знання із сукупності думок і поглядів соціально-культурної групи для розуміння непрямого мовленнєвого акту та зменшення неоднозначності його смислу [13, с. 321-324].

Знання, як результат пізнавальної діяльності людини, формуються в окремі типи за різними ознаками. Вчені дискутують щодо складової організації фонових знань та постійно додають до неї важливі компоненти. За О. Селівановою, фонові знання ґрунтуються на "емпіричному та внутрішньо рефлексивному досвіді, різних видах компетенцій та складають такі типи, як фонові-

ситуаційні, соціальні, культурні, енциклопедичні” [5, с. 29, 134], та кожен з них є необхідним для інтерпретації непрямого мовленнєвого акту [10, с. 313]. Слідом за О. Селівановою, Г. Кларк розрізняє такі типи фонових знань: а) соціальні знання, що беруть участь у координації вербальних та невербальних соціальних дій та формуванні суспільних відносин; б) когнітивні – ті, що наявні у свідомості комунікантів та беруть участь у їх мисленнєвих процесах; в) індивідуальні – те, що відомо про зміст мовленнєвого акту двом учасникам розмови; г) колективні – те, що відомо про тему висловлювання всім потенційним учасникам повідомлення, які можуть і не брати участь у комунікації. Однак, для осмислення прихованої комунікативної інтенції мовця слухачеві необхідно звзвити коло знань до доречно можливого [7, с. 326]. Кожен з вище зазначених типів і складових компонентів фонових знань може стати визначальним у процесі моделювання й осмислення непрямого мовленнєвого акту.

Висновки. Отже, необхідною умовою для успішної реалізації та інтерпретації непрямого мовленнєвого акту є залучення фонових знань комунікантів. Фонові знання є спільними для того, хто говорить, і того, хто слухає. Взаємний обмін думками, поглядами, релевантними обсягу інформації загалом впливає на формування самого повідомлення, а саме – його інтенційного змістового компонента, пришвидшує та полегшує процес осмислення слухачем ілюквативної сили повідомлення. Відповідно, доходимо висновку, що важливим є подальше ґрунтовне дослідження окремо взятих типів фонових знань комунікантів як необхідної умови тлумачення висловлень з непрямим і прихованим способом вираження комунікативної інтенції та як важливої категорії комунікативної ситуації.

Література

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник / Ф. С. Бацевич. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2004. – 344 с.
2. Карпова І.Д. Когнітивні основи інтерпретації імпліцитних смислів / І. Д. Карпова // Культура народів Причорномор'я. Филологические науки. – Сімферополь, 2011. – № 211. – С. 132-135.
3. Невідомська Л. В. Імпліцитність: мовносистемний аспект: монографія / Л. В. Невідомська. – Харків: Ранок-НТ, 2012. – 416 с.
4. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
5. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації: Підручник / О. О. Селіванова. – Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю.А., 2011. – 350 с.
6. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика / И. П. Сусов. – Винница : Нова Книга, 2009. – 272 с.
7. Clark H. H. Context for comprehension / H. H. Clark, T. B. Carlson // J. Long, A. Baddeley (Eds.). Attention and Performance, Vol. IX. – N. J.: Erlbaum; Hillsdale, 1981. – P. 313–330.
8. Colston H. L. Figurative Language Comprehension: Social and Cultural Influences / H. L. Colston, A. N. Katz (Eds.). – Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 2004. – 360 p.
9. Fetzer A. Lexical markers of Common Ground / A. Fetzer, K. Fischer. – Studies in Pragmatics, Volume 3. – Amsterdam: Elsevier Ltd. , 2007 – 214 p.
10. Finegan E. Language. Its Structure and Use / E. Finegan. – Stamford: Cengage Learning Inc., 2014. – 608 p.
11. Gibbs R. Intentions in the Experience of Meaning / R. Gibbs. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 424 p.
12. Grice H.P. Studies in the Way of Words / H. P. Grice. – Harvard: Harvard University Press, 1991. – 406 p.
13. Kecskes I. On the Dynamic Relations Between Common Ground and Presupposition / A. Capone, F. Lo Piparo, M. Caparezza, Perspectives on Linguistic Pragmatics, Perspectives in Pragmatics, Philosophy and Psychology (Book 2). – Switzerland: Springer International Publishing, 2013. – P. 375-397.
14. Holtgraves T. Language as Social Action: Social Psychology and Language Use / T. Holtgraves. – New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 2002. – 238 p.
15. Searle J. Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts / J. Searle. – Cambridge: Cambridge University Press, 1979. – 204 p.

16. Searle J. Intentionality: An Essay in the Philosophy of Mind / J. Searle. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – 278 p.

17. Sperber D. Relevance: communication and cognition / D. Sperber, D. Wilson. – Oxford: Blackwell Pbl. Ltd, 1995. – 326 p.

18. Vanderveken D. Meaning and Speech Acts: Volume 1, Principles of Language Use / D. Vanderveken. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990. – 254 p.

НАШІ АВТОРИ

1. **Анютіна Ганна Анатоліївна** – старший викладач кафедри загального та прикладного мовознавства філологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
2. **Ахмад Інна Михайлівна** – старший викладач кафедри англійської мови технічного спрямування №1 Національного технічного університету України “КПІ”
3. **Балабан Олена Олександрівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального мовознавства і германістики Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
4. **Башук Наталія Петрівна** – старший викладач кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови факультету лінгвістики Національного технічного університету України “КПІ”
5. **Березовська Юлія Олександрівна** – студентка 4-го курсу Інституту української філології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
6. **Берестова Алла Анатоліївна** – старший викладач кафедри українознавства та латинської мови Національного фармацевтичного університету
7. **Бутко Софія Григорівна** – пошукач, викладач кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
8. **Буць Жанна Володимирівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії, практики та перекладу французької мови Національний технічний університет України “КПІ”
9. **Василенко Оксана Миколаївна** – кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов Інституту іноземної філології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
10. **Вільховченко Надія Павлівна** – кандидат філологічних наук, викладач кафедри іноземних мов Національного університету “Львівська політехніка”
11. **Восхевич Аеліта Іванівна** – старший викладач кафедри теорії та практики перекладу Чорноморського державного університету імені Петра Могили
12. **Волошук Вікторія Іванівна** – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії і практики перекладу Запорізького національного технічного університету
13. **Галай Тетяна Михайлівна** – викладач англійської мови Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
14. **Головащенко Юлія Сергіївна** – аспірант кафедри англійської мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
15. **Гуменюк Наталя Григорівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і практики перекладу та іноземних мов Донбаського державного технічного університету
16. **Дунаєвська Ольга Валеріївна** – аспірант, викладач кафедри іноземних мов Національного медичного університету імені О. О. Богомольця
17. **Зозуля Наталія Василівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри російської мови Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова
18. **Каліберда Оксана Олександрівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов і методики викладання Інституту філології та соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного університету
19. **Ікалюк Леся Михайлівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
20. **Кізіль Марина Анатоліївна** – аспірант Запорізького національного університету, викладач Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
21. **Ковбаско Юрій Григорович** - кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
22. **Ковбасюк Лариса Анатоліївна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької мови Херсонського державного університету
23. **Коловоротна Наталя Дмитрівна** – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри української та російської філології Комунального закладу “Харківська гуманітарно-педагогічна академія” Харківської обласної ради

24. **Короткова Світлана Віталіївна** – старший викладач Дніпропетровського вищого навчального закладу Національний гірничий університет
25. **Каратєєва Ганна Михайлівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри романської філології Київського національного лінгвістичного університету
26. **Козакова Лідія Олександрівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов та української філології Херсонського національного технічного університету
27. **Кудрявцева Наталя Сергіївна** – кандидат філософських наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу Херсонського національного технічного університету
28. **Куликовська Наталія Іванівна** – викладач німецької мови, асистент кафедри викладання німецької мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
29. **Леміш Наталія Євгенівна** – кандидат філологічних наук, доцент, докторантка кафедри загального і порівняльного мовознавства та новогрецької філології Київського національного лінгвістичного університету
30. **Михайленко Валерій Васильович** – доктор філологічних наук, професор кафедри сучасних європейських мов Буковинського державного фінансово-економічного університету
31. **Моїсєєва Наталія Олегівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”
32. **Найдьонова Анастасія Юріївна** – асистент кафедри теорії та практики перекладу Херсонського національного технічного університету
33. **Піндосова Тамара Сергіївна** – викладач кафедри англійської мови в судноводінні Херсонської державної морської академії
34. **Олійник Лідія Володимирівна** – старший викладач кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови факультету лінгвістики Національного технічного університету України “КПІ”
35. **Орел Ірина Іванівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри романо-германської філології Рівненського державного гуманітарного університету
36. **Осовська Ірина Миколаївна** – доктор філологічних наук, доцент кафедри германського, загального і порівняльного мовознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
37. **Острєцова Ірина Володимирівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу та іноземних мов Дніпропетровської національної металургійної академії України
38. **Подвойська Оксана Володимирівна** – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри іноземних мов та української філології, доцент кафедри теорії та практики перекладу Херсонського національного технічного університету
39. **Поліщук Світлана Сергіївна** – аспірант, лаборант кафедри української мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
40. **Радецька Світлана Валеріївна** – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та практики перекладу Херсонського національного технічного університету
41. **Романченко Алла Петрівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
42. **Рудик Марина Костянтинівна** – аспірант Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
43. **Савчук Руслана Іванівна** – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри романської філології Київського національного лінгвістичного університету
44. **Світлицька Віолета Романівна** – здобувач кафедри української мови Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова
45. **Сергєєва Галина Анатоліївна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов №1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
46. **Сіденко Наталя Григорівна** – старший викладач кафедри іноземних мов та української філології Херсонського національного технічного університету
47. **Сімонок Валентина Петрівна** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедрою іноземних мов № 1 Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого

48. **Скриль Оксана Іванівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

49. **Туришева Оксана Олегівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”

50. **Фартушняк Катерина Олександрівна** – аспірант, старший лаборант відділення довузівської підготовки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

51. **Хомік Олена Євгеніївна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

52. **Цимбалиста Оксана Анатоліївна** – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов та перекладу Академії адвокатури України

53. **Шуляк Ірина Михайлівна** – викладач Галицького коледжу імені В'ячеслава Чорновола

ШАНОВНІ АВТОРИ!

При поданні рукописів у наступні випуски журналу

"Наукові записки" Ніжинського державного університету ім. М.Гоголя

просимо дотримуватися ПРАВИЛ оформлення та подання рукописів до журналу

До опублікування у журналі приймаються наукові статті, що раніше не друкувалися. Матеріали подаються українською, російською, англійською, німецькою мовами у **друкованому** та **електронному** виглядах. Друкуються на одному боці аркушів білого паперу формату А4 (210 x 297 мм) у форматі Word 97 або пізнішої версії, шрифт Times New Roman, кегль 14, з 1,5 інтервалом та розмірами полів: верхнє – 20 мм, лівє – 30 мм, правє – 15 мм, нижнє – 25 мм.

Обсяг статті – від 7 до 17 сторінок.

До рукопису додаються:

– **рецензія**, підписана спеціалістом вищої кваліфікації в тій галузі науково-технічного знання, до якої належить стаття за своїм змістом (для осіб, що не мають наукового ступеня);

– **витяг із протоколу** засідання кафедри чи іншого наукового підрозділу, де ця стаття обговорювалася, з ухвалою про рекомендацію її до друку в "Наукових записках" (для осіб, що не мають наукового ступеня);

– **дані про автора** (прізвище, ім'я, по батькові, адреса, науковий ступінь, вчені звання, посада, місце роботи, службовий та домашній телефони, e-mail), із котрим редакція матиме справу щодо опублікування рукопису;

– **квитанція про оплату** за друк статті – **25,00 грн за 1 стандартну сторінку**.

До друку приймаються лише наукові статті, які мають такі необхідні елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

СТРУКТУРА РУКОПISУ

- 1) Рукопис починається з **індексу УДК** у верхньому лівому куті першої сторінки тексту.
- 2) **Назва** друкується великими літерами по центру.
- 3) **Прізвище та ініціали автора** – під заголовком малими літерами.
- 4) Короткі **анотації українською, російською та англійською мовами** (до 6 речень).
- 5) **Ключові слова** українською, російською та англійською мовами.
- 6) **Основний текст** статті може розбиватися на розділи. Посилання в тексті подаються у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та сторінки ([7, с. 64]) у підзаголовку "Література".
- 7) Перед **списком використаних джерел**, який подається у порядку посилання, пишеться підзаголовок "**Література**".

У кінці статті подаються прізвища та назва статті англійською мовою.

Усі значення фізичних величин подаються в одиницях Міжнародної системи СІ.

У тексті використовується науковий та науково-популярний стиль, за винятком звертання до попередніх робіт або якщо інше зумовлене змістом статті.

Усі малюнки подаються на електронних носіях в одному зі стандартних форматів (jpeg, tiff). Усі малюнки і таблиці потрібно послідовно пронумерувати арабськими цифрами (**Рис. 1., Таблиця 1**). До кожного малюнка подають короткий підпис, а до таблиці – заголовок. Необхідно уникати дублювання графічного матеріалу і довгих заголовків таблиць.

Формули у статті подаються тільки в електронному варіанті й набираються через стандартний редактор формул Microsoft Equation, що входить до складу Microsoft Office.

Нумерація формул подається в круглих дужках. Нумеруються лише ті формули, на котрі у статті є посилання.

Рішення про публікацію статті приймає редколегія. Вона має право направити статтю на додаткову рецензію або експертизу, а також на літературну правку статті без погодження з автором. **Без попередньої оплати стаття до друку не допускається.**

Авторам надається коректура статті. Ніякі зміни верстки, за винятком помилок під час набору, не допускаються. Виправлену і підписану автором коректуру слід протягом трьох днів повернути в редакцію.

Думка редколегії не завжди збігається з думкою автора статті.

За достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей відповідають автори публікації.

ШАНОВНІ АВТОРИ!

Матеріали направляти за адресою:

м. Ніжин, вул. Кропив'янського, 2 (кафедра світової літератури та історії культури)

E-mail: svit.lit@mail.ru

Самойленко Григорій Васильович (тел. робочий: (04631)7-19-77; дом.: (04631)2-41-10)

У разі недотримання авторами усіх вищезазначених умов редакція має право повернути статтю на доопрацювання чи відмовити в її друкуванні

Зразок заяви

В редколегію журналу

"Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя"

ЗАЯВА

Я (Ми) _____
автор (співавтор) статті _____
прошу (просимо) опублікувати її в журналі "Наукові записки..."

Заявляю (заявляємо), що стаття написана спеціально для журналу, раніше ніде не публікувалась і не направлена для публікації в інші видання.

З чинним законодавством про друковані засоби інформації ознайомлений(ні) і за його порушення несу (несемо) персональну відповідальність.

"_____" _____ 201____ р.

Підпис